

журнал «Экономика: стратегия и практика», № 4 (15), 2020 г.

Тематические направления журнала: вопросы экономической теории и хозяйственной практики; методология экономических исследований и анализа; экономический рост, инновационно-технологическое развитие; диверсификация, конкурентоспособность; финансы и инвестиции; демография, человеческие ресурсы; уровень жизни и социальное развитие; занятость и рынок труда; международные экономические отношения; региональная экономика и территориальное развитие; устойчивое развитие и природопользование; бизнес и предпринимательство; менеджмент и маркетинг; трансформация институциональной среды.

Экономика: стратегия и практика

Научное издание

Свидетельство о постановке на учет № 7158-Ж от 27.04.2006 г.

Министерства культуры и информации Республики Казахстан

Международным центром в Париже журнал «Экономика: стратегия и практика» зарегистрирован под номером ISSN 1997-9967 (print), ISSN 2663-550X (online)

Решением коллегии Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки РК № 1082 от 10.07.2012 г. журнал включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых для публикации основных результатов научной деятельности.

Журнал входит в Российскую индекс базу цитирования (РИНЦ), Казахстанскую базу цитирования.

Год основания – 2006

Периодичность издания журнала – 4 номера в год.

Языки издания: казахский, русский, английский.

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА
журнала «Экономика: стратегия и практика»

Главный редактор

Сатыбалдин А.А. – д.э.н., профессор, академик НАН РК, директор Института экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ИЭ КН МОН РК)

Рузанов Р.М. – к.э.н., заместитель главного редактора, заместитель директора ИЭ КН МОН РК

Ассоциированные редакторы:

по Западной Европе – М. Fernandes-Grela – PhD, профессор, Университет Сантьяго де Компостела, Испания

по Восточной Европе – Janusz Grabara – профессор, Университет Честокова, Польша

по странам Ближнего Востока – Erdal Karagol – профессор, Анкара Йылдырым Баязит Университет, Турция

по Юго-Восточной Азии – Lee, Jung Wan – профессор, PhD, президент Корейской ассоциации наук по распределению

по России – Тургель И.Д., заведующая кафедрой, заместитель директора по науке, Уральский федеральный университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина

Тематические редакторы:

1. Нурланова Н.К. – д.э.н., профессор, главный научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
2. Панзабекова А.Ж. – к.э.н., доцент, заместитель директора по науке, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
3. Абишев А.А. – д.э.н., профессор, председатель правления Ассоциации вузов РК, г. Алматы
4. Егоров О.И. – д.э.н. профессор, главный научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
5. Шеломенцев А.Г. – д.э.н., профессор, заведующий отделом исследования региональных социально-экономических систем Института экономики Уральского отделения Российской академии наук, Россия
6. Нурмуханова Г.Ж. – д.э.н., профессор, проректор по науке и инновациям, Университет «Туран», г. Алматы
7. Сабден О.С. – д.э.н., профессор, главный научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
8. Днишев Ф.М. – д.э.н., профессор, главный научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
9. Интыкбаева С.Ж. – д.э.н., профессор, Алматинская академия экономики и статистики, г. Алматы
10. Сагиева Р.К. – д.э.н., профессор, декан высшей школы экономики и бизнеса КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы
11. Калиева С.А. – д.э.н., профессор, главный научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
12. Акимбекова Г.У. – д.э.н., профессор, заместитель генерального директора по науке и внедрению, ТОО «Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий»
13. Альжанова Ф. Г. – д.э.н., доцент, главный научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы

- 14.Ташенова С.Д. – д.э.н., профессор, DeKa Kontrolling, г. Алматы
- 15.Халитова М.М. – д.э.н., доцент, главный научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
- 16.Дуйсен Г. – д.э.н., доцент, заместитель директора по науке Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МОН РК, г. Алматы
- 17.Бримбетова Н.Ж. – к.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
- 18.Таубаев А.А. – д.э.н., профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда
- 19.Притворова Т.П. – д.э.н., профессор, КарГУ им. Е.А.Букетова, г. Караганда
- 20.Глеубердинова А.Т. – д.э.н., профессор, Университет «Туран», г. Алматы
- 21.Туркеева К.А. – к.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
- 22.Чигаркина О.А. – к.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
- 23.Чуланова З.К. – к.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
- 24.Дауранов И.Н. – к.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
- 25.Алибекова Г.Ж. – PhD, ведущий научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы
- 26.Киреева А. А. – к.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник, ИЭ КН МОН РК, г. Алматы

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

Жоғары білім беру жүйесін бағалау ерекшеліктері ---- Сатыбалдин А.А., Кирдасинова К.А., Мухияева Д.М.	5
Қазіргі заманғы кәсіпорынды басқару жүйесін бағалаудың әдіснамалық тәсілдері ---- Диканов М.Ю., Кувалдина И.С.	15
Тенденции взаимодействия занятости и предпринимательства в сфере культуры в странах Европейского союза ---- Ракаускене О.Г., Великороссов В.В., Филин С.А., Жусипова Э.Е., Сейдахметов М.К	33
Monetary policy of the National bank of Kazakhstan: chronological analysis and assessment ---- Dina B. Kanagatova, Vladimir N.Sidorenko	46
Өнім сапасы және Қазақстан аймақтарын азық-түлікпен қамтамасыз ету: проблемалары мен мүмкіндіктері ---- Бримбетова Н. Ж., Темирова Г.Қ., Султанаев А.А.	53
Оценка реализации долгосрочной стратегии развития «Казахстан – 2050» с учетом подходов ОЭСР ---- Есекина Б.К., Джунусбекова Г.А., Кожумов А.С.	66
Analysis of the youth labor market in the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges ---- Saule A. Kaliyeva, Elvira K.Buitek, Marziya K.Meldakhanova	74
Қазақстандағы исламдық қаржыландыруды бағалау және саланы дамыту мүмкіндіктері ---- Азретбергенова Г.Ж., Сыздықова А.О., Сапарова А.А., Жетібаев Ж.К.	82
Қазақстанның Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастығына Қытайдың әсері ---- Медуханова Л.А., Сериева Ж.А.	94
Оценка устойчивости государственных финансов Республики Казахстан ---- Кожаметова М.К., Кыдыралинов Д.С., Маркелова М.А., Мухаметкалиева М.А.	104
Қазақстан Республикасының салық жүктемесінің тиімділігін бағалау ---- Досманбетова М.С., Халитова М.М.	116
Статистика в области креативных индустрий: обзор методологических основ ---- Темербулатова Ж.С., Жупарова А.С., Нусюпаева А.А.	132
The financial security management model in second-tier banks ---- Azhar Z. Nurmagambetova, Sunkar Z.Nurmagambetov, Aziya G.Mukusheva	141
Прямые иностранные инвестиции в банковском секторе Казахстана --- Тургенбаев Н.А., Кантарбаева А.	150
ҚР зияткерлік әлеуетін бағалауға арналған интернет-платформаларға шолу ---- Жанғалиева К.Н., Бектурганова М.С., Абилқайыр Н.А.	163
Перспективы применения проектного менеджмента в государственном секторе Казахстана ---- Картов А.Е.	174
Қазақстанның технологиялық әлеуеті: бағалау және даму мүмкіндіктері ---- Умарова Г.Х., Мергенбаева А.Т., Шінет Г.Ғ.	186
О юбиляре	199
Информация для авторов	202

Жоғары білім беру жүйесін бағалау ерекшеліктері

А.А. Сатыбалдин¹, К.А. Кирдасинова², Д.М. Мухияева³

¹ ҚР БЖҒМ ҒК Экономика институты, ² Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

³ Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті

Түйін

Білім беру жүйесінің, оның ішінде жоғары білім беру жүйесінің тиімді жұмыс істеуі қазіргі әлемдегі елдің әлеуметтік-экономикалық дамуымен байланысты белсенді талқыланатын тақырыптардың бірі болып табылады. Елдің мәртебесі оның білім беру әлеуетін іске асыру деңгейімен анықталатыны белгілі, оның негізгі көрсеткіші әлемдік рейтингтердегі жоғары оқу орнының рейтингі болып саналады. Жоғары оқу орнын әлемдік сарапшылардың бағалауына қосу және жетекші әлемдік университеттермен тең немесе салыстырылатын берік ұстанымның болуы елдің жоғары білімінің бәсекеге қабілеттілігінің белгісі және жүргізіліп жатқан реформалардың тиімділігі мен инновацияларды уақтылы енгізудің нәтижесі ретінде қарастырылуы мүмкін. ТМД мемлекеттеріндегі университеттер лайықты орын алып, осы елдердегі білім беру реформаларының тиімділігін сипаттайтын оң динамиканы көрсете алды. Аталған мақаланың авторлары жоғары білім беру саласының даму ерекшелігімен өзара байланыста жоғары білімнің халықаралық бағалау рейтингтеріндегі жоғары оқу орындарының динамикасын талдау нәтижелерін ұсынды.

Түйін сөздер: білім беру, халықаралық рейтингтер, білім беру менеджменті, Ұлттық университет, посткеңестік кеңістіктегі жоғары білім.

Особенности оценки системы высшего образования

Аннотация

Эффективное функционирование системы образования, в том числе высшего, является одной из активно обсуждаемых тем, связанных с социально-экономическим развитием страны в современном мире. Известно, что статус страны определяется уровнем реализации ее образовательного потенциала, основным показателем которого считается место высшего учебного заведения в мировых рейтингах. Включение высшего учебного заведения в мировые рейтинги и наличие твердой позиции, равной или сопоставимой с ведущими мировыми университетами, можно рассматривать как признак конкурентоспособности высшего образования страны и результат эффективности проводимых реформ и своевременности внедрения инноваций. Университеты стран СНГ сумели занять достойное место и продемонстрировать положительную динамику, характеризующую эффективность образовательных реформ в этих странах. Авторы настоящей статьи представили результаты анализа динамики высших учебных заведений в международных рейтингах высшего образования во взаимосвязи со спецификой развития сферы высшего образования.

Ключевые слова: образование, международные рейтинги, образовательный менеджмент, национальный университет, высшее образование на постсоветском пространстве.

Features of the assessment of the higher education system

Abstract

The effective functioning of the education system, including higher education, is one of the actively discussed topics related to the socio-economic development of the country in the modern world. It is known that the status of a country is determined by the level of realization of its educational potential, the main indicator of which is the rating of a higher educational institution in world rankings. The inclusion of higher education institutions in the world rankings and a strong position equal to or comparable with the world's leading universities can be seen as a sign of competitiveness of higher education and result of the effectiveness of reforms and the timely introduction of innovations. Universities in the CIS countries have managed to take a worthy place and demonstrate positive dynamics that characterize the effectiveness of educational reforms in these countries. The authors of this article presented the results of the analysis of the dynamics of higher education institutions in the international rankings of higher education in relation to the specifics of the development of higher education.

Key words: education, international rankings, educational management, national university, higher education in post-Soviet space.

Кіріспе

Жоғары оқу орындарының жетістіктерін әлемдік деңгейде тану қазіргі уақытта білім беру қызметтерінің халықаралық нарығында жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігінің шешуші факторы болып табылады. Соңғы жылдары білім беру саласында жаһандану үдерістерінің тереңдеуіне байланысты талапкерлер үшін бәсекелестік және отандық университет жүйелері мен оқу орталықтары арасындағы инвестициялаудың әртүрлі нысандары арасында бірнеше сатыдағы шиеленісу байқалды. Жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингтерін өзектендіру әлемдегі білім беру саласындағы жаһандану және бәсекелестікті арттыру процестерімен байланысты. Егер университет әлемдік рейтингке жетекші орындарға (Топ 10, Топ 50, Топ 100 немесе тіпті Топ 500) түссе, онда бұл оның талапкерлер үшін ғана емес, жұмыс берушілер, инвесторлар үшін де тартымдылығын арттырады, сондай-ақ жоғары білім беру жүйесінде мемлекеттің қосымша субсидияларын қамтамасыз етеді. Жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингіндегі жоғары позициялар, кез келген басқа халықаралық индекстеудегідей, белгілі бір артықшылықтар береді.

«Болон жүйесі» жағдайында жаһандану және интеграциялық процестер жағдайында кеңестік дәуірден кейінгі елдердің жоғары білім беру жүйесін дамыту қажеттілігі, олардың әлемдік жалпы білім беру стандарттарын қолдануға әкелді.

Әлемнің барлық жетекші елдеріндегі 2500-ден астам жоғары оқу орындарын бағалай отырып, жаһандық рейтингтік жүйе бұл процестерде маңызды рөл атқарады.

Жоғары оқу орындарының жаһандық рейтингтегі жоғары орны елдің тиісті имиджін қалыптастыруға және басқа да бірқатар маңызды параметрлер бойынша, мысалы, адами әлеуетті дамыту индексі, елдің бәсекеге қабілеттілігі және т.б. бойынша оның позициясын жақсартуға үлес қосуды қамтамасыз етеді.

Рейтингтер жоғары білім беру ұйымдары тиімділігінің, олар ұсынатын қызметтердің сапасын бағалаудың жанама көрсеткіші болып табылады, бұл өз кезегінде жоғары оқу орындары қызметінің параметрлерін бағалау әдістемелерінің кең ауқымын қолдана отырып, күрделі кешенді процесс болып табылады. Қазіргі уақытта академиялық қоғамда университеттердің рейтингтеріне немесе жоғары оқу орындарын бағалау критерийлері мен процедураларына немқұрайлы қарау, оларға сәйкес келуге деген екі жақты көзқарас

қалыптасқан. Осылайша, рейтингтегі орын елдің жоғары оқу орындарында көрсетілетін білім беру қызметтерінің бәсекеге қабілеттілігі мен сапасының сандық көрінісі болып табылады. Белгілі бір елдің жоғары оқу орындарының саны оның жоғары білім беру жүйесінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Авторлар жүргізген аналитикалық зерттеулері негізінде отандық жоғары оқу орындарының қызмет ету ерекшеліктері және жоғары білім беру жүйелерінің дамуы мен бәсекеге қабілеттілігі туралы түсінік алуға болады.

Әдеби шолу

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы жоғары кәсіптік білім берудің рөлін, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру проблемаларын қазақстандық ғалымдар Аманкелдин А.А. (2015) және Шалабаева С.Е. (2012) зерттеуде.

Кирдасинова К.А. және бірқатар авторлар (2016) қазақстандық университеттердің, соның ішінде ұлттық университеттердің QuacquarelliSymonds (QS) халықаралық рейтингісіндегі айтарлықтай жетістіктері туралы және бір жағынан шетелдік студенттердің жоғары білім туралы қазақстандық диплом алуға деген қызығушылығы және олардың алдында тұрған кедергілер туралы өз ғылыми еңбектерінде көрсетті [1].

Шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде университеттердің халықаралық рейтингтік бағасының әртүрлі аспектілері ұсынылған. Тихонова Д. (2018) [9] жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингтерін мүдделі тараптар үшін жоғары оқу орны нәтижелілігінің әртүрлі аспектілері туралы ақпарат көзі ретінде қарастырып, рейтингтік ұйымдар қолданатын әдістемелерді зерттейді.

Дегенмен, зерттеушілердің көпшілігі белгілі бір дәрежеде бәсекеге қабілеттіліктің әлемдік рейтингтері жаһандық құбылыс екендігімен келіседі және бүгінгі шындықта рейтингтер жоғары оқу орындарының қызметін бағалаудың ең танымал және тиімді әдісі болып табылады. Осылайша, А.С. Епифанцева халықаралық білім беру рейтингтері, ол көрсеткен кемшіліктерге қарамастан, белгілі бір елдің жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігінің маңызды көрсеткіші және білім беру жүйесінің, тіпті жалпы әлем мемлекеттерінің ұлттық инновациялық жүйесінің даму деңгейінің индикаторы болып табылады деп санайды.

Авторлары Подберезкин И., Большова Н.Н., Подберезкина О.А. (2012) университеттердің жаһандық рейтингтері ұлттық үкіметтерді әлемдік деңгейдегі университеттер деп аталатын саясатты нығайтуға ынталандыратынын атап өтті. Әлемдік рейтингтердегі университеттердің позициясы көбінесе олар ұсынатын елдердің әлемдік процестерге әсер ету қабілетін көрсетеді [3].

ТМД мемлекеттеріндегі жоғары кәсіби білім беру жүйесін дамыту туралы ақпараттың қол жетімділігіне қарамастан, бірақ кейбір сәйкессіздіктерге қарамастан, авторлар посткеңестік кеңістіктегі елдердің университеттерінің динамикасына білім беру процестерімен байланысты әлемдік рейтингтерде кешенді салыстырмалы талдау жүргізу қажет деп санайды. Бұл мемлекеттердің және олардың білім беру жүйелерінің тәуелсіздігіне қарамастан, олардың даму тенденциялары, құрылымдары, процестері ұқсастықтарға ие. Бұдан басқа, осы елдер арасында Оқушы жастардың басым «ішкі көші-қоны» процестері байқалады. Осыған байланысты кейбір елдердің білім беру жүйесіндегі елдердің инновациялық тәжірибесі басқалар үшін құнды болуы мүмкін.

Әдіснама

Қазақстан Республикасының жоғары білім беру ұйымдарының жағдайы мен серпіні білім беру жүйесін зерттеушілер, шетелдік университеттердің, отандық және халықаралық білім беру және әлеуметтік-гуманитарлық ұйымдардың ынтымақтастығына мүдделі стейкхолдерлер үшін көбірек қызығушылық тудырады. Егер білім беру қызметін тікелей тұтынушылар – талапкерлер, студенттер, сондай - ақ олардың ата-аналары туралы айтатын болсақ, сауалнама нәтижелері бойынша олар білім беру саласындағы рейтингтік агенттіктердің зерттеулері және олардың отандық университеттерді бағалауы туралы түсінікке ие емес. Сарапшылар атаған кейбір университеттер кеңес заманында қоғамда бедел мен құрметке ие болды.

Қазақстанда ең танымал жоғары оқу орындарының бірі қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Т.Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті болып саналды. Медициналық институттар арасында Алматы және Қарағанды; ауыл шаруашылығы институттары арасында - Қазақ ұлттық аграрлық университеті; техни-

калық институттар арасында – Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті ерекше орынға ие болды. КСРО-да Мәскеу мемлекеттік университеті ең құрметті университеттер болып саналды. Бұрынғы КСРО – да білім беру қызметтерін тұтынушылар тұрғысынан М.Ломоносов, Ленинград мемлекеттік университеті, Новосибирск мемлекеттік университеті және т.б. ең жоғары рейтингті одақтас республикалардың астаналарындағы университеттер мен институттар-Мәскеу, Алматы, Рига, Таллин, Баку, Ташкент және басқалар жоғарғы бағаға ие болды.

Жоғары білім туралы қазақстандық диплом ең алдымен Азия елдері – Өзбекстан, Түркіменстан, Үндістан, Ресей, Қытай студенттері үшін қызығушылық тудырады. Шетелдік студенттердің ең көп саны Азия елдерінің азаматтары болып табылады (1-кесте). шет мемлекеттердің азаматтары қатарындағы қазақ диаспорасының өкілдеріне, атап айтқанда Қытай, Өзбекстан, Түркіменстан, Қырғызстан азаматтарына білім беру гранттарының берілуі аталған елдердің азаматтары қатарындағы студенттер санының едәуір өсуіне себеп болды. Білім беру саласында Үндістан, Ауғанстан және Пәкістанмен қол қойылған халықаралық келісімдердің бірқатар шарт-тарын орындау осы мемлекеттердің азамат-тары қатарынан студенттер ағынының артуының негізгі себебі болып табылады.

Қазақстан Республикасының азаматтары арасынан студенттер санының азаюы жағдайында шетелден білім алушыларды тарту ұлттық жоғары білім беру жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін ерекше маңызға ие болады. Көршілес Ресей Федерациясының қарастырылып отырған кезеңінде шетелдік студенттердің саны 6 еседен астам өсті, оның ішінде Балтық, ТМД, Грузия елдерінен – 1,6 есе, Азия елдерінен - 1,7 есе, бұған жоғары білім сапасының Халықаралық рейтингтеріндегі жоғары оқу орындарының позицияларының жақсаруы ықпал етті.

ТМД елдерінің азаматтары Ресей Федерациясындағы шетелдік студенттердің шамамен 77 пайызын құрайды, олардың ең үлкен үлесі - 21% - Қазақстан студенттері [5].

Осылайша, ТМД елдеріндегі елдердің жастары арасында жоғары кәсіби білімге деген өзара сұраныс туралы айтуға болады, бұл, ең алдымен, географиялық орналасудың артықшылықтарымен, мәдени және туыстық байланыстардың болуымен және орыс тілін білумен негізделген.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасындағы шетелдік студенттер санының және үлесінің серпіні, %

Көрсеткіштер	2002 ж.		2012 ж.		2019 ж.	
	адам саны	үлесі, %	адам саны	үлесі, %	адам саны	үлесі, %
Шет ел студенттері, адам саны	7157	100,0	8982	100,0	21727	100,0
Студенттер келген мемлекеттер:						
Өзбекстан	1733	24,2	2898	32,3	9500	43,7
Түркменстан	1078	15,1	589	6,6	2615	12,0
Қырғызстан	688	9,6	354	3,9	1084	5,0
Ресей	935	13,1	1993	22,2	1273	5,9
Тәжікстан	176	2,5	397	4,4	503	2,3
Индия	540	7,5	180	2,0	3717	17,1
Қытай	235	3,3	1145	12,7	1240	5,7
Монғолия	663	9,3	628	7,0	565	2,6
Ауғанстан	0	0	119	1,3	399	1,8
Пәкістан	312	4,4	77	0,9	440	2,0
Түркия	573	8,0	250	2,8	233	1,1
Студенттер келетін елдердің саны, бірл	45	-	39	-	55	-
Қазақстан Республикасындағы студенттер саны, адам	514738	-	629504	-	542458	-
Шетелдік студенттердің жалпы санындағы үлесі, %	-	1,4	-	1,4	-	4,0

Шетелдік студенттер мен оқытушылардың саны және үлесі, бір жағынан, университеттің рейтингтегі орнын қалыптастыратын көрсеткіш және сонымен бірге сол халықаралық сарапшылар бағалауындағы ерекше жағдай салдарынан туындайтын көрсеткіш болып табылады. Жоғары оқу орнының жоғары орналасуы, әдетте, жоғары сапалы білім беру қызметтерін алудың кепілі болып табылады, бұл студенттердің, соның ішінде шетелдік студенттердің ағымын ынталандырады.

Шетелдік оқытушылар үшін жоғарғы бағаға ие университеттерде жұмыс істеу немесе олармен ынтымақтастық орнату олардың мансаптық жетістіктеріне ықпалын тигізеді. Университеттердің қазіргі заманғы халықаралық бағалауында шетелдік студенттердің, сол сияқты оқытушылардың саны және(немесе) үлесі қандай да бір шамада жоғары оқу орындарын білім беру саласындағы негізгі кеңес беру агенттіктер мен ұйымдардың бағалау өлшем шарттарының қатарына кіреді.

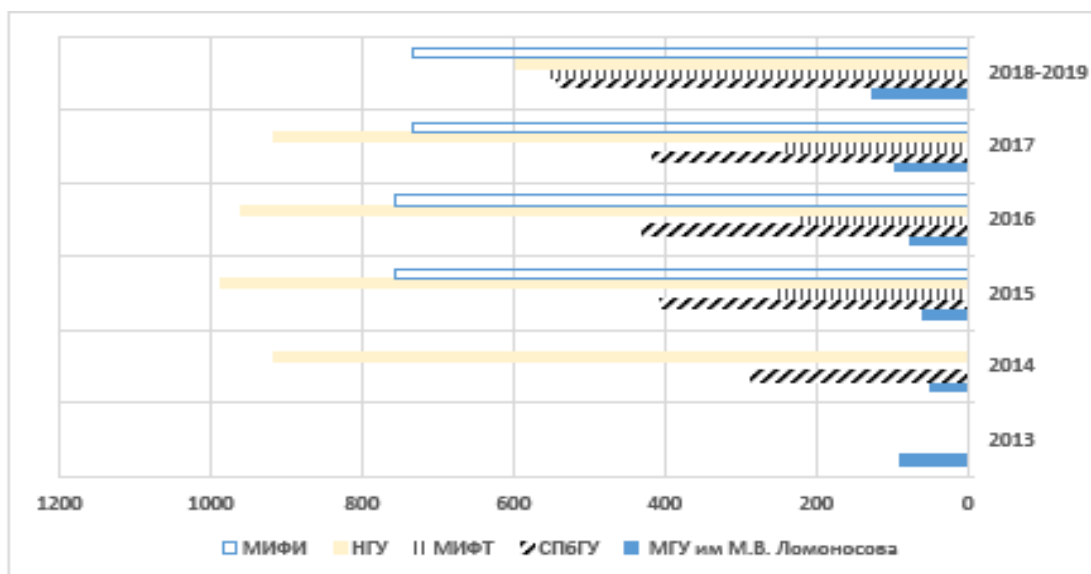
ТМД мемлекеттерінің жоғары кәсіби білім беру жүйелерінде Academic Ranking of World Universities (ARWU) бағалауы бойынша Ресей Федерациясының бес университеті (1-сурет) және Эстониядағы Тарту университеті ғана атап өтілді. ММУ-дың Шанхай рейтингісінің бүкіл тарихында бірінші жүздікке

(2004 жылы, мысалы, 66-шы орынды иеленді), Санкт – Петербург мемлекеттік университеті-400 үздік университеттің қатарына кірді.

Шет тілінде жарияланымдылық белсенділігінің төмендегінен және дәйексөздіктің тиісті мәнімен көрінетін ғылыми-зерттеу қызметі нәтижелілігінің жеткіліксіз деңгейі THE рейтингінде де қазақстандық жоғары оқу орындарының жағдайын негіздейді.

Алғаш рет отандық екі университеттің, яғни әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мен Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қатысуы 2019 жылы тіркелген.

Британдық Quacquarelli Symonds агенттігінің рейтингінде қазақстандық жоғары оқу орындарының қатысуы едәуір кең (2-кесте). QS рейтингі жоғары оқу орындарының белсенділігі мен ғылыми-зерттеу қызметінің сапасымен және дәйексөздеумен қатар, болашақ тұлғалардың жұмыс берушілерінің пікірлерін, мансаптық әлеуетін, оқыту сапасы мен жоғары оқу орындарының интернационалдандырылуын назарға алады. Ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелілігіне тікелей байланысты емес факторлар қазақстандық университеттердің Quacquarelli Symonds рейтингінде неғұрлым жоғары орнын айқындады, дегенмен дәйексөзділік көрсеткіштері оң динамиканы көрсетті [8].

Сурет 1 – Шанхай бағалау рейтингіндегі Ресей жоғары оқу орындары

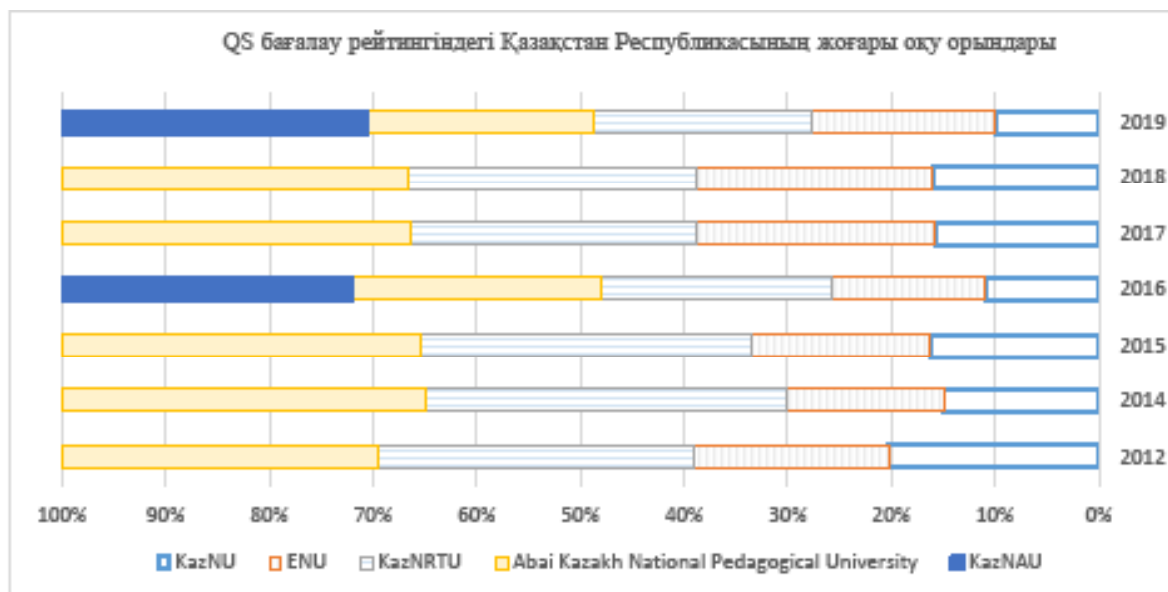
Кесте 2 - Қазақстандық жоғары оқу орындарының QuacquarelliSymonds және TimesHigherEducation WorldUniversityRankings 2019 жоғары білім берудің әлемдік рейтингтеріндегі орны

QuacquarelliSymonds 2019 рейтингінде қазақстандық жоғары оқу орындарының орны	Мәртебесі	Орналасу орны	Мамандандыру (профиль)
Al-Farabi Kazakh National University (KazNU) – 220	National	Almaty	Көпсалалы
L.N. Gumilyov Eurasian National University (ENU) - 394	National	Nur-Sultan	көпсалалы
Kazakh National Research Technical University after K.I. Satpaev - 464	National,	Almaty	Техникалық
Auezov South Kazakhstan State University (SKSU) 480	State	Shymkent	Көпсалалы
Abai Kazakh National Pedagogical University - 481	National	Almaty	Педагогикалық
Kazakh-British Technical University (KBTU) – 651-700	АҚ	Almaty	Технический
Buketov Karaganda State University-651-700	State	Karaganda	Көпсалалы
Kazakh National Agrarian University KazNAU	National,	Almaty	Аграрлық
KaragandaStateTechnicalUniversity – 751-800	State	Karaganda	Техникалық
KazakhAblai Khan University of International Relations and World Languages -801-1000	АҚ	Almaty	Лингвистикалық

Халықаралық бағалау рейтингінде ілгерілеудің тұрақты динамикасын қазақстандық жоғары білімнің сөзсіз көшбасшысы және елдегі ең көне ЖОО – әд-Фараби атындағы ҚазҰУ көрсетеді. (2-сурет).

ТМД мемлекеттерінің әлемдік рейтингтерінде қазақстандық рейтингтермен қатар Ресей Федерациясының, Әзірбайжанның, Беларусьтің, Эстонияның, Латвияның, Украинаның, Грузияның және Литваның университеттері бар. Білім беру саласындағы

әлемдік рейтингтік ұйымдардың бағалауы бойынша қазақстандық жоғары оқу орындары басқа елдердің жоғары оқу орындарымен салыстырғанда Ресей Федерациясының жоғары оқу орындарынан кейін ғана жоғары бағаланды (3-кесте). Дегенмен, қазақстандық жоғары білім үшін объективті және субъективті айырмашылықтарға қарамастан, тек Ресей мемлекеті ғана емес, басқа да елдердің білім беру саласындағы инновациялық тәжірибесі болашақта пайдалы болуы мүмкін.

Сурет 2 –QuacquarelliSymonds бағалау жүйесіндегі ҚР-ның ұлттық және мемлекеттік жоғары оқу орындары

Кесте 3 – ТМД мемлекеттеріндегі алдыңғы қатарлы университеттерінің халықаралық рейтингтерді бағалау орны

Мемлекет	Университет	QS 2019	THE 2019	ARWU2018
Ресей Федерациясы	Lomonosov Moscow State University	90	199	126
Қазақстан	Al-Farabi Kazakh National University (KazNU)	220	801-1000	-
Эстония	UniversityofTartu	321	301-350	301-400
Беларусь мемлекеті	Belarusian State University	354	1001+	-
Украина	V.N. Karazin Kharkiv National University	481	1001+	-
Литва	VilniusUniversity	488	801-1000	-
Латвия	RigaTechnicalUniversity	751-800	801-1000	-
Әзірбайжан	BakuStateUniversity	801-1000	-	-
Грузия	IvaneJavakhishvili Tbilisi State University	-	1001+	-

ТМД елдері университеттерінің құрамын талдау барысында университеттердің халықаралық бағалау рейтингтерінде келесілерді анықтауға болады:

1) мемлекеттік жоғары оқу орындарының және олардың ішінде ұлттық зерттеу университеттерінің басым саны. QS 27 рейтингінде 2019 ресейлік университеттердің барлығы мемлекеттік, олардың 14-і ұлттық зерттеу университеті мәртебесіне ие болды. ТМД аумағындағы ұлттық университеттердің мәртебесі Қазақстан, Украина және Беларусьте қолданылады (4-кесте). QS рейтингіндегі қазақстандық он жоғары оқу орнының жартысы «Ұлттық» мәртебесіне ие болып табылады. 2007 жылдың 27 шілдесіндегі «Білім туралы» Заңындағы ұлттық зерттеу университет категориясын анықтау көрсеткіштері болғанменоны таңайындау және қызмет ету механизмі толық жазылмаған [3].

Қазақстандық жоғарғы оқу орын жүйесінде «ұлттық университет» категориясымен қатар, келесі категориялар да қарастырылған:

- «Ұлттық ғылыми-зерттеу университеті» санаты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен 2017 жылы SatbayevUniversity берілді;

- «зерттеу университеті» санаты Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен Nazarbayev University-ге 2015 жылы берілді.

Ұлттық жоғары оқу орындарының тек оңтүстік және солтүстік қалаларда шоғырлануы жоғары білікті бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауға ықпал етпейді және Қазақстанның облыстарынан талантты жастардың кетуін туындатады.

2) техникалық мамандандыруы бар жоғары оқу орындарының басым саны: QS құрамындағы 27 ресейлік жоғары оқу орындарының 8-і, 6 украиндық жоғары

оқу орындарының 3-і, Литваның 4 жоғары оқу орнының 2-і. Латвия, Беларусь, Грузия ерекшелік емес. Көп салалы университеттердің қызметіндегі техникалық компонент ғылыми және білім беру қызметінде маңызды: көптеген университеттер айқын техникалық немесе технологиялық бағытта зерттеулер жүргізеді. Техникалық жоғары оқу орындары қызметінің белсенділігі мемлекет тарапынан да, стейкхолдерлер тарапынан да қолдаудың нәтижесі болып табылады. Халықаралық рейтингтердегі ресейлік техникалық университеттер негізінен ұлттық зерттеу университеттері мәртебесіне ие екенін атап өткен жөн [4].

Сондай - ақ, QS рейтингінде Қазақстан Үш техникалық жоғары оқу орны - Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Қазақстан - Британ техникалық университеті және Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті ұсынған.

3) ТМД қарамағындағы мемлекеттер басқа елдердің жоғары оқу орындарымен салыстырғанда халықаралық рейтингтердегі қазақстандық жоғары оқу орындарының мамандануының әртүрлілігі көрсетілген (4-кесте).

Кесте 4 - QS халықаралық бағалау рейтингінде Қазақстан, Балтық елдері, Украина және Беларусь университеттерінің түрлері

Мамандықтары бойынша университеттер	Ұлттық университеттер	Мемлекеттік университеттер	Жеке меншік университеттер	Барлығы
Техникалық	1	1	1	3
Педагогикалық	1	-	-	1
Лингвистикалық	-	-	1	1
Көпсалалы	2	2	-	4
Ауыл шаруашылық	1	-	-	1
Барлығы Қазақстан	5	3	2	10
Украина және Беларусь				
Көпсалалы	2	2	-	4
Техникалық	4	-	-	4
Барлығы Украина және Беларусь	6	2	-	8
Балтық мемлекеттері				
Көпсалалы	-	4	1	5
Техникалық	-	4	-	4
Медициналық	-	1	-	1
Балтық мемлекеттері барлығы	-	9	1	10

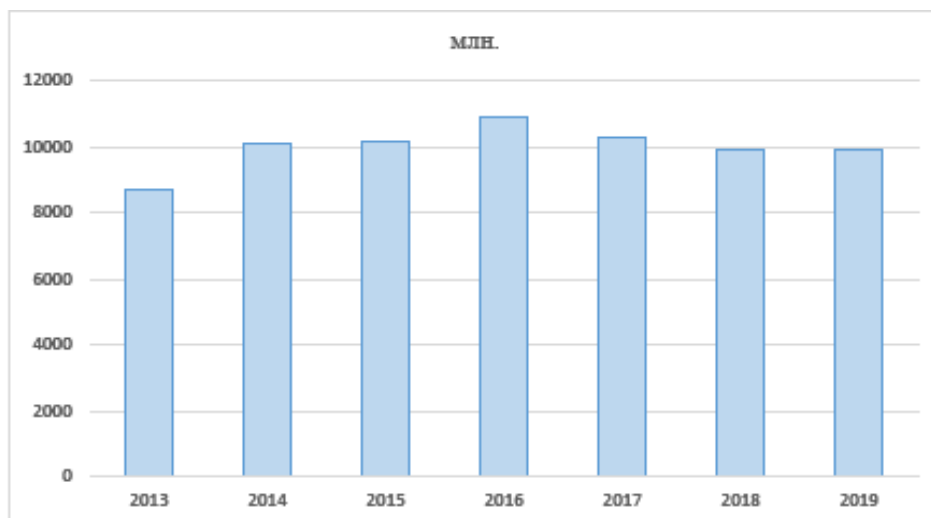
Ресей университеттерінің едәуір ілгерілеуі жетекші әлемдік ғылыми және білім беру орталықтары арасында Ресейдің жетекші университеттерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру жобасын («5-100» жобасы) жүзеге асырумен түсіндіріледі, Аталған жобаның іске қосылуы 2012 жылы ресейлік білім беруді, ең алдымен жоғары білімді жандандыру процесінде жаңа серпін болды. Жобаның негізгі міндеті-2020 жылға қарай кем дегенде бес ресейлік университетті әлемдік университеттердің рейтингісіне сәйкес әлемдегі жетекші университеттердің алғашқы жүзіне кіруді қамтамасыз ету. Негізгі мақсат белгіленген мерзімде орындалмағанына қарамастан, ресейлік университеттердің ілгерілеуі айқын [7].

Қазіргі уақытта 5-100 жобасының жетекші университеттерінің қатарына 21 жоғары оқу орны (оның ішінде 12 ғылыми-зерттеу университеті) 5 федералды кіреді,. Барлық жоғары оқу орындары қандай да бір дәрежеде халықаралық бағалау және сапаршылар жүйесінде жалпы рейтингте болмаса, онда бағыттар немесе мамандықтар рейтингінде көрінеді [10].

Жетекші университеттерге-жобаға қатысушыларға ғылыми-ізденістер қызметі саласындағы жеке даму бағдарламасын іске асыру үшін ең алдымен қосымша қаржыландыру бөлінді. 2013 жылдан бастап 70 миллиардтан астам рубль бөлінді (4-сурет). Аталған жобаның университеттері тізіміне кірмеген ерекше мәртебеге ие тірек

университет және М.В.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті және Санкт-

Петербург мемлекеттік университеті ғылыми-жобалық қызметті қаржыландырудың басқа да көзгеіне ие болады [10].

Сурет 4 - Жобаға қатысушы жетекші жоғары оқу орындарын субсидиялау 5-100

Ресей Федерациясының аумағында мемлекеттік университеттердің келесі санаттары жұмыс істейді:

- ерекше мәртебесі бар университет, Ресей Федерациясының №259 федералды Заңына сәйкес 10.11.2009 Мәскеу мемлекеттік университеті. М.В. Ломоносов және Санкт-Петербург мемлекеттік университеті.

Ерекше мәртебедегі университеттердің артықшылықтары: мемлекеттік бюджетте жеке жол беру салдарынан басым қаржыландыру, өткізу, өзіндік білім беру стандарттарын дербес белгілеу және негізгі білім беру бағдарламалары бойынша өзіндік түсу сынақтарын өткізу құқығы, өзіндік ғылыми дәрежелер беру құқығы, ғылыми-педагогикалық қызметкерлер лауазымдарына конкурстар өткізудің өзіндік ережелерін айқындау құқығы, өзіндік үлгідегі дипломдар беру құқығы

- ұлттық зерттеу университеті-Ресей Федерациясының Үкіметі мен білім және ғылым министрлігі конкурстық негізде университеттерге 10 жыл мерзімге беретін санат. Бұл мәртебе алғашқы екі университетке берілді: Ұлттық ядролық зерттеу университеті және Ұлттық технологиялық зерттеу университеті.

Мәртебені берудің негізгі критерийлері университеттің қазіргі жағдайы мен даму динамикасы, оның кадрлық әлеуеті, білім беру процесі мен ғылыми зерттеулердің инфрақұрылымы, білім беру және ғылыми-инновациялық қызметтің тиімділігі, ха-

лықаралық және Ұлттық танудың дәлелі, ұсынылған бағдарламаның сапасы, негізділігі және күтілетін тиімділігі болып табылады. Қазіргі уақытта Ресей Федерациясында ұлттық зерттеу университеті мәртебесі 29 университетке берілді, Олардың жартысынан көбін білім беру саласындағы әлемдік рейтингтік ұйымдар бағалады.

3) федералды университет, оның мақсаты федералды округтардағы экономикалық және әлеуметтік салаларымен байланысты оқу орындарының негізінде дамыған жоғарғы оқу орын жүйесі болып табылады. Яғни, бұл санатта Ресей аумағында жоғары білікті кәсіби мамандармен қамтамасыз етуге қызмет атқаратын ірі жоғарғы оқу орындары. Қазіргі таңда Ресей Федерациясы аумағында 10 федералды университеттер жұмыс жасайды.

4) тірек университет – бұл жергілікті еңбек нарығын жоғары білікті мамандармен қамтамасыз ету, өңірлік экономиканың өзекті міндеттерін шешу және өңірмен және оның кәсіпорындарымен бірлесіп білім беру және инновациялық жобаларды іске асыру арқылы Ресей Федерациясы субъектісінің дамуын қолдауға бағытталған, Қазіргі уақытта өңірлерде әртүрлі мамандықтағы 33 жоғары оқу орны жұмыс істейді. Тірек университет мәртебесінің иелері алғашқы үш жылда 200 миллион рубль көлемінде мемлекеттік субсидия алуға және бюджеттік орындардың көбеюіне құқылы [6,8].

Біздің ойымызша, қазақстандық жоғары оқу орындарының рейтингтердегі ілгерілеуін

ынталандыру ресейлік 5-100 жобасының түрі бойынша бағдарлама әзірленіп, іске асырылған жағдайда мүмкін болады. Бірақ, нормативтік-құқықтық деңгейде университеттердің мәртебесін берудің нақты жіктемесі мен тетігі қажет, оған сәйкес жоғары оқу орындарын жыл сайын субсидиялауға болады. Үміткерлер-университеттер белгілі бір кезеңдерден, ең алдымен, халықаралық рейтингтік агенттіктердің университеттерді бағалау деңгейінің өсуіне ықпал ететін өлшемшарттар мен көрсеткіштер болып табылатын даму бағдарламасынан өту кезінде мәртебе алуы мүмкін.

Атап айтқанда, жоғары оқу орындарын ірілендіру және өңірлік жоғары оқу орындарын қолдау басымдығын ұлғайту қажет. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы Жолдауында қолда бар білім беру инфрақұрылымы негізінде Nazarbayev University типі бойынша өңірлік жоғары оқу орнын құрудың маңыздылығы айқындалды. 2010 жылы ҚР Президентінің бастамасымен білім, ғылым және өндірісті интеграциялау, отандық ғылыми құрылымдардың халықаралық деңгейдегі жоғары оқу орындарының әлемдік ғылыми кеңістігіне кіруі үшін тиімді академиялық орта мен жағдайларды ұйымдастыру мақсатында құрылған Назарбаев Университеті Жоғары білімнің халықаралық рейтингтерін әлі күнге дейін белгілеп қойған жоқ. Қазіргі уақытта студенттер саны шамамен 4 мың адамды құрайды, профессор-оқытушылар құрамы жартысынан астамы шетелдік кадрлардан тұрады. Назарбаев Университетіндегі барлық білім беру бағдарламалары бойынша оқу процесі тек ағылшын тілінде жүзеге асырылады. Шет тілдерін меңгерудің жеткіліксіз деңгейі жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамы қатарынан ғылыми қызметкерлердің жарияланымдық белсенділігінің төмен болу себептерінің бірі болып табылады. 2015-2017 жылдары Web of Science Core Collection индекстелетін қазақстандық жарияланымдар саны 6850 бірлікті құрады, бұл елге әлемдік рейтингте 218 елдің ішінен 76-орынды алуға мүмкіндік берді. Салыстыру үшін, Еуразиялық экономикалық ынтымақтастық елдері мынадай тәртіппен бөлінді: Ресей (197144 док.) – 15; Беларусь (5683) – 82; Армения (3500) - 95; Қырғызстан (655 док.) – 141.

Өңірлердегі отандық ғалымдардың жарияланымдық белсенділігіне кедергі келтіретін негізгі проблемалардың ішінде шет тілдерін меңгерудің кәсіби деңгейінің жеткіліксіздігі; әлемдік үрдістерді жеткілікті деңгейде зерделеуге мүмкіндік бер-

мейтін Thomson Reuters және Scopus базаларында индекстелген Халықаралық ғылыми журналдардың базаларына еркін қолжетімділіктің болмауы; ғылыми журналдардың редакцияларымен хат алмасудың қиындықтарымен байланысты. Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінде ғылыми кадрларға қойылатын біліктілік талаптарын негізсіз қатаңдату, бұдан басқа халықаралық ынтымақтастықты күшейту есебінен профессор-оқытушы құрамының ғылыми халықаралық жобаларға немесе ғылыми зертханалардағы қызметке қатысуы үшін бағдарламалар әзірлеу қажет. Көптеген аймақтық университеттерде зертханалар мен жобалар түрінде ғылыми және материалдық база жоқ, олардың нәтижелері ғылыми әлемде пікір алмасуға лайықты ғылыми әзірлемелердің көзі болып табылады.

Қорытынды

Жоғары білім беру ұйымдарын беделді университеттік рейтингтерде ілгерілету әлемдік қоғамдастықтың қазақстандық жоғары кәсіптік білім берудің бәсекеге қабілеттілік деңгейін айтарлықтай жоғары бағалайтынын куәландырады. Мемлекеттік жоғары оқу орындарының, оның ішінде ұлттық жоғары оқу орындарының басым қатысуы олардың тиімді жұмыс істеуі мен қолдау тетігін одан әрі құру туралы қорытындыға әкеледі. Қазақстан облыстарында ұлттық зерттеу оқу ұйымдарын құру арқылы өңірдегі білім жүйесінің дамуына маңызды жобаларды әзірлеу және жүзеге асыру есебінен шалғай аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына түрткі болады. Бұл жағдайда қазақстандық жоғары білім саласы үшін қызмет етудің ұқсас жағдайлары мен олар тап болатын проблемалардың салдарынан басқа мемлекеттердің, бірінші кезекте ТМД мемлекеттерінің тәжірибесі пайдалы болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Kirdasinova K.A., Turmakhanbetova S.S., Shayakhmetova S.T., Mukadzhanova A.G. & Nurmukhametov N.N. (2016). Innovative development of the education system in the Republic of Kazakhstan. *International Business Management*, 10(16), 3449-3460
2. Linton J., 2018. Quiet Contributors: The Role of the Arts, Humanities and Social Sciences in Innovation. *Foresight*, 3: 6-12.
3. Подберезкина А.И., Большова А.Н., Подберезкина О.А. (2012). Современные университеты – кузница идеи, технологии креативного класса. *Modern universities are a forge of ideas, technologies and creative class* // Вестник Московского государственного института международных отношений, 2: 231-244.

4. Rucker Schaeffer P., Fischer B., Queiroz S., 2018. Beyond Education: The Role of Research Universities in Innovation Ecosystems. *Foresight*, 2: 50-61.
5. Adambekova A.A. and Amankeldi N.A. 2015. The impact of government regulation on creating conditions to ensure quality of higher education. *Actual Problems of Economy.*, 171: 89-98
6. Balatsky E.V., Ekimova N.A. 2012. International ratings of universities: practice of making and use. *Economic of Education*, 2: 67-68
7. Leonova T.N. Malanicheva N.V., Malanicheva A.S., 2017. International ratings as a tool for assessing the competitiveness of universities. *Universssity Bulletin*, 10: 125-130
8. Rubin Y.B. (2015). Higher entrepreneurial education in Russia: problem diagnosis. *Higher education in Russia*, 11, 5-17.
9. Tikhonova A.D. (2018). Assessment of the significance of the parameters of the performance of universities for stakeholders. *Regional economy*, 14(2), 536-546.
10. www.5top100.ru

References

1. Kirdasinova K.A., Turmakhanbetova Sh, Shayakhmetova Sh.T., Mukadzhanova A.G., Nurmukhametov N.N., 2016 Innovative Development of the Education System in the Republic of Kazakhstan. *International Business Management*, 10 (16):3449-3460.
2. Linton J., 2018. Quiet Contributors: The Role of the Arts, Humanities and Social Sciences in Innovation. *Foresight*, 3: 6-12.
3. Podberezkin A.I., Bolshova N.N., Podberezkina O.A. (2012). Modern universities are a forge of ideas and technologies of the creative class. [Modern universities are a forge of ideas, technologies and creative class]. *Bulletin of the University of Moscow State Institute of International Relations*, 2: 231-244. (in Russian).
4. Rucker Schaeffer P., Fischer B., Queiroz S., 2018. Beyond Education: The Role of Research Universities in Innovation Ecosystems. *Foresight*, 2: 50-61.
5. Adambekova A.A. and Amankeldi N.A. 2015. The impact of government regulation on creating conditions to ensure quality of higher education. *Actual Problems of Economy.*, 171: 89-98
6. Balatsky E.V., Ekimova, N.A., 2012. International ratings of universities: practice of making and use. *Economic of Education*, 2: 67-68
7. Leonova T.N. Malanicheva N.V., Malanicheva A.S., 2017. International ratings as a tool for assessing the competitiveness of universities. *Universssity Bulletin*, 10: 125-130
8. Rubin Y.B. (2015). Higher entrepreneurial education in Russia: problem diagnosis. *Higher education in Russia*, 11, 5-17.
9. Tikhonova A.D. (2018). Assessment of the significance of the parameters of the performance of universities for stakeholders. *Regional economy*, 14(2), 536-546.
10. www.5top100.ru

Авторлар туралы мәліметтер

Сатыбалдин А.А. – хат-хабаршы авторы, ҚР БЖҒМ ҒК Экономика институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, e-mail: ieconomkz@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Кирдасинова К.А. – э.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. email: marso310@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

Мухияева Д.М. – PhD, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, e-mail: dinara_muhiyaeva@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Information about the authors

Azimkhan A. Satybalдин - corresponding author, Director of the Institute of economics of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of economics, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, e-mail: ieconomkz@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

K. Kirdasinova K. A.- Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University email: marso310@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

D. M. Mukhiyaeva - PhD, International University of information technologies, e-mail: di-nara_muhiyaeva@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Дата поступления рукописи: 25.09.2020.

Прошла рецензирование: 12.10.2020.

Принято решение о публикации: 01.11.2020.

Received: 25.09.2020.

Reviewed: 12.10.2020.

Accepted: 01.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 25.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 12.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 01.11.2020.

https://doi.org/10.51176/JESP/issue_4_T2
MPHTI: 06.39.41
JEL: M54, M10, M11

Методологические подходы к оценке системы управления современным предприятием

М.Ю. Диканов, И.С. Кувалдина

Институт технологий (филиал) федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Донской государственный технический университет»

Аннотация

В статье рассмотрена терминология понятия «управление» и «система управления» как важнейших аспектов деятельности современных предприятий с позиции различных авторов, а также обзор методологических подходов для оценки эффективности систем управления современным предприятием. Эффективность системы управления рассматривается с точки зрения двух подходов: экономической и социальной эффективности. Оба подхода представлены в виде системы показателей с помощью которых можно дать количественную оценку системы управления современного предприятия. В работе представлен расчет показателей эффективности системы управления на примере некоторого гипотетического предприятия в количественных детерминантах. Для более точной оценки эффективности системы управления на основе рассчитанных показателей использованы модели сбалансированных показателей Лоренца – Мейсела. Кроме того, в целях более полной характеристики действующей на предприятии системы управления, использована концепция «управленческой решетки», которая включает в себя две составляющие работы менеджера: первая – внимание к решению производственных задач, вторая – внимание к людям. В целях повышения экономической эффективности системы управления предприятием предложены следующие мероприятия: 1) совершенствование нормирования труда административно-управленческого персонала; 2) совершенствование организации производства и труда за счет улучшения использования рабочего времени административно-управленческого персонала; 3) сокращение расходов на обслуживание аппарата управления. Экономическая целесообразность предложенных мероприятий доказана с использованием передовых современных методик, которые доказывают эффективность представленных мероприятий, что отражено в виде таблицы технико-экономических показателей прогнозируемого периода.

Ключевые слова: управление, система управления, эффективность системы управления, модели управления, управленческая решетка.

Қазіргі заманғы кәсіпорынды басқару жүйесін бағалаудың әдіснамалық тәсілдері

Түйін

Мақалада «менеджмент» және «менеджмент жүйесі» ұғымдарының терминологиясы, қазіргі заманғы кәсіпорындар қызметінің әр түрлі авторлар позициясынан маңызды аспектілері ретінде қарастырылады, сонымен қатар қазіргі заманғы кәсіпорынды басқару жүйелерінің тиімділігін бағалаудың әдіснамалық тәсілдеріне шолу жасалады. Басқару жүйесінің тиімділігі екі көзқарас тұрғысынан қарастырылады: экономикалық және әлеуметтік тиімділік. Екі тәсіл де көрсеткіштер жүйесі түрінде ұсынылған, олардың көмегімен қазіргі заманғы кәсіпорынды басқару жүйесін санмен анықтауға болады. Мақалада сандық детерминанттарда гипотетикалық кәсіпорын мысалын қолданып басқару жүйесі тиімділігінің көрсеткіштерін есептеу ұсынылған. Есептелген көрсеткіштер негізінде басқару жүйесінің тиімділігін дәлірек бағалау үшін Лоренц-Мейселдің теңдестірілген индикаторлық модельдері қолданылды. Сонымен қатар, кәсіпорында жұмыс істейтін басқару жүйесін толығымен сипаттау үшін менеджер жұмысының екі компонентін қамтитын «басқару торы» ұғымы қолданылды: өндірістік мәселелерді шешуге, екіншісі - адамдарға назар аудару. Кәсіпорынды басқару жүйесінің экономикалық тиімділігін арттыру үшін келесі шаралар ұсынылды: 1) әкімшілік-басқарушылық персоналдың еңбегін реттеуді жетілдіру; 2) әкімшілік-басқарушылық құрамның жұмыс уақытын пайдалануды жақсарту арқылы өндіріс пен еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру; 3) басқару персоналын ұстау шығындарын азайту. Ұсынылып отырған іс-шаралардың экономикалық тиімділігі ұсынылған шаралардың тиімділігін дәлелдейтін озық заманауи техниканы қолдану арқылы дәлелденді, бұл болжамды кезеңдегі техникалық-экономикалық көрсеткіштер кестесі түрінде көрінеді.

Түйін сөздер: менеджмент, менеджмент жүйесі, басқару жүйесінің тиімділігі, басқару модельдері, басқару торы.

Methodological approaches to assessing the management system of a modern enterprise

Abstract

The article discusses the terminology of the concept of “management” and “management system” as the most important aspects of modern enterprises from the perspective of various authors, as well as a review of methodological approaches to assessing the effectiveness of modern enterprise management systems. The effectiveness of the management system is considered from the point of view of two approaches: economic and social efficiency. Both approaches are presented as a system of indicators that can be used to quantify the management system of a modern enterprise. The paper presents the calculation of performance indicators of the management system on the example of a hypothetical enterprise in quantitative determinants. For a more accurate assessment of the effectiveness of the

management system based on the calculated indicators, the Lorenz – Meissel balanced scorecard models are used. In addition, in order to better characterize the management system operating in the enterprise, the concept of “management grid” is used, which includes two components of the Manager’s work: attention to solving production problems, and the second - attention to people. In order to increase the economic efficiency of the enterprise management system, the following measures are proposed: 1. Improvement of labor regulation of administrative and managerial personnel. 2. Improving the organization of production and labor by improving the use of working time of administrative and managerial personnel. 3. Reduce the maintenance costs of the management unit. The economic feasibility of the proposed measures is proved using advanced modern methods that prove the effectiveness of the presented measures, which is reflected in the table of technical and economic indicators of the forecast period.

Keyword: management, management system, management system efficiency, management models, management grid.

Введение

Вопросы эффективности систем управления и ее оценки в настоящее время имеют особую актуальность, поскольку современная жизнь, ужесточающаяся конкуренция и требования рынка диктуют свои требования и условия для выживания компаний. Управление – неотъемлемая часть человеческой деятельности, основа организации и упорядочения всех экономических процессов и текущей жизни человека и

современного предприятия. Именно благодаря грамотному управлению современным предприятием удастся выстоять в конкурентной борьбе, оптимизировать используемые ресурсы и повысить эффективность экономической деятельности.

Понятие термина «управление» в разное время рассматривалось различными специалистами в области менеджмента. В таблице 1 представлен обзор определений с точки зрения разных авторов.

Таблица 1 – Обзор определений понятия «управление»

Автор	Определение
В.И. Кнорринг [1]	Целенаправленный и непрерывный процесс воздействия на объект управления, направленный на обеспечение его эффективного развития функционирования и работы ... Система управления — механизм, который обеспечивает этот процесс
П. Друкер [2]	Специальный вид деятельности, преобразующий неорганизованную группу людей в эффективную, целеориентированную и продуктивную группу
М.Х. Мескон [3]	Деятельность по планированию, организации, мотивации и контролю, направленная на достижение целей организации
О.С. Наумов и А.И. Виханский [5]	Специфический тип взаимодействия, между несколькими лицами, одно из которых находится в позиции субъекта управления, а второе – объекта управления
Примечание - Авторское обобщение.	

Анализируя таблицу 1 можно отметить, что все понятия описывают процесс управления как вид деятельности, которая имеет взаимодействие с объектом управления. На наш взгляд, наиболее точным определением является определение В. И. Кнорринга, который под управлением понимает «целенаправленный и непрерывный процесс воздействия на объект управления, направленный на обеспечение его эффективного развития функционирования и работы». Поэтому каждый из управляемых объектов в совокупности и взаимодействии можно рассматривать как систему.

Методология

В свою очередь, сама система управления – это не что иное, как система элементов, образующих комплекс взаимодействия и модификации информации в процессе применения концепции управления, ориентированной на поддержание соответствия предпринимаемых действий заранее определенным планам предприятия.

Система управления есть весьма нетривиальный объект, объединяющий в себе управленческие взгляды, идеи, теории, технологии управления, организационные способы выражения, функционирования и развития управленческих отношений.

В процессе функционирования систем управления осуществляется управленческая деятельность предприятия.

Одной из проблем современного менеджмента является попытка оценить эффективность существующей системы управления предприятием.

Результативность системы управления непосредственно зависит от взаимосогласованности ее отдельных элементов, входящих в ее событийный цикл. Непрерывный процесс совершенствования с акцентом на способность реагировать на изменения внешней среды является важным условием эффективности системы управления.

Системы управления предназначены для обеспечения высокой эффективности, достижения поставленных целей и решения конкретных задач организации. Существуют различные методологические подходы к

определению и оценке эффективности с позиции теоретического представления и непосредственно производственного опыта. Наибольшего эффекта и качества при исследовании системы управления организацией можно достичь при комплексном использовании системы методов.

Эффективность системы управления рассматривается с точки зрения двух подходов: экономической и социальной эффективности.

Экономическая эффективность представляет собой максимизацию результата при неизменных затратах или уменьшение его при том же результате.

В целом показатели экономической эффективности можно формализовать как отношение конкретных, измеримых, количественных детерминант, обзор которых представлен в таблице 2.

Таблица 2 – Детерминанты экономической эффективности системы управления предприятием

Показатели	Формулы	Обозначения
Сводный показатель экономической эффективности	$\mathcal{E}_T = \frac{Д}{З}$	Д – доход предприятия; З – затраты на техническое обслуживание блока управления
Соотношение управленческих работников	$KЧ = \frac{ЧУ}{Ч}$	ЧУ – количество сотрудников отдела; Ч – численность работников организации.
Соотношение управленческих затрат	$KЗ = \frac{ЗУ}{З}$	ЗУ – затраты на хранение-управление; З – общие расходы организации.
Коэффициент управленческих затрат и единиц выпуска продукции	$KЭП = \frac{ЗУ}{К}$	К – количество или объем произведенной продукции (оказанных услуг).
Примечание - Авторское обобщение.		

Обоснование экономической эффективности современного управления предприятием дополняется понятием «социальная эффективность».

Обобщающими детерминантами такой эффективности являются индивидуальные решения, принимаемые членами рабочего коллектива, а также общая численность работников, которые принимают участие в проектировании управленческих решений и др.

Однако следует отметить, что определение обобщающих детерминант социальной эффективности на практике является относительно сложным делом. Менеджеры часто используют набор формальных поддающихся количественной оценке частных показателей.

К частным социальным показателям эффективности относятся эффективность труда в системе управления предприятием,

коэффициент текучести управленческого персонала, коэффициент управляемости реакцией, коэффициент устойчивости управления персоналом и др.[19]. В таблице 3 представлены показатели социальной эффективности системы управления.

Анализируя представленные показатели, отметим, что социальная эффективность системы управления отвечает на вопрос о том, соответствуют ли предлагаемые возможности организации ожиданиям ее сотрудников. Чем выше показатель этого соответствия, тем лучше люди будут мотивированы и удовлетворены своей работой.

Эффективность системы управления предприятием может быть оценена с помощью различных моделей. На сегодняшний день разработано большое количество моделей для оценки эффективности системы управления (рисунок 1).

Таблица 3 – Частные детерминанты социальной эффективности системы управления

Показатель	Формула	Обозначение
Эффективность труда в системе управления предприятием	$Э_T = \frac{P_T}{P_{ВП}}$	P_T – денежное выражение расходов на функционирование системы управления; $P_{ВП}$ – суммарные расходы на выпуск продукции в денежном эквиваленте.
Коэффициент текучести кадров аппарата управления	$K_{текучр} = \frac{Ч_y}{Ч}$	$Ч_y$ – среднесписочная численность АУП предприятия; $Ч$ – среднесписочная численность работников на данном предприятии.
Коэффициент управляемости	$K_{уп} = \frac{1}{Z} \times \sum_{i=1}^m \frac{H_{\phi}}{H_n}$	Z – число звеньев менеджмента организации; m – число руководителей данного звена менеджмента; H_{ϕ} , H_n – фактическое и нормативное число сотрудников, в среднем на одного руководителя каждого уровня управления.
Коэффициент стабильности работников аппарата управления	$K_c = \frac{Ч_3}{Ч_{cy}}$	$Ч_3$ – численность сотрудников АУП, со стажем более 3-х лет; $Ч_{cy}$ – среднесписочная численность работников АУП отчетного периода.

Примечание – Авторское обобщение.

Примечание – Авторское обобщение

Рисунок 1 – Обзор методологических подходов к оценке эффективности систем управления современным предприятием

На сегодняшний день наиболее популярной моделью является модель сбалансированной системы показателей Лоренца Мейсела, разработанная в 1992 году. Ее особенность заключается в ориентации на повышение результативности работы предприятия в целом и характеризует зависимость комплексной оценки эффективности не только от роста результативности систем и процессов, но и от уровня профессионального мастерства работников предприятия. Автор выделяет четыре точки зрения, на основе которых должна оцениваться эффективность системы менеджмента. Особое внимание уделяется так называемым ключевым пока-

зателям успеха, к которым относятся:

- финансы, рентабельность, прибыльность акций;
- сами клиенты, время и качество их обслуживания, сервис, цена/ стоимость;
- бизнес-процессы, время, качество, производительность, затраты;
- персонал, нововведения, обучение.

Результаты и обсуждение

Обобщая изложенное, можно отметить, что направленность стратегии и ценностей установок компании на формирование высокого имиджа за счет потенциальных клиентов может быть достигнута исключительно

при реализации целей в четырех направлениях: бизнес-процессы, финансы, потребители и персонал.

Следовательно, менеджменту предприятий рекомендуется ориентироваться на набор показателей, которые максимально будут характеризовать эффективность систем управления, основываясь на приоритетах своей кадровой политики.

Рассмотрим расчет показателей эффективности системы управления на примере некоторого гипотетического предприятия ООО «Норма терм» за 2019 – 2020 годы (таблица 4).

Коэффициент экономической эффективности управления предприятием (обобщающий показатель):

$$Э_{у2019} = \frac{37610}{3228} = 11,7,$$

$$Э_{у2020} = \frac{36182}{5932} = 6,1.$$

Коэффициент численности управленческих работников:

$$КЧ_{2019} = \frac{7}{45} = 0,155,$$

$$КЧ_{2020} = \frac{7}{43} = 0,163.$$

Коэффициент затрат на управление:

$$КЗ_{2019} = \frac{3228}{25513} = 0,13,$$

$$КЗ_{2020} = \frac{5932}{32577} = 0,18.$$

Коэффициент затрат на управление на единицу выпускаемой продукции:

$$КЗП_{2019} = \frac{3228}{37610} = 0,09,$$

$$КЗП_{2020} = \frac{5932}{36182} = 0,16.$$

Таблица 4 - Показатели экономической эффективности системы управления предприятием

Показатели	2019 г.	2020 г.	Отклонение	
			+,-	%
Сводный показатель экономической эффективности	11,7	6,1	-5,6	-47,9
Соотношение управленческих работников	0,155	0,163	+0,008	+5,2
Соотношение управленческих затрат	0,13	0,18	+0,05	+38,5
Коэффициент управленческих затрат и единиц выпуска продукции	0,09	0,16	+0,07	+77,8
Примечание – Авторская разработка.				

Из таблицы 4 видно, что в 2020 году коэффициент экономической эффективности системы управления снизился на 47,9 % и составил 6,1 за счет снижения выручки от реализации работ, услуг предприятия. Коэффициент численности управленческих работников увеличился на 5,2%, так как численность предприятия изменилась, а управленческий персонал остался без изменений. Коэффициент затрат на управление увеличился на 38,5%, а также вырос коэффициент затрат на управление на единицу выпускаемой продукции на 77,8% и составил 0,16. Это позволяет говорить о том, что систему управления ООО «Норма терм» необходимо совершенствовать и искать пути повышения эффективности.

Социальная эффективность системы управления ООО «Норма терм» формируется и реализуется на системной основе в

соответствии с утвержденными нормативными документами. Для достижения текущих и долгосрочных целей развития предприятия рассчитываются показатели социальной эффективности, разрабатываются и реализуются программы по работе с персоналом.

Рассчитанные показатели социальной эффективности системы управления ООО «Норма терм» за 2019–2020 год представлены в таблице 5.

Экономичность труда в системе управления предприятием:

$$Э_{т2019} = \frac{3228}{25513} = 0,13,$$

$$Э_{т2020} = \frac{5932}{32577} = 0,18.$$

Коэффициент текучести работников аппарата управления:

$$K_{\text{тек.упр.2019}} = \frac{7}{45} = 0,15,$$

$$K_{\text{тек.упр.2020}} = \frac{7}{43} = 0,16.$$

Коэффициент управляемости:

$$K_{\text{упр.2019}} = \frac{1}{7} \sum \frac{4}{5} = 0,11,$$

$$K_{\text{упр.2020}} = \frac{1}{7} \sum \frac{4}{5} = 0,11.$$

Коэффициент стабильности работников аппарата управления:

$$K_{\text{стаб.2019}} = \frac{7}{45} = 0,155,$$

$$K_{\text{стаб.2020}} = \frac{7}{43} = 0,163.$$

Из таблицы 5 можно сделать вывод о том, что показатели социальной эффективности в 2020 году возросли. Это говорит о хорошем климате на предприятии именно с точки зрения социальной стороны, но экономичность труда в системе управления снизилась за счет увеличения себестоимости.

Таблица 5 – Показатели социальной эффективности системы управления ООО «Норма терм» за 2019–2020 гг.

Показатели	2019 г.	2020г.	Отклонение	
			+,-	%
Эффективность труда в системе управления предприятием	0,13	0,18	+0,05	+38,5
Коэффициент текучести кадров аппарата управления	0,15	0,16	+0,1	+66,7
Коэффициент управляемости	0,11	0,11	0	0
Коэффициент стабильности работников аппарата управления	0,155	0,163	+0,008	+5,2
Примечание – Авторская разработка.				

Таким образом, данные показатели помогают оценить эффективность системы управления предприятия и принять решения по ее совершенствованию. Наиболее распространенным методом для более точной оценки эффективности системы управления на основе рассчитанных показателей является применение модели сбалансированных показателей Лоренца – Мейсела.

Концепция сбалансированной системы показателей (ССП) представляет новый перспективный подход к контролю системы управления. ССП – это инструмент управления предприятием, основанный на оценке его эффективности на основе набора показателей, выбранных таким образом, чтобы учитывать все аспекты реализации стратегии, позволяющие оценить эффективность предприятия в целом.

Для того чтобы понять сущность сбалансированной системы показателей в ООО «Норма терм», воспользуемся шкалой Лайкерта (таблица 6).

Шкала Лайкерта заключается в том, что эксперт должен оценить каждое суждение по шкале, состоящей из 1-5 баллов. Если эксперт оценивает суждение как положительное, высшее одобрение выражается максимальным баллом. Если же он оценивает суждение как отрицательное, высшее неодобрение выражается минимальным баллом. В анкете используются составляющие. Каждая составляющая содержит в себе ключевой вопрос, с которым она ассоциируется.

Экспертами для оценки эффективности системы управления ООО «Норма терм» с помощью системы сбалансированных показателей будут выступать четыре клиента, которые уже воспользовались услугами предприятия.

Таблица 6 - Сбалансированная система показателей ООО «Норма терм», представленная с помощью шкалы Лайкерта

Показатели	Полностью согласен	Согласен	Не составил мнения	Не согласен	Полностью не согласен
Финансы: -увеличение прибыльности; -снижение себестоимости	5 5	4 4	3 3	2 2	1 1
Бизнес- процессы: -повышение эффективности использования ресурсов; -повышение эффективности системы управления; -замена старого оборудования на новое	5 5 5	4 4 4	3 3 3	2 2 2	1 1 1
Клиенты: -привлечение и удерживание клиентов; -увеличение количества оказываемых услуг	5 5	4 4	3 3	2 2	1 1
Персонал: -развитие профессиональных навыков персонала; -введение жесткого контроля за организацией персонала	5 5	4 4	3 3	2 2	1 1
Примечание – Авторская разработка.					

Для получения суммарной меры предубежденности нужно сложить все оценки и найти их среднее арифметическое, то есть разделить полученную сумму на число пунктов:

$$\text{Итого 1} = \frac{5 + 5 + 2 + 5 + 3 + 4 + 5 + 4 + 1}{9} = \frac{34}{9} = 3,8.$$

$$\text{Итого 2} = \frac{(5 + 5 + 2 + 4 + 2 + 4 + 5 + 4 + 2)}{9} = \frac{33}{9} = 3,7.$$

$$\text{Итого 3} = \frac{(4 + 5 + 2 + 4 + 3 + 3 + 5 + 4 + 1)}{9} = \frac{31}{9} = 3,4.$$

$$\text{Итого 4} = \frac{(5 + 5 + 3 + 5 + 3 + 4 + 5 + 4 + 1)}{9} = \frac{35}{9} = 3,9.$$

Данные итоги округляются до 4 баллов. При использовании шкалы Лайкерта предполагается, что чем выше оценка, полученная респондентами, тем большим количеством измеряемого признака он обладает. Предложенные суждения будут являться эффективными стратегиями для ООО «Норма терм», по мнению независимых экспертов.

Следовательно, эффективность системы управления ООО «Норма терм» максимально приближена к наивысшей оценке 5 баллов, т.к. рассчитав среднюю арифметическую и округлив ее, мы получили 4 балла. Это говорит о том, что сбалансированная система показателей ООО «Норма терм», представленная с помощью шкалы Лайкерта, поможет усилить стратегию предприятия, коммуникацию

персонала, увеличить прибыль, снизить себестоимость.

Еще одним способом анализа эффективности системы управления является анализ, построенный на использовании так называемой «управленческой решетки». Эта концепция появилась в начале 1980-х годов, и была разработана американскими психологами Робертом Блейком и Джейн Моутон.

Управленческая решетка включает в себя две составляющие работы менеджера: внимание к решению производственных задач и внимание к людям. Термин «производство» означает не только производство материальных благ, но и осуществление продаж, расчетов, обслуживания клиентов и т.д.

Компоненты располагаются на соответствующих осях, и в зависимости от степени внимания (незначительное - значимое) строится сетка, отражающая различные комбинации:

- мало внимания к решению производственных задач, и люди приводят к «плохому управлению» (стиль 1.1);

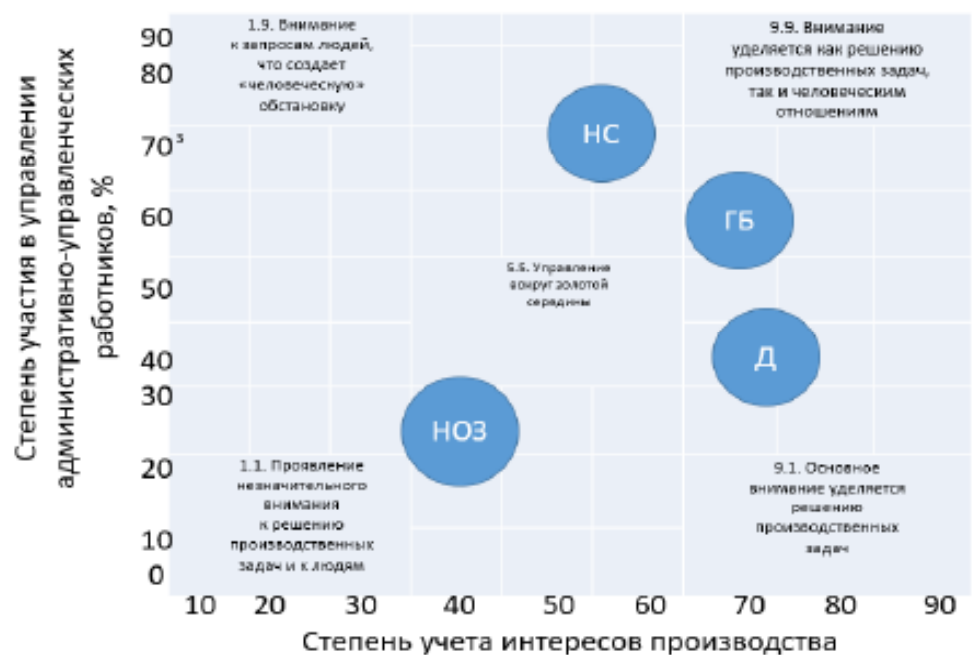
- менеджеры колеблются между стилями 1.9 («управление отношениями») и 9.1 («управление на основе задач»). Чтобы увеличить отдачу, менеджеры «затягивают гайки», и когда отношения между людьми начинают ухудшаться, их стиль возвращается в положение 1.9;

- в середине сетки (стиль 5.5) находится «золотое сечение», или баланс между «палкой» и «пряником»;

- пункт 9.9 характеризуется соотношением внимания к людям и решения производственных задач.

Стиль лидера характеризуется достижением результатов через отношения или человеческий фактор.

Составим управленческую решетку для руководителей ООО «Норма терм» с позиции экспертных оценок подчиненными деятельности административно-управленческого персонала предприятия (рисунок 2).

Условные обозначения: Д – директор, ГБ – главный бухгалтер, НС – начальник склада, НОЗ – начальник отдела закупок.

Примечание – Авторская разработка.

Рисунок 2 – Управленческая решетка Роберта Блейка и Джейн Моутон ООО «Норма терм»

Проведя анализ рисунка 2 и исходной матрицы экспертных оценок, можно отметить, что руководителями ООО «Норма терм» управленческие функции выполняются в среднем на 70-80%, что лежит в плоскости, когда руководители колеблются между стилями 1.9 («управление отношениями») и 9.1 («управление на основе выполнения производственных задач»). Для увеличения отдачи руководители «закручивают гайки», и, когда отношения между людьми начинают ухудшаться, их стиль возвращается в положение 1.9. Анализ позволяет сделать вывод, что предприятию необходимы корректирующие меры в повышении эффективности функций управления. Это может быть выражено в частности, в создании системы материального стимулирования руководителей, направленного

как на повышение их развития, так и вовлечение в производство с позиции более глубокой заинтересованности в результатах управления и выполняемой ими работы.

По результатам комплексного экономического анализа хозяйственной деятельности ООО «Норма терм» были выявлены недостатки в системе управления, а именно коэффициент экономической эффективности системы управления предприятием снизился за счет увеличения затрат на управление и себестоимости работ, услуг. Социальная эффективность системы управления предприятием стабильна, но коэффициент управляемости с каждым годом остается неизменным; этот фактор является неудовлетворительным для предприятия.

Для того чтобы увеличить экономическую эффективность системы управления ООО «Норма терм», внедрим следующие мероприятия:

1. Совершенствование нормирования труда административно-управленческого персонала.

2. Совершенствование организации производства и труда за счет улучшения использования рабочего времени административно-управленческого персонала.

3. Сокращение расходов на обслуживание аппарата управления.

Повышение трудовых норм является важнейшим элементом управления на предприятии. С помощью трудовых норм каждое предприятие определяет трудоемкость продукции для различных видов работ, на основе которой устанавливается потребность в труде по профессии и квалификации.

Рационализация труда – это процесс определения необходимых затрат и результатов труда, оптимального числа работников различных категорий и групп, их удельных соотношений в общей численности работников предприятия, необходимых соотношений между численностью работников и численностью работников. единицы оборудования/машины, установки, устройства и т. д.

Научная организация нормирования труда имеет экономическую и социальную направленность и соответственно дает экономический и социальный эффект. Экономический эффект достигается непосредственно за счет улучшения организации трудовых процессов, что приводит к экономии рабочего времени, лучшему использованию оборудования, экономии сырья, энергии и других источников. Социальный эффект отражается в повышении удовлетворенности работой. Но социальный эффект также отражается в увеличении производительности труда и, следовательно, в снижении издержек производства и в конце концов отражается в экономическом эффекте [18].

Наиболее прямыми показателями экономического эффекта от мер по улучшению трудовых норм станут следующие показатели:

- снижение трудоемкости продукции;
- относительная экономия (выпуск) численности персонала;
- увеличение объема производства;
- повышение производительности труда.

Основным общим показателем экономической эффективности мероприятий по улучшению организации труда, определяющих целесообразность их реализации, является рост производительности труда.

Процент увеличения производительности труда (П) определяется следующими показателями:

- выход на одного работника;
- сохранение численности работников;
- снижение трудоемкости продукции.

При совершенствовании нормирования труда работников используем почасовую тарифную ставку, нормы времени, выработки и численности.

Стандартное время – время на изготовление единицы товара или выполнение определенного объема работ одним или группой работников соответствующих навыков в определенных организационных и технических условиях.

Рассчитываем экономическую эффективность в результате пересмотра стандартов времени (экспериментальные и статистические нормы заменены научно обоснованными нормами).

Экспериментальные и статистические трудовые нормы – это стандарты, которые устанавливаются на основе данных отчетности о фактической стоимости рабочего времени для выполнения определенных работ.

Научно обоснованные нормы труда – это нормы, установленные для определенных организационно-технических условий труда, рационального, экономически обоснованного технологического процесса и научной организации труда. В таблице 7 представлены данные для расчета нормирования труда ООО «Норма терм».

Данный проект реализуется на ООО «Норма терм», поэтому для оценки эффективности проекта использован приростный метод. Согласно этому методу в качестве результатов и затрат рассматривается прирост соответствующих показателей. Результатом осуществления мероприятий является прирост объема реализации.

Таблица 7 - Данные для расчёта нормирования труда ООО «Норма терм»

Показатели	Единица измерения	Значение показателя
1 Норма времени:		
- до пересмотра	час	1,96
- после пересмотра	час	1,72
2 Часовая тарифная ставка	коп.	160,0
3 Фонд рабочего времени одного рабочего до внедрения мероприятия	час	83566,2
4 Процент выполнения норм выработки	%	100,5
5 Объем реализации работ, услуг	тыс.руб.	36182
6 Себестоимость годового объема реализации работ, услуг		32577
7 Удельный вес переменных расходов в структуре себестоимости работ, услуг		0,72
8 Годовой объем работ до пересмотра норм	единиц	5400
Примечание – Авторская разработка.		

1. Снижение трудоемкости по отношению к нормативной трудоемкости:

$$T = \frac{1,96 - 1,72}{1,96} \times 100 = 12,2\%$$

2. Снижение трудоемкости по отношению к фактически достигнутой трудоемкости:

$$T = \frac{(1,96 \div 1,005) - 1,72}{1,96 \div 1,005} \times 100 = 11,8\%$$

3. Прирост производительности труда в результате снижения трудоемкости:

$$П = \frac{100 \cdot T}{100 - T}$$

где T – снижение трудоемкости продукции в результате внедрения мероприятия.

$$П = \frac{100 \times 11,8}{100 - 11,8} = 13,4 \%$$

4. Процент прироста объема реализации продукции (р) при неизменной численности рабочих равен проценту роста производительности труда (П):

$$р = П = 13,4 \%$$

5. В стоимостном выражении прирост объема реализации работ, услуг составит 4848,4 тыс. руб.:

$$\Delta V_p = 36182 \times \frac{13,4}{100} = 4848,4 \text{ тыс. руб.}$$

6. Относительная экономия численности

$$Э_ч = \sum \frac{(t_1 - t_2) \times B_2}{\Phi_d \times K_{н.б.}}$$

где Φ_d – фонд рабочего времени одного рабочего до внедрения мероприятия, ч;

$K_{н.б.}$ – коэффициент выполнения норм выработки в базисном году;

t_1, t_2 – трудоемкость единицы работ до и после внедрения мероприятия, норма – час;

B_2 – годовой объем услуг (работ) после внедрения мероприятия в натуральном выражении:

$$Э_ч = \frac{(1,96 - 1,72) \times 61236}{83566,2 \times 1,005} = 0,3 \text{ чел.}$$

7. Экономия заработной платы:

$$\begin{aligned} \text{Эзп} &= (1,96 \cdot 160,0 - 1,72 \cdot 160,0) \cdot 61236 = \\ &= 2351,5 \text{ тыс. руб.} \end{aligned}$$

8. Прирост себестоимости продукции:

$$\begin{aligned} \Delta C &= \Delta V_p \times 3_{(1р \text{ баз})}^{\text{пер-}\Delta_{зп}} \\ \Delta C &= 4848,4 \cdot 0,64 - 2351,5 = 751,5 \text{ тыс. руб.} \end{aligned}$$

$$3_{1р \text{ баз}}^{\text{пер}} = \frac{32577 \times 0,72}{36182} = 0,64 \text{ руб.}$$

9. Прирост прибыли от реализации работ, услуг:

$$\Delta П_p = \Delta V_p - \Delta C,$$

$$\Delta П_p = 4848,4 - 751,5 = 4096,9 \text{ тыс. руб.}$$

10. Прирост по налогу на прибыль составит 614,5 тыс. руб. (ставка налога на прибыль 15 %, так как предприятие использует УСН):

$$\Delta N_{\text{п}} = 4096,9 \cdot 0,15 = 614,5 \text{ тыс. руб.}$$

11. Прирост чистой прибыли составит 3484,4 тыс. руб.

$$\Delta \Pi_{\text{ч}} = 4096,9 - 614,5 = 3484,4 \text{ тыс. руб.}$$

Рассчитанные основные технико-экономические показатели в ООО «Норма терм» приведены в таблице 8.

Таблица 8 – Расчет основных технико-экономических показателей по мероприятию

Показатели	Проект, тыс. руб.
Выручка от реализации работ, услуг (доходы)	4848,4
Себестоимость (расходы)	751,5
Валовая прибыль	4096,9
Налог на прибыль	614,5
Чистая прибыль	3484,4
Примечание - Авторская разработка.	

Из расчетов можно сделать вывод об эффективности мероприятия, так как полученный результат положительный.

Эффективная работа персонала предполагает, прежде всего, рациональное использование рабочего времени.

Рабочее время является частью календарного времени, когда работник в соответствии с трудовым законодательством должен работать на работодателя, производящего продукцию или выполняющего определенный вид работы.

Рабочее время является не только основным производственным ресурсом и важнейшим организационным фактором, но и критерием экономической эффективности производства. Таким образом, меньшее время, затрачиваемое на единицу продукции, подразумевает большую производительность и эффективность работы организации.

На эффективность рабочего времени влияют многочисленные факторы [17]:

- планирование времени;
- организация труда и техника в личном труде;
- режим работы;
- самочувствие и работоспособность людей.

Существенный резерв улучшения использования рабочего времени административно-управленческого персонала ООО «Норма терм» – выявление скрытых потерь. К ним относятся затраты времени на разного рода случайные работы: совещания с руководителем, непредвиденные получения заданий, записи в формы данных из журнала учета, несовершенство системы делегирования полномочий, проверка различного рода нормативных документов и т.д. Это приводит подчас к невыполнению ряда запланированных работ, услуг и отрицательно сказывается на общих результатах работы предприятия.

После внедрения данного мероприятия произойдет повышение производительности труда, стимулирование более качественного использования ресурсов, имеющихся на предприятии.

Определим экономическую эффективность мероприятия по улучшению использования рабочего времени.

В таблице 9 представлены данные ООО «Норма терм» для расчета экономической эффективности мероприятия по улучшению использования рабочего времени.

Таблица 9 – Показатели ООО «Норма терм» для расчета экономической эффективности мероприятия по улучшению использования рабочего времени административно-управленческого персонала

Показатели	Единица измерения	Количество
1. Потери рабочего времени у каждого основного рабочего в смену:		
- до внедрения мероприятия	мин.	25
- после внедрения мероприятия	мин.	10
2. Количество управленческого персонала	чел.	7
3. Режим работы	смена	1
4. Объем реализации услуг до внедрения мероприятия	тыс. руб.	36182
5. Себестоимость годового объема услуг	тыс. руб.	32577
6. Удельный вес переменных расходов в структуре себестоимости работ, услуг		0,72
Примечание – Авторская разработка.		

Данный проект реализуется на действующем предприятии, поэтому для оценки эффективности проекта использован приростный метод [7,8]. Согласно этому методу в качестве результатов и затрат рассматривается прирост соответствующих показателей. Результатом осуществления мероприятий является прирост объема реализации услуг.

1. Потери рабочего времени:

- до внедрения мероприятия:

$$B_1 = \frac{25}{480} \times 100 = 5,2\%$$

- после внедрения мероприятия:

$$B_1 = \frac{10}{480} \times 100 = 2,1\%$$

2. Уменьшение потерь рабочего времени в одного рабочего в смену:

$$Z_{\text{пр}} = \frac{15 \times 100}{480} = 3,1\%$$

3. Относительная экономия численности:

$$Z_{\text{ч}} = \frac{B_1 - B_2}{100 - B_2} \times Ч_{\text{гип}}^{\text{пер}}$$

$$Z_{\text{ч}} = \frac{5,2 - 2,1}{100 - 2,1} \times 7 = 3,2 \text{ чел.}$$

4. Прирост производительности труда:

$$П = \frac{3,2 \times 100}{7 - 3,2} = 3,2\%$$

5. Процент прироста объема реализации услуг (Р) при неизменной численности рабочих равен проценту прироста производительности труда (П):

$$P = П = 3,2 \%$$

6. В стоимостном выражении прирост объема реализации работ, услуг составит 1157,8 тыс. руб.:

$$\Delta V_p = V_p^0 \times \frac{P}{100}$$

где V_p^0 – объем реализации услуг до внедрения мероприятий, тыс. руб.

$$\Delta V_p = 36182 \times \frac{3,2}{100} = 1157,8 \text{ тыс. руб.}$$

7. Прирост себестоимости услуг определяется по формуле:

$$\Delta C = \Delta V_p \times Z_{\text{пр}}^{\text{пер}}$$

где $Z_{\text{пр}}^{\text{пер}}$ – переменные издержки на 1 рубль реализации услуг, руб.;

$$Z_{\text{пр}}^{\text{пер}} = \frac{C \times И^{\text{пер}}}{V_p^{\text{баз}}}$$

где С – себестоимость в базовом периоде, тыс.руб.;

$И^{\text{пер}}$ – удельный вес переменных затрат в структуре себестоимости.

$$Z_{\text{пр}}^{\text{пер}} = \frac{32577 \times 0,72}{36182} = 0,65.$$

$$\Delta C = 1157,8 \times 0,65 = 752,6 \text{ тыс.руб.}$$

8. Прирост прибыли от реализации работ, услуг:

$$\Delta П_p = \Delta V_p - \Delta C,$$

$$\Delta П_p = 1157,8 - 752,6 = 405,2 \text{ тыс. руб.}$$

9. Прирост по налогу на прибыль составит 60,8 тыс. руб. (ставка налога на прибыль 15%, так как предприятие использует УСН):

$$\Delta Н_{\text{пр}} = 405,2 \cdot 0,15 = 60,8 \text{ тыс. руб.}$$

10. Прирост чистой прибыли:

$$\Delta Пч = 405,8 - 60,8 = 344,4 \text{ тыс. руб.}$$

Рассчитанные основные технико-экономические показатели в ООО «Норма терм» приведены в таблице 10.

Таблица 10 – Расчет основных технико-экономических показателей по мероприятию

Показатели	Проект, тыс. руб.
1. Выручка от реализации работ, услуг (доходы)	1157,8
2. Себестоимость (расходы)	752,6
3. Валовая прибыль	405,2
4. Налог на прибыль	60,8
5. Чистая прибыль	344,4
Примечание - Авторская разработка.	

Из расчетов можно сделать вывод об эффективности внедрения мероприятия, так как полученный результат положительный.

Себестоимость работ, услуг ООО «Норма терм» на предприятии в течение анализируемого периода возросла на 27,7 %. На основании проведенных в работе расчетов можно сказать, что в первую очередь это произошло за счет увеличения затрат на оплату труда.

Затраты на оплату труда включают оплату труда основного производственного персонала предприятия, премии рабочим и служащим за производственные результаты, стимулирующие и компенсирующие выплаты, компенсации по оплате труда и т.п.

Сокращение расходов на обслуживание управления, позволит снизить себестоимость работ, услуг. Для этого необходимо повышение квалификации управленческого персонала. Это позволит максимизировать эффективность управления, сократить расходы на обслуживание управления персоналом [10].

ООО «Норма терм» участвует в государственных закупках, всеми вопросами по тендерам занимается исполнительный директор. На него возложена колоссальная ответственность, следовательно, в большей степени он уделяет внимание основным полномочиям, а заработная плата превышает обычную ставку специалиста по госзакупкам. Вариант сокращения расходов на управление персоналом заключается в привлечении специалиста в области госзакупок путем аутсорсинга.

Аутсорсинг – это передача определенных видов или функций производственной деятельности организацией на основе контракта другой компании, работающей в требуемой области. В отличие от услуг и поддержки, которые носят разовый, эпизодический или случайный характер и ограничены началом и концом, аутсорсинг обычно включает профессиональную поддержку для бесперебойной работы отдельных систем и инфраструктуры на основе долгосрочного контракта (не менее 1 года).

Аутсорсинг позволяет повысить эффективность работы предприятия в целом и использовать высвободившиеся организационные, финансовые и человеческие ресурсы для развития новых направлений или концентрации усилий, не требующих повышенного внимания.

Вопросами госзакупок может заниматься сотрудник независимой специализированной организации. Аутсорсинг части работы

позволяет избежать отвлечения от ваших ключевых обязанностей и в то же время быть полностью уверенным в том, что вся необходимая информация и документация по закупкам будет собрана и своевременно введена в информационные системы.

Аутсорсинг в сфере закупок предполагает не только составление документов, но и поддержание электронных информационных систем, получение подробных консультаций по всем вопросам этого процесса и, конечно же, оказание юридической поддержки в ФАС в случае возникновения споров и конфликтов. Стоимость приобретенной аутсорсинговой компании работы, услуги рассчитывается следующим образом:

$$C_A = \Pi \times X \quad (3.10),$$

где Π – цена за единицу работы у аутсорсинговой компании, тыс. руб.;

X – срок выполнения работ, услуг аутсорсинговой компанией, месяц.

$$C_A = 15 \times 12 = 180 \text{ тыс.руб.}$$

Себестоимость работ, услуг собственными силами включает в себя постоянные и переменные затраты и определяется следующим образом:

$$C = A \times X,$$

где A – расходы на оплату труда специалисту по госзакупкам до внедрения мероприятия, тыс. руб.;

$$C = 30 \times 12 = 360 \text{ тыс.руб.}$$

Далее затраты по двум вариантам следует сравнить между собой. При увеличении потребности свыше объема равного объему X , более выгодным является собственное производство, а при уменьшении для предприятия будет выгоден аутсорсинг.

$$\Pi \times X = A \times X,$$

$$180 \text{ тыс.руб.} = 360 \text{ тыс.руб.},$$

$$180 \text{ тыс.руб.} < 360 \text{ тыс.руб.}$$

Затраты на аутсорсинг в 2 раза меньше, чем собственные затраты предприятия на привлечение специалиста по госзакупкам.

Для определения экономического эффекта от принятия решения следует сравнить затраты по двум вариантам между собой. В абсолютном сравнении об эффективности будет свидетельствовать отрицательное значение показателя (Θ):

$$\pm \Theta = (\Pi \times X) - (A \times X),$$

$$180 - 360 = -180 \text{ тыс.руб.}$$

$$\Delta C = -180 \text{ тыс.руб.}$$

Таким образом, полученный результат говорит об эффективности внедрения аутсорсинга. Аутсорсинг является одним из действенных инструментов по управлению персоналом, снимает нагрузку с персонала и увеличивает качество предоставления услуг.

Рассчитаем изменение основных технико-экономических показателей ООО «Норма терм» в прогнозном году в результате внедрения мероприятия по совершенствованию системы управления предприятием.

Рассчитаем прогнозную выручку от реализации работ, услуг:

$$V^{np} = V + \Delta V_1 + \Delta V_2,$$

где V – выручка от реализованных работ, услуг в 2020 году;

ΔV_n – прирост выручки от внедрения мероприятия;

$$V^{np} = 36182 + 4848,4 + 1157,8 = 42188,2 \text{ тыс.руб.}$$

Рассчитаем плановую себестоимость:

$$C^{np} = C + \Delta C_1 + \Delta C_2 - \Delta C_3,$$

где C – себестоимость работ, услуг в 2020 году;

ΔC_n – прирост себестоимости работ, услуг.

$$C^{np} = 32577 + 751,5 + 752,6 - 180 = 33901,1 \text{ тыс.руб.}$$

Рассчитаем затраты на рубль выручки от продаж:

$$z_{1руб}^{np} = \frac{C^{np}}{V^{np}},$$

$$z_{1руб}^{np} = \frac{33901,1}{42188,2} = 0,80 \text{ руб.}$$

Определим прогнозную прибыль:

$$\Pi^{np} = V^{np} - C^{np},$$

$$\Pi^{np} = 42188,2 - 33901,1 = 8287,1 \text{ тыс.руб.}$$

Производительность труда рассчитаем по формуле:

$$ПР = \frac{V^{np}}{Ч},$$

на одного работающего:

$$ПР = \frac{42188,2}{43} = 981,1 \text{ руб./чел.}$$

на одного рабочего:

$$\PiР = \frac{42188,2}{36} = 1171,9 \text{ руб./чел.}$$

Определим фондоотдачу и фондоемкость:

$$\Phi O = \frac{V^{np}}{OC},$$

$$\Phi E = \frac{OC}{V^{np}},$$

$$\Phi O = \frac{42188,2}{16680} = 25,1,$$

$$\Phi E = \frac{16680}{42188,2} = 0,04.$$

Рассчитаем рентабельность работ, услуг:

$$R = \frac{\Pi^{np}}{C^{np}} \times 100\%$$

$$R = \frac{5059,1}{33901,1} \times 100\% = 12,0$$

Основные технико-экономические показатели деятельности ООО «Норма терм» на прогнозный период приведены в таблице 11.

Анализ данных таблицы 11 показал, что технико-экономические показатели ООО «Норма терм» на 2019 год улучшились по сравнению с базовым периодом, что можно охарактеризовать положительно.

Так, выручка увеличилась на 16,5% по отношению к базовому периоду, как следствие возросла производительность труда на 16,6%. Себестоимость повысилась на 4,1% за счет увеличения выручки от реализации работ, услуг и снижения переменных затрат на 1 рубль реализации работ, услуг. Валовая прибыль возросла на 129,9%. Чистая прибыль увеличилась в 16 раз, такой прирост связан с отсутствием управленческих и коммерческих расходов на прогнозный период.

Фонд оплаты труда уменьшился на 1,3%, так как сократились расходы на оплату труда персоналу за счет внедрения аутсорсинга. Рентабельность работ возросла на 1,6%, это говорит о росте эффективности деятельности. Затраты на 1 руб. продаж снизились на 10 коп.

Подводя итоги проведенному исследованию, можно сделать вывод, что для успешного функционирования предприятия необходимо постоянно проводить комплексный анализ деятельности, в том числе и работы по повышению эффективности системы управления.

Таблица 11 – Основные технико-экономические показатели деятельности ООО «Норма терм» на прогнозный период

Показатели	Ед. изм.	Базовый	Проектный	Отклонение (+-)	Темп прироста (%)
Выручка от реализации работ, услуг	тыс. руб.	36182	42188,2	+6006,2	+16,5
Себестоимость работ, услуг	тыс. руб.	32577	33901,1	+1324,1	+4,1
Валовая прибыль	тыс.руб.	3605	8287,1	+4682,1	+129,9
Прибыль (убыток) от реализации работ, услуг	тыс.руб.	377	5059,1	+4682,1	в 13 раз
Прибыль до налогообложения	тыс. руб.	254	4936,1	+4682,1	в 19 раз
Чистая прибыль	тыс.руб.	254	4195,7	+3941,7	в 16 раз
Численность работающих, в том числе рабочих	чел.	43 36	43 36	- -	- -
Производительность труда: -на одного работника - на одного рабочего	руб./чел. тыс.руб.	841,4 1005,1	981,1 1171,9	+139,7 +166,8	+16,6 +16,6
Основные средства	тыс.руб.	1680	1680	0	-
Фонд оплаты труда	тыс.руб.	13622,4	13442,4	-180	-1,3
Среднегодовая заработная плата	тыс.руб.	316,8	312,6	-4,2	-1,3
Среднемесячная заработная плата	тыс.руб.	26,4	26,1	-0,3	-1,1
Фондоотдача		21,5	25,1	+3,6	+16,7
Фондоёмкость		0,05	0,04	-0,01	-20,0
Рентабельность работ, услуг	%	10,4	12,0	+1,6	-
Затраты на 1 рубль реализации работ, услуг	руб.	0,90	0,80	-0,10	-88,9
Примечание – Авторская разработка.					

Анализ технико-экономических показателей деятельности ООО «Норма терм» за 2019 – 2020 годы показал, что выручка от реализации работ, услуг, снизилась на 3,8%, а себестоимость увеличилась на 27,7%.

Наибольший удельный вес в структуре реализованных работ, услуг в 2020 году приходится на чистку и уборку. Объем реализованных услуг по этой категории увеличился на 1,8% и составил 53,5%.

Анализ структуры основных средств показал, что в ООО «Норма терм» в 2019 году основные средства уменьшились на 517 тыс. руб.

Текущести кадров в ООО «Норма терм» не наблюдается. Основную долю трудовых ресурсов занимают рабочие – 83,7%, доля руководителей высшего и среднего звена 16,3%.

Себестоимость работ, услуг увеличилась на 27,7% и составила 32577 тыс. руб. Затраты на оплату труда увеличились на 0,1% и достигли 13622,4 тыс. руб., соответственно возросли социальные платежи. Это говорит о

том, что следует уделить внимание повышению производительности труда на предприятии.

Горизонтальный и вертикальный анализ активов и пассивов показал, что внеоборотные активы снизились на 23,5%, что произошло за счёт снижения основных средств. Уменьшились и оборотные активы на 24%, это говорит о снижении запасов и сырья.

В целом баланс вертикальных активов снизился на 24% и составил 17154 тыс. руб. в отчетном периоде, что свидетельствует о несовершенной политике принятия решений по усовершенствованию предприятия.

ООО «Норма терм» показывает нормальную финансовую устойчивость, но платежеспособность имеет слишком высокие коэффициенты, что говорит о проблемах в использовании заемных средств.

В 2020 году коэффициент экономической эффективности системы управления снизился на 47,9 % и составил 6,1 за счет снижения выручки от реализации работ, услуг предприятия. Коэффициент численности управленческих работников увеличился на 5,2%. Коэффициент затрат на управление

увеличился на 38,5%, а также вырос коэффициент затрат на управление на единицу выпускаемой продукции на 77,8%. Показатели социальной эффективности возросли, что говорит о хорошем климате на предприятии, но экономичность труда в системе управления снизилась за счет увеличения себестоимости. Исходя из этого систему управления ООО «Норма терм» необходимо совершенствовать и искать пути повышения эффективности.

Выводы

Для совершенствования системы управления ООО «Норма терм» было решено внедрить следующие мероприятия, которые не только позволят повысить ее эффективность, но и повысят конкурентоспособность предприятия [9] на рынке:

1. Совершенствование нормирования труда административно-управленческого персонала.

2. Улучшение использования рабочего времени административно-управленческого персонала.

3. Сокращение расходов на обслуживание аппарата управления.

После внедрения мероприятий выручка в прогнозном периоде увеличилась на 16,5% по отношению к базовому периоду, себестоимость повысилась на 4,1%. Валовая прибыль увеличилась на 129,9%. Фонд оплаты труда уменьшился на 1,3%, так как сократились расходы на оплату труда персоналу за счет внедрения аутсорсинга. Рентабельность работ возросла на 1,6%, это говорит о росте эффективности деятельности. Затраты на 1 руб. продаж снизились на 1 коп.

Данные изменения указывают на целесообразность внедрения мероприятий по совершенствованию системы управления.

Список использованных источников

1. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления: учебник для вузов – М.: Инфра-М, 2001. – 300 с.

2. Друкер П.Ф. Практика менеджмента: учебник. – М.: Вильямс, 2009. – 400 с.

3. Мескон М.Х., Хедоури М.А. Основы менеджмента: учебник. – М.: Вильямс, 2006. – 269 с.

4. Конаржевский Ю.А. Менеджмент и внутришкольное управление. – М.: Педагогический поиск, 2000. – 222 с.

5. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: учебник. – М.: Экономика, 2006. – 670 с.

6. Диканов М.Ю. Экономический анализ предприятий сферы розничной торговли. – Ростов-

на Дону: ФГБОУ ВО «Донской государственный технический университет», 2017. – 180 с.

7. Гладкова Ю.В., Диканов М.Ю., Иванова Е.В., Таранова Н.С., Кувалдина И.С., Валентейчик Д.В. Методические подходы к оценке эффективности инвестиционных проектов предприятий различных сфер деятельности. – Ростов-на Дону, Донской государственный технический университет., 2017. – 157 с

8. Гладкова Ю.В., Диканов М.Ю. Методологический подход к оценке эффективности комплекса мероприятий по стимулированию продаж на примере предприятий розничной торговли// Современные фундаментальные и прикладные исследования.- 2017. - № 3 (26). - С. 52-61.

9. Диканов М.Ю. Основные особенности и направления развития современного рынка услуг розничной торговли //Инженерный вестник Дона. - 2011. - № 2 (16). - С. 116-125.

10. Скрынникова И.А., Диканов М.Ю. Экспертная и потребительская оценка конкурентной позиции организаций розничной торговли // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. - 2010. - № 6 (112). - С. 84-88.

11. Anton D. Murzin, Marina G. Leshcheva, Kometa T. Paytaeva, Maxim Y. Dikanov, Yulia V. Gladkova Information Priorities of Strategic Management of City Development Advances in Intelligent Systems and Computing: 5th National scientific and practical conference on Perspectives on the use of New Information and Communication Technology (ICT) in the Modern Economy, 2018; Pyatigorsk; Russian Federation; 1 February 2018. - 2019. - Volume 726

12. Abramov D.V., Anopchenko T.Y., Gubachev V.A., Revunov S.V., Volgina S.V. The factor model of formation of competitiveness// Advances in Intelligent Systems and Computing. - 2019. - T. 726. - Pp. 350-357.

13. Georgiy N. Kutsuri, Sergey A Shanin, Svetlana V. Frumina, Tamar Gardapkhadze, Ekaterina V. Ivanova Russian Practice of Identifying And Assessing Budget Risks Journal of Applied Economic Sciences, Volume XIII - Issue 3 (57). - 2018. - Pp. 711 - 719

14. Rokotyanskaya V.V., Moshchenko O.V., Valuiskov N.V., Ostaev G.Y., Taranova N.

Control and analytical management aspects of debtor and credit deposit of enterprises// Journal of Applied Economic Sciences.- 2018. - T. 13. -№ 2 (56). - Pp. 446-453

15. Georgiy N. Kutsuri, Sergey A Shanin, Svetlana V. Frumina, Tamar Gardapkhadze, Ekaterina V. Ivanova Russian Practice of Identifying And Assessing Budget Risks. Journal of Applied Economic Sciences Volume XIII - Issue 3 (57). - 2018. – Pp. 413-453

16. Moshchenko, O.V., Rokotyanskaya, V.V., Bayzulaev, S.A., Nepeeveva, H.U., Kuvaldina, I.S.Fixed assets: Problems of reliable reflection in the reporting of

industrial enterprises //Journal of Advanced Research in Law and Economics - №9(2),- 2018. - Pp. 581-590

17. Кувалдина И.С. Методологические основы изучения и анализа использования рабочего времени // Экономика хозяйствования. - Волгодонск, 2005.- С. 83-85.

18. Кувалдина И.С. Самооценка деятельности организации как фактор повышения эффективности и качества работы.// Проблемы экономики, науки и образования в сервисе. - Волгодонск, 2004. - С. 175-177.

19. Кувалдина И.С. Социально-психологические факторы формирования стабильных трудовых коллективов. //Проблемы экономики, науки и образования в сервисе. Волгодонск 2004.- С. 177-178

20. Кувалдина И.С. Состояние и перспективы развития малых предприятий. //Тенденции развития науки и образования. - 2016. -№18-1.-С.26-28.

21. Кувалдина И.С., Гетьман М.В. Использование зарубежного опыта мотивации труда в практике работы российских предприятий. //Научный потенциал высшей школы - будущему России. - Волгодонск, 2017. - С 155-160.

References

1. Knorring V.I. (2001). Teoriya, praktika i iskusstvo upravleniya: uchebnik dlya vuzov. V.I. Knorring. – М.: Infra-М., 300 (in Russ.).

2. Druker P.F. (2009). Praktika menedzhmenta: uchebnik – М.: Vilbams, 400 (in Russ.).

3. Meskon M.KH. (2006). Osnovy menedzhmenta: uchebnik.M.KH. Meskon, M.A. Khedouri. – М.: Vilbams, 269 (in Russ.).

4. Konarzhevskiy YU.A. (2000). Menedzhment i vnutrishkolnoye upravleniye. YU.A. Konarzhevskiy. – М.: Pedagogicheskiy poisk, 222 (in Russ.).

5. Vikhanskiy O.S. (2006). Menedzhment: uchebnik. O.S. Vikhanskiy, A.I. Naumov. – М.: Ekonomist», 670 (in Russ.).

6. Dikanov M.YU. (2017). Ekonomicheskiy analiz predpriyatiy sfery roznichnoy trgovli Rostov-n/D/.: FGBOU VO «Donskoy gosudarstvennyy tekhnicheskiy universitet», 180 (in Russ.).

7. Gladkova YU.V., Dikanov M.YU., Ivanova Ye.V., Taranova N.S., Kuvaldina I.S., Valenteychik D.V. (2017). Metodicheskiye podkhody k otsenke effektivnosti investitsionnykh proyektov predpriyatiy razlichnykh sfer deyatel'nosti Rostov-n/D/. Donskoy gosudarstvennyy tekhnicheskiy universitet., 157 (in Russ.).

8. Gladkova YU.V., Dikanov M.YU. (2017). Metodologicheskiy podkhod k otsenke effektivnosti kompleksa meropriyatiy po stimulirovaniyu prodazh na primere predpriyatiy roznichnoy trgovli// Sovremennyye fundamental'nyye i prikladnyye issledovaniya, 3 (26), 52-61. (in Russ.).

9. Dikanov M.YU. (2011) Osnovnyye osobennosti i napravleniya razvitiya sovremennogo rynka uslug roznichnoy trgovli. Inzhenernyy vestnik Dona, 2(16), 116-125. (in Russ.).

10. Skrynnikova I.A., Dikanov M.YU. (2010). Ekspertnaya i potrebitel'skaya otsenka konkurentnoy pozitsii organizatsiy roznichnoy trgovli. Nauchno-tekhnicheskiye vedomosti Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo politekhnicheskogo universiteta. Ekonomicheskiye nauki, 6 (112), 84-88. (in Russ.).

11. Anton D. Murzin, Marina G. Leshecheva, Kometa T. Paytaeva, Maxim Y. Dikanov, Yulia V. Gladkova (2019). Information Priorities of Strategic Management of City Development Advances in Intelligent Systems and Computing: 5th National scientific and practical conference on Perspectives on the use of New Information and Communication Technology (ICT) in the Modern Economy, 2018; Pyatigorsk; Russian Federation; 1 February 2018, 726.

12. Abramov D.V., Anopchenko T.Y., Gubachev V.A., Revunov S.V., Volgina S.V. (2019). The factor model of formation of competitiveness. Advances in Intelligent Systems and Computing, 726, 350-357.

13. Georgiy N. Kutsuri, Sergey A. Shanin, Svetlana V. Frumina, Tamar Gardapkhadze, Ekaterina V. Ivanova (2018). Russian Practice of Identifying And Assessing Budget Risks Journal of Applied Economic Sciences, Volume XIII, 3 (57), 711 – 719.

14. Rokotyanskaya V.V., Moshchenko O.V., Valuiskov N.V., Ostaev G.Y., Taranova N. (2018). Control and analytical management aspects of debtor and credit deposit of enterprises. Journal of Applied Economic Sciences, T.13, 2 (56), 446-453.

15. Georgiy N. Kutsuri, Sergey A. Shanin, Svetlana V. Frumina, Tamar Gardapkhadze, Ekaterina V. Ivanova (2018). Russian Practice of Identifying And Assessing Budget Risks. Journal of Applied Economic Sciences Volume XIII - Issue 3 (57), 413-453.

16. Moshchenko O.V., Rokotyanskaya V.V., Bayzulaev S.A., Nepeeveva H.U., Kuvaldina I.S. (2018). Fixed assets: Problems of reliable reflection in the reporting of industrial enterprises. Journal of Advanced Research in Law and Economics, 9(2), 581-590.

17. Kuvaldina I.S. (2005). Metodologicheskiye osnovy izucheniya i analiza ispol'zovaniya rabocheho vremeni. Ekonomika khozyaystvovaniya. – Volgodonksk, 83-85. (in Russ.).

18. Kuvaldina I.S. (2004). Samootsenka deyatel'nosti organizatsii kak faktor povysheniya effektivnosti i kachestva raboty. Problemy ekonomiki, nauki i obrazovaniya v servise. – Volgodonksk, 175-177. (in Russ.).

19. Kuvaldina I.S. (2004). Sotsial'no-psikhologicheskiye faktory formirovaniya stabil'nykh trudovykh kollektivov. Problemy ekonomiki, nauki i obrazovaniya v servise. Volgodonksk, 177-178. (in Russ.).

20. Kuvaldina I.S. (2016). Sostoyaniye i perspektivy razvitiya malykh predpriyatiy. Tendentsii razvitiya nauki i obrazovaniya, 18-1, 26-28. (in Russ.).

21. Kuvaldina I.S., Get'man M.V. (2017). Ispol'zovaniye zarubezhnogo opyta motivatsii truda v praktike raboty rossiyskikh predpriyatiy. Nauchnyy potentsial vysshey shkoly - budushchemu Rossii. Volgodonksk, 155-160. (in Russ.).

Сведения об авторах

Диканов М.Ю. – заведующий кафедрой «Экономика и управление» Института технологий (филиал) федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Донской государственный технический университет», к.э.н., г. Волгодонск, Российская Федерация, e-mail: maximus_gr@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0772-2981>, Scopus ID: 57202495445

Кувалдина И.С. – **корреспондирующий автор**, доцент кафедры «Экономика и управление» Института технологий (филиал) федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Донской государственный технический университет», к.э.н., доцент, с.н.с., г. Волгодонск, Российская Федерация, e-mail: irina_kuvaldina@mail.ru

Information about the authors

Maxim Yu.Dikanov - Head of the Department «Economics and Management» of the Institute of Technologies (branch) of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «Don State Technical University», Candidate of Economics, Volgodonsk, Russian Federation, e-mail: maximus_gr@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0772-2981> , Scopus ID: 57202495445

Irina S.Kuvaldina - **corresponding author**, Associate Professor of the Department «Economics and Management» of the Institute of Technologies (branch) of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «Don State Technical University», Candidate of Economics, Associate Professor, S. N. S., Volgodonsk, Russian Federation, e-mail: irina_kuvaldina@mail.ru

Дата поступления рукописи: 30.09.2020.

Прошла рецензирование: 5.11.2020.

Принято решение о публикации: 10.11.2020.

Received: 30.09.2020.

Reviewed: 5.11.2020.

Accepted: 10.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 30.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 5.11.2020.

Жариялауға қабылданды: 10.11.2020.

Тенденции взаимодействия занятости и предпринимательства в сфере культуры в странах Европейского союза

О.Г. Ракаускене¹, В.В. Великороссов², С.А.Филин², Э.Е. Жусипова³, М.К.Сейдахметов³

¹ Университет им. Миколаса Ромериса, ² Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, ³ Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауезова

Аннотация

Цель статьи – выдвинуть проблему взаимосвязи культуры и экономического развития страны как путь закрепления успешного экономического развития на долгосрочную перспективу и оценить воздействие показателей по культуре на показатели экономического роста. В статье используются методы логического исследования, прогнозирования, анализа и синтеза на основе системно-информационного подхода, методики Р. Инглхарта связи между культурными характеристиками и уровнем социально-экономического развития и Г. Хофстеда измерения социокультурных характеристик культуры. Новизной статьи является обоснование того, что в условиях экономической нестабильности особое значение приобретает предлагаемый в статье подход, основанный на исследовании воздействия экономического сегмента культуры на темпы роста экономики страны. Выдвинута гипотеза, что для достижения социально экономического прогресса и закрепления успешного развития страны необходима тесная взаимосвязь государственных и общественных институтов, культуры и применяемых на соответствующем этапе уровня стандартов их взаимосвязи и темпов роста экономического развития. Проанализированы проблема зависимости от предшествующего развития экономики – «эффекта колеи» и экономические статистические показатели в сфере культуры в странах ЕС. Предложены рекомендации по изменению социокультурных установок общества и его ценностей в направлении экономического развития с более высокими темпами экономического роста. В статье сделаны аналитические выводы о тенденциях занятости и предпринимательства в сфере культуры стран ЕС.

Ключевые слова: экономика, эффект «колеи», занятость, предпринимательство, добавочная стоимость, культура, высшее образование.

Еуропалық Одақ елдеріндегі мәдениет саласындағы жұмыспен қамту мен кәсіпкерліктің өзара іс-қимыл үрдістері

Түйін

Мақаланың мақсаты-табысты экономикалық дамуды ұзақ мерзімді перспективаға бекіту жолы ретінде елдің мәдениеті мен экономикалық дамуының өзара байланысы проблемасын алға жылжыту және мәдени көрсеткіштердің экономикалық өсу көрсеткіштеріне әсерін бағалау.

Мақалада жүйелік-ақпараттық тәсілге негізделген логикалық зерттеу, болжау, талдау және синтез әдістері, Р.Инглхарттың мәдени сипаттамалары мен әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі мен Г.Хофстедтің мәдениеттің әлеуметтік-мәдени сипаттамаларын өлшеу арасындағы байланысы әдістері қолданылады.

Мақаланың жаңалығы-экономикалық тұрақсыздық жағдайында мәдениеттің экономикалық сегментінің ел экономикасының өсу қарқынына әсерін зерттеуге негізделген мақалада ұсынылған тәсіл ерекше мәнге ие болатындығын негіздеу. Әлеуметтік-экономикалық прогреске қол жеткізу және елдің сәтті дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік және қоғамдық институттардың, мәдениеттің және олардың өзара байланысы мен экономикалық дамудың өсу қарқынының тиісті сатысында қолданылатын стандарттардың тығыз байланысы қажет деген болжам жасалды. Экономиканың алдыңғы дамуына тәуелділік проблемасы – «жол эффектісі» және ЕО елдеріндегі мәдениет саласындағы экономикалық статистикалық көрсеткіштер талданды. Қоғамның әлеуметтік-мәдени көзқарастарын және оның құндылықтарын экономикалық өсу қарқыны жоғары экономикалық даму бағытында өзгерту бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Мақалада ЕО елдерінің мәдениет саласындағы жұмыспен қамту және кәсіпкерлік тенденциялары туралы аналитикалық тұжырымдар жасалған.

Түйін сөздер: экономика, «жол эффектісі», жұмыспен қамту, кәсіпкерлік, қосымша құн, мәдениет, жоғары білім.

Trends in the interaction of employment and entrepreneurship in the field of culture in the countries of the European union

Abstract

The purpose of the article is to put forward the problem of the relationship between culture and economic development of the country as a way to consolidate successful economic development in the long term and to assess the impact of culture indicators on economic growth indicators. The article uses the methods of logical research, forecasting, analysis and synthesis based on the system-information approach, the methods of R. Inglehart of the relationship between cultural characteristics and the level of socio-economic development and G. Hofstede of measuring the socio-cultural characteristics of culture. The novelty of the article is justification of the fact that in the conditions of economic instability is of particular importance the proposed approach is based on a study of the economic impact of cultural sector on the growth rate of the economy. It is hypothesized that to achieve socio-economic progress and consolidate the successful development of the country required a close relationship of state and public institutions, culture and applied at the appropriate stage of the standards and their relationship and growth of economic development. The problem of dependence on the previous development of the economy – the «rut effect»

and economic statistical indicators in the field of culture in the EU countries are analyzed. Recommendations for changing the sociocultural attitudes of society and its values in the direction of economic development with higher rates of economic growth are proposed. The article makes analytical conclusions about the trends of employment and entrepreneurship in the cultural sphere of the EU countries.

Keywords: economy, «rut effect», employment, entrepreneurship, value added, culture, higher education.

Введение

В настоящее время экономическое положение Казахстана, России, да и стран ЕС, у многих вызывает тревогу. И дело не только во взаимных санкциях России и стран ЕС, падении цен на нефть, хотя, конечно, они играют существенную роль. Отвечая на вопрос, почему одна страна становится передовой, а другая остается отсталой, декан факультета экономики МГУ профессор А. Аузан утверждает [1], что «в экономической теории существует эффект «колеи» или зависимость от траектории предшествующего развития: страна попадает в эту «колею», пытается выйти из неё, но всё время соскальзывает обратно на «проторенную колею». То, что удерживает страну в «колее», связано не с ростом экономики или политическим строем, а с ценностями и поведенческими установками: что люди считают плохим/хорошим, допустимым/недопустимым, этическим/амическим, нравственным/нравственным, приличным/неприличным и т.д. Например, хорошо ли не платить/платить налоги, можно ли доносить на соседа, нравственно ли воровать у государства, этично ли брать взятки, можно ли требовать социальных льгот, когда не имеешь на них право и т.д.

Постановка проблемы «эффект колеи» принесла нобелевскую премию в области экономики Д. Нортю. Существует гипотеза Дэвида-Норта, позволяющая предположить, как государственные и общественные институты и культурные особенности влияют на это «залипание» соответствующей страны в «колее», которую устойчивой делают именно культурные особенности и Казахстана, и России, и стран ЕС. В Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1.09.2020 г. отмечается: «Сегодня мир погрузился в самую глубокую за последние сто лет рецессию. Долгосрочный нефтяной суперцикл, похоже, завершился. ...Следует быть готовым к совершенно новой конъюнктуре мирового рынка. Восстановление глобальной экономики, по мнению экспертов, займет, как минимум, период до 5 лет.... Создание по-настоящему диверсифицированной, технологичной экономики для нас не просто необходимость, этот путь уже безальтернативен». При построении в Казахстане диверсифицированной, технологичной эко-

номики целесообразно учесть проблемы возможного «эффекта колеи».

Теоретические аспекты – проблема зависимости от траектории предшествующего развития.

Причины различия – почему люди живут по-разному, экономического поведения целых народов — в культурных, поведенческих и управленческих установках и соответствующего развития институтов. Исторически наиболее благополучными в экономическом плане оказались страны с «протестантской» моралью. Однако дело совсем не в религиозной конфессии, а в мировоззрении: на благосостояние влияют ценности и поведенческие модели, выбираемые в конечном счете самим обществом [2]. Аузан А. считает, что общества, в которых перестают относиться к богатым людям с подозрением, а бедность считать достоинством, со временем выходят на более высокий уровень жизни. Это справедливо для обществ с разными культурными и управленческими традициями. Культурные процессы – медленные, но очень значимые и эффективные.

Были попытки по-разному объяснить, почему страна находится в «колее». В этой связи были выдвинуты следующие гипотезы.

Первая – гипотеза развития (модернизационная гипотеза) предполагает, что переход происходит через экономический рост, ведущий к распространению высококачественного образования, появлению «среднего класса» и формированию демократии. Если эти факторы сформированы с синергетическим эффектом между собой, возникает устойчивый мощный рост и выход на долгосрочную траекторию данного типа роста. Известно, что страны иногда добиваются высоких темпов экономического роста [3]. Например, СССР с 1929 по 1955 г., несмотря на разрушительную войну, имел среднегодовые темпы экономического роста 15 %, в 1999-2008 гг., в период высоких цен на углеводороды – совсем неплохой темп экономического роста 7-8 %. Литва имела темпы экономического роста в 2003-2004 гг. 10,3 %, в 2007 г. – 9,8 %, т. е., казалось бы, вышла в лидеры (и приобрела название «Балтийского тигра», «Янтарной республики»), однако затем опять «вернулась» на «проторенную колею». Это «эффект колеи» (институциональная инерция,

1 Англ. path dependence problem.

удерживающая страну в определенной траектории экономического развития).

Таким образом, существуют определенные механизмы, мешающие достижению долгосрочного экономического «прорыва». Это неготовность к долгосрочным периодам преобразований, отсутствие стратегического подхода, обесценение и невостребованность целей достижения высоких уровней культуры и образования взамен достижения меркантильных и коммерческих целей при полном непонимании/игнорировании этих механизмов. В итоге страна, стремящаяся к экономическому успеху, самореализации, материальному достатку, тем не менее, выйдя из прежнего состояния, никак не может войти в долгосрочное стабильное новое состояние. То есть, согласно данной гипотезе, можно достичь высоких темпов экономического роста, но возникающий при этом нерешенный вопрос: «что потом?» возвращает соответствующую страну в свою «колею».

Однако проверка этой гипотезы [4, 5] показала, что нет однозначной причинно-следственной связи между демократизацией и ростом. Как известно, демократизация может вести как к отрицательным (если нет обеспечиваемого государством сильного правопорядка, эффективно функционирующих государственных и общественных институтов), так и положительным последствиям, если есть сильный правопорядок и институты. «Революции» в Египте, Ливии, Кыргызии, Украине показывают, что происходит, если демократизация идёт при слабых правопорядке и институтах.

Вторая гипотеза утверждает, что дело в так называемом «барьере несвободы» [6]: если поменять существующий, ограничивающий демократические свободы строй, то люди, получившие возможность использовать полноценные демократические институты, потребуют реформ и экономической модернизации, что обеспечит развитие и ускоренный экономический рост. Однако эта гипотеза также не подтвердилась (Сингапур в настоящее время находится на 1-м месте по уровню инновационного развития, но при этом совсем не является демократической страной). Имеются количественные исследования [7], что нет причинно-следственной связи между ростом доходов и демократизацией, результаты «революций» показывают, что если они происходят в странах с институтами, где люди не привыкли соблюдать законы, то их экономическое положение ухудшается (Египет, Ливия, Кыргызия, Украина). Оказалось, что это тупиковый путь.

Третья гипотеза (Е.Г. Ясина) предполагает, что потенциал инновационного развития зависит от институциональных реформ и изменения культуры [8]. Согласно работам [9, 10] переход на траекторию с более высокими темпами экономического роста связан с направленным сдвигом социокультурных характеристик, осуществляемым средствами культурной и образовательной политики. При этом культура общества под воздействием образования трансформируется на протяжении 10-15 лет в желаемом направлении, обеспечивающем замену механизмов, тормозящих развитие страны (региона), на механизмы, ускоряющие темпы их экономического развития (например, юг ФРГ, Польша).

В работе [11] отмечается, что переход из мира отсталого в мир передовой происходит редко и требует ≥ 50 лет. Авторы исследования [11] пришли к выводу, что существуют три условия, при реализации которых такие экономически разные страны, как Великобритания, Франция, США, выходили на кривую 50-летнего перехода экономического развития: 1) элиты должны делать законы для себя и распространять их на других, а не делать законы для других, а для себя – исключение; 2) организации – экономические, коммерческие, политические – должны существовать за пределами жизни своих создателей, а не быть персонализированы; 3) элиты не должны делить между собой инструменты насилия: одним – военно-воздушные силы, другим – тайную полицию и т. д., а коллективно контролировать эти инструменты. По их мнению, когда в обществе возникает понимание, что жить нужно так, начинается переход на более высокую траекторию. Все страны, совершившие такой переход, наиболее важными считали самореализацию и долгосрочное видение тенденции развития.

По утверждению одного из наиболее интеллектуальных политиков России В. Никонова [12], противопоставившего конфликту цивилизаций С. Хантингтона [13] «концерт цивилизаций» как взаимодействие культур и стран, мультикультурализм рассматривается в настоящее время как официальная основа государственной политики во многих странах, люди все больше находят источники силы в своих цивилизационных истоках, растут национальное самоуважение, гордость за свою страну, ее историю и культуру.

Существует много теорий культуры, из которых представляется важным выделить два главных подхода к ее определению. Согласно первому под культуру следует понимать образ жизни и систему мировосприятия, присущие

тому или иному народу (группе людей). Это определение охватывает все стороны жизни людей и, по существу, отождествляется с культурой страны. При втором подходе культура воспринимается как совокупность ценностей и норм данного общества [14].

По мнению академика Д.С. Лихачева «Культура представляет собой главный смысл и главную ценность существования как отдельных народов, малых этносов, так и государств. Вне культуры самостоятельное существование лишается смысла... Культура обладает свойством преодолевать время, соединять прошлое, настоящее и будущее... Для жизни человека не менее важна среда, созданная культурой его предков и им самим» [15].

Хотелось бы добавить, что академик Д.С. Лихачев говорил о возросшей агрессивности в жизни: междоусобные войны, репрессии, отчужденность народов, вражда и гражданские войны, которую можно преодолеть, по его утверждению, культурой общения, знания, чтения, интересов и т.д. Культура – не агрессивна, культура успокаивает и приносит какую-то сдержанную силу в человека.

По нашему мнению, культура – это весьма широкое понятие в виде системы поведенческих, морально-этических ценностей, верований, убеждений, опосредованных ментальностью народа, складом ума, взглядом на мир, образованностью, мотивацией населения, качеством элиты (мыслящей глобальными категориями или, напротив, «доморощенными» узкими понятиями). И действительно, смысл существования нации – культура. Страну, нацию помнят не по экономике, а по культуре.

Представляется, что культура – это одна из сильных сторон и преимуществ государства: она представляет собой источник создания ценностей и идентичности, самосознания, суверенитета, сущность существования нации, народа. Она также содействует улучшению качества жизни населения, сплоченности и включенности (инклюзивности) общества. Творческие и культурные секторы являются движущей силой экономики, создания рабочих мест и развития внешней торговли.

Под культурными ценностями подразумевают объекты – памятники архитектуры, скульптуры, живописи, письма, печати, археологии, прикладного искусства, музыки, фольклора и явления – традиции и навыки в области искусства, науки, образования, поведения, обычаев народов, групп населения, отдельных личностей.

В статистической базе данных «Евростат» [16] выделяются следующие разделы статистических данных по культуре: занятость, предпринимательство, внешняя торговля товарами и услугами культуры, участие в сфере культуры (чтение книг, газет, журналов, других изданий; посещение кино, театров, музеев, концертных залов и т. п.), использование инфокоммуникационных технологий для культурных целей (интернет, соцсети), расходы домохозяйств на культуру.

Согласно кодам видов деятельности (NACE) и профессий (ISCO) к сфере культуры по экономическим секторам в ЕС относятся: «творческая, художественная и развлекательная деятельность», «библиотеки, архивы, музеи и др.», «издание книг, периодических и других видов публикаций», «печатное дело», «создание программ», «кино-, видеопродукция, телевидение, музыкальная продукция», «дизайнерская продукция». Профессии – писатели, архитекторы, композиторы, журналисты, актеры, танцоры, библиотекари, художники, графики, дизайнеры и т. д.

Методические подходы к измерению социокультурных характеристик культуры уровня взаимосвязи между культурными характеристиками и уровнем социально-экономического развития.

Согласно методике Р. Инглхарта приоритет в «ценности выживания» отдаётся в том числе экономической и физической защищённости относительно самовыражения и качества жизни, а в «традиционных ценностях» – в том числе более высокой степени уважения к органам власти (выживание/прогресс; потребление/традиции) [17]. Связь между культурными характеристиками Инглхарта и уровнем социально-экономического развития представлен в карте Инглхарта (рисунок 1).

Согласно рисунку 1 существуют две траектории экономического развития, связанные с развитием и экономическим ростом стран. Однако страны, находящиеся на так называемой траектории В, растут, по многолетним наблюдениям, гораздо медленнее, чем страны категории А. То есть это «первая скорость». На основе статистики за 200 лет известно 5 случаев, когда страны перешли с «первой скорости» на «вторую». Это Республика Корея, Япония, Гонконг, Сингапур и Тайвань – все азиатские страны, в которых население склонно к синкретизму (смешение разных религиозных практик): в Японии – буддизм и синтоизм; в Республике Корея – буддизм, христианство, конфуцианство и традиционный шаманизм; в Гонконге и Тайване – конфуцианство, даосизм и буддизм; в Сингапуре – буддизм,

христианство, ислам, даосизм и индуизм. В конце XX - начале XXI вв. произошел «бум» в «католических» странах и регионах: ускоренно

стали развиваться Ирландия, Польша, южные районы ФРГ (успешные в экономическом росте страны согласно карте Инглхарта обведены красной линией).

КУЛЬТУРНАЯ КАРТА МИРА

Рисунок 1 – Карта Инглхарта²

Г. Хофстед в своей методике предложил показатели (социокультурные характеристики) измерения культуры (рисунок 2), а С. Шварц [18] и Ф.Тромиенаарс [19] предложили показатели измерения динамики этих характеристик.

Кроме государственных и общественных институтов и культуры на траекторию экономического роста оказывают влияние также стандарты [20]: утвердившиеся ошибочные или сохраняющиеся прежние (при наличии более высокотехнологичных) стандарты благодаря сетевым эффектам и экономия на масштабе не позволяют выйти из «колеи», имеющейся у страны (региона) траектории.

2 https://yandex.ru/images/search?pos=12&img_url=https%3A%2F%2Fs1.slide-share.ru%2Fs_slide%2F2fdf1ad0ec1861da48e6fff3b356dc%2Fe95e91b7-a505-46f1-8952-aa8b5d95aefa.jpeg&text=%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%20%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%202020&lr=10735&pt=simage&source=wiz

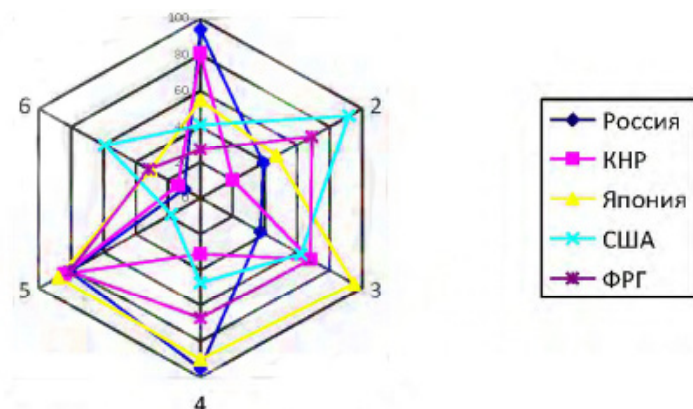

Рисунок 2 - Показатели измерения культуры³

(1 – дистанция по отношению к органам власти; 2 - индивидуализм; 3 – маскулинность;⁴
4 – избегание риска и неопределённости; 5 – долгосрочное планирование; 6 – терпимость)

Проведенный анализ показал, что большинство научных исследований по проблеме успешного социально-экономического «прорыва» в развитии, достижения благополучия в стране (регионе) основываются на концепциях экономического роста, демократизации строя, либерализации экономического режима. Однако исследования динамики мировых статистических данных по разным странам за весьма длительный период опровергают правильность существующих гипотез. Кроме проанализированных гипотез и методик, имеющих непосредственное отношение к проблеме ускорения темпов экономического развития страны (региона), существенным, по мнению авторов, является также анализ экономических статистических показателей в сфере культуры в странах ЕС. Анализ имеющихся статистических данных в сфере культуры стран ЕС – по занятости и предпринимательству в области культуры непосредственно относящихся к экономической сфере, в частности, к темпам экономического роста, наряду с проанализированными гипотезами и методиками позволит, по мнению авторов статьи, дополнительно обосновать правильность того, что, помимо государственных и общественных институтов и стандартов прежде всего экономический сегмент в сфере культуры обеспечивает возможность выбора более высокой траекто-

рии экономического развития, делая эту траекторию более устойчивой.

Основные тенденции по занятости и предпринимательству в сфере культуры в странах ЕС

В странах ЕС по занятости в сфере культуры выделяются, по нашему мнению, две основные тенденции: 1) занято во всех видах деятельности и профессий в данной сфере около 8,7 млн работников, что составляет 3,8 % от всех трудящихся в экономике ЕС. Доля эта является относительно небольшой, но стабильно неизменной на протяжении длительного периода; 2) практически во всех странах ЕС по всем профессиям в сфере культуры большинство составляют работники с высшим образованием.

За период с 2012 г. до года начала пандемии COVID-19 наблюдался небольшой, но устойчивый рост работающих в сфере культуры. Годовой рост равнялся в среднем 1,3%. Это означает, что занятость в сфере культуры оставалась в этот период на уровне 2012 г. (3,8%) от численности всех занятых и не отставала от темпов роста общей занятости.

Уровень занятости в сфере культуры по странам ЕС варьировал до начала пандемии COVID-19 от 1,6% в Румынии до 5,0% в Эстонии. В странах Европейской ассоциации свободной торговли (EFTA) (Исландии, Швейцарии и Норвегии) этот показатель значительно превышал среднюю величину по ЕС, в то время как в странах – кандидатах в ЕС (Черногория, Северная Македония, Турция) доля занятых в культуре ниже средней по ЕС. Динамика занятости по странам членам ЕС с 2012 г. до года начала пандемии COVID-19 отличалась неоднородностью. В то же время как в большинстве стран ЕС наблюдался

3 Аузан А. Лекция 13. Культура и институты. 03.12.2014. URL: <https://www.econ.msu.ru/ext/lib/Category/x19/x06/6406/file/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F%2013.pdf>

4 Совокупность телесных, психических и поведенческих особенностей (вторичных половых признаков), внешне отличающих мужчину от женщины и рассматриваемых как мужские.

незначительный рост или устойчивый уровень занятости в области культуры. В Люксембурге, Нидерландах, ФРГ, Эстонии, Греции, Венгрии, Финляндии происходило уменьшение уровня занятости. Занятость по профессиям в сфере культуры по сравнению с 2012 г. возросла примерно на 155 тыс. сотрудников, в том числе в Великобритании на 30% от общего роста занятости в сфере культуры по ЕС, в Испании на 22% (страна с самым высоким относительным ростом по занятости в сфере культуры (от 3,1 до 3,6% от общей занятости).

Профессии в сфере культуры заполнены в основном работниками с высшим образованием, т. е. культура, как правило – это сфера высокообразованных людей и в определенном смысле это элитная сфера. В частности, почти 60% работающих в этой отрасли в 2017 г. имели высшее образование, около 1/3 – образование выше среднего и незаконченное высшее и только 8% – среднее образование (рисунок 3).

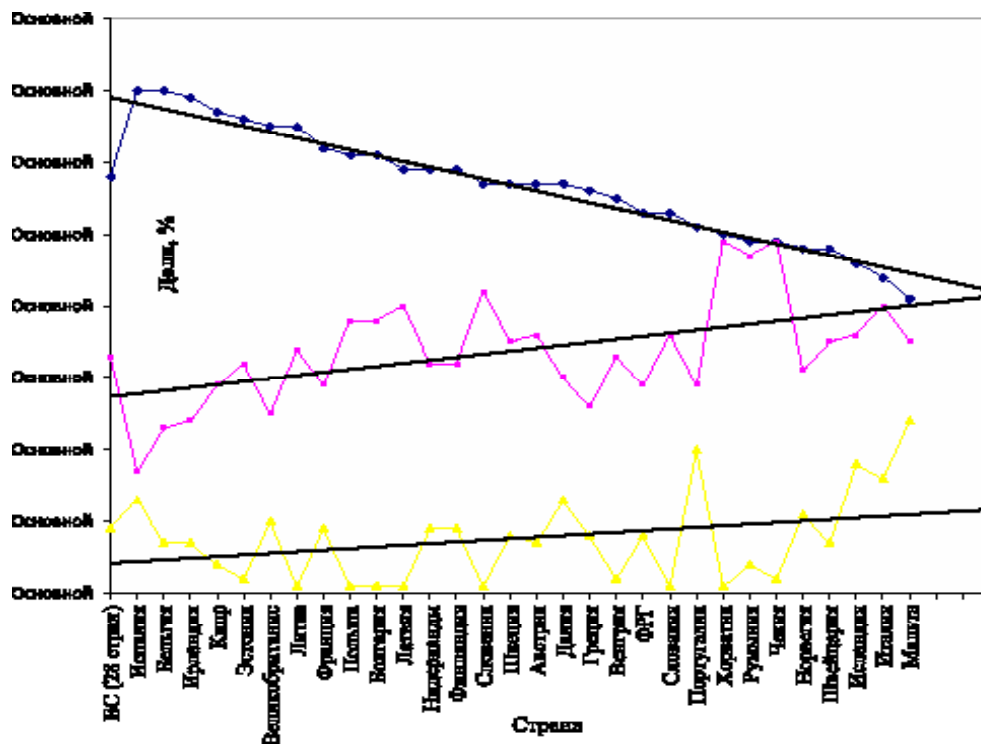

Рисунок 3 - Занятые в сфере культуры по уровню образования⁵ %

(нижняя ломаная линия – без образования, начальное образование и неполное среднее образование (уровень – 0-2); средняя ломаная линия – среднее образование и высшее образование (уровень бакалавриата – 3-4); верхняя ломаная линия – высшее образование (уровень магистратуры – 5-6); прямые линии – тренды для соответствующих ломаных линий)

Анализ рисунка 3 показывает, что тренды для средней и верхней ломаных линий по странам ЕС от Испании к Мальте стремятся к пересечению на уровне – 44 % (занятых со средним образованием и высшим образованием (уровень бакалавриата – 3-4) и с высшим образованием (уровень магистратуры – 5-6). Уровню ЕС по представленным показателям соответствуют Финляндия и Нидерланды, т.е. их соответствующие показатели в

сфере культуры можно с высокой степенью вероятности считать эталонными по ЕС и, как следствие, можно транслировать прогнозные показатели этих стран на средние показатели ЕС в соответствующем прогнозном периоде.

Доля работников с высшим образованием в сфере культуры (59%) была в 2 раза выше, чем по общей занятости (34%). Разрыв этих показателей составлял в 2017 г. 25% (рисунок 4).

⁵ Eurostat. Culture statistics Cultural employment, 2018.
<http://ec.europa.eu/eurostat/about/our-partners/copyright>

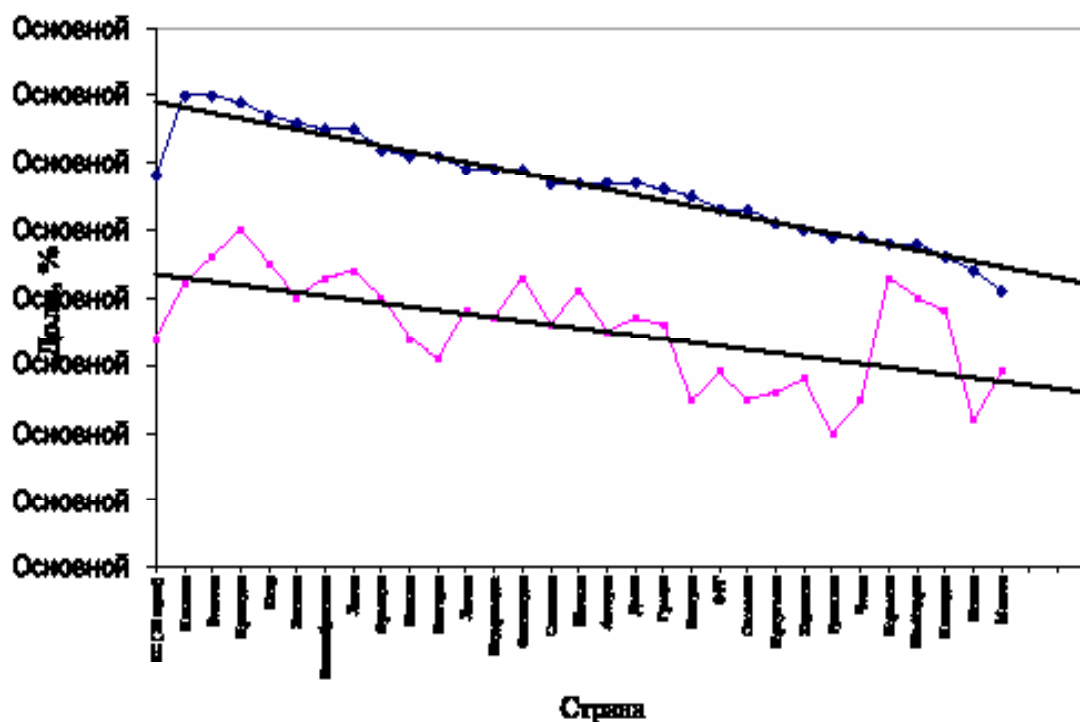

Рисунок 4 - Доля занятых с высшим образованием в сфере культуры и в общей занятости⁶ (верхняя ломаная линия) и в общей занятости населения соответствующей страны (нижняя ломаная линия)

Образование является самой показательной характеристикой занятости в сфере культуры. И это неудивительно, так как большинство профессий в сфере культуры требует долгих лет обучения (например, архитекторы, журналисты, литераторы, композиторы и т.д.). Анализ рисунка 4 показывает, что почти $\frac{1}{2}$ занятых в сфере культуры в 25 странах ЕС в 2017 г. имели высшее образование (рисунок 4). Доля людей с высшим образованием составляла $\frac{1}{3}$ на Кипре, в Ирландии, Бельгии и Испании. Эта ситуация значительно отличается от общего уровня занятости, где доля занятых с высшим образованием достигала 50 % только в Ирландии, и только в 9 странах ЕС составляла около 40%. Тренды для нижней и верхней ломаных линий по странам ЕС от Испании к Мальте в обозримой перспективе не стремятся к пересечению (занятых с высшим образованием (уровень магистратуры – 5-6). Предпринимательство в сфере культуры

В настоящее время в ЕС функционирует около 1,2 млн организаций, принадлежащих к сфере культуры, около 5% из них работает в сфере нефинансового предпринимательства. Коммерческие организа-

ции в сфере культуры до периода пандемии COVID-19 создавали около 3% от совокупной прибавочной стоимости ЕС (около 200 млрд. евро).

Для сравнения, данный показатель является более высоким, чем аналогичный показатель по оптовой и розничной торговле и ремонту транспортных средств (165 млрд. евро). Товарооборот по сектору культуры (общая стоимость от продажи товаров и услуг) составил примерно 475 млрд евро, в том числе сектор нефинансового предпринимательства около 1,7 % от общего товарооборота.

Только во Франции и Италии свыше 150 000 организаций в сфере культуры (около 15% от всей их численности в ЕС), а вместе с ФРГ (130 000) и Великобританией (100 000) – около $\frac{1}{2}$ от всей их численности в ЕС. Франция, ФРГ и Великобритания обеспечивают в среднем 5% от совокупного количества организаций в сфере культуры в ЕС. По количеству организаций в сфере культуры наиболее продвинутыми являются также Швеция (7,6%), Нидерланды (7,3%), Бельгия и Словения (по 6,5%).

По показателям совокупного товарооборота только организации в сфере культуры в Хорватии, Кипре, Франции, Швеции и Великобритании создают в среднем около

⁶ Eurostat. Culture statistics Cultural employment, 2018.
<http://ec.europa.eu/eurostat/about/our-partners/copyright>

1,7% от всего оборота, в том числе вклад Кипра самый высокий – 3,2%, в основном за счет продукции по компьютерным играм. Доля товарооборота Великобритании с численностью организаций в сфере культуры 8,2% от всей их численности в ЕС составляет около 25% от совокупного товарооборота по сфере культуры ЕС.

Добавочная стоимость является совокупным доходом от текущей деятельности после вычета субсидий и налогов. Структура добавочной стоимости организаций в сфере культуры по странам ЕС обычно соответствует структуре товарооборота. Только Кипр и Великобритания превысили средний показатель по ЕС (2,8%). Так, Великобритания с долей добавочной стоимости от организаций в сфере культуры 4,2% создала 30% от общей добавочной стоимости этих организаций в ЕС, в то время как в Болгарии, Латвии, Литве, Венгрии, Словакии удельный вес предпринимательства в сфере культуры в национальной добавочной стоимости не превысил 2%.

В странах ЕС в период, предшествовавший пандемии COVID-19, экономические тренды в секторе культуры были подвержены резким колебаниям: с 2011 г. до года начала пандемии COVID-19 отмечался позитивный тренд – добавочная стоимость ежегодно возрастала в среднем на 2,4%. Это происходило на фоне общего ежегодного экономического роста в 3,2%. Данный разрыв объясняется не ростом количества организаций в сфере культуры (их численность увеличивалась соответственно росту всего предпринимательства (в среднем 1,5% ежегодно).

Рост численности организаций в сфере культуры с 2010 г. до года начала пандемии COVID-19 в семи странах ЕС не превышал в среднем 1% в год, в 14 странах ЕС был более 1% в год, в Нидерландах и Литве рост составил более 10%. В Великобритании годовой рост численности организаций в сфере культуры на 3,7% обеспечил рост добавочной стоимости 11,8%, Литва оказалась на втором месте (8,5% роста добавочной стоимости).

С другой стороны, в Польше со среднегодовым темпом роста по количеству организаций в сфере 4,2% и Словении – 6,1% произошёл значительный спад добавочной стоимости – до 3,0 и 1,8%, соответственно. В Греции количество организаций в сфере культуры снизилось более чем на 2% (фактически, на 8,1% в год), упала на 19% и добавочная стоимость. Несколько меньшее снижение числа организаций в сфере культуры наблюдалось в Италии (1,9% в среднем в

год) и Португалии (1,6%), что повлияло и на падение добавочной стоимости (до 4,1 и 3,1%, соответственно).

Причины таких колебаний, происходящих в деятельности организаций в сфере культуры, заключались в общих тенденциях в экономике и были связаны со структурными и циклическими трендами.

Однако существует несколько исключительных примеров, где экономический рост был выше, чем рост добавочной стоимости в сфере культуры. Так, на Кипре относительная стабильность добавочной стоимости в сфере культуры (ежегодное снижение на 0,5%) наблюдалась в связи с имевшим место циклическим спадом бизнеса и снижением добавочной стоимости ежегодно на 3,7%, в то время как в Великобритании, где культура представлена на высоком уровне, она растёт более высокими темпами – 11,8%, чем экономика в целом (8,8%).

По контрасту в нескольких странах тенденции динамики добавочной стоимости были менее положительные, чем можно было ожидать по состоянию экономики в целом. Это наблюдалось частично в Италии (ежегодное снижение добавочной стоимости в сфере культуры в 4,1% при неизменно нулевых темпах роста совокупной добавочной стоимости), в Польше (снижение темпов развития бизнеса в сфере культуры 3,0%, в то время как общая добавочная стоимость по всей экономике росла на 2,5% ежегодно), в Венгрии (добавочная стоимость в секторе культуры снизилась на 4,1% против 3,8% роста ВВП), в Словении (снижение 1,8% против роста 1,9%). Португалия представляет исключительный пример низкого уровня развития сферы культуры, где темп совокупного экономического роста снижался (на 1,3% ежегодно), а в сфере культуры наблюдалось двукратное снижение темпа роста добавочной стоимости (3,1%).

В бизнесе в сфере культуры доминируют архитектура, дизайн и фотография, что составляет 51% от всех видов деятельности в сфере культуры.

На уровне ЕС основными видами деятельности в бизнесе в сфере культуры являются архитектура (доля – 25%), дизайн и фотография. Остальные виды деятельности распределяются более равномерно (по 10% приблизительно), за исключением издательской деятельности (5% от всех организаций в сфере культуры), и небольшой удельный вес занимают программы теле- и радиовещания, агентства новостей (2%).

Однако по добавочной стоимости примерно одинаковую долю добавочной стоимости создают кинопродукция, телевидение музыка, видео, диски (21%), программы теле- и радиовещания, агентства новостей (21), печатание книг и периодики, компьютерные игры (21%). Исключение составляет продажа специализированной продукции (4%), письменный и устный переводы (2%).

На национальном уровне архитектура, дизайн и фотография занимают лидирующее положение во всех странах ЕС в деятельности организаций в сфере культуры. Однако в Болгарии, Чехии, Венгрии этим видом деятельности занимается 1/3 организаций в сфере культуры. Деятельность по производству продукции часто оказывается на 2-й и 3-й позициях (самый высокий показатель составляет 25% в Хорватии), в Нидерландах и Люксембурге – по 6% от всех организаций в сфере культуры.

Культуре в ЕС отводится важная роль; есть воплощенное в реальной жизни понимание, что сфера культуры, включая управленческую культуру и ее творческий сектор, создает значительную добавочную стоимость и является движущей силой экономики, социально-экономического прогресса [21]. В ЕС оказывается существенная поддержка культуре по программе «Творческая Европа», на государственном уровне политика развития культуры проводилась посредством «Рабочего плана по культуре»⁷, отражавшего приоритетные направления ЕС в сфере культуры. В настоящее время осуществляются разработка единой методики и создание системы статистической информации для сравнительного анализа по культуре стран ЕС.

Рекомендации

1. Сфера культуры, включая управленческую культуру и ее творческий сектор, положительная синергетическая взаимосвязь культуры и экономического развития страны являются движущей силой экономики, создания рабочих мест и развития внешней торговли, условий преодоления государством эффекта «колеи» и закрепления успешного экономического развития на долгосрочную перспективу. Поэтому развитие взаимосвязей сфер культуры, экономики и стратегического управления инновационным развитием экономики в государстве, в частности в Казахстане, поставившем себе целью, согласно Посланию Главы государства Касым-Жомарта Токаева создать по-настоящему

диверсифицированную, технологичную экономику, должно стать одним из стратегических и системообразующих направлений в ее достижении и социально-экономического прогресса страны в целом.

2. Самый эффективный способ для государства изменить социокультурные установки общества и его ценности в направлении экономического развития с более высокими темпами экономического роста и перехода в более высокие технологические уклады [22] – инвестировать в человеческий капитал (образование и развитие способностей, умений, компетенции), внедрять социокультурные инновации [23] и более высокие технико-технологические и экологические стандарты [24].

Выводы

1. Ответ на вопрос, почему одна страна становится передовой, а другая остается отсталой, дает современная экономическая теория – «эффект колеи». Страна, которая стремится к успеху, самореализации, материальному достатку, выйдя из прежнего состояния, никак не может войти в новое, более высокое, т.е. попадает в «проторенную колею». То, что удерживает страну в последней, связано не с экономическим ростом или политическим строем, а с ценностями и поведенческими установками. Причины различия кроются в культурных установках. Экономическое поведение народов определяется их культурными и управленческими установками. Культура – одна из сильных сторон страны, преимуществ государства как источник создания ценностей и идентичности, самосознания, сущность существования нации, народа. Она также содействует улучшению качества жизни населения, сплоченности и включенности общества в созидательную деятельность.

2. В ЕС развитию культуры, творческих технологий, предпринимательству в сфере культуры отводится особое место: существует понимание, что в данной сфере создается значительная доля добавочной стоимости в совокупном национальном доходе. В странах ЕС по занятости в сфере культуры выделяются, по нашему мнению, две основные тенденции: а) занято около 8,7 млн. работников, что составляет 3,8 от всех трудящихся в экономике ЕС. Доля эта является относительно небольшой, но стабильно неизменной на протяжении длительного периода; б) практически во всех странах ЕС по всем профессиям в сфере культуры большинство составляют работники с высшим образованием.

⁷ Work Plan for Culture (2015-2018).

Культура, как правило, – это сфера высокообразованных людей.

3. Предпринимательство в сфере культуры вносит значимый вклад в экономику стран ЕС: примерно 2,8% от совокупной прибавочной стоимости ЕС (около 200 млрд. евро). Товарооборот в данной сфере (общая стоимость от продажи товаров и услуг) достиг до пандемии COVID-19 порядка 475 млрд. евро, что в 3 раза выше аналогичного показателя по оптовой и розничной торговле (порядка 165 млрд.).

4. Государственные и общественные институты и стандарты обеспечивают возможность выбора той или иной траектории экономического развития, а устойчивой «колеей» выбранную траекторию делает культура.

Заключение

Во всех экономически развитых странах выделяются существенные средства на нужды культуры. Бизнес в Казахстане и России, как правило, рассчитан на быструю отдачу. Однако институты и организации сферы культуры обычно работают на долгосрочную, стратегическую перспективу и ждать от них быстрой отдачи на социально-экономическое развитие было бы неправильным. Оценка воздействия культуры на показатели экономического роста согласно проведенным исследованиям, в частности, отдача, окупаемость инвестиций в сферу культуры, выражается в материальном и духовном развитии отдельных индивидов как самый ценный (прежде всего, человеческий) капитал, положительном воздействии в целом на общество, поднимая его нравственность и интеллектуальный потенциал для обеспечения с большей вероятностью возможности преодоления государством эффекта «колеи» и эффективного перехода в более высокий технологический уклад.

Список использованных источников

1. Аузан А. Развитие и колея зависимости. Мировая экономика и международные отношения, 2017. - Т. 61, № 10.

2. Филин С.А., Алексеева И.С. Формирование инновационных мышления и мировоззрения в образовательном процессе в вузе // Экономика и управление: проблемы, решения. - 2017. - Т. 2, № 11. - С. 96-112.

3. Lipset S.M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. American Political Science Review, 1959. - Vol. 53, No. 1. - Pp. 69–105.

4. Полтерович В.М., Попов В.В. Демократизация и экономический рост // Общественные науки и современность. - 2007. - № 2. - С. 13-27.

5. Persson T., Tabellini G. The Growth Effect of Democracy: Is It Heterogenous and How Can It Be Estimated? Institutions and economic performance, E. Helpman, ed., Harvard University Press, 2007, 45 p.

6. Илларионов А. Человек эпохи освобождения. 20.11.2008. URL: <https://grani-ru-org.appspot.com/Society/m.144286.html>

7. Асемоглу Д., Робинсон Дж.А. Экономические истоки диктатуры и демократии / Пер. с англ. С.В. Моисеева; под науч. ред. Л.И. Полищука, Г.Р. Сюняева, Т.В. Натхова. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики. 2015. - 512 с.

8. Модернизация России. Доклады для 10 конференций. В 2 кн. - М.: Изд.дом ГУ ВШЭ, 2009. - 468 с.

9. Аузан А.А., Архангельский А.Н., Лунгин П.С., Найшуль В.А. Доклад «Культурные факторы модернизации». Москва; Санкт-Петербург. 2011. URL: <http://nauka.x-pdf.ru/17kulturologiya/353180-1-doklad-kulturnie-faktori-modernizacii-moskva-sankt-peterburg-avtor-doklada-auzan-rukovoditel-proekta-arhangels.php>

10. Аузан А.А., Келимбетов К.Н. Социокультурная формула экономической модернизации // Вопросы экономики. - 2012. - № 5. - С. 38–44.

11. North Douglas C, Wallis John Joseph, Weingast Barry R. Violence and Social Orders. Cambridge University Press, 2012.

12. Никонов В. Код цивилизации. - М.: Э., 2016.

13. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. - М.: АСТ, 2014.

14. Пивоваров С.Э., Максимцев И.А. Сравнительный менеджмент. - СПб: Питер., 2008.

15. Лихачев Д.С. Избранное. Мысли о жизни, истории, культуре. - М.: Российский Фонд Культуры, 2006.

16. Eurostat. Culture statistics. 2015.

17. Аузан А. Лекция 13. Культура и институты. 03.12.2014. URL: <https://www.econ.msu.ru/ext/lib/Category/x19/x06/6406/file/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F%2013.pdf>

18. Schwartz S.H. Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. In: R. Jowell et al. (Eds.), Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey. London: Sage. 2007. Pp. 169–203.

19. Тромбенаарс Ф., Хэмиден-Тернер Ч. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса. - Минск: Попурри, 2004.

20. Дэвид П. Клио и экономическая теория QWERTY // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и как процесса. - М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ. 2007. Т. 6. - С. 139-150.

21. Филин С.А. Концепция новой инновационной управленческой культуры и глобальный менеджмент // Инновации. - 2006. - № 3. - С. 69-74.

22. Филин С.А., Алексеева И.С., Кухарева М.С., Савина А.О., Талышева М.В.

Социокультурные особенности гипотетического сверхвысокотехнологического цикла // Экономика и управление: проблемы, решения. - 2016. - Т. 1, № 10. - С. 48-60.

23. Великороссов В.В. Вызовы цифровых технологий: роль социокультурных инноваций для развития человека // Организационно-управленческие и социокультурные инновации в развитии цифровой экономики и систем электронного образования. Т. 1. В.В. Великороссов, А.В. Колесников, А.М. Кушнир, Ю.В. Гуськов, О.Н. Щербакова. - М.: КноРус., 2019. - С. 12-13.

24. Филин С.А., Якушев А.Ж. Инновационная экономика и стандартизация // Экономический анализ: теория и практика. - 2009. - № 14(143). - С. 23-35.

References

1. Auzan A. (2017). Development and track of dependence. World economy and international relations, 61, 10. (in Russ.).

2. Filin S. A., Alekseeva I. S. (2017). Formation of innovative thinking and worldview in the educational process at the University. Economics and management: problems and solutions, 2(11), 96-112. (in Russ.).

3. Lipset S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. American Political Science Review, 53, 1, 69-105.

4. Polterovich V. M., Popov In. (2007). Democratization and economic growth. Public Sciences and modernity, 2, 13-27. (in Russ.).

5. Persson T., Tabellini G. (2007). The Growth Effect of Democracy: Is It Heterogenous and How Can It Be Estimated? Institutions and economic performance, E. Helpman, ed., Harvard University Press, 45.

6. Illarionov A. Man of the era of liberation. 20.11.2008. URL: <https://grani-ru-org.appspot.com/Society/m.144286.html> (in Russ.).

7. Asemoglu D., Robinson J. A. (2015). Economic sources of dictatorship and democracy / TRANS. from English by S. V. Moiseeva; under scientific ed. by L. I. Polishchuk, G. R. Syunyaev, T. V. Nathova. M.: Publishing house of the Higher school of Economics, 512.

8. Modernization (2009). Of Russia. Reports for 10 conferences. In 2 books, Moscow: Izdat.house of the higher school of Economics, 468. (in Russ.).

9. Auzan A. A., Arkhangelsk A. N., Lungin P. S., Naishul V. A. (2011). Report «Cultural factors of modernization». Moscow, Saint Petersburg. URL: [http://nauka.x-pdf.ru/17kulturologiya/353180-1-doklad-kulturnie-faktori-modernizacii-moskva-sankt-](http://nauka.x-pdf.ru/17kulturologiya/353180-1-doklad-kulturnie-faktori-modernizacii-moskva-sankt-peterburg-avtor-doklada-uzan-rukovoditel-proekta-arkhangelsk.php)

[peterburg-avtor-doklada-uzan-rukovoditel-proekta-arkhangelsk.php](http://nauka.x-pdf.ru/17kulturologiya/353180-1-doklad-kulturnie-faktori-modernizacii-moskva-sankt-peterburg-avtor-doklada-uzan-rukovoditel-proekta-arkhangelsk.php)(in Russ.).

10. Auzan A. A., Kelimbetov K. N. (2012). Socio-cultural formula of economic modernization. Economic issue, 5, 38-44. (in Russ.).

11. North Douglas C, Wallis John Joseph, Weingast Barry R. Violence and Social Orders. Cambridge University Press, 2012.

12. Nikonov V. (2016) Code of civilization. M.: E. (in Russ.).

13. Huntington S. (2014). Clash of civilizations, Moscow: AST. (in Russ.).

14. Pivovarov S. E., Maksimtsev I. A. (2008). Comparative management. Saint Petersburg: Piter.

15. Likhachevd. S. (2006). Izbrannoe. Thoughts about life, history, and culture. Moscow: Russian cultural Foundation. (in Russ.).

16. Eurostat. Culture statistics. 2015.

17. Auzan A. Lecture 13. Culture and institutions. 03.12.2014. URL: <https://www.econ.msu.ru/ext/lib/Category/x19/x06/6406/file/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F%2013.pdf> (in Russ.).

18. Schwartz S.H. (2007). Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. In: R. Jowell et al. (Eds.), Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey. London: Sage, 169-203.

19. Tramitar F., Hamedan Turner (2004). National and cultural differences in the context of global business. Minsk: Medley. (in Russ.).

20. David P. (2007). Clio and QWERTY economic theory. Sources: from the experience of studying Economics as a structure and as a process. M.: Publishing house of the higher school of Economics, 6, 139-150. (in Russ.).

21. Filin S. A. (2006). The Concept of a new innovative managerial culture and global management// Innovations, 3, 69-74. (in Russ.).

22. Filin S. A., Alekseeva I. S., Kukhareva M. S., Savina A. O., Talysheva M. V. (2016). Sociocultural features of the hypothetical ultra-high-tech cycle// Economics and management: problems and solutions, 1(10), 48-60. (in Russ.).

23. The great V. V. (2019). The Challenges of digital technology: the role of social and cultural innovation for human development. In the book: Organizational and managerial and socio-cultural innovation in the development of the digital economy and e-education systems. Vol. 1. Vladimir The Great, A. V. Kolesnikov, A. M. Kushnir, Yu. Gus'kov, O. N. Shcherbakov. M.: KnoRus, 12-13. (in Russ.).

24. Filin S. A., Yakushev A. J. (2009) Innovative economy and standardization // Economic analysis: theory and practice, 14(143), 23-35. (in Russ.).

Сведения об авторах

Ракаускене Она Гражина - доктор экономических наук, профессор университета им. Миколаса Ромериса, заведующая лабораторией исследований качества жизни, Вильнюс, Литва, e-mail: ona.rakaus@gmail.com

Великороссов Владимир Викторович - заведующий кафедрой организационно-управленческих инноваций РЭУ им. Г.В. Плеханова, д.э.н., профессор, г. Москва, Российская Федерация, e-mail: corp.innovation@rea.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5845-4820>. AuthorID: 287014

Филин Сергей Александрович - доктор экономических наук, профессор, ФГБОУ ВО «Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова», г.Москва, Российская Федерация, e-mail: Filin.SA@rea.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6054-6510>, Researcher ID : D-6142-2019.

Жусипова Эльмира Елбергенована - PhD, доцент Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауезова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: elmira_zhusipova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7363-8214>, Researcher ID: E-9664-2019

Сейдахметов Марат - кандидат экономических наук, доцент Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауезова; Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: smarat61@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1245-327X>, ID Scopus – 55967128500. Researcher ID - P-9119-2017.

Information about the authors

Ona Grazhina Rakauskene - Doctor of Economics, professor university of Mikolas Romeris, Head of laboratory of researches of quality of life, Vilnius, Lithuania, e-mail: ona.rakaus@gmail.com

Vladimir Viktorovich Velikorossov - Doctor of Economics, professor, Head of Department of Organizational and Administrative Innovations, Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia, e-mail: corp.innovation@rea.ru

Filin Sergej Aleksandrovich – Doctor of economics, professor of the Plekhanov Russian University of Economics; Researcher ID: D-6142-2019; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6054-6510> (Stremyanny pereulok, Moscow, Russian Federation, e-mail: Filin.SA@rea.ru

Zhussipova Elmira Elbergenovna – **corresponding author**, PhD in Economics of the M.Auezov South Kazakhstan State university; Researcher ID: E-9664-2019; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7363-8214> (160012, Republic of Kazakhstan, the city of Shymkent, Tauke Khan Avenue, 5, e-mail: elmira_zhusipova@mail.ru)

Seidakhmetov Marat – PhD in Economics of the M.Auezov South Kazakhstan State university; ID Scopus – 55967128500. Researcher ID - P-9119-2017 WOS TR . <https://orcid.org/0000-0003-1245-327X> (160012, Republic of Kazakhstan, the city of Shymkent, Tauke Khan Avenue, 5, e-mail: smarat61@mail.ru)

Дата поступления рукописи: 08.09.2020.

Прошла рецензирование: 25.10.2020.

Принято решение о публикации: 06.11.2020.

Received: 08.09.2020.

Reviewed: 25.10.2020.

Accepted: 06.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 08.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 25.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 06.11.2020.

Monetary policy of the National bank of Kazakhstan: chronological analysis and assessment

Д.Б. Канагатова¹, В.Н. Сидоренко²

¹ Университет Нархоз, ² Московская школа экономики Московского государственного университета им. М.В.Ломоносова

Abstract

The article aims to determine the role and place of monetary policy in the economic development of the country. When conducting a chronological analysis, attention is focused on the periods of sharp devaluation of the national currency. A dynamic assessment of changes in the exchange rate against the us dollar was made. The policy of the National Bank in the context of the crisis is consistently analyzed and evaluated. An econometric assessment of the investment function is made to justify the monetary policy instruments used. The model is based on quarterly statistics for the last ten years in Kazakhstan. The authors revealed the necessary conditions for the occurrence of speculative attacks on the currency market. Based on these patterns, three options for the Central Bank's actions to prevent speculative attacks are proposed. The resulting investment model of Kazakhstan allows concluding that the inflation targeting policy cannot ensure sustainable economic growth. The authors concluded that monetary policy plays an important role in macroeconomic regulation. At the same time, the raw material orientation of the economy imposes restrictions on the use of classical monetary policy instruments.

Keywords: economic growth, monetary policy, inflation targeting, investments, speculative attacks, exchange rate.

Қазақстан ұлттық банкінің ақша-кредит саясаты: хронологиялық талдау және бағалау Түйін

Мақалада ақша-кредит саясатының елдің экономикалық дамуындағы рөлі мен орнын анықтау мақсаты қарастырылған. АҚШ долларына қатысты валюта бағамының өзгеруіне динамикалық бағалау жүргізілді. Ұлттық Банктің дағдарыс жағдайындағы саясаты дәйекті түрде талданып, бағаланады. Ақша-кредит саясатының қолданылатын құралдарын негіздеу үшін инвестициялық функцияны эконометриялық бағалау жүргізілді. Валюта нарығында алыпсатарлық шабуылдардың туындауының қажетті шарттары ашылады. Қазақстан үшін есептелген инвестициялық модель инфляциялық таргеттеу саясаты орнықты экономикалық өсуді қамтамасыз ете алмайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Авторлар валюта нарығында алыпсатарлық шабуылдардың пайда болуының қажетті шарттарын ашты. Осы заңдылықтарға сүйене отырып, орталық банктің алыпсатарлық шабуылдардың алдын-алу бойынша үш нұсқасы ұсынылды. Эконометриялық есептеулер тікелей және портфельдік инвестициялардың динамикасы экономиканың жетекші салаларының рентабельділігі мен валюта бағамының өзгеруіне байланысты деген тұжырымдарды растады. Өзара байланыстың анықталған ерекшеліктері инфляциялық таргеттеу саясатын қолдану мүмкіндігіне айтарлықтай шектеулер қояды, ол қысқа мерзімді кезеңде инфляция деңгейін нысаналы көрсеткіштерге дейін төмендетсе де, ұзақ мерзімді перспективада экономикалық өсу мен бағаның тұрақтылығын қамтамасыз ете алмайды. Авторлар макроэкономикалық реттеуде ақша-кредит саясаты маңызды рөл атқарады, алайда экономиканың шикізатқа бағытталуы ақша-кредит саясатының классикалық құралдарын пайдалануға шектеу қояды деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: экономикалық өсу, ақша-несие саясаты, инфляциялық таргеттеу, инвестициялар, валюта бағамы.

Monetary policy of the National bank of Kazakhstan: chronological analysis and assessment

Аннотация

В статье преследуется цель определения роли и места денежно-кредитной политики в экономическом развитии страны. При проведении хронологического анализа внимание акцентируется на периодах резкой девальвации национальной валюты. Проведена динамическая оценка изменения валютного курса по отношению к доллару США. Последовательно анализируется и оценивается политика Национального банка в условиях кризиса. Проведена эконометрическая оценка инвестиционной функции для обоснования применяемых инструментов денежно-кредитной политики. Основой для построения модели послужили статистические данные в квартальном разрезе за последние десять лет в Казахстане. Авторами были раскрыты необходимые условия возникновения спекулятивных атак на валютном рынке. Основываясь на этих закономерностях, предложены три варианта действия Центрального Банка по предотвращению спекулятивных атак. Эконометрические расчеты также подтвердили выводы, что динамика прямых и портфельных инвестиций обусловлена рентабельностью лидирующих отраслей экономики и изменением валютного курса. Выявленные особенности взаимосвязи накладывают существенные ограничения на возможность использования политики инфляционного таргетирования, которая хотя и снижает уровень инфляции до целевых показателей в краткосрочном периоде, но в долгосрочной перспективе не может обеспечить экономический рост и стабильность цен. Авторы пришли к выводу, что в макроэкономическом регулировании денежно-кредитная политика занимает важную роль. Вместе с тем сырьевая ориентированность экономики накладывает ограничение на использование классических инструментов монетарной политики.

Ключевые слова: экономический рост, денежно-кредитная политика, инфляционное таргетирование, инвестиции, спекулятивные атаки, валютный курс.

Introduction

The main goal of any state's macroeconomic policy is to stimulate sustainable economic growth. The key condition for achieving this goal is an effective monetary policy. The implementation of this policy should be based on a serious analysis that has an impact on economic growth. A significant slowdown in economic growth in Kazakhstan, and instability of the major macroeconomic indicators, such as the exchange rate, determine the need for this analysis.

The main objective of the National Bank's activities is to promote economic development by stabilizing the level of inflation. For many years, the policy of the National Bank has been limited only to ensuring price stability, but the persistent crisis in both Kazakhstan and abroad has shown that low inflation is a necessary but not sufficient condition for sustainable economic growth. The Government of Kazakhstan is aware of the complexity of the current money market situation, in particular Kassym-Jomart Tokayev, the President of the Republic of Kazakhstan, pointed the need

for changes in the monetary policy of the National Bank.

To assess the current situation, it is necessary to analyze monetary policy in retrospect. Over the years of independence, Kazakhstan has built an open economy integrated into the world economy system. The main negative factor of such a system is the high sensitivity of the national economy to the world crisis processes. The country's money and foreign exchange market is one of the first to respond to external shocks. Therefore, monetary and financial relations are one of the most complex areas as they reflect the problems of the national and global economy.

Methodology

In this paper, we use the method of econometric estimation of a system of simultaneous equations based on quarterly data from 2005 to 2019 for Kazakhstan. All calculations were carried out in the statistical package Gretl. For building of the model we used the indicators given for the base year and not the nominal ones.

Alternant (Variables) referred to in this article

Designation in model equations	The name of the indicator
Y_real	GDP, calculated by the method of final use in Kazakhstan in 2005 prices, billion tenge
I_real	Gross accumulation in Kazakhstan in 2005 prices, billion tenge
Ex_real	Exports of goods and services in Kazakhstan in 2005 prices
Im_real	Imports of goods services in Kazakhstan in 2005 prices, billion tenge,
NX_real	Net exports in Kazakhstan in 2005 prices, billion tenge
r_real	The real interest rate of banks on loans issued in the Republic of Kazakhstan

Results and discussion

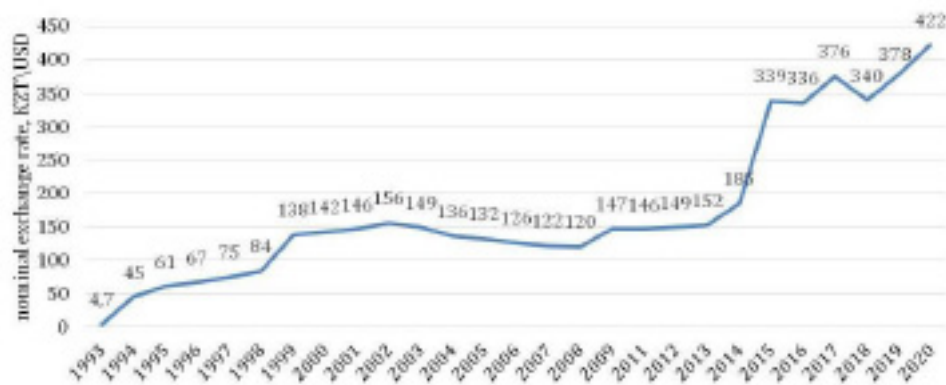
In Kazakhstan, the national currency "tenge" was put into circulation on November 15, 1993. At the time of the issuance by the National Bank of the Republic of Kazakhstan (NB RK), the exchange rate was set at 1 USD - 4.7 KZT, subsequent changes in the exchange rate are given below, which show that the national currency has depreciated by 92 times for 27 years. (Figure 1).

After analyzing the crisis periods of the money and foreign exchange market of Kazakhstan, it becomes clear that the Asian crisis of 1998 and the Russian default were the first external shocks to the national currency. The impact of the external crises was reflected in the collapse of tenge devaluation, as a result the value of 1 USD fell from 80 KZT to 120 KZT in April 1999, and continued to weaken slightly, passing the mark of 138 KZT by the end of 1999. In 2000-2002, the Kazakh national currency continued to weaken, and by the beginning of 2003,

1 USD was already worth more than 155 KZT. Subsequently, the exchange rate was sustained by increased incomes of exporters (primarily from oil that had risen in price) and tenge revaluation began, with the dollar depreciating by more than 35 KZT and being pushed back to 120 KZT.

The high level of world prices for energy, primary commodities, and the dynamics of external borrowing by the banking sector have become determining factors for the balance of payments of Kazakhstan. In 2005, the current account had a deficit of 450 million USD, whereas in 2006, the current account had a deficit of 1,194.04 billion USD, representing 2.3% of the GDP. Exports of goods, which are one of the main sources of foreign exchange earnings to the country, amounted to 48.3 billion USD in 2007, thereby, representing an increase of 9.6 billion USD compared to 2006. Export growth was provided both by increasing prices for goods exported by Kazakhstan and by increasing physical supplies.

Dynamics of the exchange rate of tenge to the US dollar

*Source: Official Internet Resource of the National Bank of Kazakhstan [1]

Figure 1 - Change in the value of the national currency against the US dollar since 1993 by 2020

In early 2007, the world economy showed growth trends. Financial markets grew, banks recorded good profits, corporations strengthened through mergers and acquisitions, and financial innovation increased, opening up new opportunities for profit. During this period, the development of the economy in Kazakhstan was mainly determined by the positive trends of previous years, such as the continuing rise in prices of domestic exports and internal macroeconomic stability. Additionally, industry, real estate market, construction, trade, banking market developed rapidly in 2007. In the first seven months of 2007, the efforts of the National Bank were directed towards choosing monetary policy instruments that would reduce inflation as much as possible. Exports of goods in 2008 amounted to 72 billion USD and increased by 49% compared to 2007. However, the mortgage crisis that started in the United States turned into a crisis in the world stock markets and in the banking sector. Thus, Kazakhstan faced the first wave of the financial crisis in the fall of 2007. One of the significant factors contributing to the global economic crisis was the dramatic change in the price of oil in the world market in the second half of 2008. The price of oil in the summer of 2008, which reached 145.7 USD per barrel, fell to 37.9 USD in the last weeks of 2008, showing a decrease of 110 USD over the summer price. The determining factors that affected the balance of payments in 2009 were the situation in world prices for the export goods of Kazakhstan, the adjustment of the exchange rate of the national currency, loan operations of the non-banking corporate sector, and servicing of external debt of banks. At the end of February 2009, after the decision of the National Bank, the weighted average tenge rate against the US dollar at the Kazakhstan Stock Exchange auctions fell to 143.98 KZT per 1 USD against 122.32 KZT per 1 USD on February 3, 2009.

Under these conditions, the economic development of the Republic of Kazakhstan in 2008 was characterized by a slowdown in growth rates. In 2008, the real GDP grew by only 3.3%. On average, the world price of Brent oil for 2009 was 61.9 USD per barrel, which is 1.6 times lower than it was in 2008, which was 97.6 USD per barrel. A significant improvement in the current account balance in 2010 compared to 2009 was provided by an increase in the value of commodity exports associated with a favorable environment for the world energy prices. The average global oil price in 2010 was 79.64 USD per barrel, which is 28.7% higher compared to the average price in 2009, which was 61.86 USD per barrel. As a result, exports of goods increased by 38.5% compared to 2009 and amounted to 60.8 billion USD. Therefore, from the second quarter of 2009 to the end of 2010, the exchange rate ceased changing, fluctuating between 147 KZT and 150 KZT per 1 USD, due to currency intervention by the National Bank of Kazakhstan. [2]

Because of the simultaneous devaluation in 2009, Kazakh exporters had improved the competitiveness of their products, and domestic producers working on the internal market had experienced a reduction in pressure from Customs Union countries. However, the social impact of this devaluation was very negative.

In January 2014, the exchange rate of tenge to the US dollar varied in the range of 154.47-155.54 KZT per 1 USD. However, in February, the National Bank conducted a sharp devaluation of tenge, which fell by almost 20 percent. The value of 1 USD rose to 185 KZT, although the cost of oil was very high and provided a large reserve of currency strength. The devaluation of tenge on 11 February 2014 was recorded as “devaluation without a reason”.

However, since August 2014, the oil prices

had sharply started to fall, amounting 103.69 USD per barrel, 98.89 USD per barrel, 88.34 USD per barrel, 80.21 USD per barrel, and 63.43 USD per barrel in August, September, October, and November, respectively. On Monday, December 15, ruble collapsed by more than 80%, the exchange rates at the close of trading were 64.45 RUB per 1 USD and 78.87 RUB per 1 EUR. The ruble's exchange rate to tenge was 3.17 tenge, and this decline was the most significant since January 1999. Despite the fall in world oil prices, the depreciation of the Russian ruble, the increase in the United States Federal Reserve's basic interest rate, the Government and the National Bank of Kazakhstan continued to fix the exchange rate at the same level by spending gold and foreign exchange reserves and recourses of the National Fund since tenge had been unreasonably devalued a few months earlier. All these factors contributed to the creation of conditions for speculative attacks in the currency market.

The economic theory of speculative attacks is based on the so-called first- and second-generation models. First generation models are revealed in the works of P. Krugman, R. P. Flood and Garber P. M., Agenor P. R. These models combine elements of the monetary balance of payments model with monetary models with flexible prices. In these models, the main reason for the currency crisis is the accelerated growth of domestic credit, i.e., an increase in the supply of money, with constant demand for money and a fixed rate, which leads investors to buy foreign currency from the Central Bank. As domestic credit grows, gold and foreign exchange reserves decrease since agents use the extra money that the Central Bank releases into circulation through the expansion of domestic credit to purchase foreign assets, and, consequently, empty the Central Bank's gold and foreign exchange reserves. Moreover, it is clear that the rate of decline in foreign exchange reserves increases with the growth of domestic credit. [3,4]

As gold and foreign exchange reserves fall, the Central Bank's ability to protect the fixed exchange rate also decreases. The depletion of gold and foreign exchange reserves is followed by a speculative attack leading to the devaluation of the national currency and the floating exchange rate. These models help determine when a speculative attack will occur. For this, it is important to know the current amount of gold and foreign exchange reserves, the dynamics of domestic credit (shadow money), and the relation between the demand for money and the interest rate. The bottom line can be concluded in the following:

- the more gold and foreign exchange reserves the Central Bank currently holds, the later the fixed exchange rate collapses;
- the faster domestic credit grows, i.e., more reserves are sold, the faster speculative attacks occur;

- the weaker the demand for money reacts to the interest rate, the later the attack occurs.

R.P. Flood and Marion concluded in their works that second-generation models are distinguished by the fact that the Central Bank policy itself can provoke an attack. In other words, the first-generation models state that the uncoordinated policy of the Central Bank leads to an attack; meanwhile the second-generation models state that even if the Central Bank policy is coordinated, the measures taken by the Central Bank during an attack may lead the economy to a currency crisis. [5,6]

The first measure that can trigger an attack is sterilization of the money supply during a speculative attack. During the sterilization of a speculative attack, the shadow money supply will be equal to the current value of the money supply, since the Central Bank compensates the loss of gold and foreign exchange reserves during the attack by increasing the domestic credit by the same amount. It is known from practice that with the loss of reserves at the time of a speculative attack, some countries tried to smooth out the negative consequences of a decrease in the money supply for the economy by sterilization. This means that in the event of a collapse in gold and foreign exchange reserves, the Central Bank will sharply increase domestic credit during the attack in such a way that the total money supply remains unchanged. Sterilization itself has a positive goal, but under a fixed exchange rate system, these measures can aggravate the attack as soon as speculators find out about them. Therefore, in order for the sterilization of the exchange rate to bring the proper effect, speculators should not be aware of the taken measures.

Additionally, if market participants are not sure that the attack will be successful, if there is no leader who will take the first step, and if there is no collusion between second-tier banks, then the economy can long be in the segment of domestic credit without attack.

Thus, the possibility of a speculative attack depends on the composition of the participants, and if the number of speculators includes a major player such as George Soros, then the economy is more likely to encounter a speculative attack. If market participants are disunited and small in volume, then the economy can be in equilibrium for a long period without a speculative attack.

Another more extensive Dornbusch model explains the reasons for the fall in gold and foreign exchange reserves in terms of a model with regression expectations and incomplete capital mobility. Incomplete capital mobility is used because most developing countries that had been speculatively attacked had restrictions on the movement of capital from and to the country. Moreover, the Dornbusch model takes into account the fact that developing countries are usually less

attractive to investors because of a possible external default. Additionally, the Dornbusch model has other limitations and properties under the fixed exchange rate system than under the free-floating exchange rate system.[7,8]

According to the models mentioned above for a speculative attack by market entities, the Central Bank must simultaneously adhere to a policy which supports a fixed exchange rate, allows free export of capital from the country, and pursues a stimulating monetary policy. However, if the Central Bank does not use at least one of these tools, then a speculative attack will not occur.

Based on these patterns, three options are proposed for the Central Bank to prevent speculative attack:

Transition to a floating exchange rate system. An independent transition to a floating exchange rate will save monetary authorities from the possibility of a speculative attack. If the free floating exchange rate system is not acceptable for the country due to the high volatility of the exchange rate, the country can choose either managed exchange rate system or softer regimes of the currency corridor, which require less gold and foreign exchange reserves to maintain rather than rigid fixed exchange rate system. This option will have a very high alternative implementation cost if the Central Bank's strategy to fight high inflation was built on a fixed-rate system. For example, such a situation was in 1991 in Argentina. This option of protection against a possible speculative attack is impossible in such countries, and one of the other two options has to be chosen.

The de-liberalization (control) of the capital market. At the time of the threat of a speculative attack, the movement of capital from and to the country can be limited. This path was taken in Malaysia in 1997, restricting short-term (speculative) capital flows. Chile introduced a tax on short-term transactions for the purchase of Chilean assets by foreigners to reduce the possible volume of speculative portfolios in the market. The capital flows should be restricted if a country can do without foreign borrowing. This requires matching savings and investment flows in the country, which is not always feasible.

Rejection of an independent monetary policy. Rejection of an independent stimulating monetary policy can prevent a country from losing foreign exchange reserves and reduce the likelihood of a speculative attack. The consequence of this will inevitably be an increase in the interest rate in the economy and the containment of aggregate demand through a fall in investment. In addition, authorities are losing an additional way of financing the budget deficit. Therefore, this option to solve the problem of speculative attack is often not acceptable for developing countries, for which inflation tax makes up a significant part of tax revenues.

Projecting all the theoretical conclusions on the situation in Kazakhstan, the following conclusions can be drawn. First, the Government and the National Bank of Kazakhstan overexposed the fixed exchange rate of tenge in 2015, although the reasons for the depreciation were obvious. Having missed time, significantly reducing its gold and currency reserves on August 20, 2015, the National Bank announced the implementation of a new monetary policy based on the inflation-targeting regime, the abolition of the currency corridor, and the transition to a freely floating exchange rate. The base rate was used as a tool for implementing the inflation-targeting regime.

It should be noted that since the 2000s, the monetary policy of the National Bank of Kazakhstan consisted in the application of the monetary targeting regime. Despite the great effectiveness of the monetary policy under this regime, there was no direct relationship between changes in the monetary base and inflation. The transition of the National Bank of Kazakhstan to the inflation-targeting regime was at the same time a necessary measure, but not sufficiently effective in terms of its impact on long-term economic growth. [9, pp. 1-12] In particular, the use of the one-day REPO rate as an instrument did not bring the expected results in restraining the exchange rate. The adopted base rate remained within the range of 17% from September 2 to November 6, 2015, and was canceled until early next year. A corridor was set relative to the base rate. Along the lower border of the corridor, the National Bank paid banks for deposits placed with it, and along the upper border of the base rate, it gave money to banks in the amount of collateral in the form of securities. In other words, if a bank had securities suitable for collateral, a bank could always borrow money from the National Bank at the upper limit of the base rate. There was a favorable situation for speculation in the foreign exchange market, and on September 16, 2015, such operations of foreign exchange market participants caused an increase in the exchange rate up to 350 KZT per 1 USD. This led to the fact that a month after the introduction of the free exchange rate, the National Bank was forced to intervene in the course of trading and conduct currency interventions in order to stabilize the situation on the domestic currency market. The volume of foreign exchange interventions amounted to 144 million US dollars. High deflationary expectations of the population allowed speculators to receive large dividends.

During this period, the rate of decline in exports of goods outpaced the rate of decline in commodity imports, as a result, net exports of goods in 2015 decreased by almost 3 times in comparison with 2014 (by 24 billion USD). The openness indicator of the economy, calculated as the ratio of trade to GDP, decreased by 14.5% to 41% with a decrease in the share of exports in GDP

by 11.8% and imports by 2.7%. Over the following years, the National Bank of Kazakhstan adhered to the inflation-targeting regime, which helped reduce the country's inflation rate from 17% in 2015 to 5% by the beginning of 2019. At the same time, the base rate as the main tool of this policy did not have a significant impact on the economic growth. It is generally assumed that a reduction in the interest rate leads to an increase in investment spending, which in turn has a positive effect on the country's GDP. However, the authors did not find such a connection. Based on statistical data the authors have obtained the following investment function for Kazakhstan:

$$I_{real} = 994,657 - 1085,84r \\ R^2 = 0,020039$$

The resulting low coefficient of risk determination (2%) characterizes the absence of a functional relationship between the investment and the interest rate [10, pp. 27-40]

In Kazakhstan, investments in fixed assets in the direction of use and by sources of financing do not depend on the interest rate. The main factor affecting the level of investment is the indicator of profitability of production. The lack of correlation between the interest rate and the amount of investment is also explained by comparing the structure of investments by sources of financing: the share of borrowed funds has remained unchanged over the past 5 years and does not exceed 5% for Kazakhstan. The main source of investment in Kazakhstan is own funds (60%). It follows that the base rate as a transmission channel of monetary policy in Kazakhstan is not effective.[11]

The current crisis associated with the COVID-19 coronavirus pandemic is much more severe than all previous crises. In Kazakhstan, a sharp drop in the oil prices aggravated the situation on the foreign exchange market. The supply of currency in the market was reduced because of the decline in foreign exchange earnings of oil companies, and the demand was constantly increased fueled by speculative expectations. At the same time, oil exporters are large taxpayers, as a result, the revenue part of the state budget is reduced, and the expenditure part is growing related to the quarantine. As a result, the budget deficit continues to increase.

In connection with the difficult economic situation prevailing in all countries of the Eurasian Economic Union a meeting was held, where the Minister for Integration and Macroeconomics Sergey Glazyev made a report and proposed specific measures to protect the financial market and neutralize speculative attacks. He expressed the need to fix the currency positions of commercial banks by introducing a time lag between the purchase request and the delivery of a currency. It was also proposed to introduce a tax on currency

speculation at a rate of 0.01% of the volume of exchange trading in a foreign currency. [12]

It was against this background that the National Bank of Kazakhstan adopted a number of resolutions on March 19, 2020, allowing to stabilize the exchange rate.

In particular, the Rules for monitoring sources of supply and demand in the domestic currency market of the Republic of Kazakhstan state that "when making an application for the purchase of non-cash foreign currency for the national currency in an amount exceeding fifty thousand U.S. dollars in equivalent, a resident legal entity (with the exception of an authorized bank) specifies the purpose of the purchase, and attaches a copy of the currency agreement and an invoice or other payment document for which the foreign currency is purchased. Additionally, a statement on the purchase of non-cash foreign currency for the national currency by a resident legal entity (with the exception of an authorized bank) should be accompanied by instructions to the authorized bank, if it is not used within ten business days, to sell this currency for the national currency within three days, except for foreign currency purchased for the purpose of paying net income or part of it distributed by this resident legal entity among its shareholders, founders, participants. It is not allowed to exceed the total amount of purchases of non-cash foreign currency for the national currency under one currency agreement, calculated on the basis of applications of a resident legal entity, over the amount of the currency agreement". [13]. Thus, the monetary authorities resorted to measures of de-liberalizing the capital market. By limiting the purchase of currency and the free movement of capital, the threat of speculative attacks on the financial market was reduced.

Conclusion

Summarizing the above, it can be stated that in Kazakhstan since the 2000s, a model of economic growth has been formed, focused on the transformation of oil and gas windfall revenues into domestic demand, which is primarily reflected in the foreign exchange market. This model ensured rapid production growth, provided an increase in income and social transfers, and maintained macroeconomic stability. However, this model has a weak side - a high dependence on the world oil market. During periods of sharp decline in oil prices, speculative attacks on the exchange rate occur. Under these conditions, the currency channel is the only effective transmission mechanism of the monetary policy, while the interest and credit channels do not have a significant effect. At the same time, the monetary policy of the National Bank aimed at controlling inflation allows only to stabilize the price level, but does not have a positive impact on investment and, therefore, on economic

growth. In this regard, there is an urgent need to change the monetary policy, since the current policy of the National Bank solves short-term problems at the expense of long-term stability.

References

1. Official Internet Resource of the National Bank of Kazakhstan <https://nationalbank.kz/?docid=3321&switch=english>
2. Flood R. and Marion N.P. Perspectives on the Recent Currency Crises Literature, IMF mimeo, 1997.
3. Blanco H. and Garber P.M. Recurrent Devaluation and Speculative Attacks on the Mexican Peso, *Journal of Political Economy*, 94(1), 1986.
4. Agenor P.-R., Bhandari J.S. and Flood R.P. Speculative Attacks and Models of Balance of Payments Crises, *IMF Staff Papers*, 39(2), 1992.
5. Dornbusch R. R. *Ojidaniya i Dinamika Obmennogo Kursa* [Expectations and Exchange Rate Dynamics]. *Etot izmenchivyi kurs* — This changeable exchange rate, 2001, pp. 207–229 (in Russ.).
6. Dornbusch R. *Keys to Prosperity: Free Markets Sound Money and a Bit of Luck*, MIT Press, 2000.
7. Alexis Cruz-Rodríguez. Exchange Arrangements and Speculative Attacks: Is there a link? *Pontificia Universidad Católica Madre y Maestra* 30 June 2016 Online at <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/72359/> MPRA Paper No. 72359, posted 5 July 2016 07:33 UTC
8. Яруллин Р.Р., Рахматуллина И.Т. Формы защиты финансовой системы от спекулятивных атак и банковских паник // *Экономика и бизнес: теория и практика*. – 2018. – № 3. – С. 158-161. valfaktyry-vliyayuschie-na-ego-formirova.
9. Glazyev S.O. *Targetirovanii Inflyatsii* [Targeting Inflation]. *Voprosy Ekonomiki* — Economic Issue, 2015, no. 9, pp. 1-12 (in Russ.).
10. Bayeva Yu.V., Kunasheva D.B., Sidorenko V.N. *Ocenka Modeli Obshchego Makroekonomicheskogo Ravnovesiya Eksportnoorientirovannyy Ekonomik: Na Primere Kazahstana i Rossii* [Assessment Of The General Macroeconomic Equilibrium Model Of Export Oriented Economies: The Case of Kazakhstan and Russia]. *Ekonomika: strategiya i praktika* — Economy: strategy and practice, 2019, no. 1 (14), pp. 27-40 (in Russ.).
11. Shalkar Baikulakov, Islam Yerzhan Assessment of credit impact on inflation processes in Kazakhstan <https://nationalbank.kz/cont/NBRK-WP-2019-4->
12. Glazyev S. *O Prognozah Dinamiki Ekonomiki v Usloviyah Pandemii COVID-19 i Vozmojnykh Stabilizacionnykh Merah v Ramkah EAES* [Forecasts of Economic Dynamics in the Context of the COVID-19 Pandemic and Possible Stabilization Measures within the EEU]. URL: <https://www.rbc.ru/economics/15/04/2020/5e969b679a79471281afe927> (in Russ.).
13. *Postanovlenie Pravleniya Nacional'noga Banka RK ot 19.3.2020 №24* [Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated 19.03.2020 №24]. URL: <https://nationalbank.kz/?docid=43&switch=russian> (in Russ.).

Сведения об авторах

Канагатова Д. Б. – корреспондирующий автор, к.э.н., ассоциированный профессор программы прикладных финансов НАО «Университет Нархоз», г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: 11227799@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7224-0076>

Сидоренко В.Н. – к.э.н., к.ф.-м.н., к.ю.н., доцент, Московская школа экономики МГУ имени М.В.Ломоносова, г. Москва Российская Федерация, e-mail: v_sidorenko@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3799-1701> Researcher ID: N-2753-2013

Information about the authors

Kanagatova Dina Bauberikovna - corresponding author, candidate of economic Sciences, academic title no. NAO «Narxoz University» Republic of Kazakhstan, 050043, Almaty, Zhandosova str. 55, associate Professor of applied Finance program

Sidorenko Vladimir Nikolaevich - candidate of economic Sciences, candidate of physical and mathematical Sciences, candidate of law, associate Professor, Moscow school of Economics, Lomonosov Moscow state University, associate Professor, Russian Federation, 119991, Moscow, Leninskie Gory, Lomonosov Moscow state University, 1, building 61, 8-916-650-93-04 v_sidorenko@mail.ru, ORCID: 0000-0003-3799-1701 Researcher ID: N-2753-2013

Дата поступления рукописи: 10.09.2020.

Прошла рецензирование: 05.11.2020.

Принято решение о публикации: 15.11.2020.

Received: 10.09.2020.

Reviewed: 05.11.2020.

Accepted: 15.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 10.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 05.11.2020.

Жариялауға қабылданды: 15.11.2020.

Өнім сапасы және Қазақстан аймақтарын азық-түлікпен қамтамасыз ету: проблемалары мен мүмкіндіктері

Н. Ж. Бримбетова¹, Г.Қ. Темирова², А.А. Султанаев¹

¹ ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, ² әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Түйін

Азық-түлік қауіпсіздігі еліміздің ұлттық қауіпсіздігінің бір бөлігі болып табылады, себебі бірде-бір мемлекет халықтың сапалы тамақ өнімдерге деген сұранысын қанағаттандырмай, ұлттық, соның ішінде экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі мүмкін емес.

Негізгі азық-түлікті тұтыну халықтың өмір сүру деңгейінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі, аймақтың әлеуметтік жай-күйінің жалпылама сипаттамасы, халықтың негізінен тұрғылықты жері бойынша тұтынатын өмірлік пайдаларының жиынтығы, сондай-ақ тұрақтылықтың негізгі факторы болып табылады.

Зерттеу барасында жан басына шаққандағы ауылшаруашылық өнімдерінің жекелеген түрлерін тұтынудың нәтижелері ұсынылады. Тамақ өнімдерін тұтынудың нормативтік құқықтары тұтынудың физиологиялық нормаларымен салыстырылып, ең аз және ең көп тұтыну көлемі бойынша жан басына шаққандағы тұтынудың өңірлік аспектісі қарастырылды.

2015-2019 жылдар аралығындағы азық-түлік түрлерін тұтыну мөлшері анықталып, аймақтар бойынша көш бастап тұрған және тұтыну мөлшері аз өңірлер көрсетілген.

Соңғы жылдары халықтың азық-түлікті тұтыну құрылымының деңгейі айтарлықтай өзгерді, оларға бірқатар факторлар әсер етеді: тамақтанудың ұлттық ерекшеліктері; аумақтың климаты; экономикалық факторлар.

Түйін сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылық тұтыну, мемлекеттік реттеу, бәсекелестік.

Качество продукции и продовольственное обеспечение регионов Казахстана: проблемы и возможности

Аннотация

Продовольственная безопасность является частью национальной безопасности страны, потому что ни одна страна не может обеспечить национальную безопасность, в том числе экономическую, без удовлетворения спроса на качественные продукты питания.

Потребление основных продуктов питания – одна из основных составляющих уровня жизни населения, общая характеристика социальной ситуации в регионе, сумма жизненно важных благ, потребляемых преимущественно населением, а также ключевой фактор стабильности.

В исследовании представлены результаты потребления отдельных видов сельскохозяйственной продукции на душу населения. Нормативные права потребления продуктов питания были сопоставлены с физиологическими нормами потребления, а также рассмотрен региональный аспект душевого потребления с точки зрения минимального и максимального потребления.

Определены объемы потребления продуктов питания 2015-2019 годах с указанием лидирующих и наименее потребляемых регионов.

В последние годы уровень структуры потребления пищи населением существенно изменился, на что влияет ряд факторов: национальные особенности питания, климат территории, экономические факторы.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, агропромышленный комплекс, сельскохозяйственное потребление, государственное регулирование, конкуренция.

Product quality and provide food to the regions of Kazakhstan: problems and opportunities

Abstract

Food security is part of the national security of the country, because no country can ensure national security, including economic security, without meeting the demand for quality food.

Consumption of basic foodstuffs is one of the main components of the living standards of the population, a general description of the social situation in the region, the sum of the vital benefits consumed mainly by the population, as well as a key factor of stability.

The study presents the results of the consumption of certain types of agricultural products per capita. The normative rights of food consumption were compared with the physiological norms of consumption, and the regional aspect of per capita consumption in terms of minimum and maximum consumption was considered.

The volume of food consumption for 2015-2019 was determined, showing the leading and least consumed regions.

In recent years, the level of the structure of food consumption of the population has changed significantly, which is influenced by a number of factors: national characteristics of nutrition; climate of the territory; economic factors

Keywords: food security, agro-industrial complex, agricultural consumption, government regulation, competition.

Кіріспе

Негізгі азық-түлікті тұтыну халықтың өмір сүру деңгейінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі, аймақтың әлеуметтік әлеуетінің жай-күйінің жалпылама сипаттамасы, халықтың негізінен тұрғылықты жері бойынша тұтынатын өмірлік пайдаларының жиынтығы, сондай-ақ тұрақтылықтың негізгі факторы болып табылады. Өмір сүру деңгейінің динамикасы тұтастай алғанда аймақтық экономиканың даму стратегиясын және оның құрылымдық компоненттерін дамытудағы маңызды нұсқаулық болып табылады. Соңғы жылдары халықтың азық-түлікті тұтыну деңгейі мен құрылымы айтарлықтай өзгерді, оларға бірқатар факторлар әсер етеді: тамақтанудың ұлттық ерекшеліктері; аумақтың климаты; экономикалық факторлар.

Азық-түлік шикізаты және олардан өңделген өнімдердің сапасы мен қауіпсіздігі мәселесін шешу проблемасы – Қазақстан халқының салауатты тамақтану саласындағы мемлекет саясатының концепциясын іске асыру жөніндегі басым бағыттардың бірі болып табылады.

Қазіргі таңда азық-түлік қауіпсіздігі, халықты сапалы және қауіпсіз тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету өте күрделі және өзекті мәселе болып келеді. Бұл еліміздің ұлттық қауіпсіздігінің бір бөлігі, себебі бірде-бір мемлекет халықтың сапалы тамақ өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандырмай, ұлттық, соның ішінде экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі мүмкін емес. Халықтың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етпей тұрып, елдің экономикалық, саяси немесе ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы айту, әрине, оңайға соқпайды.

Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігі маңызды мәселе болып отыр. Оны шешуде еліміздің агроөнеркәсіптік кешені маңызды рөл атқарады. Ол халықтың азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейі, сондай-ақ оның азық-түлік тәуелсіздігі өндірілетін өнімнің саны мен сапасына тікелей байланысты болады.

В.И. Губайдуллина мен В.К. Нусратуллиннің ғылыми еңбектерінде «азық-түлік тәуелсіздігі» ұғымы елдің азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етуін, АӨК жағдайын сипаттауда, «...халықтың азық-түлік өнімдеріне қажеттілігінің негізгі бөлігін отандық өндіріс есебінен қанағаттандыру» ұғымына осындай түсінік бере отырып қолданылады деп санайды. Елде (өңірде, аумақта) өндірілген азық-түліктің жекелеген түрлері бойынша өзін-өзі қамтамасыз ету, олардың пікірінше,

азық-түлік тәуелсіздігінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері негізінен агроөнеркәсіптік кешен жұмысының тиімділігін арттыру тұрғысынан қарастырылады. Сонымен бірге Қазақстан Республикасының тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуға көшуі жағдайында азық-түлік қауіпсіздігі жүйесінің жұмысының тиімділігін бағалау проблемасы жеткілікті түрде зерттелген жоқ.

Зерттеу жұмысымыздың негізгі мақсаты - Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жағдайын, агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің міндеттерін, сонымен қатар, қазіргі таңда қандай азық-түлік түрлерін жан басына шаққанда тұтыну мөлшерін анықтау.

Әдебиеттерге шолу

Республиканың азық-түлік нарығын қамтамасыз ету механизмі негізінен алғанда оның аймақтағы жағдайымен анықталады. Өз кезегінде әрбір аймақ өзіне тән ерекше табиғи-климаттық жағдайларынан бастап әлеуметтік-экономикалық жағдайларына дейін ие болады. Бұл жағдайлар үнемі өзгеріп тұрады: халықтың қажеттіліктері көбейеді, ресурстық мүмкіндіктер азаяды, ал ол әрбір кезеңде азық-түлік нарығын қамтамасыз ету механизмін жетілдіруді талап етеді [1].

Азық-түлік тауарларының сапасын қалыптастырудың негізгі ұстанымдарының ішінде олардың қауіпсіздігін, адамға тағайындалатын тағамға сәйкес өнімнің тағамдық құндылығын атап кеткен жөн. Өнімнің сыртқы түріне, органолептикалық көрсеткіштері, қаптамасы, сапасы туралы тұтынушыға арналған ақпаратқа және өнімнің қолданылу бағытына үлкен мән беріледі [2].

Экономикасы дамыған елдерде өнім сапасы:

– өнеркәсіп кәсіпорындарының ғылыми-техникалық прогрестің соңғы жетістіктерін жеделдетіп қолдануға қабілеттілігі;

– ішкі және халықаралық нарықтың талаптарын, тұтынушылардың түрлі категорияларының қажеттілігін мұқият зерттеу;

– «адам факторын» пайдалану: жұмысшылар және жетекшілерді оқыту, тәрбиелеу, біліктілігін жүйелі түрде жоғарылату, материалды және моральды ынталандыруды қолдану сияқты негізге алынатын факторлардың әсерімен қалыптасады [3,4].

Экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін

алыс шетелдердің ғалымдары қарастырады, олардың арасында Э.Барбер, М.Бурчель, Д.Блэйдс, Х.Коултер, Г.Конвей, А.Портес, Э. де Сото, Э.Хашам, Ф.Шнайдер және басқалар.

Экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемаларының әртүрлі аспектілері көрші елдердің көптеген ғалымдарының зерттеулерінде, атап айтқанда, Л.И.Абалкин, Н.В.Абрамов, А.Г. Аганбегян, А.В. Акимова, А.Е. Бертенева, П.Т. Бурдуков, И.П. Вершинина, Р.Р. Гумерова, Г.М. Дерцяна, И.Ю. Линчевский, И.П. Лупашко-Стальский, В.П. Максакowski, В.А. Мартынова, И.А. Минакова, В.А. Морозова, В.К. Сенчагова, Н.А. Сибирский, Р.З. Саегалиева, Е.В. Серовой, Л.П. Страховой, И.Г. Храмовой, Ю.С. Хромов, Д.В. Шахова және басқалары [5].

Отандық ғалымдарының еңбектерінде Г.Т. Айдарова, А.А.Кайгородцев, Г.У. Акимбекова, С.Н. Алпысбаева, А.Х. Амиргалиев, Л. Апсаямов, А.А. Арупов, С.Б. Ахметжанова, У.Б. Баймұратов, Л.А. Бимендиева, А.И. Гиззатова, К.Е. Джамбурчина, Р.Е. Элешева, О. Ельцова, Х. Эргазина, А. Есполов, З.Х. Жаңабекова, М.Е. Казембаева, Г.А. Калиев, Д.А. Калиева, Г.А. Куанова, Р.Ю. Куватова, Л.И. Лейцкий, М.Н. Намазбекова, Г.К. Омарбекова, А.Н. Симагамбетова, Н.А. Симонова, С.Л. Смирнова, М.У. Спанова, Г. Сұлтанбекова, А.И. Тазабекова, Ж.Ж. Тайбасарова, У.А. Текенова, Қ.А. Телемисова, А.Б. Темірбекова және басқалары, республиканың экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесін қалыптастырудың әртүрлі мәселелері зерттелді [6,7].

Ғылыми әдебиеттерде экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері жеткілікті қамтылған. Бұл проблеманың көптеген аспектілері қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген. Алайда, Қазақстан Республикасының тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуға көшуі жағдайында экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін қалыптастыру проблемасы жеткілікті түрде зерттелген жоқ. Бұл мәселенің күрделілігі мен жан-жақтылығы зерттеу тақырыбын, оның мақсаттары мен міндеттерін таңдауды алдын-ала анықтады [8].

А.А. Кайгородцевтің зерттеулерінде «...азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету сыртқы саудаға ең аз тәуелді бола отырып, ішкі жеткізілім арқылы оған қажеттілікті қанағаттандыруды білдіреді және оған қол жеткізу үшін елдің барлық әлеуметтік топтары үшін көптеген өнімдердің қол жетімділігіне кепілдік беретін бағалар бойын-

ша халықтың қажеттіліктерін шекті деңгейде қанағаттандыруға мүмкіндік беретін көлемде сапалы өнім өндіруді жүзеге асыру қажет» [9].

Кейбір ғалымдар халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуді АӨК аумағының өндірілетін өнімінің бөлігі ретінде қарастырады. Жоғарыда аталған ғалымдар тобының пікірлерімен келісе отырып, халықты азық-түлікпен қамтамасыз етудің маңызды шарттары (талаптары) :

- азық-түлік өнімдерінің физикалық қол жетімділігі – төлемге қабілетті сұранысқа сәйкес көлемде және ассортиментте соңғы тұтынушыға дейін тамақ өнімдерінің үздіксіз түсуі;

- азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі – ұсынылатын тамақтану нормаларына сәйкес халықтың азық-түліктің негізгі түрлерін сатып алу мүмкіндігін қамтамасыз ететін қолданыстағы тұтыну құрылымы, бағалар жүйесі, табыс деңгейі, әлеуметтік жәрдемақылар мен жеңілдіктер кезінде халықтың сатып алу сұранысының деңгейі [10];

Халықты азық-түлікпен қамтамасыз етудің жеткілікті деңгейіне қол жеткізу үшін: тиісті табиғи ресурстар мен өндірістік әлеует; инфрақұрылымды қалыптастыратын институттардың жеткілікті даму деңгейі мен «сапасы»; аймақтық және жергілікті деңгейде мемлекеттік органдардың дамыған, тұрақты және ынталандыратын ауылшаруашылық өндірісі қажет (1-сурет) [11].

Қазақстан Республикасының және оның аймақтарының азық-түлік қауіпсіздігі – халықтың қалыпты тіршілік етуін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін деңгейде, азық-түлікке деген қажеттілікті қанағаттандыруға кепілдік беретін мемлекеттің қабілеті ретінде қарастырылады [12].

Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі критерийлеріне:

- халықтың қоректі заттар мен энергияға физиологиялық қажеттілігін қанағаттандыру деңгейі, адам денсаулығына қауіпті тағам өнімдеріндегі заттарды ең төменгі деңгейге түсіріп, адам тамағының рационалына сәйкестендіру;

- тағам өнімдерінің физикалық және экономикалық тұрғыдан халықтың түрлі топтарына қолжетімді болуы, Қазақстанның азық-түлік нарығында бағаның тұрақты болуы;

- азаматтарды тағам өнімдерімен қамтамасыз етуді тәуелсіз ету деңгейі және агроөнеркәсіптік кешенді ресурспен қамтамасыз ету арқылы шетелден сатып алынатын тауарлардан тәуелсіз ету деңгейі;

– отандық агроөнеркәсіптік кешен салаларының даму деңгейі және қарқыны, олардың кеңейтілген түрде ұдайы өндірілуін қамтамасыз ету мүмкіндіктері;

– мемлекеттің стратегиялық азық-түлік қорларының және жеделдетілген (оперативті) азық-түлік қорларының өлшемдері жатады [12,13].

Ескерту: Бондарева Г. Теория и методология обеспечения населения продовольствием. Новосибирск 2019.

Сурет 1- «Халықты тамақпен қамтамасыз ету» тұжырымдамасының декомпозициясы

Ұлт денсаулығын сақтау және нығайту үшін аймақтардың құрылымымен келісілген, табиғи және экономикалық жағдайларды, демографиялық ерекшеліктерді, еңбек қызметінің түрлерін және ұлттық дәстүрлерін ескере отырып, толық құнды тағаммен қамтамасыз ету қажет.

Адам ағзасының қоректік компоненттерге және энергияға деген физиологиялық қажеттілігін қанағаттандыра отырып, бір уақытта тағам өнімдері ауруды алдын алу және емдік қызмет атқаруы тиіс. Экстремалды жағдайда жұмыс істейтін жұмысшылар, балалар, кәрі жастағы адамдар және созылмалы аурумен ауыратын науқастардың тиімді тамақтануын ерекше назарға алу қажет [15].

Азаматтар тамақтануының минималды рұқсат етілетін деңгейі ретінде тұтыну нормасы қабылданады, ол тағам өнімдерінің саны және ассортименті, құрамындағы қоректік заттары мен энергетикалық жеткіліктілігі бойынша минималды тұтыну себетін есептегенде шығады.

Азық-түлікті тұтыну қауіпсіздігін сипаттайтын параметрге тағам өнімдеріндегі денсаулыққа зиянды заттардың шекті рұқсат етілетін мөлшері жатады. Адамдардың тағамдық заттар және энергияға физиологиялық қажеттілігін қанағаттандыруды шешу міндеті – тұтынушылар үшін тағам өнімдерінің қажетті мөлшерін және ассортиментінің физикалық және экономикалық қолжетімді болуын қамтамасыз етуді талап етеді [16].

Әдіснама

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі қауіпсіздік теориясы және экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша отандық және шетелдік авторлардың еңбектері қарастырылды.

Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасының (ҚР) заңнамалық және нормативтік актілері, ҚР Статистика комитетінің, Республиканың министрліктері мен ведомстволарының деректері, мерзімді баспасөз материалдары, қазақстандық агроөнеркәсіптік кешеннің жекелеген кәсіпорындарының материалдары болып табылады.

Нәтижелер және талқылау

Еліміздің азық-түлік импортына тәуелділігін азайту және отандық өндірушілерді қорғау үшін көптеген елдер азық-түлік импортына шектеулер енгізеді. Алайда, Қ.А. Телемисов атап өткендей, азық-түлік қауіпсіздігі проблемасын тек азық-түлік импорты көлемін шектеу тұрғысынан қарастыруға болмайды, өйткені Қазақстан халықтың генетикалық түрлендірілген ауылшаруашылық өнімдерін (трансгенді жануарлар, өсімдіктер және генетикалық түрлендірілген микроорганизмдер) тұтыну салдарларынан қорғалмаған. Қазіргі уақытта жүгері, соя, цикорий, картоп, асқабақ, қант қызылшасы, қызанақ, шалғам, мақта және зығыр. Трансгенді өнімдердің жылдық сатылымы әлемде 20 миллиард доллардан асады. АҚШ осыған байланысты өндірісті шектеу және осындай өнімдердің қолданылуын бақылау үшін заңнамалық база құру қажет.

Енді елдің азық-түлік тәуелсіздігінен айрылу қаупі бар, егер қауіп уақытылы жүзеге асырылмаса және оны тойтару үшін түбегейлі шаралар қабылданбаса, ол қасіретке айналады. Бұл жағдайлар, ең алдымен, ел экономикасының аграрлық секторына мемлекеттің оң ықпал ету қажеттілігін анықтайды.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің міндеттері:

- агроөнеркәсіптік өндірісті дамыту;
- елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- ауылшаруашылық өнімдерінің, шикізаттың және тамақ өнімдерінің нарықтарын реттеу;
- халықты тамақпен қамтамасыз етуді жақсарту;
- ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа салалары арасындағы экономикалық теңдікті сақтау;
- ауылшаруашылығы және басқа да салалардағы жұмысшылардың табыс деңгейлерінің конвергенциясы;
- отандық өндірушілерді қорғау.

Аграрлық экономиканы мемлекет тарапынан жан-жақты қолдау – бұл жалпы қабылданған әлемдік тәжірибе. Қазақстанның жағдайлары мұндай көмек көлемін түбегейлі көбейтуді ғана емес талап етеді. Сұрақты түбегейлі тереңірек қою керек: мемлекет ауылға қаржылық «демеуші» ретінде ғана емес, өндірістік, экономикалық және әлеуметтік процестердің нақты қатысушысы ретінде оралуы керек.

Азық-түлік нарығындағы нақты жағдайды орнату және мемлекеттік органдар тарапынан өндірістің қажетті бағытын дамыту

үшін халықтың азық-түлік тауарларына сұранысы мен тұтынуын нақты ескеру қажет. Азық-түліктің әлеуметтік маңызы бар түрлеріне, оларды кейіннен базарда негізгі бағамен сатумен және алыпсатарлық үстемелердің алдын-ала отырып, мемлекеттік тапсырыс белгілеу қажет.

Сонымен қатар Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін нығайту:

- бәсекеге қабілетті азық-түлік нарықтарын қалыптастыру, олардың тиімді дамуы үшін заңнамалық база мен инфрақұрылым құру, отандық ауылшаруашылық тауар өндірушілерін зиянды бәсекелестік пен ауылшаруашылық өнімдерінің, шикізат пен азық-түліктің әлемдік нарықтарындағы қолайсыз жағдайлардан қорғау;

- кеңейтілген ұдайы өндіріс, ең алдымен, ауыл шаруашылығында қарқынды өсу қарқынының өсуін ынталандыратын ауылшаруашылық және өнеркәсіп өнімдеріне бағалардың осындай арақатынасына қол жеткізу мақсатында салааралық экономикалық қатынастарды оңтайландыруды қамтамасыз ету;

- қысқа мерзімді, орта мерзімді және әсіресе ұзақ мерзімді несиелеу жүйесін жетілдіру, ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің негізгі бөлігі үшін несиелердің қол жетімділігін қамтамасыз ету, инвестициялардың тартымдылығы және ауылшаруашылық өндірісіндегі инвестициялық белсенділіктің өсуі үшін салыстырмалы түрде қолайлы экономикалық жағдайлар жасау;

- қайта өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарын жаңғырту және техникалық қайта жарақтандыру, озық технологиялар мен сапа менеджменті жүйелерін енгізу (ISO 9000, ISO 14000).

Кез-келген елде азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізуде шешуші рөл халықтың азық-түлік қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейін, сондай-ақ мемлекеттің азық-түлікпен қамтамасыз етуінің тұрақтылық дәрежесін көрсететін азық-түлік қауіпсіздігінің барабар критерийлерін пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Бұл талап ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін заманауи математикалық әдістермен және модельдермен бағалау жүйесін, сондай-ақ белгісіздік факторларын талдау және тәуекелдерді басқару әдістемесін ұсынуды болжайды. Қазақстанның ұлттық сипаттамалары тұрғысынан қарастырайық, азық-түлік қауіпсіздігі индикаторларын сандық өлшеудің қолданыстағы жүйелерінің қайсысы берілген жағдайларда анағұрлым қолайлы.

Жалпыланған түрде халықтың азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін бағалау мыналармен анықталады:

- азық-түліктің физикалық қол жетімділігі, бұл кез-келген уақытта және қажетті ассортиментте бүкіл ел бойынша тағамның қол жетімділігін білдіреді;

- азық-түліктің экономикалық қол жетімділігі, бұл дегеніміз, азаматтың әлеуметтік мәртебесі мен тұрғылықты жеріне қарамастан табыс деңгейі оған ең аз тұтыну деңгейінде азық-түлік өнімдерін сатып алуға мүмкіндік береді;

- тұтынушылар үшін тамақ қауіпсіздігі, т.а. халықтың денсаулығына зиян келтіруі мүмкін сапасыз тамақ өнімдерін өндірудің, сатудың және тұтынудың алдын алу мүмкіндігі.

2019 жылы әрбір қазақстандық орта есеппен 755,8 кг негізгі азық-түлік тұтынған. Мұндай деректер Статистика комитеті жариялаған «2019 жылы үй шаруашылықтарында тамақ өнімдерін тұтыну» бюллетенінде келтірілген (2-сурет).

Ескерту: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша жасалды

Сурет 2 - 2015-2019 жылдар аралылығындағы Қазақстанда азық-түлік тұтыну көрсеткіші

Сонымен қатар 2015-2019 жылдар аралығындағы азық-түлік тұтыну аймақтар бойынша көш бастап тұрған Ақмола облысы 1084,3кг, Қарағанды 1070,4кг, Алматы қаласы 1066,5кг. Азық-түлікті аз мөлшерде тұтынатын аймақтар Қызылорда 843,9 кг, Маңғыстау 834,2 кг, Шымкент қаласы 803,4 кг. 2018 жыл-мен салыстырғанда тұтыну жылына бір адамға 18 кг-ға (-2,3%) азайды. Алайда, егер 2015-2018 жылдарға қарасақ, онда көлем шамамен 6%-ға өсті. Тіпті жалпы мәліметтерден бірнеше қызықты бақылауларды ажыратуға болады:

- Өңірлер бойынша тұтыну көлемі үштен бірінен көп ерекшеленеді. 2019 жылы ең көп тамақты Ақмола облысының орташа статистикалық тұрғыны (1084,3 кг), ең азы – Шымкент қаласының тұрғыны (803,4 кг) тұтынған Айырмашылық – 35%.

- Жалпы, Қазақстанның оңтүстігі мен батысында тұтыну Орталық пен Шығысқа

қарағанда төмен болды. Алматылықтар Елорда тұрғындарына қарағанда шамамен 16% көп тұтынған (921,5 кг 1066,5 кг).

- Жалғыз тұратын адамдар ең көп тұтынады – жылына 1,4 тоннадан астам немесе күніне 3,9 кг! Кем дегенде, ресми сандар бұл туралы айтады. Егер үй шаруашылығында екінші адам пайда болса, онда тұтыну шамамен 40% азаяды. Адам отбасында неғұрлым көп болса, соғұрлым аз жейді. Бұл барлық негізгі тағамдарға қатысты, бірақ ең бастысы – балық, теңіз өнімдері мен жұмыртқа.

- Бір жыл ішінде ел тұрғыны 78,9 кг ет және 48,5 кг картоп тұтынады. Ел тұрғындары ет өнімдерін жемістерден де көп тұтынады.

- Еттің әр килограммына 3,2 кг сүт және сүт өнімдері келеді. Жалғыз қазақстандықтар жылына осындай өнімдердің жартысынан көбін пайдаланады.

- Жаңа піскен балықты тұтыну қияр мен қызанаққа қарағанда жоғары болды, ал

қазақстандықтар алмаға қарағанда қантты аз жейді. Сарымсақты тұтыну шоколадқа қарағанда жоғары, ал бал, апельсин, қара өрік немесе құртқа қарағанда көп.

Орташа алғанда, 2019 жылы республиканың әр тұрғыны 136,3 кг нан мен жарма тұтынады. Өткен жылмен салыстырғанда тұтыну 1,6%-ға қысқарды. Бұл ретте ауылдық жерлерде тұтыну қалаларға қарағанда әлдеқайда жоғары: орташа есеппен бір адамға 124,9 кг қарсы 152,1 кг басым бөлігі бірінші сұрыпты ұннан жасалған нанға (34,6 кг), ұнға (17,3 кг), сондай-ақ күрішке (15,4 кг) келеді.

Бірақ республиканың қарапайым тұрғыны жылына бір килограмм сұлы мен тары тұтынбайды.

Нан өнімдері мен жарма өнімдерін тұтыну бойынша Түркістан облысы көш бастап келеді – жылына 184,7 кг немесе күн сайын шамамен жарты килограмм. Екінші орында Алматы облысы (153 кг). Жалпы, көптеген өңірлердің тұрғындары жылына 120-140 кг жинайды. Елордада ұн аз: Нұр-Сұлтанның бір тұрғынына 105,5 кг-нан келді, бұл орташа республикалық көрсеткіштен шамамен төрттен бір аз.

Ескерту: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша жасалды

Сурет 3- Нан және жарма өнімдерін тұтыну 2015-2019 жылдар

Қазақстанда ет пен ет өнімдерін тұтыну тұрақты өсуде. 2012 жылдың III тоқсанында елдің орташа азаматы 15,8 кг жеді. 2019 жылдың шілде-қыркүйегінде бұл көрсеткіш 19,9 келіге дейін өсті. IV тоқсанда бұл көрсеткішті жеңу мүмкін, өйткені дәстүрлі түрде қазақстандықтар етті қазан-желтоқсан айларында жейді. Мысалы, IV тоқсанда 2018 жылы орташа есеппен республиканың әр тұрғыны 20 келіден артық тұтынды. Ұсақталған етке деген сұраныс барынша өсуде: соңғы жеті жылда ол екі есеге өсті. III тоқсанда. 2019 жылы бір адамға орташа есеппен 2,2 кг прокат еті келді. Жалпы, бұл көрсеткіш 2,5 жыл қатарынан үздіксіз өсіп келеді. Қазақстандағы негізгі ет -иыр еті болып қалады, оған сұраныс жылдан жылға тұрақты болып келеді: бір адамға тоқсанына шамамен 5,9 кг. Жыл басында сұранысқа ие екінші орында әдетте жылқы еті, қалған уақытта – қой немесе сиыр еті. Олардың тұтыну мөлшері жыл мезгіліне байланысты айтарлықтай өзгереді, бірақ жалпы алғанда олар әр адамға

тоқсанына 2,5-3 кг деңгейінде келеді. Еттің басқа түрлеріне келетін болсақ, мұнда сұраныс айтарлықтай тұрақты. Орташа алғанда, соңғы жеті жылда қазақстандықтар тоқсанына 1,1 кг тауық еті мен 0,8 кг шошқа етін тұтынды.

Бір қызығы, етті ең аз тұтынатын үш аймақ республиканың оңтүстігінде орналасқан: Түркістан облысының әр тұрғынына 2019 жылы 62,5 кг, Қызылордада - 61,4 кг болды, ал Шымкенттің орташа тұрғыны бір жылда небары 53,1 кг тұтынады. Салыстыру үшін: Алматы қ., Алматы және Ақтөбе облыстарында көрсеткіш 91 келіден асса, ал Қарағанды облысында 92,2 келіні құрайды. Жалпы, республиканың әр тұрғыны 2019 жылы орташа есеппен 78,9 кг ет жеді - бұл соңғы кем дегенде бес жылдағы ең жоғары көрсеткіш.

Ал қалалықтар көбірек тамақтанады - 82,2 кг, ауылдық жерлерде 74,4 кг. Диета сиыр етіне (жылына 23,5 кг), тартылған етке (8,6 кг) және қой етіне (6,2 кг) негізделген. Сонымен қатар, өткен жылы республиканың орташа

тұрғыны шошқа етіне қарағанда жартылай ысталған шұжықты көп жеді (3,7 кг-ға қарсы 3,7 кг), ал жылқы еті - шұжық пен пісірілген шұжыққа қарағанда көбірек (4,9 кг-ға қарсы 4,4 кг).

Статистика комитетінің мәліметтері бойынша әрбір Қазақстандық 2019 жылы орта есеппен 253,5 кг осындай өнімді тұтынған. Алайда бұл томның қайдан шыққаны түсініксіз. Бюллетеньде көрсетілгендей, бір адамда 20,1 литр шикі сүт, 17,1 литр айран, 4,8 кг қаймақ, 4,3 кг сүзбе бар. Тағы 5 кг ірімшік, йогурт, кілегей және қоюландырылған сүтті қосыңыз.

Қалған 202 кг нені құрайтыны туралы мәлімет жоқ. Бірақ қандай болса да, қазақстандықтар оны жақсы көреді және күніне жарты кемден артық жейді. Жауапты жалғыз тұратын адамдар анық біледі, өйткені олар жылына орта есеппен 505 кг сүт пен сүт өнімдерін тұтынады. Аймақтар арасында көшбасшы - Ақмола облысы - бір адамға 314 кг, Алматы қаласы бойынша 298 кг, Шығыс Қазақстан облысы 290,8. Бірақ Шымкентте сүт қандай да бір деңгейде жақсы емес: мұнда 2019 жылы тұтынудың орташа деңгейі 192,8 кг құрады.

Ескерту: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша жасалды

Сурет 4 - Қазақстанда ет және ет өнімдерін тұтыну 2015-2019 жылдар

Алматы жемістерді тұтыну бойынша аймақтар арасында абсолютті көшбасшы болып табылады. Орташа алғанда, оңтүстік мегаполистің тұрғындары 2019 жылы әрқайсысы 98,1 кг жеді, бұл Қостанай облысының тұрғындарымен салыстырғанда 40%-ға көп, бұл орташа республикалық деңгейден 27% -ға артық. Көптеген аймақтарда тұтынудың орташа деңгейі 70-80 кг аралығында, ал орташа республика бойынша 77,4 кг құрайды. Бұл кем дегенде бес жылға арналған максимум. Сонымен бірге, 2016 жылмен салыстырғанда жемістерді тұтыну 16 килограмға артқан.

Қазақстанда арасында ең танымал жемістер - алма (бір адамға жылына 19,1 кг) және қарбыз (12 кг). Оның үстіне, барлық жағдайда дерлік қалалық тұтыну ауылға

қарағанда жоғары. Мысалы 2019 жылы қала тұрғындары алмұрт, құлпынай, таңқурай, қарақат және қарлығанды ауыл тұрғындарынан кем дегенде 75% көбірек тұтынған. Жалғыз басты ерекшелік - қауындар: қалада орташа тұтыну 2,6 кг, ауылда - 4,2 кг.

Аймақтар бойынша жемістерді тұтыну бастапқы орында Алматы өңірінде 98,1 кг, Маңғыстау 89,4 кг, Қарағанды 86,9 кг. Төменгі орындарда Шымкент 65,9 кг, Атырау 64,1 кг, Қостанай 60,7 кг.

Диетадағы жемістердің қол жетімділігі – маусымдық. Шілде-қыркүйекте қазақстандықтар, әдетте, олардың қалған айларымен салыстырғанда шамамен екі есе көп тамақтанады. Бұл таңқаларлық емес: қазіргі уақытта жемістердің қол жетімділігі айтар

Ескерту: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша жасалды

Сурет 5- Қазақстанда сүт және сүт өнімдерін тұтыну 2015-2019 жылдар

Ескерту: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша жасалды

Сурет 6 - Қазақстанда жемістерді тұтыну 2015-2019 жылдар

Төменгі мәліметтер ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша көкөністер, картоп, тәттілер, жұмыртқа азық-түліктерін тұтыну көрсеткіштері жазылған:

- Көкөністерді тұтыну, керісінше, 2015 жылдан бастап минимумға дейін төмендеді - бір жыл бұрынғы 94,1 кг-мен салыстырғанда 86,6 кг ғана. Орташа алғанда, 1 кг тұтынылған жемістер 1,1 кг көкөністерді құрайды - 2016 жылы айырмашылық 45%-дан астам болды. Оның үстіне 2019 жылы республиканың жеті облысында тұрғындар көкөністерге қарағанда

жемістерді көбірек тұтынған. Жалпы алғанда, көкөністердің 70% -дан астамы: пияз - 20,3 кг, қырыққабат - 12,4 кг, сәбіз - 13,5 кг, қияр - 7,4 кг, қызанақ - 8,1 кг. Қазақстандықтардың бір ерешелігі қызылшаны (3,9 кг) және асқабақты (3,5 кг) бірге қияр сияқты жиі тұтынады. Олардың әрқайсысы тәтті бұрышқа қарағанда (2,2 кг) кем дегенде 60%-ға жоғары. Әр қазақстандық жылына бір килограмнан астам сарымсақ (құлпынай мен таңқурайдан гөрі көп) және 700 граммнан аз шалғам (сиыр бауыры сияқты) асқа қолданады.

Жаздың негізгі жемісі – қарбыз. Оған деген сұраныс жаз айларында іс жүзінде өзгермейді: жылдан жылға бір адам шамамен 11,7 кг құрайды. Қауындарды тұтыну да тұрақты - шілде-қыркүйек айларында бір адамға 3 келіден сәл асады.

- Статистика комитеті көкөністердегі картопты бөлек санатқа қосып есептемейді. Соңғы жылдардағы динамика оны тұтынудың іс жүзінде өзгеріссіз екендігін көрсетеді: 2017 жылғы сәтсіз жағдайды қоспағанда, жыл ішінде тұтынған картоп көлемі 48,5 кг деңгейінде қалады. Ол бәрінен бұрын Қарағанды (60,4 кг) және Ақмола (59 кг) облыстарында жақсы көреді. Оны көбінесе оңтүстіктен әсіресе Қызылорда облысынан табуға болады. Мұнда жан басына шаққандағы орташа жылдық тұтыну 42,5 кг құрайды. Сонымен қатар орташа есеппен қазақстандықтар картопқа қарағанда жылына 30 келіге көп етті асқа көп қолданады екен. Республикада ет өнімдерін тұтыну көкөністің ең танымал түрінен аз болатын бірде-бір аймақ жоқ.

- 2018 жылы тәттілерді тұтынудың күрт өсуі байқалды - республиканың әр тұрғыны үшін орташа тұтыну жылына 5 кг-ға өс, 46,3 кг құрады. 2019 жылы томдар бұрынғы деңгейіне қайта оралды. Жыл соңында республиканың әр тұрғыны орта есеппен 42,9 кг осындай өнім тұтынған. Олардың көпшілігі ұнтақталған қант - 18,4 кг-нан асады. Шоколадпен (3,5 кг) және джеммен (2,8 кг) глазуриленген тәттілер өте танымал. Бірақ шоколадты тұтыну өте төмен деңгейде болды - бір адамға жылына 767 грамм. Негізгі тәтті Ақмола (жылына адамға 51 кг) және Қарағанды (48 кг) облыстарында тұрады. Тәттілер Шымкент пен Нұр-Сұлтанға қарағанда шамамен 40%-ға көп (әрқайсысы 36,6 кг) көп жейді. Жалпы, көптеген аймақтардың тұрғындары жылына 40 кг қант, кондитерлік өнімдер, бал және джем сатып алады.

- Жұмыртқаны тұтыну 2018 ж. – 194,3 дана деңгейінде қалды, бірақ сонымен бірге ол 2015-2017 жылдармен салыстырғанда жылына орта есеппен 30 жұмыртқа аз тұтынған кездегіден әлдеқайда көп. Жұмыртқалар әсіресе Қазақстанның солтүстік-шығыс бөлігінде кеңінен танымал және мұнда Қарағанды облысы көш бастап тұр - 365 күнде 247,3 жұмыртқа тұтынған.

Ең аз көрсеткіш Маңғыстау облысында - 128,1 жұмыртқа, яғни алдыңғы қатарлы аймақтан екі есе аз. Бір қызығы, ресми статистикаға сәйкес, бір адамы бар үй шаруашылықтарында жылдық тұтыну жылына 419 жұмыртқа құрайды. Онда жеген мөлшері екі есе азаяды бірақ егер екеуі тірі болса. Бес және одан да көп адамнан тұратын үй

шаруашылығында жан басына шаққандағы орташа тұтыну жылына 138,3 жұмыртқаны құрайды - бұл Маңғыстау облысындағы көрсеткіштен де көп.

2015-2019 жылдар аралығындағы азық-түлік түрлерін тұтыну мөлшері анықталып, аймақтар бойынша көш бастап тұрған және тұтыну мөлшері аз өңірлер көрсетілген.

Жоғарыда келтірілген кестелердің нәтижелеріне қарай отырып, 2018-2019 жылдар аралығында азық-түлік тұтыну мөлшері азайғанын көруге болады. Оларға бірқатар факторлар әсер етеді: тамақтанудың ұлттық ерекшеліктері; аумақтың климаты; экономикалық факторлар.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы азық-түлік өнеркәсібінің әлеуеті осы салаға шығару көлемін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді, сол арқылы ішкі нарықтың қажеттілігін де, тамақ өнімдерінің негізгі топтары бойынша экспорттық өтінімдерді да қамтамасыз етеді. Қазақстан тек ірі шикізаттық экспорттаушы ғана емес, сонымен қатар экологиялық таза органикалық ауыл шаруашылығы өнімдерінің кең экспорттық желісі бар дамыған аграрлық державаға айналуға нақты мүмкіндігі бар. Тамақ өнеркәсібі мен АӨК көрсеткіштерінің серпінін арттыру халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға және Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін болады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, азық-түлік қауіпсіздігі - бұл басқа да өзара байланысты жүйелермен (саяси, әскери-стратегиялық, экономикалық, энергетикалық, экологиялық және т.б.) ұлттық қауіпсіздік жүйесінің ажырамас элементі ретінде кіретін күрделі жүйе екенін атап өткен жөн. Қазіргі экономикалық жағдайларда Қазақстанның ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемасы мемлекеттің тұрақты макроэкономикалық дамуына, оның әлеуметтік бағдарланған саясатты жүзеге асыру мүмкіндіктеріне, халықтың өмір сүру деңгейінің тұрақты өсуіне, агроөнеркәсіптік өндірісте халықаралық еңбек бөлінісінің артықшылықтарын пайдалануға тікелей байланысты күрделі болып табылады.

Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін бағалаудың әдіснамалық тәсілдерін бағалау деңгейі бойынша бөлген жөн: ел және адам. Математикалық тұрғыдан модельдер жүйесінің осы екі компоненті жақсы қамтамасыз етілген. Әрі қарайғы зерттеулердің болашағы белгісіздікті көрсету бағытында қолданыстағы құралдарды әзірлеуді қажет етеді, оларды

қолданудың мағынасының едәуір бөлігі жоғалып кететінін ескермейді.

Егер біз азық-түліктің негізгі түрлерінің аймақтық ассортиментін талдайтын болсақ, онда ол тұрақты емес. Тамақтану құрылымына белгілі бір аймақ тұрғындарының әдеттері мен әдет-ғұрыптарымен анықталатын басқа элементтер кіреді. Сонымен, азық-түлік өндіретін аймақтарда тек тамақтануда ғана емес, сонымен қатар өңдеу және консервілеу өнеркәсібінде (қант, ет, сүт және май) қолданылатын өнімдерді тұтынуға баса назар аударылады. Азық-түлік тұтынатын аймақтарда олардың ассортименті әлдеқайда нашар, өйткені халық ең алдымен «азық-түлік себетіне» кіретін өнімдердің ең аз мөлшерін қамтамасыз етуге тырысады.

Өңірлердің аймақтық жағдайлары азық-түлік өнімдерінің әртүрлі өндірісі мен тұтынылуын анықтап қана қоймайды, сонымен қатар мемлекеттік және жергілікті әкімшілік күш-жігерді біріктіруді, кейбір жағдайларда экспорт саясатын жасауды, ал басқаларында азық-түлік ресурстарының импорты мен жеткізілуіне байланысты мәселелерді шешуді талап етеді. Осыған байланысты азық-түлік қауіпсіздігі мен азық-түлік Тәуелсіздігінің өңірлік проблемаларын шешу өзекті мәселе болып табылады.

Зерттеу барасында жан басына шаққандағы ауылшаруашылық өнімдерінің жекелеген түрлерін тұтынудың нәтижелері ұсынылады. Тамақ өнімдерін тұтынудың ұлттық стандарттары тұтынудың физиологиялық нормаларымен салыстырылып, ең аз және ең көп тұтыну көлемі бойынша жан басына шаққандағы тұтынудың өңірлік аспектісі қарастырылды.

2015-2019 жылдар аралығындағы азық-түлік түрлерін тұтыну мөлшері анықталып, аймақтар бойынша көш бастап тұрған және тұтыну мөлшері аз өңірлер көрсетілген.

Соңғы жылдары халықтың азық-түлікті тұтыну құрылымының деңгейі айтарлықтай өзгерді, оларға бірқатар факторлар әсер етеді: тамақтанудың ұлттық ерекшеліктері; аумақтың климаты; экономикалық факторлар.

Азық-түлік саласындағы ұлттық қауіпсіздікке қол жеткізу мемлекеттік саясаттың халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуді, қалыпты өмір сүру ұзақтығы үшін жағдай жасауды бірінші орынға қоюды талап етеді. Сондықтан азық-түлік проблемасын шешу елдегі тұрақтылық пен әл-ауқат жағдайты жасаудың маңызды шарты, оның экономикасының тиімділігінің кепілі болып табылады. Сондай-ақ, бұл проблема әлеуметтік-экономикалық проблеманың

ажырамас бөлігі ретінде халықтың өсуімен, экологиялық процестердің шиеленісуімен тығыз байланысты екенін атап өткен жөн. Ел халқының денсаулығын сақтау және жақсарту үшін оны толыққанды тамақпен қамтамасыз ету қажет, оның құрылымы ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, өңірлер бойынша саралануы тиіс.

Сонымен, азық-түлік қауіпсіздігі экономикалық әл-ауқаттың ажырамас бөлігі және кез-келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің негізгі бағыты болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігі мемлекеттік саясаттың басым бағыты болып табылатындығын есте ұстаған жөн, өйткені ол ұлттық, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және экологиялық факторлардың кең спектрін қамтиды. Осылайша, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жүйесі оның кепілдіктерін қамтамасыз ету үшін ішкі ресурстарды жұмылдыруға негізделген азық-түлік қауіпсіздігімен тығыз байланысты.

Қазіргі жағдайда азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін арттыру үшін жеке азық-түлік базасын дамыту, отандық ауыл шаруашылығы өнімін өндірушілерді қорғау, нарықтық жағдайға сәйкес аграрлық өндіріс құрылымын өзгерту қажет

АӨК өнімдерінің сапасын жақсарту. Осының бәріне агроөнеркәсіптік кешеннің шаруашылық жүргізудің нарықтық жағдайларына бейімделуі негізінде оның ішкі резервтерін пайдалана отырып, мемлекеттік шаралар жүйесін үйлестіру арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Осы мәселелерді шешу үшін:

- импортты алмастыру жүйесін дамыту;
- өңіраралық байланыстарды дамыту;
- прогрессивті техникалық құралдар мен жаңа технологияларды кеңінен қолдану;
- ірі, орта және шағын өндірістің ұтымды үйлесімі;
- азық-түлік өндірушілер мен тұтынушылардың мүдделерін қорғау;
- мемлекеттің, бизнес пен ғылымның тиімді өзара іс-қимылын ұйымдастыру қажет.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. Ормантаева Г. Продовольственная безопасность в Центральной Азии // Международная экономика. – М.: Панорама, 2011. – С. 47.
2. Покровская С.Ф. Продовольственная безопасность Казахстана: опыт и проблемы // Экономика сельского хозяйства: реферативный журнал. – М.: Центральная научная сельскохозяйственная библиотека Российской академии сельскохозяйственных наук, 2010. – С. 5.
3. Ravetz J.R. Food Safety, Quality, and Ethics A Post-normal Perspective // Journal of Agricultural, Biological and Environmental Statistics. – 2010. – № 15 (3). – P 255-265.
4. Zezza Urban agriculture, poverty, and food security: Empirical evidence from a sample of developing countries // Food Policy. – 2010. – № 35 (4). – P 265-273.
5. Гиззатова А.И. Проблемы продовольственной безопасности Республики Казахстан // Аль-Пари. – 2004. – № 2–3. – С. 20–23.
6. Кайгородцев А.А. Механизм продовольственной безопасности Казахстана. - Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С. Аманжолова, 2012. – С. 177.
7. Zhunusova G. Food security of Kazakhstan: Estimation methods and ways to achieve // Actual Problems of Economics, № 1(139), 2013. – С. 281-291.
8. Kaigorodtsev A., Kirdasinova K. Food security of Kazakhstan: Assessment of state and the ways to maintain it // Actual Problems of Economics, N 6(144), 2013. – С. 247-257.
9. Кайгородцев А.А. Анализ региональной продовольственной безопасности Восточного Казахстана // Экономика: экономика и сельское хозяйство. – 2017. - № 2 (14). – Режим доступа: <http://aeconomy.ru/science/economy/analizregionalnoyprodovolstvennoy/>. Дата обращения: 01.10.2020.
10. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. 2013–2017: стат. сборник. – Нур-Султан: Комитет по статистике МНЭ РК, 2018. – С. 207.
11. Жиентаев С.М. Продовольственная безопасность Казахстана: аграрно-экономический аспект // Вестник. Серия 6: Экономика. – М.: Изд-во МГУ, 2010. – № 1. – С. 27-35.
12. Телемисова К.А. Некоторые аспекты решения продовольственной безопасности в Казахстане // Вестник НИЦ пищевой промышленности. – 2003. – № 1. – С. 1011.
13. Бондарева Г. Теория и методология обеспечения населения продовольствием (на материалах регионов Сибири). - 2019. <https://sfcsa.ru/docs/%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%93%D0%A1%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf> Дата обращения: 25.10.2020.
14. Аймел Ф., Гаянова В.М., Карх Д.А. Приоритетные направления повышения эффективности регионального продовольственного комплекса // Экономика региона. – 2015. – № 2. – С. 260-271.
15. Акбердин В.В., Гребенкин А.В. Синергетический подход к инвестиционному росту: современный ответ кейнсианской теории // Журнал экономической теории, – 2009. – № 2. – С. 80–85.
16. Агапова Т., Вахрушева Л. Продовольственная безопасность: методика оценки / Т. Агапова, // Экономика сельского хозяйства России. – 2001. – № 6. – С.31-34

Reference

1. Ormantava G. (2011). Prodo-volstvennaia bezopasnost v Tsentralnoi Azii. Mejdýnarodnaia ekonomika, Moscow: Progress, 47. (In Russ.)
2. Pokrovskaa S.F. (2010). Prodo-volstvennaia bezopasnost Kazahstana: opyt i problemy. Ekonomika selskogo hoziaistva: referativny jýrnal. Moscow: Progress, 5. (In Russ.)
3. Ravetz J.R. (2010). Food Safety, Quality, and Ethics A Post-normal Perspective. Journal of Agricultural, Biological and Environmental Statistics, 15 (3), 255-265.
4. Zezza (2010). Urban agriculture, poverty, and food security: Empirical evidence from a sample of developing countries. Food Policy, 35 (4), 265-273.
5. Gizzatova A.I., (2004). Problemy prodovolstvennoi bezopasnosti Respýblki Kazahstan. AlPari, 2–3, 20–23. (In Russ.)
6. Kaigorodtsev A.A., (2012). Mehanizm prodovolstvennoi bezopasnosti Kazahstana: Monografiia. Ýst-Kamenogorsk: Izd-vo VKGÝ im. S. Amanjolova. 177. (In Russ.)
7. Zhunusova G. Food security of Kazakhstan: Estimation methods and ways to achieve // Actual Problems of Economics №1(139), – 2013. – С. 281-291.
8. Kaigorodtsev A., Kirdasinova K. Food security of Kazakhstan: Assessment of state and the ways to maintain it // Actual Problems of Economics, № 6(144), – 2013. – С. 247-257
9. Kaigorodtsev A.A., (2017). Analiz regionalnoi prodovolstvennoi bezopasnosti Vostochnogo Kazahstana. Aekonomika: ekonomika i selskoe hoziaistvo, 2(14). – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://aeconomy.ru/science/economy/analizregionalnoyprodovolstvennoy/>. (Retrieved from 01.10.2020.) (In Russ.)
10. Selskoe, lesnoe i rybnoe hoziaistvo v Respýblke Kazahstan. 2013–2017. Statisticheskii sbornik. (2018) [Komitet po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki RK] – Nur-Sultan. – 207. (In Russ.)
11. Jientaev S.M. (2010). Prodo-volstvennaia bezopasnost Kazahstana: agrarno-ekonomicheskii aspekt. Vestnik Moskovskogo ýniversiteta. Seria 6: Ekonomika. – М.: Izdatelstvo

Moskovskogo gosýdarstvennogo ýniversiteta, 1, Moscow: Progress, 27-35. (In Russ.)

12. Telemisova K.A. (2003). Nekotorye aspekty resheniya prodovolstvennoy bezopasnosti v Kazahstane. Vestnik NPC pishhevoj promyshlennosti, 1, 1011. (In Russ.)

13. Bondareva G. (2019). Teoriya i metodologiya obespecheniya naseleniya prodovolstviem (na materialah regionov Sibiri), Novosibirsk. [Electronic resource]. – Mode of access: file:///C:/Users/1/Desktop/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%9A%D0%9A%D0%A1%D0%9E%D0%9D/%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%93.%D0%A1.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0

%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf (Retrieved from 25.10.2020). (In Russ.)

14. Aimel F. (2015). Prioritetnye napravleniya povysheniya effektivnosti regionalnogo prodovolstvennogo kompleksa / F. Aimel, V.M. Gaianova, D.A. Karh. Ekonomika regiona, 2, 260-271. (In Russ.)

15. Akberdin V.V., Grebenkin A.V. (2009). Sinergicheskii podhod k investitsionnomu rosty: sovremennyy otvet keinsianskoi teorii / V.V. Akberdin, A.V. Grebenkin. Zhurnal ekonomicheskoi teorii, 2, 80–85. (In Russ.)

16. Agapova T., (2001). Prodovolstvennaya bezopasnost: metodika otsenki / T. Agapova, L. Vahrýsheva. Ekonomika selskogo hoziaistva Rossii, 6, 31-34 (In Russ.)

Сведения об авторах

Бримбетова Н. Ж. - ҚР БҒМ ҒК Экономика институтының жетекші ғылыми қызметкері, э.ғ.к., доцент, e-mail: nbrimbetova@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5009-8534>

Темирова Г.К. - хат-хабаршы авторы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті және ҚР БҒМ ҒК Экономика институтының PhD докторанты, e-mail: gau_1992@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2921-4451>

Султанаев А.А. - ҚР БҒМ ҒК Экономика институтының кіші ғылыми қызметкер, e-mail: asa-987@mail.ru

Information about the authors

Nursaule Zh.Brimbetova - leading researcher at the Institute of Economics of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, associate professor, e-mail: nbrimbetova@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5009-8534>

Gauhartas K.Temirova - corresponding author, hD student of the Al-Farabi Kazakh National University and the Institute of economics of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, e-mail: gau_1992@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2921-4451>

Aydar A.Sultanaev - junior researcher at the Institute of economics of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, e-mail: asa-987@mail.ru

Дата поступления рукописи: 06.09.2020.
Прошла рецензирование: 20.10.2020.
Принято решение о публикации: 16.11.2020.

Received: 06.09.2020.
Reviewed: 20.10.2020.
Accepted: 16.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 06.09.2020.
Рецензиялауды өтті: 20.10.2020.
Жариялауға қабылданды: 16.11.2020.

https://doi.org/10.51176/JESP/issue_4_T6
МРНТИ 06.71.63
JEL O20-O21

Оценка реализации долгосрочной стратегии развития «Казахстан -2050» с учетом подходов ОЭСР

Б.К. Есекина¹, Г.А. Джунусбекова², А.С. Кожумов²

¹ Научно-образовательный центр «Зеленая академия», ² Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы совершенствования системы государственного планирования в Республике Казахстан с учетом методологии ОЭСР. По мнению авторов, приоритеты оценки эффективности системы государственного планирования должны предусматривать разработку и использование системы целевых индикаторов и соответствующей системы мониторинга. На основе обобщения международного и отечественного опыта в области стратегического планирования авторы предлагают использование методологии ОЭСР. В качестве новых подходов к исследованию, авторы предлагают систему зеленых индикаторов, анализируют динамику соответствующих показателей в казахстанской статистике и обосновывают рекомендации правительству по дальнейшему совершенствованию системы государственного планирования на этапе ее модернизации.

Ключевые слова: система государственного планирования, стратегическое планирование, эффективность, методология, ОЭСР, мониторинг, индикаторы «зеленого» роста, приоритеты совершенствования.

2050 ұзақ мерзімді Стратегиясын іске асыруды бағалау ЭЫДҰ тәсілдерін ескере отырып Түйін

Бұл мақалада ЭЫДҰ әдістемесін ескере отырып, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру мәселелері талқыланады. Авторлардың пікірінше, мемлекеттік жоспарлау жүйесінің тиімділігін бағалаудың басым бағыттарына нысаналы индикаторлар жүйесін және тиісті бақылау жүйесін әзірлеу мен пайдалану қарастырылуы керек. Стратегиялық жоспарлау саласындағы халықаралық және отандық тәжірибені қорыту негізінде авторлар ЭЫДҰ әдістемесін пайдалануды ұсынады. Зерттеулерге жаңа көзқарастар ретінде авторлар жасыл көрсеткіштер жүйесін ұсынады, қазақстандық статистикадағы тиісті индикаторлардың динамикасын талдайды және Үкіметке оны жаңғырту кезеңінде мемлекеттік жоспарлау жүйесін одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстарды негіздейді.

Түйін сөздер: мемлекеттік жоспарлау жүйесі, стратегиялық жоспарлау, тиімділік, әдістеме, ЭЫДҰ, мониторинг, «жасыл» өсу индикаторлары, жетілдірудің басымдықтары.

Assessment of the implementation of the Long-term Strategy -2050 taking into account OECD approaches

Abstract

This article discusses the issues of improving the system of state planning in the Republic of Kazakhstan, taking into account the OECD methodology. According to the authors, the priorities for assessing the effectiveness of the state planning system should include the development and use of a system of target indicators and a corresponding monitoring system. Based on the generalization of international and domestic experience in the field of strategic planning, the authors propose the use of the OECD methodology. As novelty, authors identified a system of indicators of “green growth”, analyze the dynamics of relevant indicators in the national statistics and substantiate recommendations to the Government on further improvement of the state planning system at the stage of its modernization.

Keywords: state planning system, strategic planning, efficiency, methodology, OECD, monitoring, indicators of “green” growth, priorities for improvement.

Введение

В Республике Казахстан система государственного планирования, как известно была внедрена в 2009 г.¹ В 2010 гг. были разработаны Правила, определяющие проведение процедур разработки, мониторинга, оценки и контроля документов системы государственного планирования (далее – СГП).

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 г., № 827 «О системе государственного планирования в Республике Казахстан».

Основными задачами СГП того периода являлись:

- 1) переход к системе стратегического планирования в государственных органах как к основному инструменту реализации социально-экономической политики страны;
- 2) увязка задач стратегических планов государственных органов с бюджетными программами;
- 3) разработка системы количественных и качественных показателей (индикаторов)

оценки промежуточных и конечных результатов деятельности государственных органов;

4) усиление самостоятельности и ответственности государственных органов при разработке и реализации планов;

5) внедрение системы мониторинга достижения государственными органами стратегических целей и соответствующих конечных результатов.

Модель государственного планирования формировалась в рамках административной реформы, основанной на трехлетнем бюджете. Целью системы государственного планирования и бюджетирования, ориентированного на результат, являлся переход на этапы совершенствования системы планирования и внедрения всех элементов «управления, ориентированного на результат»: стратегического планирования, среднесрочного бюджетного планирования, бюджетирования, ориентированного на результат, мониторинга результатов, оценки результатов. Изменения в системе государственного планирования потребовали постепенного внедрения новых подходов к планированию бюджета, ориентированному на результативность, эффективность, сравнительный анализ, подотчетность и прозрачность управленческих процессов государственных органов [1, 2, 3, 4].

Внедрение системы государственного планирования позволило:

1) выстроить сбалансированную, эффективную и целостную систему стратегических и программных документов страны, где необходимость и правомерность разработки документа нижестоящего уровня вытекает

из документов более высокого уровня, а контроль и оценка реализации документов, стоящих на уровнях выше, осуществляется, в свою очередь, на основе документов нижестоящих уровней;

2) упорядочить и оптимизировать излишние виды документов, выстроить эффективную иерархию программных документов для достижения конкретных целевых результатов.

В то же время задачи нового периода развития страны обусловили разработку и утверждение в 2013 г. Указом Президента РК Концепции совершенствования СГП, ориентированной на результат². Задачами данной Концепции явились:

1) ревизия и оптимизация документов СГП;

2) повышение качества документов СГП и уровня их реализации;

3) обеспечение взаимосвязи стратегического, экономического и бюджетного планирования;

4) совершенствование оценки эффективности деятельности государственных органов и эффективности реализации стратегических и программных документов;

5) повышение уровня квалификации кадров, занятых в сфере государственного планирования.

Вместе с тем в целях дальнейшего совершенствования СГП в настоящее время Министерством национальной экономики разработан проект Постановления Правительства «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан», предусматривающий ряд поправок, в том числе ограничение внесения корректировок в государственные программы, за исключением поручений Главы государства»³. В соответствии с поручением Главы государства К. К. Токаевым, озвученным в рамках Послания народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий»⁴, Правительством совместно с Агентством по стратегическому планированию и реформам проводится работа по внедрению национальных проектов в СГП. Для усиления ответственности за неэффективное планирование и использование бюджетных средств с января 2020г. вступили в силу законодательные поправки со штрафными санкциями к руководителям государственных органов. В целях повышения эффективности государственного планирования разрабатываются также информационная аналитическая система Smart Data Ukimet и Единое хранилище данных с возможностью масштабирования Big Data по стране». Безусловно, все эти меры направлены на совершенствование мониторинга и эффективности системы СГП.

Как следует из приведенных выше документов, в Казахстане идет процесс

3 https://www.inform.kz/ru/v-gosprogrammy-vnesut-izmeneniya_a3708559

4 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. «Казахстан в новой реальности: время действий». 1 сентября 2020 г. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

2 Указ Президента Республики Казахстан от 17 июня 2014 г., № 840 «О внесении изменений в указы Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 г., № 827 «О Системе государственного планирования в РК».

постоянного совершенствования СГП с учетом проведения аналитических исследований и изучения эффективного международного опыта. В качестве работ, рекомендации которых были приняты Правительством РК, можно отметить исследования ЕАЭС [5], Аналитические материалы к Добровольному национальному обзору [6], отчет CSI [7] и другие [8, 9, 10]. В этих исследованиях поднимались общие проблемы становления и развития СГП РК, действующей системы мониторинга достижения целевых показателей и предпринимались попытки оценить ее эффективность функционирования в целом.

Методология исследования

Проанализирована нормативно-правовая база системы государственного планирования в Казахстане с момента ее введения по настоящее время (2009-2020гг), включая Указы Президента РК, законы, постановления Правительства РК. Определены три уровня действующей системы государственного планирования. Обобщены исследования оценки эффективности стратегического планирования, выполненные ЕЭС (2014 г.), ЕНУ им. Гумилева (монография Н.В. Ювица, 2015 г.), Отчет CSI (2018 г.), Национальный доклад по зеленому росту ОЭСР (2019 г.), Аналитические материалы к Добровольному национальному сообщению, ПРООН (2019 г.).

В данной работе были применены теоретические методы исследования, которые включают анализ и синтез представленной информации периодическими деловыми и научными изданиями о направлениях стратегического планирования. Были использованы исторический, логический, сравнительный методы исследования, в результате чего удалось получить необходимую информацию о состоянии системы государственного планирования с учетом подходов ОЭСР. Также наряду с теоретическими методами были применены эмпирические методы исследования, основу которых составили национальные статистические и аналитические данные, опубликованные уполномоченным государственным органом и международными обзорами.

Результаты и обсуждение

Результаты проведенных исследований свидетельствуют о том, что стержнем любой системы планирования является обоснование целевых индикаторов, характеризующих направленность того или иного стратегического документа и соответственно приоритетов достижения поставленных целей. В этом

направлении показательным является оценка достижения целевых индикаторов долгосрочной стратегии развития Казахстана до 2050 г., выполненная с учетом методологии ОЭСР [11].

Как известно, достижение приоритетов Стратегии «Казахстан – 2050» осуществляется посредством реализации планов и программ общеэкономического, отраслевого уровня, а также в рамках реализации стратегических планов. В настоящее время действующим является Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 г., в котором в качестве главной цели обозначен качественный и устойчивый подъем экономики, ведущий к повышению благосостояния людей на уровень стран ОЭСР.

Безусловно, экономический рост, наблюдающийся в Казахстане на непрерывной основе в течение последнего десятилетия, вносит значительный вклад в устойчивое развитие страны. В ходе проведения оценки текущей ситуации в процессе перехода страны к устойчивому развитию был выявлен ряд положительных тенденций в национальной экономике и прежде всего положительная динамика важнейшего макроэкономического показателя – ВВП за 2010-2017 гг., что в полной мере соответствует задаче по поддержке роста на душу населения в соответствии с национальными условиями.

Согласно Стратегическому плану развития до 2025 г. рост ВВП составлял 4,2-7,4% в год до 2014 г., 4% в 2017 г., что свидетельствует об адаптации экономики к современной конъюнктуре мировых товарных рынков (рисунок 1).

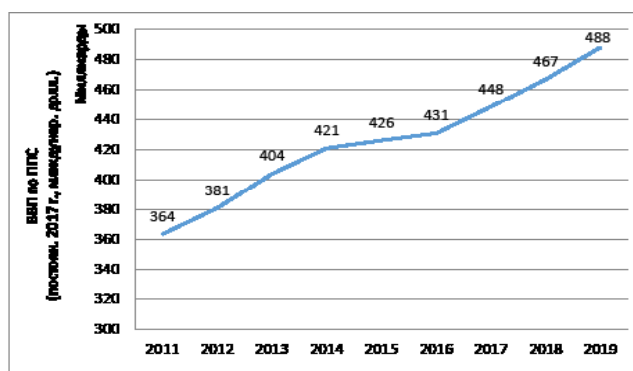

Рисунок 1 - Динамика ВВП по ППС, постоянные цены 2017 г., международные доллары, 2011-2019 гг.⁵

Динамика ВВП по ППС за 2010-2019 гг. выросла на 34% и достигла 488 млрд.

⁵ <https://data.worldbank.org>

межд. долл., рост данного индикатора на душу населения составил за этот же период 42,7% , или 8, . долл. США (рисунок 2).

С 2010 по 2017 г. чистый национальный доход увеличился в 2,5 раза и составил 47,05 млрд.долл.США. Доля сырьевого сектора в структуре ВВП снизилась до 14,5% при одновременном росте доли сферы услуг (55,6%), обрабатывающей промышленности (11,4%).

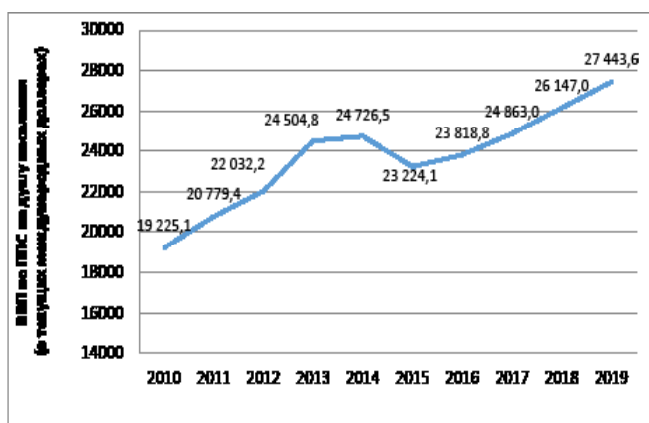

Рисунок 2 - ВВП по ППС на душу населения, в текущих международных долларах, 2010-2019 гг.⁶

Республика Казахстан, приняв Стратегию «Казахстан-2050» и Концепцию по переходу к «зеленой экономике» (2013 г.), поставила перед собой четкие ориентиры на построение устойчивой и эффективной модели экономики, основанной на принципах «зеленого» пути развития. По данным Концепции, к 2050 г. преобразования в рамках «зеленой экономики» позволят дополнительно увеличить ВВП на 3%, создать более 500 тыс. новых рабочих мест, сформировать новые отрасли промышленности и сферы услуг, обеспечить высокие стандарты качества жизни населения. В то же время интеграция в глобальную экономику и тенденции в исчерпанию природных ресурсов требуют нового обоснования путей для дальнейшего движения страны в направлении устойчивого развития.

Достижение целей устойчивого развития в настоящее время осуществляется в сложных внешних условиях, оказывающих негативное влияние на макроэкономическую ситуацию в целом, в том числе бюджетный процесс и особенно развитие социальной сферы. Тем не менее даже в условиях внешних шоков казахстанская экономическая политика сохраняет свою социальную направленность и способствует достижению ряда ключевых

для страны целей устойчивого развития. В Казахстане используется широкий спектр методов государственного содействия – от прямого бюджетного финансирования ключевых сфер (здравоохранение, образование, повышение уровня доходов населения) до косвенных инструментов регулирования. Бюджетное финансирование статей, обеспечивающих имплементацию целей в сфере образования, здравоохранения, ликвидации неравенства, значительно выросло в последние годы (таблица 1).

Таблица 1 - Динамика роста расходов на социальные статьи государственного бюджета Казахстана, обеспечивающие реализации целей устойчивого развития, млн. тенге⁷

	2015	2016	2017	2018	Рост 2018/2015, %
Образование	1364737	1669398	1843243	1948477	42,8
Здравоохранение	863899	1039576	1128316	1173313	35,8

К числу специфических мер, направленных на решение задач, непосредственно корреспондирующих с целями Стратегии-2050, можно отнести следующие:

- десятикратное снижение ставки подоходного налога для наименее обеспеченных работников, имеющих доходы ниже 63125 тенге (с 10 до 1%) в 2019 г.;
- субсидирование процентных ставок по ипотеке до приемлемого для малообеспеченных слоев населения уровня в 7% годовых по программе «7-20-25»;
- субсидирование процентных ставок по кредитным и лизинговым обязательствам в рамках финансового оздоровления субъектов агропромышленного комплекса;
- формирование системы инвестиционных преференций для приоритетных проектов, способствующих развитию инновационных видов деятельности и ускорению экономического роста, – налоговые льготы (корпоративный подоходный налог – 0% на 10 лет; земельный налог – 0% на 10 лет; имущественный налог – 0% на 8 лет), инвестиционная субсидия до 30% на возмещение затрат инвестора на строительномонтажные работы и приобретение оборудования.

В рамках стремления к достижению приоритетов устойчивого развития в стране возросло число объектов, генерирующих ВИЭ, суммарная мощность которых

6 <https://data.worldbank.org>

7 <http://stat.gov.kz>

составила почти 1 ГВт, доля «зеленой» электроэнергии с учетом крупных ГЭС составила в 2019 г. 11,2%.

Для решения задач по удвоению глобального показателя энергоэффективности, рассчитываемой как отношение расхода первичной энергии к ВВП, в РК был принят в 2012г. Закон об энергосбережении и повышении энергоэффективности, предусматривающий обязательные процедуры проведения энергоаудита предприятий. Это способствовало росту данного индикатора на 21,7% по сравнению с 2009 г., однако в связи с внесением поправок в данный закон, смягчающих обязательный характер процедур энергоаудита, произошло снижение показателя до 2,3 тыс. международ.долл., что в 3-5 раз превышает уровень стран ОЭСР.

За этот же период значительно возросла доля переработки и утилизации промышленных отходов – до 30,9%, что было обусловлено ростом переработки нефтяных и промышленных шламов.

В качестве положительного факта можно отметить также рост объемов работ в «зеленом» строительстве с 2013 по 2018 г., который вырос в 25 раз по сравнению с 2013 г. и составил 9 687 млн.тенге (рисунок 3).

В целом проведенный анализ целевых индикаторов Стратегии - 2050 свидетельствует о том, что действующая СГП в той или иной мере учитывает большинство задач, поставленных в главном стратегическом документе страны. В то же время ряд задач в области достижения приоритетов Стратегии требуют пристального внимания со стороны Правительства и действующих координационных структур, в том числе недавно созданного Агентства по стратегическому планированию и реформам (далее – АСПиР РК).

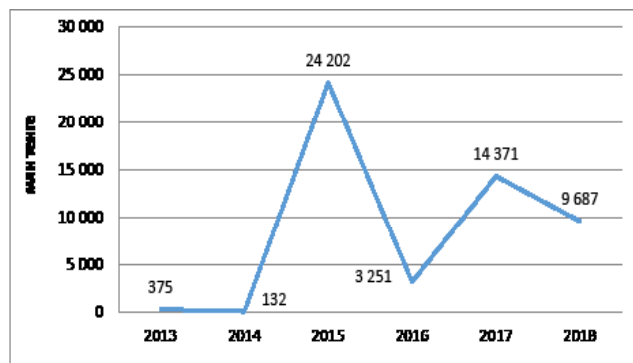

Рисунок 3 - Объем работ, выполненных на «зеленом» строительстве, млн. тенге, 2013-2018 гг.⁸

⁸ <http://stat.gov.kz>

По нашему мнению, приоритетной задачей в области достижения устойчивости экономики является снижение энергоемкости и углеродоемкости производства.

За 2010-2018 г. энергоемкость ВВП снизилась и составила 1,35 т.н.э./тыс.долл. США, что превышает аналогичный показатель ВВП ОЭСР в 2-3 раза (рисунок 4).

Углеродоемкость производства, характеризующая продуктивностью CO₂ на основе спроса увеличилась за данный период в 2,5 раза: с 63,7 до 164,5 тенге/кг CO₂, что требует принятия системных мер по снижению выбросов CO₂ во всех секторах экономики, реформирования с учетом целевого использования поступающих платежей и создания стимулирующих механизмов для предприятий, организаций, внедряющих «зеленые» технологии, и разработки низкоуглеродной стратегии в соответствии с Парижским климатическим соглашением.

Согласно данным Национального доклада РК о кадастре антропогенных выбросов из источников и абсорбции поглотителями парниковых газов, нерегулируемых Монреальским протоколом за 1990-2017 гг., наибольший вклад в общий объем выбросов парниковых газов вносят энергетический сектор – 79 %, сельское хозяйство – 10 %, промышленность – 6% и 2 % приходится на сектор «отходы».

В этой связи в рамках Стратегического плана развития до 2025 г. поставлены цели снижения энергоемкости ВВП от уровня 2008 г. – на 25% к 2025 г., на 50% – к 2050 г.

Приоритетными проблемами в области являются повышение производительности труда и решение проблем неравенства доходов.

Достижение индикатора производительности труда составляет в экономике в 2018 г. 103,1%, в сельском, лесном и рыбном хозяйстве – 112,2%, в промышленности – 103,7%, что в 3-4 раза ниже, чем в странах ОЭСР (рисунок 5).

Согласно Стратегическому плану развития до 2025 г. рост производительности существующих отраслей экономики будет происходить за счет повышения их операционной эффективности и снижения затрат на производство, транспортировку и реализацию продукции, инвестиций в технологическое обновление и информатизацию, а также создания условий для перехода к «зеленой экономике», что должно повысить конкурентоспособность существующих отраслей.

Рисунок 4 - Энергоемкость ВВП, млн. т.н.э., т.н.э./на тыс. долл. США в ценах 2000 г., 2010-2018 гг.¹²

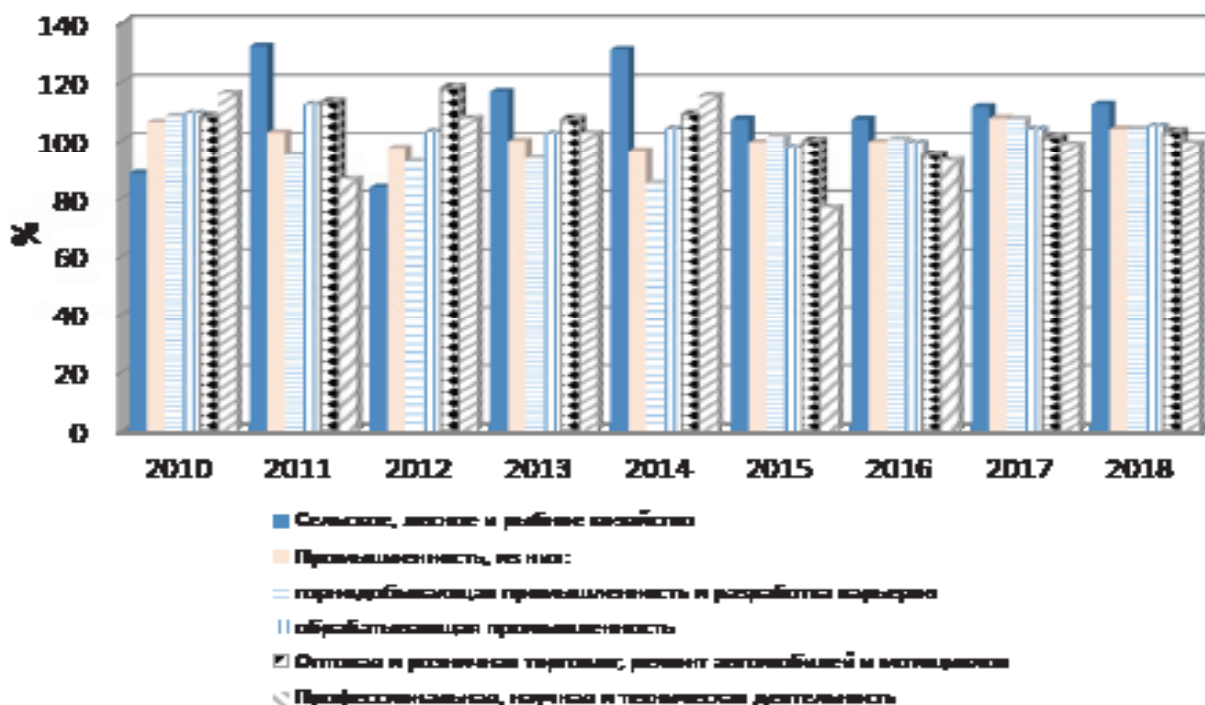

Рисунок 5 - Индексы производительности труда, %, 2010-2018 гг.¹³

В последние годы в стране наблюдается тенденция роста социального расслоения населения – Index Gini вырос по сравнению с 2010г. с 0,278 % до 0,289 % в 2018 г. Стратегическим планом развития до 2025 г. предусматривается увеличение доли доходов наименее обеспеченных 40% населения в общих доходах на 27,0% к 2025 г. и на 34,5% к 2050 г.

Заключение

В сфере достижения целей Стратегии в области охраны окружающей среды, несмотря на принятие новой редакции Экологического кодекса, нерешенными остаются принципиальные вопросы, связанные с эффективностью системы природоохранного регулирования, предоставления налоговых стимулов для снижения загрязнения и соблюдением принципа ОЭСР «загрязнитель платит». Действующая система еще содержит элемент дискриминации в отношении отдельных промышленных операторов и устанавливает ставки платы и штрафов, которые

¹² <http://stat.gov.kz>

¹³ <http://stat.gov.kz>

не являются единообразными для всех отраслей промышленности. Применяемые ставки платы не всегда реалистичны и совместимы с международной практикой, поскольку они позволяют применять меры наказания за выбросы, связанные с производственной практикой на основе НДТ.

Таким образом, подходы к оценке государственных программ и планов по методологии ОЭСР, представленные на примере Долгосрочной стратегии «Казахстан -2050», позволяют провести анализ достижения политических целей, повысить мониторинг и оценку реализации целевых индикаторов, обосновать выбор инновационных путей их достижения и предусмотреть возможные риски. В этой связи в условиях ускорения темпов глобальной интеграции, в том числе с ОЭСР, приоритеты совершенствования СГП в Казахстане, по нашему мнению, должны предусматривать прежде всего совершенствование систем целевых индикаторов и мониторинга с учетом предлагаемой методологии, в том числе с использованием цифровых технологий.

Список использованных источников

1. Junusbekova G. (2013). The reform of the system of state planning in the Republic of Kazakhstan. *Public Policy and Administration*, 12(4), с. 619-632

2. Bryson John M., Barbara C. Crosby and John K. Bryson. (2009). *Understanding Strategic Planning and the Formulation and Implementation of Strategic Plans as a Way of Knowing: The Contributions of Actor-Network Theory*. *International Public Management Journal* 12(2): 172–207.

3. Paul Miesing, David F. Andersen. *The Size and Scope of Strategic Planning in State Agencies: The New York Experience*. The State University of New York, Albany. *The American Review of Public Administration*, June 1991 vol. 21 no. 2 119-137.

4. Theodore H. Poister. (2010). *The Future of Strategic Planning in the Public Sector: Linking Strategic Management and Performance*. Georgia State University. *Public Administration Review*. December 2010. Special Issue 246-254.

5. Анализ систем стратегического планирования и прогнозирования Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации: аналитический доклад. - М., 2014. - 65 с. -<http://www.eurasiancommission.org/ru>

6. Бобылев С.Н., Есекина Б.К., Додонов В.Ю. Аналитические материалы к Добровольному национальному обзору по ЦУР РК, ПРООН, 2019 г.

7. Отчет CSI. Проблемы стратегического планирования и этапов бюджетного процесса, 2018.

8. *Mathematical Modeling of Ecological Systems //Mathematics and Computers in Simulation*,

Volume 67, Issue 4-5, 3 December 2004, Pages 343-349.; Almaty; Kazakhstan; (SCOPUS).

9. Yessekina B., Satubaldin A., Bekturganova M. (2019). *Conceptual Framework for the Formation of Low-carbon development: Kazakhstan's experience*. *International Journal of Energy Economics and Policy (IJEEP)*. – 2019. - Volume 9, Issue 1. – P. 48-56

10. Yessekina B.K. (2016). *Problems of Decarbonization of the Economy of Kazakhstan// International Conference “Science, Technology and Humanities for Business and Economic Sustainability” in Jeju city, South Korea, 7-9 July 2016*. – Seoul: Dunam Publishing, 2016. – P. 383-385.

11. Национальный доклад по зеленому росту ОЭСР, МНЭ, 2019г.

References

1. Junusbekova, G. (2013). The reform of the system of state planning in the Republic of Kazakhstan. *Public Policy and Administration*, 12(4), с. 619-632.

2. Bryson, John M., Barbara C. Crosby, and John K. Bryson. (2009). *Understanding Strategic Planning and the Formulation and Implementation of Strategic Plans as a Way of Knowing: The Contributions of Actor-Network Theory*. *International Public Management Journal* 12(2): 172–207.

3. Paul Miesing, David F. Andersen. *The Size and Scope of Strategic Planning in State Agencies: The New York Experience*. The State University of New York, Albany. *The American Review of Public Administration*, June 1991 vol. 21 no. 2 119-137.

4. Theodore H. Poister. (2010). *The Future of Strategic Planning in the Public Sector: Linking Strategic Management and Performance*. Georgia State University. *Public Administration Review*. December 2010. Special Issue 246-254.

5. *Analiz sistem strategicheskogo planirovaniya i prognozirovaniya Respubliki Belarus', Respubliki Kazakhstan i Rossiyskoy Federatsii: analiticheskiy otchet*. - М., 2014. - 65 s. -<http://www.eurasiancommission.org/ru> (in Russ.).

6. Bobilev S.N., Yessekina B.K., Dodonov V.YU. (2019). *Analiticheskiye materialy dlya Dobrovol'nogo natsional'nogo obzora po TSUR Respubliki Kazakhstan, PROON*. (in Russ.).

7. *Otchet CSI. Problemy strategicheskogo planirovaniya i etapy byudzhnogo protsesssa*, 2018. (in Russ.).

8. *Mathematical Modeling of Ecological Systems //Mathematics and Computers in Simulation*, Volume 67, Issue 4-5, 3 December 2004, Pages 343-349.; Almaty; Kazakhstan; (SCOPUS).

9. Yessekina B., Satubaldin A., Bekturganova M. (2019). *Conceptual Framework for the Formation of Low-carbon development: Kazakhstan's experience*. *International Journal of Energy Economics and Policy (IJEEP)*. – 2019. - Volume 9, Issue 1. – P. 48-56

10. Yessekina B.K. (2016). *Problems of Decarbonization of the Economy of Kazakhstan// International Conference “Science, Technology and Humanities for Business and Economic Sustainability” in Jeju city, South Korea, 7-9 July 2016*. – Seoul: Dunam Publishing, 2016. – P. 383-385.

11. *Natsional'nyy otchet o zelenom roste OESR, MNE*, 2019. (in Russ.).

Сведения об авторах

Есекина Б.К. - корреспондирующий автор, член Совета по зеленой экономике при Президенте Республики Казахстан, директор Научно-образовательного центра «Зеленая академия», д.э.н., профессор, г. Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: BYessekina@green-academy.kz

Джунусбекова Г.А. - профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, к.э.н., г. Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: Gulsara_Dzhunusbekova@apa.kz, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2709-652X>

Кожумов А.С. - PhD-докторант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. г.Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: A.Kozhumov@apa.kz

Information about the authors

Yessekina B. K. - **corresponding author**, Member of the Council for Green Economy under the President of the Republic of Kazakhstan, Director of the Scientific and Educational Center “Green Academy, Doctor of Economics, Professor. Address: Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Dostyk str. 20, office 407, 010000. E-mail: BYessekina@green-academy.kz

Junusbekova G.A. - Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Ph.D. Address: Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Abay, 33a, 010000. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2709-652X> E-mail: Gulsara_Dzhunusbekova@apa.kz

Kozhumov A. S. - PhD doctoral student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan. Address: Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Abay, 33a, 010000. E-mail: A.Kozhumov@apa.kz

Дата поступления рукописи: 01.09.2020.
Прошла рецензирование: 10.11.2020.
Принято решение о публикации: 16.11.2020.

Received: 01.09.2020.
Reviewed: 10.11.2020.
Accepted: 16.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 01.09.2020.
Рецензиялауды өтті: 10.11.2020.
Жариялауға қабылданды: 16.11.2020.

Analysis of the youth labor market in the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges¹

Saule A. Kaliyeva¹, Elvira K. Buitek², Marziya K. Meldakhanova¹

¹ Institute of Economics Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, ² University of International Business

Abstract

The purpose of research paper is to analyze the structure of youth employment for 2014-2018, determine the impact of the pandemic on the development of national and regional labor markets, highlight the problems of imbalance in the youth labor market, identify the peculiarities of internal migration of the young population in the labor market of Kazakhstan.

Methodology. The research methodology includes general scientific, private, empirical and theoretical research methods. Methods and tools of statistical analysis, comparative, structural, and factor analysis were used in the preparation of the article. Methods of tabular and graphical representation of data are used as statistical tools.

Originality / value of the research – Ensuring youth employment has an impact on the country's economic growth and socio-economic modernization and is considered as one of the most important factors determining the quantitative and qualitative parameters of the total labor force reproduction

Findings. Authors suggest measures to improve the situation of young people in the labor market of Kazakhstan.

Keywords: youth labour market, employment, education, self-employment.

Жаһанды сын-қатерлер аясында Қазақстан Республикасының жастар еңбек нарығын талдау

Түйін

Зерттеу мақсаты: 2014-2018 жылдар аралығындағы Қазақстан жастарының жұмыспен қамтылу құрылымына талдау жүргізу, пандемияның ұлттық және аймақтық еңбек нарықтарының дамуына әсерін анықтау, жастар еңбек нарығындағы теңгерімсіздік мәселесін көрсету және жастардың Қазақстанның еңбек нарығындағы ішкі көші-қон ерекшеліктерін айқындау.

Әдіснамасы: Зерттеу әдіснамасына жалпы ғылыми, жеке, эмпирикалық және теориялық зерттеу әдістері кіреді. Мақаланы дайындауда статистикалық талдау, салыстырмалы, құрылымдық, факторлық талдау әдістері мен құралдары қолданылды. Статистикалық құрал ретінде мәліметтерді кестелік және графикалық ұсыну әдістері пайдаланылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы: Ұлттық еңбек нарығындағы жастардың позициясын бағалау қажеттілігі олардың елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы айқындаушы рөліне байланысты. Жастардың қоғамға ойдағыдай кірігуін қамтамасыз ету көптеген мәселелерді шешеді, соның ішінде қоғамдық ұдайы өндіріске қол жеткізу, еңбек өнімділігінің артуы және жас мамандардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру жатқызылады.

Зерттеу нәтижелері: Авторлар қазақстандық еңбек нарығында жастардың позициясын жақсарту бойынша шаралар ұсынады.

Түйін сөздер: жастардың еңбек нарығы, жұмыспен қамту, білім беру, өзін-өзі жұмыспен қамту.

Анализ молодежного рынка труда в Республике Казахстан в условиях глобальных вызовов

Аннотация

Цель исследования – проведение анализа структуры занятости молодежи за 2014-2018 гг., определение влияния пандемии на развитие национального и регионального рынков труда, выделение проблемы несбалансированности молодежного рынка труда и выявление особенностей внутренней миграции молодого населения на казахстанском рынке труда.

Методология исследования включает общенаучные, частные, эмпирические и теоретические методы. При подготовке статьи были использованы методы и инструменты статистического анализа, сравнительного, структурного, факторного анализа. В качестве статистического инструментария использованы методы табличного и графического представления данных

Оригинальность/ценность исследования – необходимость оценки положения молодежи на национальном рынке труда обусловлена определяющей ее ролью в социально-экономическом развитии страны. Обеспечение успешной интеграции молодежи в общество решает широкий круг задач, среди которых достижение общественного воспроизводства, рост производительности труда, повышение конкурентоспособности молодых специалистов.

Результаты исследования: предложены меры по улучшению положения молодежи на казахстанском рынке труда.

Ключевые слова: молодежный рынок труда, занятость, образование, самозанятость.

¹ The article was prepared within the grant project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan AP08957434 «Development of a system of evaluation and certification of professional competences of experts of PPP in Kazakhstan in accordance with international standards and advanced technologies».

Introduction

The need to assess the situation of young people in the national labor market is determined by their role in the socio-economic development of the country. Ensuring successful integration of young people into society solves a wide range of tasks, including achieving social reproduction, increasing labor productivity, and increasing the competitiveness of young professionals.

Ensuring youth employment has an impact on the country's economic growth and socio-economic modernization and is considered as one of the most important factors determining the quantitative and qualitative parameters of the total labor force reproduction [1].

Review of literature

The special interest of foreign scientists in the study of theoretical and applied problems of youth employment development is confirmed by scientific works: Aguilar-Palacio I. [2], Youth B. [3], Blinova T. [4], Bohlinger S., Wolf S. [5], Bruno G. [6], Crisp R. [7] and others, prepared in major research and statistical centers. However, their research does not address the problems of youth and their employment in the Republic of Kazakhstan.

In Kazakhstan, fundamental and applied research in the field of youth employment, job creation, modernization of the education system, identification of promising professions, forecasting the need for qualified personnel, etc. is carried out by the Institute of Economics of Committee of Science of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan and in particular the Department of Social Policy and Human Capital Development [8; 9; 10; 11].

Main part of the research

The research methodology includes general scientific, private, empirical and theoretical research methods. Methods and tools of statistical analysis, comparative, structural, and factor analysis were used in the preparation of the article. Methods of tabular and graphical representation of data are used as statistical tools.

The youth of Kazakhstan represents the population aged 15-28. According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, in 2018, out of 2.1 million employed youth, 95.0 % belong to the age group 20-28 years old and make up more than a quarter of the economically active population of Kazakhstan. Moreover, for 2014-2018 the level of youth unemployment decreased by 0.4 % to 3.8 % (in absolute terms, the number of unemployed youth decreased by 22.0 thousand people). In parallel, there was a gradual decrease in the level of long-

term youth unemployment from 2.4 % in 2014 to 2.1 % in 2018, which positively characterizes the decline of the share of unemployed youth who have been unemployed for one year or more in the number of economically active youth (table 1).

It should be noted that during the period under review, the growth in the level of employment among young people was accompanied by an increase in the quality of the structure of employed youth. Thus, the number of unproductively self-employed youth in 2016-2018 decreased by 47.7 %, or 39.7 thousand people, while the number of productively employed people remained almost unchanged (427.7 thousand people). As a result, the share of young people who are productively employed (independently) increased from 84 % in 2016 to 91 % in 2018. There has been a reduction in the number of unproductively employed youth. For example, among inactive self-employed on an individual basis by 19 thousand people, among active and registered with income below the subsistence minimum – by 7.8 thousand people, reducing the number of unproductive employees in his household with incomes below the subsistence minimum amounted to 11.3 thousand people, and the number of unpaid family workers – 13.7 thousand (table 2).

The reduction of unproductively employed youth, the decrease in the number of employers among productively employed youth by 1.6 thousand people, and the weak growth of active young people with incomes above the subsistence minimum by 12.9 thousand people or (+4 %) indicate the existing problems in the formation of a high-quality and competitive class of self-employed youth. Lack of experience and skills in running their own business forces young people to choose employment.

Official data from The Committee on statistics show that the country still has a high percentage of self-employed young people, about 23 %. This feature is inherent not only in the youth labor market, but also for the entire employed population as a whole. At the same time, about 40 % of the self-employed population are unproductively employed, i.e., in essence, they are employed in a personal subsidiary farm in the production of products for their own consumption.

Of the total number of self-employed people, only 13 % were engaged in the production of products for sale, and many of them had incomes below the subsistence minimum.

Among self-employed youth, 41 % were unproductively employed in 2013, 31 % in 2014, 24 % in 2015, 16 % in 2016, and 9 % in 2018. Despite the positive trend of decrease in unproductively employed young people, their share is still quite high.

Table 1 – Main indicators of the youth labor market in Kazakhstan for 2014-2018*

	2014	2015	2016	2017	2018
Labor force, ths people	2 445,0	2379,9	2 275,5	2 141,0	2 119,6
Employed population, ths people	2 341,1	2275,3	2 182,7	2 057,3	2 036,7
Employees, ths people	1 673,8	1734,8	1 669,7	1 564,8	1460,5
Self-employed, ths people	667,3	540,5	513,0	492,5	471,3
Unemployed population, ths people	103,9	104,6	92,8	83,7	81,5
The level of youth unemployment, %	4,2	4,4	4,1	3,9	3,8
Long-term unemployment rate, %	2,4	2,6	2,2	2,1	2,1
Persons who are not part of the labor force, ths people	1 460,5	1486,7	1 454,3	1 429,1	1418,2
<i>Note – compiled according to the source [12]</i>					
*According to a sample survey of employment of the population aged 15 years and older. The upper age limit is specified in accordance with the law of the Republic of Kazakhstan «On state youth policy in the Republic of Kazakhstan» and includes persons under the age of 29 (28+).					

Table 2 – Structure of self-employed youth in Kazakhstan for 2016-2018

Name	2016	2018	change, %	change, abs
Self-employed	512 986	471 266	-8,1	-41 720
productively employed	429 733	427 747	-0,5	-1 986
employers	17 308	15 696	-9,3	-1 612
on an individual basis (registered and active) with incomes above the subsistence level	320 087	333 033	+4	12 946
in a personal subsidiary farm, production of products for sale (exchange) with incomes above the subsistence minimum	92 058	78 464	-14,8	-13 594
cooperative members with incomes above the subsistence level	280	554	+97,9	274
unproductively employed	83 253	43 519	-47,7	-39 734
on an individual basis (inactive from the number of reg. and unreg.)	40 569	21 498	-47	-19 071
in a personal subsidiary farm, production of products for own consumption	-	-	-	-
unpaid employees of family businesses	3 560	2 046	-42,5	-13 672
on an individual basis (registered and active) with incomes below the subsistence level	13 527	5685	-58	-7 842
in a personal subsidiary farm, production of products for sale (exchange) with incomes below the subsistence minimum	25 597	14 290	-44,2	-11 307
cooperative members with incomes below the subsistence level	-	-	-	-
<i>Note – compiled according to the source [12]</i>				

It is obvious that the industry structure of employment characterizes its quality. The analysis showed that the main part of economically active youth (2.1 million people) is employed in such sectors as trade (18.5 %), agriculture (12 %), industry (11 %), education (11.4 %), transport and warehousing (7.1 %), construction (6.6 %), public administration (6.0 %) (table 3). At the same time, in 2012-2018, there was an industry-wide flow of employed young people.

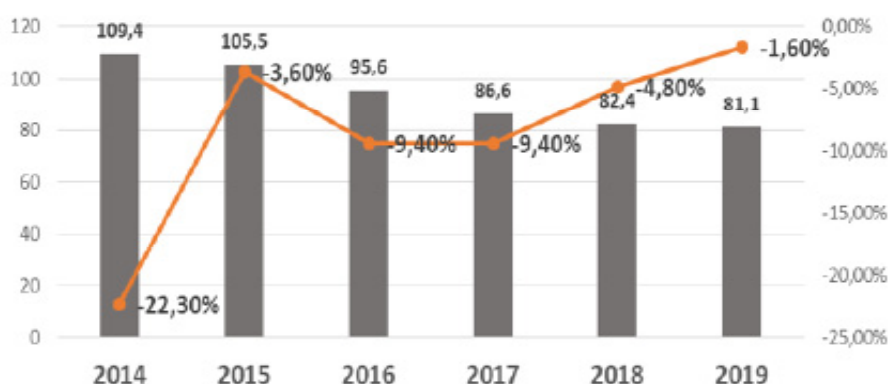
So, if in 2012 28.9 % of young people were employed in the «agriculture» sector, in 2019 the most popular type of economic activity is wholesale and retail trade (388.8 thousand people), agriculture, forestry and fisheries (253.1 thousand people), education (239.7 thousand people), transport and warehousing (149.9 thousand people), manufacturing (121.1 thousand people). The lowest level of employment is in such industries as mining and quarrying (56.8 thousand people), information and communication

(47.1 thousand people), in the field of art, entertainment and recreation (42.6 thousand people), as well as in the field of water supply, sewerage system, control over the collection and distribution of waste (12.8 thousand people) [13].

The total number of unemployed young people aged 15-28 years decreased to 81.1 thousand people at the end of the 2nd quarter of 2019 (-1.6 %) compared to the same period in 2018 (82.4 thousand people) (figure 1).

Table 3 – Employed youth aged 15-28 years for the 2nd quarter of 2018-2019 (thousand people)

Indexes	2019	2018	Growth, %
Total:	2099,2	2038,8	3,0
Wholesale and retail trade; repair of cars and motorcycles	388,8	335,9	15,8
Agriculture, forestry and fisheries	253,1	276,7	-8,5
Education	239,7	229,2	4,6
Transport and warehousing	149,9	137,1	9,3
Building	138,6	149,5	-7,3
Public administration and defense; mandatory social security	125,1	133,6	-6,4
Manufacturing industry	121,1	129,4	-6,4
Health and social services	114,3	109,8	4,1
Activities in the area of administrative and support services	82,3	73,3	12,4
Provision of other services	81,6	70,7	15,5
Professional, scientific and technical activities	66,6	61	9,2
Financial and insurance activities	60,1	60,7	-0,9
Mining and quarrying	56,8	48,3	17,6
Accommodation and food services	52,9	45	17,6
Information and communication	47,1	52,4	-10,3
Arts, entertainment and recreation	42,6	38,4	11,0
Real estate transactions	38,5	43,9	-12,3
Electricity, gas, steam and air conditioning	27,3	30	-8,9
Water supply; Sewerage system, control over waste collection and distribution	12,8	14,1	-9,0
Note – compiled according to the source [12]			

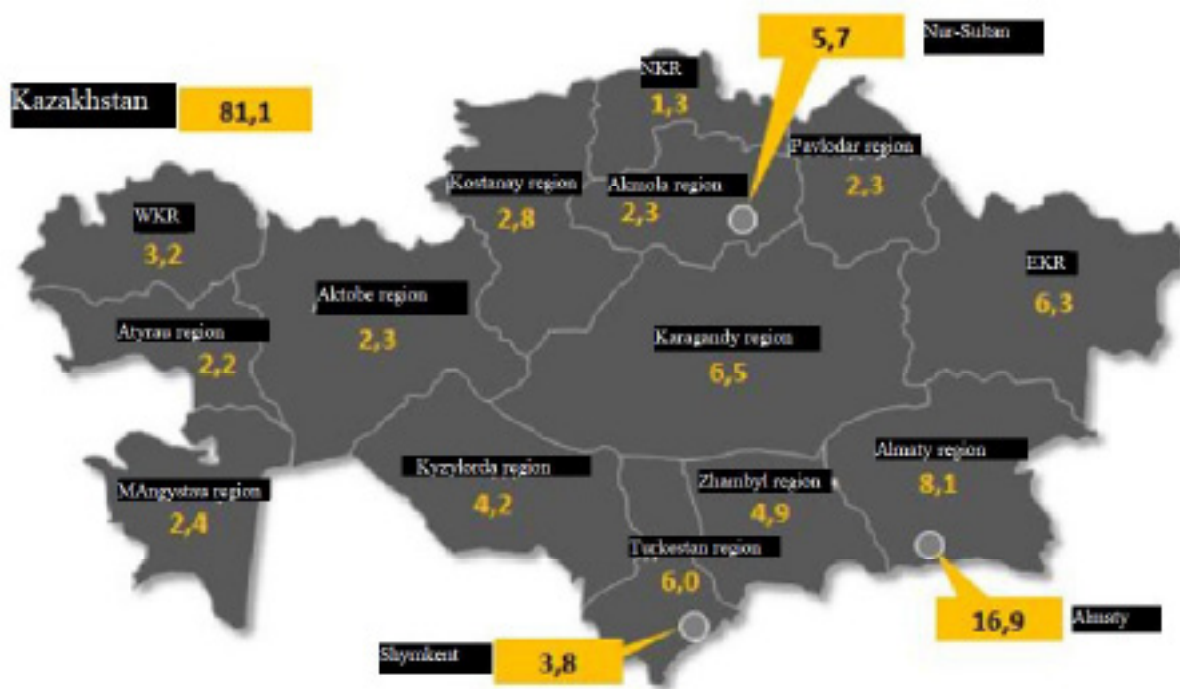
(labels: grey – unemployed youth, orange – growth)

Note – compiled by authors according to the source [14]

Figure 1 – Unemployed youth aged 15-28 in the 2nd quarter of 2018-2019

In the regional aspect, most of the unemployed youth is observed in Almaty (16.9 thousand people), Almaty and Karaganda

regions (8.1 thousand people and 6.5 thousand people, respectively) (Figure 2).

Note – compiled by authors according to the source [14]

Figure 2 – The level of unemployment in the regions of Kazakhstan, in (thousand people)

In the first half of 2019, the lowest level of youth unemployment between the ages of 15 and 28 is observed in Atyrau (2.4 %), Zhambyl (2.4 %) and Aktobe (2.5 %) regions, the highest level is in Almaty (6.3 %), in the Karaganda region (5 %) and in Nur-Sultan (4.5 %).

According to the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, in the first half of 2019, 186 thousand jobs were created in the country in trade, construction and agriculture, which is 7 % more than in the same period in 2018. About 30 % of created jobs are in the city of Almaty, Almaty and Mangistau regions, 42 % or 77 thousand jobs were in the countryside [14].

The development of the labor market in Kazakhstan in 2020 was influenced by the COVID-19 pandemic. Thus, according to the Electronic Labor Exchange Enbek.kz, compared to 2019, there was a decrease in the number of resumes and vacancies during the state of emergency from 35 % to 23 %, respectively, and as the strict restrictions were lifted within the framework of quarantine measures in May their number increased 1.6 and 3.5 times, respectively. New vacancies were offered by the construction industry in accordance with the implementation of anti-crisis measures, the Employment Roadmap, and their number was increased from 8 % to 43 %.

In the regional context, in the cities of Almaty, Nur-Sultan, Kostanay, 29 % of all vacancies were created in May this year. Turkestan, Zhambyl and Almaty regions became leaders in the number of resumes from the total number of job seekers. In terms of professional groups, the most affected by the pandemic were service workers with low qualifications and unstable jobs, including waiters, movers, cleaners, salespeople, kitchen workers, etc.

The youth labor market in Kazakhstan shows an imbalance, which manifests itself in the following:

- employment of young people in low-productivity sectors such as trade, agriculture, education;
- unattractiveness of youth entrepreneurship (young people mostly work as hired workers in cities (64.2 %);
- in the educational level of employed youth (42.9 % with higher and incomplete higher education are hired workers, 25.2 % with higher education are self-employed);
- in the differentiation of wages, which for the majority of young workers is almost 2 times lower than the average monthly nominal wages in the economy as a whole, especially in agriculture, health care, and public administration.

Analysis of the internal migration of the young population showed a significant outflow of young people from the southern region of Kazakhstan (with the exception of Almaty), where the migration balance in 2016 amounted to -24,297 people, which is significantly higher than other regions: The Northern region (-497 people), Central region (-368 people), Eastern region (-2154 people) and Western region (181 people).

A consequence of the regional concentration of youth is an increase in the surplus of labor resources in large cities. Thus, in 2013–2016, more than 234 thousand young people left the countryside, which led to an increase in internal migration to cities by 36.7 %. This trend may become a factor in increasing the level of social tension in cities and increasing the load on the socio-economic infrastructure of large cities.

The regional imbalance in the labor force of young people reinforces the continuing imbalance of supply and demand in the labor market for various professions, which, in turn, is due to insufficient information about modern relevant specialties in various sectors of the economy. Moreover, the lack of an effective assessment and forecast of the required specialties leads to a discrepancy between the specialties produced and the modern needs of the labor market.

The current crisis has forced many governments to increase funding for the health care system and cut spending on other sectors, including education, which will not allow to fully implement the initiatives of states aimed at the development of the vocational education system, vocational guidance of young people, their socialization, employment for decent work, the creation of high-quality jobs, reduction of youth unemployment, etc.

This, in turn, increases the risk of an increase in the number of the most vulnerable group of the population and affects the development of the country's human capital, in the long term it will lead to professional idleness of young people, temporary and underemployment, lower wages and loss of income, career opportunities, and social crises. According to some experts, one school year lost by a young person leads to a decrease in lifetime income of up to 10 %.

Research results

For a comprehensive solution to the problems of youth employment, the following directions can be proposed:

- increasing competitiveness by creating opportunities for gaining practical work experience for graduates of educational institutions;
- introduction, on a legal basis, of the obligatory hiring of a certain number of graduates;
- quota of wages. Creation of a mechanism for financing graduate salaries 50 % payment from the employer, 50 % from special employment

agencies within six months in those specialties where the lowest level of remuneration is observed. For example, specialties are agricultural, medical, education and science;

- increasing investment in science and education to raise the level of salaries of scientists and teachers;

- attracting young people to the scientific and educational sphere in order to improve the status and prestige of the professions of a teacher and scientist in society;

- development of a mechanism for the transparency of granting grants for research work in order to support young scientific personnel;

- creation of a unified database of vacancies for young specialists;

- analysis and monitoring of the number of unemployed, employed, the level of unemployment and employment, the structure of employment, and other target groups: self-employed rural youth, long-term unemployed youth, young unemployed disabled people, orphans, etc.;

- activating youth by attracting them to participate in social activities, volunteering, various activities to develop personal qualities, spiritual and cultural level, etc.;

- improving the institutional framework;

Thus, measures to improve the situation of young people in the Kazakhstani labor market amid a pandemic include:

- improvement of the mechanism for conducting short-term vocational training (retraining) of workers using elements of the dual model of training;

- improvement of distance educational technologies using open banks of lectures, seminars and master classes of scientists and practitioners;

- development and implementation of a mentoring program in youth entrepreneurship with the involvement of successful people with experience in building sustainable business structures, organizing regular meetings and business consultations;

- development of flexible mechanisms of financial support for students and graduates of universities. For example, an increase in the size of scholarships (for example, in the United States, 14 billion US dollars were allocated for these purposes, in Germany - 100 million euros), the suspension of the accrual of interest and penalties on educational loans, automatic repayment of borrowers' loans until October 2020, the provision of interest-free loans for students who have lost their jobs, in the amount of 650 euros per month until March 31, 2021, the creation of additional jobs for university graduates; subsidizing employers and providing tax incentives to employers when hiring or training young specialists, making temporary changes to labor relations to attract young people with higher or vocational education in various specialties and

jobs (part-time work, teleworking), providing 3 thousand euros to companies, who have entered into contracts for internships and professional practice, etc., for parents who work part-time, maintain the benefit and partner bonus, provide a child benefit of 300 Canadian Dollar per child (Canada), a one-time payment of € 300 per child for all families and a monthly benefit of € 185 for low-income families (Germany) and others [15];

- psychological and consulting support for young people who lost their jobs during the pandemic;

- development of a program for the relocation of youth to the village in such specialties as programmers, analysts, designers, accountants who can work remotely, the creation of work and public sites for them with a developed infrastructure, high-quality and high-speed Internet, the provision of comfortable housing, places in kindergartens and schools for children;

- development of small business in agriculture and processing, in the field of tourism;

- creation of peasant farms on the basis of family orphanages for the social adaptation of orphans, attracting them to work and living in the countryside;

- the use of a new tool for ensuring employment and the format of interaction between the state and the population in the post-pandemic period, as a social contract.

References

1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 г. [Electronic source] // Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. – 2017. – URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaevanarodu-kazahstana-31-yanvary-2017-g (accessed: July 25, 2020).

2 Aguilar-Palacio I. Youth unemployment and economic recession in Spain: influence on health and lifestyles in young people (16-24 years old) // *International Journal of Public Health*. – 2015. – Vol. 60. – Issue 4. – P. 427–435.

3 Bell D. N.F., Blanchflower D. G. Youth unemployment in Greece: measuring the challenge // *Journal of European Labor Studies*. – 2015. – Vol. 4. – Issue 1. – P. 1–25.

4 Blinova T. Vocational Education in the System of Determinants of Reducing Youth Unemployment: Interregional Comparisons // *Procedia Social and Behavioral Sciences*. – 2015. – Vol. 214. – P. 526–534.

5 Bohlinger S., Wolf S. Between Dynamism and Stagnation: Policy transfer of cooperative vocational education as a way out of youth unemployment in Southern Europe // *Zeitschrift Fur Padagogik*. – 2016. – Vol. 62. – Issue 3. – P. 340–357.

6 Bruno G., Choudhry Tanveer M., Marelli

E., Signorelli M. The short- and long-run impacts of financial crises on youth unemployment in OECD countries // *International Journal of Manpower*. – 2017. – Vol. 33. – Issue 1. – P. 76–95.

7 Crisp R., Powell R. Young people and UK labour market policy: A critique of «employability» as a tool for understanding youth unemployment // *Urban studies*. – 2017. – Vol. 54. – Issue 8. – P. 1784–1807.

8 Мельдаханова М.К., Калиева С.А. и др. Приоритеты социальной модернизации Казахстана: коллективная монография / Под ред. А.А. Сатыбалдина. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2016. – 292 с.

9 Meldekhanova M. K., Kaliyeva S. A., Adilkhanov M. A. Formation of the new quality of human capital assets in conditions of innovative modernization of Kazakhstan // *International Conference on Business and Economics KODISA*. – Seoul: Seoul National University, 2018. – P. 109–111.

10 Ferenc F., Kalyeva S. A., Sadykov I. Social and economic influence of precarization: international outlook from the viewpoint of the nongovernmental sector // *Civil Szemle*. – 2016. – Vol. 13. – Issue 2. – P. 5–22.

11 Buitek E. K., Kaliyeva S. A. Application of the cluster analysis method in assessment of the rate of unemployment in Kazakhstan // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – № 1 (130). – P. 87–99.

12 Занятость в Казахстане за 2014-2018 гг. Статистический сборник // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Нұр-Сұлтан, 2019. – 231 с.

13 Жусупова А. Дело молодое // *Expert Kazakhstan [website]*. – 2019. – URL: <http://expertonline.kz/a16104/> (accessed: July 15, 2020).

14 Уровень молодежной безработицы в РК сократился до 3,8 % [Electronic source] // *Finprom [webportal]*. – URL: <https://clck.ru/RpmZ2> (accessed: July 15, 2020).

15 АСИ и ВШЭ изучили влияние пандемии на уровень жизни молодежи [Electronic source] // *АСИ Team [website]*. – 2020. – URL: <https://asi.ru/news/152551/> (accessed: August 15, 2020).

References

1 “Address of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan ‘The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness’” (2017), available at: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaevanarodu-kazahstana-31-yanvary-2017-g (accessed: July 25, 2020) (In Russ.).

2 Aguilar-Palacio I. (2015), “Youth unemployment and economic recession in Spain: influence on health and lifestyles in young people (16-24 years old)”, *International Journal of Public Health*, Vol. 60, Issue 4, pp. 427–435.

3 Bell D.N.F. and Blanchflower D.G. (2015), “Youth unemployment in Greece: measuring the challenge”, *Journal of European Labor Studies*, Vol. 4, Issue 1, P. 1–25.

4 Blinova T. (2015), “Vocational Education in the System of Determinants of Reducing Youth Unemployment: Interregional Comparisons”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 214, pp. 526–534.

5 Bohlinger S. and Wolf S. (2016), “Between

Dynamism and Stagnation: Policy transfer of cooperative vocational education as a way out of youth unemployment in Southern Europe”, Zeitschrift Fur Padagogik, Vol. 62, Issue 3, pp. 340–357.

6 Bruno G., Choudhry Tanveer, M., Marelli E. and Signorelli M. (2017), “The short- and long-run impacts of financial crises on youth unemployment in OECD countries”, International Journal of Manpower, Vol. 33, Issue 1, pp. 76–95.

7 Crisp R. and Powell R. (2017), “Young people and UK labour market policy: A critique of ‘employability’ as a tool for understanding youth unemployment”, Urban studies, Vol. 54, Issue 8, pp. 1784–1807.

8 Meldakhanova M.K., Kalieva S.A. and others. (2016), “Priority social modernization of Kazakhstan”, Monograph, under the editorship of the A.A. Satybaldin, Institute of Economics of the Committee of Science of MES of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 292 p. (In Russian).

9 Meldekanova M. K., Kaliyeva S. A. and Adilkhanov M. A. (2018), “Formation of the new quality of human capital assets in conditions of innovative modernization of Kazakhstan”, International Conference on Business and Economics KODISA, Seoul National University, pp. 109–111.

10 Ferenc F., Kalyeva S. A. and Sadykov I. (2016), “Social and economic influence of precarization: international outlook from the viewpoint of the nongovernmental sector”, Civil Szemle, Vol. 13, Issue 2, pp. 5–22.

11 Buitek E. K. and Kaliyeva S. A. (2020), “Application of the cluster analysis method in assessment of the rate of unemployment in Kazakhstan”, Central Asian Economic Review, No. 1 (130), pp. 87–99.

12 “Zanyatost v Kazahstane za 2014-2018 gg.” (2019), Statistics collection, Committee of Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, 231 p. (In Russ.).

13 Zhushupova A. (2019), “Delo molodoe”, Expert Kazakhstan, available at: <http://expertonline.kz/a16104/> (accessed: July 15, 2020) (In Russian).

14 “Uroven’ molodezhnoj bezraboticy v RK sokratilsya do 3,8 %” (2020), Finprom, available at: <https://clck.ru/RpmZ2> (accessed: July 15, 2020) (In Russ.).

15 “ASI i VSHE izuchili vliyanie pandemii na uroven’ zhizni molodezhi” (2020), ACI Team, available at: <https://asi.ru/news/152551/> (accessed: August 15, 2020).

Information about the authors

Saule A. Kaliyeva - Doctor of Economics, Associate Professor, Academician of the MAIN, Chief Researcher, Institute of Economics Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: kalievas@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0533-2728>

Elvira K. Buitek - corresponding author, Master of Economics, Senior Lecturer, Doctoral Student University of International Business, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: buitek.elvira@mail.ru

Marziya K. Meldakhanova - Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher, Institute of Economics Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: k.marziya@inbox.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6003-4259>

Авторлар туралы мәліметтер

Қалиева С.А. - Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті Экономика институтының экономика ғылымдарының докторы, доцент, бас ғылыми қызметкері, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: kalievas@mail.ru. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0533-2728>

Бүйтек Э. - корреспондирующий автор, экономика магистрі, аға оқытушы, Халықаралық бизнес университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: buitek.elvira@mail.ru

Мельдаханова М.К. - экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті Экономика институтының бас ғылыми қызметкері, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: k.marziya@inbox.ru. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6003-4259>

Дата поступления рукописи: 25.09.2020.

Прошла рецензирование: 05.11.2020.

Принято решение о публикации: 15.11.2020.

Received: 25.09.2020.

Reviewed: 05.11.2020.

Accepted: 15.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 25.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 05.11.2020.

Жариялауға қабылданды: 15.11.2020.

Қазақстандағы исламдық қаржыландыруды бағалау және саланы дамыту мүмкіндіктері

Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздықова, А.А. Сапарова, Ж.К. Жетібаев

Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Түйін

Исламдық банктік жүйенің эволюциясын, әсіресе ХХ ғасырдың соңғы он жылында, яғни 90 жылдардан кейін қарасақ, исламдық банк әлемде де, Орталық Азияда да айтарлықтай даму қарқынына қол жеткізгендігін атап өту керек. Орталық Азияның маңызды елдерінің бірі Қазақстанда, исламдық банк жүйесі аймақтағы даму үрдісімен қатар дамуда. Исламдық банк әсіресе 2008 жылғы әлемдік экономикалық дағдарыстың салдарынан маңыздылығы артты. Шын мәнінде, 2030 жылға қарай Қазақстан ТМД және Орталық Азия елдері үшін ислам орталығына айналады, осылайша исламдық қаржыландыруды дамытудың маңызды кілті болады деп күтілуде. Исламдық банк жүйесінің қаржы саласындағы маңыздылығын ескере отырып, бұл зерттеуде Қазақстандағы исламдық банкінгтің өткені, бүгінгі және болашағы қарастырылды.

Түйін сөздер: исламдық банк жүйесі, дәстүрлі банк секторы, шариғат. Қазақстан, сукук, такафул, пайыз, Ислам Даму Банкі.

Оценка исламского финансирования и возможности его развития в Казахстане

Аннотация

В процессе эволюции, особенно после 1990-х годов, исламский банкинг получил важный импульс развития как в мире, так и в Центральной Азии. В Казахстане, одной из значимых стран Центральной Азии, исламский банкинг развивается параллельно с тенденцией развития региона в целом. Исламская банковская система стала активна после глобального экономического кризиса 2008 года. Аналитики считают, что к 2030 году Казахстан станет исламским центром среди стран СНГ и Центральной Азии, таким образом, станет важной ключевой страной для развития исламской финансовой системы. Ввиду этой важности в исламском банковском секторе, данное исследование сосредоточено на прошлом, настоящем и будущем исламского банкинга в Казахстане.

Ключевые слова: исламский банкинг, традиционный банкинг, шариат. Казахстан, Сукук, Такафул, процент, Исламский банк развития.

Assessment of Islamic finance and opportunities for its development in Kazakhstan

Abstract

When we look at the evolution of Islamic banking, especially after the 1990s, it is noteworthy that Islamic banking has achieved an important development momentum both in the world and in Central Asia. In Kazakhstan, one of the important countries of Central Asia, Islamic banking is also developed parallel to the development trend in the region. Islamic banking has been on the agenda especially in the aftermath of the 2008 global economic crisis. In fact, it is thought that by 2030, Kazakhstan will become an Islamic center for the CIS and Central Asian countries, thus becoming an important key country for the development of Islamic finance. In view of this importance in the Islamic banking sector, this study focuses on the past, present and future of Islamic banking in Kazakhstan.

Keywords: Islamic banking, traditional banking, Sharia, Kazakhstan, Sukuk, Takaful, Riba, Islamic Development Bank

Кіріспе

Исламдық қаржыландырудың Қазақстандағы қалыптасу ерекшеліктеріне тоқталып, исламдық банкінгнің еліміздегі соңғы он жылдағы өткен тарихына шолу жасап, даму үрдісіне сипаттама бердік. Қазіргі кезеңдегі жаһандық дағдарыс барысында исламдық банкінг өміршеңдігін көрсетті. Исламдық қаржыландыру жүйесінің ерекшелігі, барлық шаруашылық қызметтерді қамти алады яғни, жеке тұлғаның қажеттілігінен бастап, мемлекеттің мәселелерін шешуде де оңтайлылық танытады. Исламдық банкінгнің жемісті жұмыс жасау мүмкіндігі, қоғамның барлық салалалары құқықтық, саяси және әлеуметтік база шариғатқа негізделген

болуы шарт болып саналады. Алайда соңғы мәліметтерге сүйенсек, исламдық қаржыландыру мұсылман мемлекеттерінен басқа да батыс мемлекеттерінде даму үрдісін көрсетеді. Әлемде исламдық қаржыландыру секторы қарқынды даму үстінде, жылда 15-20 пайызға өсу деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар әлемде 400 қаржылық институттары өзінің тәжірибесінде қолданып, олардың жылдық айналымы 800 млрд долларды құрады. Сонымен қатар исламдық банкінгтің жаңашылдығы ретінде, яғни еліміздегі қаржыландыру жүйесінде исламдық қаржыландырудың хронологиясын, тарихи қалыптасуындағы кезеңдерге шолу жасаумен қатар, исламдық банкінгтің қаржылық ұтымдылығынан да

бұрын, активтерге негізделген қаржылық жүйенің әлеуметтік жауапкершілікті, қауіп-қатерді бөлісу сияқты бірқатар артықшылықтарын, еліміздің қаржыландыру жүйесіне енгізуді қарастыру болып табылады. Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, ұсыныстар жасау мақсатында елдің исламдық қаржыландыруды дамытудың мемлекеттік жоспарлары мен соңғы 10 жылдағы нақты жағдайдың арасындағы қатынасты айқындау болып табылады. Қазақстанда исламдық қаржыландыруды енгізу мен дамытуда бірқатар негізгі экономикалық және әлеуметтік қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді.

Исламдық қаржыландыру 1970-ші жылдардан бастап тұрақты түрде дамып келеді, бірақ исламдық қаржыландырудың өсуі көбінесе араб мемлекеттерінде және Оңтүстік-Шығыс Азияның мұсылман дінін ұстанатын аймағында (әсіресе Малайзия) шоғырланды [1]. Исламдық қаржы ресурстарын бағыттауға қызмет ететін Лондон немесе Нью-Йорк сияқты жаһандық қаржы орталықтарының ерекшеліктері байқалады. [2]. Алайда, 1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан және жаңа мемлекеттердің пайда болуынан бастап, Орталық Азия мен Оңтүстік Кавказдың мұсылман дінін ұстанатын елдер аймағында исламдық қаржыландыруға негізделген банк жүйесі пайда болғанына куә болды. 1990 жылдардың ортасында Орталық Азия елдерінің көпшілігі Ислам Конференциясы Ұйымына (ИБҰ) мүшелікке бағытталған, Ислам Даму Банкінің (ИДБ) ресурстарын пайдалануға мүмкіндік берді.

Аймақтың әр елі заманауи қоғамдық-саяси және экономикалық құрылымының сипатына қарай әртүрлі дәрежеде исламдық банк жүйесімен қаржыландыру құралдарын қолданды. Атап айтқанда, Қазақстан билігі қабылдаған қадамдар, оның ішінде Қазақстандағы исламдық қаржы индустриясына шолу және заңнамалар шеңбері, жол картасы, алғашқы исламдық институттардың ашылуы және алғашқы исламдық қаржы институттарының ашылуы исламдық банкинг үшін жақсы мүмкіндік ұсынады [3]. Содан бері Қазақстан Республикасының үкіметі исламдық қаржыландыруды алға бастыру туралы шешім қабылдады [4]. Негізгі міндеттердің бірі - индустриялық аудандарды дамытуға тартылатын ұзақ мерзімді инвестицияларды дәйекті түрде тарту. Екінші міндет - қаржыландырудың бір көзіне тәуелділікті азайтуға бағытталған инвестициялық ағындар арқылы әртараптандыруды басқару. Тағы бір міндет - экономикалық тұрақтылық

пен исламдық қаржыландыру жүйелерінің функцияларын мыналар негізінде реттеу: (1) инвестициялық капиталды тарту және осы инвестициялық ағындарды қолда бар қосымша құнды құру үшін нақты экономикаға бағыттау; (2) пайыздық мөлшерлемелерді жеңілдету; (3) тәуекелі бар тұлғалармен жасалатын операцияларға қатысты алып-сатарлыққа тыйым салу; (4) қаржы операцияларына қатысушы тараптар арасында тәуекелдерді бөлу; және (5) әлеуметтік-белсенді қызмет [5]. Соңғы жылдары исламдық банкингті Қазақстанның қаржылық құрылымына енгізу кеңінен талқыланды. Исламдық банкингтің мәнін түсіну үшін алдымен исламдық қаржыландыру мен ислам экономикасын анықтау қажет.

Әдебиеттерге шолу

Негізгі арнайы әдебиеттердің сараптамасы көрсеткендей, ислам экономикасы ислам дінінің моральдық құндылықтары мен құқықтық регламенттеріне негізделген қаржылық-экономикалық жүйе ретінде түсініледі. Бұл жүйенің идеологиялық негізі Құран аяттарына және мұсылман ғалымдарының экономикалық көзқарастарына және шарифаттың ислам заңдарына негізделген. Ислам экономикасы құрылымындағы экономикалық активтер арасындағы қатынастарда әділеттілік принциптері мен ережелеріне үлкен мән беріледі. Ислам құқығы тұрғысынан, шарифат нормаларына қайшы келетін кез-келген экономикалық қызметке жол берілмейді [6]. Исламдық банктер қызметінің басты ерекшелігі - пайыздарға тыйым салу, Рибә. Шарифат Рибаны әділетсіз пайда деп санайды, өйткені несие беруші оны алуға тырыспайды [7].

Мударәба және Мушарәка классикалық исламдық қаржыландыру өнімдері - несие беруші мен қарыз алушыдан жобаға қатысуды талап етеді. Исламдық сауданы қаржыландыру кезінде өнімді сатып алуды банк жүзеге асыруы керек немесе тапсырыс берушіге беруі керек. Осыған байланысты исламдық сауданы қаржыландыру дәстүрлі несиеден ерекшеленеді [8]. Исламдық қаржылық жүйенің маңызды элементі ретінде қатысушы банктер, исламдық сақтандыру компаниялары, өзара қорлар қарастырылады [9].

Бүгінгі таңда Қазақстанда исламдық банкті дамытудың жақсы перспективалары бар. Отандық банктер өздерінің тәуекелдерін әртараптандыруға мүдделі. Себебі дәстүрлі банк жүйесімен қатар, исламдық қаржыландыруды өздерінің тәжірибесінде қолдануды қолға алу арқылы банктер қауіп-

терін азайтуға мүмкіндік алады. Сонымен қатар исламдық банкингті енгізу араб елдерімен және олардың қаржы-несиелік институттарымен экономикалық қатынастардың дамуына ықпал етеді және Таяу Шығыстан ақша тартуға жақсы мүмкіндік береді.

Пайда болуы және дамуы

Исламдық қаржыландырудың дамуы және оның әлемдегі қазіргі жағдайына қаржыландырудың негізгі бағытын айқындайды. Пайызсыз банк секторы немесе исламдық қаржыландыру жүйесі; діни себептерге байланысты пайызсыз жинақталған ақшасын бағалау және заманауи банктік қызметтерді ұсыну пайызбен жұмыс істейтін дәстүрлі банктерге балама ретінде құрылған қаржы институттары болып табылады.

Сонымен қатар исламдық қаржыландыру жүйесінде тұтынушыларына ауқымды сараптама жүргізіп, сіздің қажеттілігіңіздің мұқтажыңызды сараптайды. Егерде сіздің активтеріңіздің көлемі ауқымды болса банк өзінің қызметіне басқа сома дайындайды, ал егер де сіздің қаражатыңыз аз болса, капиталыңыздың көлеміне қарай сізге басқа сома тағайындайды. Яғни тұтынушының қаражатының көлеміне қарай банк қызметінің сомасы айқындалады.

Ислам дінінің пайызға тыйым салуы мұсылман елдерінде балама банк жүйесін құруға қажеттілік туындады. Исламдық банктердің алғашқы тәжірибесі 1963 жылы Египеттің Дахила қаласындағы Мит Гамр қаласында құрылған жергілікті жинақ банктері болды. Бұл Джемал Абдүл Насырдың президенттік кезіндегі барлық банктерді ұлттандыруға балама ретінде жасалынған эксперимент нәтижесінде пайда болды [10].

Қазіргі заманғы қаржылық әдістерді қолдану және исламдық қағидаларға сәйкес қаржы институттарының пайда болуы 1970 жылдармен сәйкес келді. 1971 жылы Египет мемлекетінің қолдауымен Наср әлеуметтік банкі пайызсыз коммерциялық банк ретінде құрылды. Наср әлеуметтік банкінің құрылуымен теориясыз пайызсыз банкинг практикаға енгізілді [11]. Алайда, 1970 жылдардағы бірқатар конференциялар институционалды негізді анықтауға көмектесу үшін дінтанушылар мен қаржы сарапшыларын жинады. Осы конференциялардан кейін пайызсыз банкинг саласында жұмыс істейтін алғашқы қаржы институттары құрыла бастады [12].

1975 жылы 20 қазанда Ислам Даму Банкі (ИДБ) Азиядағы және Африкадағы 29 исламдық елдердің қатысуымен халықаралық деңгейде алғашқы исламдық пайызсыз банк

ретінде құрылды. Одан кейін Дубай Ислам Банкі (1975), Египет Файсал Ислам Банкі (1977), Кувейт Қаржы Корпорациясы (1977), Судан Ислам Банкі (1977), Иордан Ислам Банкі (1978) және Бахрейн Ислам Банкі (1979) болды. 1981 жылы халықаралық деңгейде пайызсыз банкингті жүзеге асыру үшін Багамада Дар-Мал-әл-Ислам және Аль-Барака компаниялар тобы құрылды [13].

Қазіргі таңда әлемдегі қаржыландыру секторындағы исламдық қаржыландыру жүйесінің даму деңгейін, оның оң дамуына жұмылдыратын инвестицияға әсері талқыланады. Нәтижесінде исламдық банк қаржыландыру жүйесінің әлемдегі орны оның елімізге енгізудің оң жақты факторларын талқылау болып табылады. Исламдық банк секторы өсуді жалғастырды және 2001 жылы бұл банктер мен мекемелердің саны 267-ден асты. 2005 жылғы есептерге сәйкес, ислам банктері 2004 жылы классикалық коммерциялық банктерге қарағанда едәуір өсуді көрсетті [12]. Атап айтқанда, 2008 жылғы жаһандық дағдарыс банк-қаржы жүйесінің күйреуіне себеп болды, бұл ретте исламдық банкинг пен қаржыландыруды зерттеу орталықтары мен академиялық бағдарламалар жүйелік дағдарыстардың алдын-алу құралы бола алады деген ой қабылданды. Бұл тұрғыда пайызсыз қаржыландыру немесе этикалық қаржыландыру деп аталатын исламдық қаржыландыру жүйелік тәуекелдерді төмендету және тәуекелдерді бөлуге негізделген активтерге негізделген құрылымы мен нақты экономика арасындағы байланысты орнату тұрғысынан маңызды балама ұсынады.

Ислам ережелеріне негізделген әлемдегі қаржы активтерінің жалпы көлемі 1990 жылы 150 млрд АҚШ долларын құрады, ал қазіргі таңда 2 трлн АҚШ долларынан асты (1-кесте). Исламдық қаржылық операциялар жылына шамамен 15-20% өседі. Алайда, исламдық қаржыландырудың әлеуеті бүкіл әлемде, әсіресе мұсылман халқы басым елдерде анағұрлым жоғары. Бұл әлеует жеткілікті дәрежеде бағаланып жатқан жоқ.

Екінші жағынан, исламдық қаржыландыру орталығы болуға ұмтылу мұсылман елдері үшін ғана емес, сонымен қатар Англия және Люксембург сияқты Батыс елдері үшін де мақсат болып табылады. Мысалы, Ұлыбритания 2001 жылы Орталық ислам банкінде елде исламдық қаржыландыру секторын құру және осы саладағы кедергілерді анықтау үшін жұмыс тобын құрды, ал 2011 жылы «Исламдық қаржыландыру секретариаты исламдық қаржыландыруды дамытуды үйлестіру және қолдау үшін жұмыс

жасады. 2014 жылы 200 миллион фунт стерлинг көлеміндегі алғашқы сукук эмиссияланды. Сондықтан исламдық қаржыландыру мен осы саладағы бәсекелестікке деген қызығушылық пен бағдар мұсылман елдерінде ғана емес, бүкіл әлемде маңызды болып табылады [14].

Кестеден көріп отырғанымыздай, ислам ережелеріне сәйкес қаржылық операциялар жылына шамамен 15-20% өседі. Бүгінгі таңда сауда көлемі 2 трлн доллардан асады.

Осыдан байқағанымыздай, исламдық қаржыландыру 70-ші жылдардан бастап тұрақты дамып келеді, бірақ өсімнің көп бөлігі араб мемлекеттерінде және Оңтүстік-Шығыс Азияда, негізінен мұсылман аймақтарында шоғырланды. Мүмкін, бұл мәселенің жалғыз ерекшеліктері олардың исламдық қаржы ресурстарын басқару мен басқарудың ұйымдастырушылық орталығы ретінде қызмет етуі мүмкін.

Кесте 1 – Исламдық банк жүйесінің қаржы активтері, млрд АҚШ доллары

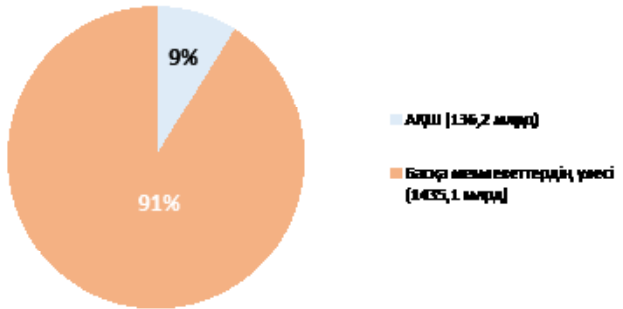
Мемлекеттер	2017 жылдың жиынтық активтері	2007-2017 жж орташа өсім (%)
Иран	560	12.70
Сауд Арабиясы	401	20.95
Малайзия	335	20.89
БАӘ	197	18.58
Кувейт	121	8.12
Бахрейн	43	7.49
Катар	130	28.11
Түркия	81	24.41
Англия	61	13.47
Индонезия	66	56.06
Бангладеш	31	20.00
Мысыр	31	20.39
Судан	24	18.68
Пәкістан	23	17.55
Иордания	19	27.98
Ирак	25	24.44
Басқа елдер	145	49.25
Жалпы	2,293	17.82
Дереккөз:	www.ifsb.org	негізінде қурастырылған.

Исламдық қаржыландыру жүйесінде Исламдық банк активтерінің жалпы активтері 1435,1 млрд құрайды. АҚШ үлесі 136,2 млрд долларды құрайды. Жалпы қаржы активтердің 91 пайызы ислам мемлекеттерінің активтері 91% құрайды (сурет 1).

Бұл суретте көргеніміздей, әлемдегі алпауыт мемлекет АҚШ-та исламдық қаржыландырудың 9 пайызды құрап отыр. Бұдан шығатын қорытынды біздің елімізде

исламдық қаржыландыру жүйесін біртіндеп, еліміздің қаржы секторына енгізудің ешқандай қауіптілігі жоқ деп есептейміз.

Қазіргі таңда исламдық қаржыландыру жүйесі жаңа бағытқа қарай дамып жатыр деп толығымен айта аламыз. Себебі мұсылман мемлекеттерінде кең етек алуымен қатар, АҚШ, Ұлыбритания сияқты, сонымен қатар Босния Герцеговина, Қырғызстан елдерінде кеңінен қолдану жүйесі қалыптасуда.

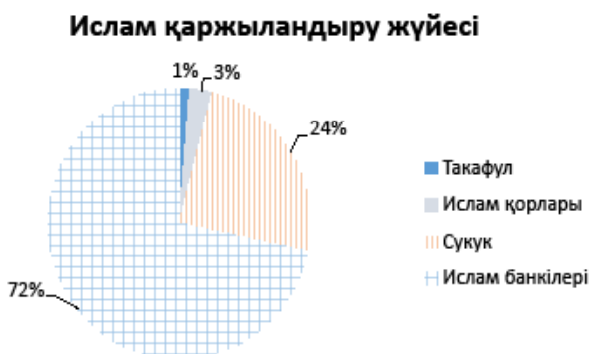

Ескертпе - IFSB мәліметтері негізінде автор құрастырған

Сурет 1 – Қаржыландыру жүйесінде исламдық банк активтерінің жалпы активтері

2019 жылдың IFSI қортындысы бойынша исламдық қаржыландыру жүйесінде біршама өзгерістер орын алды. Ұлыбританияның ЕуроОдақтың шығуына байланысты, Brexit тұйығының белгісіздігін жеңуге талпынуда өз мөлшерлемесін көтерді. Ұлыбритания банкілері ал Еуропалық Орталық банк өзінің таза активтерін сатып алуды 2018 жылы 3Q18-ге дейін қысқартты, бірақ біртіндеп 4Q18-ге шегінді. АҚШ экономикасы фискалдық ынталандырудың әлсіреуіне және пайыздық мөлшерлемелердің артуына байланысты экономикалық өсу қарқыны азайды. Ұқсас жағдай мұнай өндіруші елдерде және қалыптасқан нарықтық экономикасы бар экспорттаушы елдерде байқалады, онда шикі мұнай бағасының құбылмалылығы байқалды, олар 2018 жылдың соңында күрт төмендеді. Барлық осы факторлар 2018 жылы әлемдік экономикалық белсенділіктің бәсеңдеуінің негізгі факторларына айналды (сурет 2).

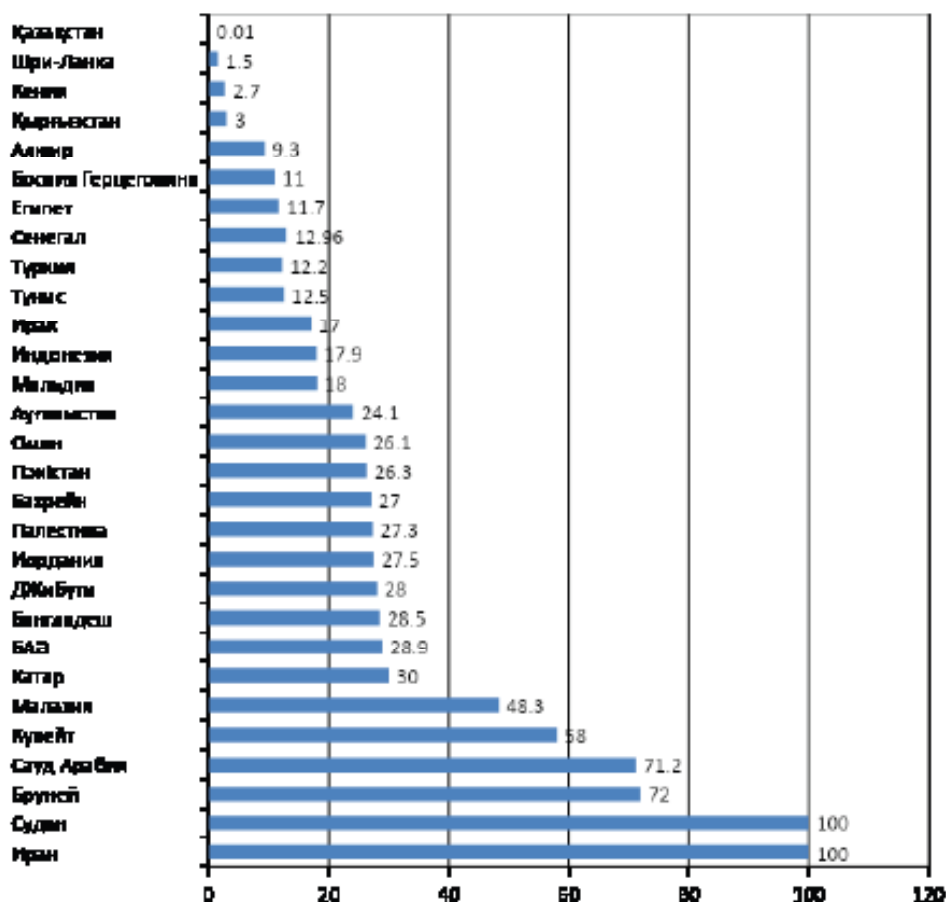
Әлемдік қаржы секторындағы банк жүйесінде IFSI қаржылық мөлшері өткен жылдармен салыстырғанда баяу болса да, оң өсімді сақтай алды. Қаржының мөлшері мен жалпы құны үш негізгі секторларда (банк ісі, капитал нарығы және такафил) 2018 жылы 2,19 трлн АҚШ долларына бағаланады (кесте 1).

Сурет 2 – Саланың жаһандық құрамы IFSI (2018)

Бұл кестеден көргеніміздей жылдық есеппен активтердің 6,9%-ға доллар өсуін білдіреді. АҚШ-тың барлық үш секторы өсімге белсенді ықпал етті, бірақ көрсеткіштердегі негізгі өсу деңгейі ислам капитал нарықтарында байқалды. 2017 жылдан бастап ЗКВ18 дейін дамушы нарықтардың бірнеше валютасының ұзақ құнсыздануына қарамастан, жалпы өсімге қол жеткізілді, бұл онда активтердің долларлық құнының төмендеуіне алып келді.

Әлемдік қор нарығы өткен жылға қарағанда баяу болса да, 22% өсудің оң үрдісін жалғастырды және 2018 жылдың соңындағы жағдай бойынша негізгі ислам қаржы нарықтарындағы күшті егемендік және көпжақты эмиссиялар аясында 530,4 млрд доллар деңгейінде (2017 ж. – 434,8 млрд доллар). Нарықтық Дебюттер экологиялық таза экологиялық жобаларды қаржыландыру және Марокконың егеменді эмиссиясы үшін бірінші Индонезиялық жасыл егеменді шукуктен тұрды. Сонымен қатар 2018 жылы дамыған және дамушы нарықтардың қор нарығы көрсеткіштерінің нашарлауына сәйкес, 4 ислам қорларының активтері 8,5%-ға төмендеп, 2018 жылдың соңындағы жағдай бойынша 61,5 млрд АҚШ доллары құрады (2017 ж. – 66,7 млрд доллар). Осы баяу өсімге қарамастан, ICM екі секторына ислам қаржы индустриясындағы жоғары үлес тиесілі, IFSI жаһандық активтерінің 27%-ынан бастап (2017 ж. – 22,8%) – ICM жаһандық IFSI негізгі және өміршең компоненті ретінде одан әрі дамудың артуын көрсетеді (сурет 3).

Ескертпе – IFSB мәліметтері негізінде автор құрастырған

Сурет 3 – Жалпы әлемдік банкідегі мемлекеттердің ислам банкингінің үлесі 2019 ж.

Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың қалыптасуының басталуы әлемдік банк Абу-Дабиден жаңадан құрылған «Аль-Хилал» банкі келісім шарт негізінде арнайы қорғау шарты бойынша Алматыда филиалын ашты. Алғашқы ислам банкі Al Hilal 2010 жылы құрылған кейін, Қазақстандағы исламдық қаржы ұйымдарының саны жыл сайын артып келеді.

Еліміздегі дәстүрлі режимнен исламдық лицензияға ауыстырылған екінші ислам банкі, 2017 жылы іске қосылып, 7 жылдан кейін ғана жүзеге асырылды. Банктің веб-сайтындағы ақпаратқа сәйкес, Банктің акционерлерінің бірі - жеке секторды дамыту Ислам Корпорациясы (ICD) көп тарапты ұйым болып табылатын және Ислам Даму Банкі тобының (ИДБ) мүшесі болып табылады. Банк «Shariyah Review Bureau» жетекші халықаралық компанияның серіктесі болып табылады.

Лондон және Нью-Йорк сияқты әлемдік қаржы орталықтары, мұсылман елдерінің ішінде Иран, Пәкістан және Судан шариғат ережелеріне толықтай сәйкес келетін исламдық қаржылық жүйеге ие [1]. Басқа мұсылман елдерінде исламдық қаржыландырудың дамуы шариғат ережелеріне толық сәйкес келмейді [9].

Ерекшеліктері мен мүмкіндіктері

40-қа жуық ел исламдық қаржыландыру банкінде белсенді жұмыс жасайды. Иран, Сауд Арабиясы және Кувейт - жетекші елдер. Исламдық қаржыландыру туралы жаһандық есеп 2018 исламдық қаржыландыру секторының прогресс индексі - мұсылман көп тұратын ел, мұнда ел халқының көп бөлігі исламдық қаржыландыру секторы болып табылады. Батыс консультанттарының пікіріне қарама-қайшы, ол исламдық қаржыландыру банкілері исламдық елдерге көбірек назар аударуы керек, мысалы, жүйеге деген сұраныс ислам елдерінен туындайды және сектор бұл елдерде өзінің толық әлеуетіне жете бермейді. Халықаралық институттар мен ұйымдардың бағалауы мен бағалауы бойынша пайызсыз қаржы секторы тұрақты өсуді сақтайды деп күтілуде. Пайызсыз қаржыландыру жаһандық деңгейде ең жоғары өсуге қол жеткізетін секторлардың бірі болады деп күткендіктен, бүгінде көптеген елдер пайызсыз қаржыландыру бойынша стратегиялық шешімдер қабылдады және осы шешімдерді біршама уақыттан бері мұқият орындауда.

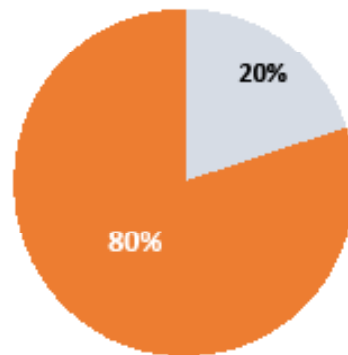
2018 жылдың мамыр айындағы мәліметтерге сәйкес, IFSB-ның (Islamic Financial Services Board- Исламдық қаржы-

лық қызметтер жөніндегі кеңес) 185 мүшесі бар және оның құрамына 75 реттеуші және қадағалаушы органдар, 8 халықаралық үкіметаралық ұйымдар мен әлемнің 57 елінде жұмыс істейтін 102 қатысушы кіреді (қаржы институттары, кәсіби фирмалар, салалық қауымдастықтар және биржалар) (сурет 4) [15].

Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың дамуы. Қазақстанда исламдық қаржыландырудың пайда болуы 1990-шы жылдардан басталады. Ең алғаш 1992 жылы қаңтарда Президенттің № 5 шешімімен Альбарака құрылды, осылайша Альбараканың негізін қалаушы Шейх Салех Камел еліміздің қаржы жүйесіне 100 миллион доллар инвестиция салып, алғашқы шетелдік инвестор болды [16]. Қазақстан 1995 жылдың қарашасында ИДБ-не мүше болды және 1998 жылы Алматыда Орталық Азия мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығында бірінші және жалғыз ИДБ кеңсесі ашылды. Бұл кеңсе арқылы ИДБ елде исламдық қаржыландыруды қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл атқара бастады және ИДБ тобы жүзеге асыратын жобалар мен бастамалар Қазақстанның бірқатар экономикалық және әлеуметтік қиындықтарды оңтайландыруда оң ықпал етті.

Ислам банкингтің үлесі, млрд АҚШ доллары

■ АҚШ (107,5 млрд) ■ Ислам банкілері (430 млрд)

Сурет 4 – Сукук исламдық қаржыландыру жүйесіндегі заңды тұлғалардың үлесі 2019 ж.

Нарықта исламдық қаржыландыруды табысты дамыту үшін мынадай шарттар қажет:

- саяси және бизнес-қоғамдастықтың саланың дамуына ықпал етуге және қолдау көрсетуге дайындығы;
- шариғат қағидаттарының сақталуын бақылайтын орталық қадағалау органын құру;
- бәсекелестік баға белгілеу;
- өтімділікті басқару құралдарын енгізу;

- қызметкерлерді исламдық қаржыландыру ерекшеліктері бойынша біліктілігін арттыру

Қазіргі таңда исламдық қаржыландырудағы табыстың негізгі факторы саяси және бизнес-қоғамдастықтың саланың дамуына ықпал етуге және қолдау көрсетуге дайын болып, дайындық заңнамаға түзетулер енгізудің және халықтың хабардарлық деңгейін арттыруды неғұрлым жылдамдатады. Исламдық банк депозиттерін салымдарды сақтандыру жүйесіне қосу және дефолттарды реттеу тетіктерін нақтылау, Қазақстандағы реттеуші органдар тарапынан мұқият қарауды талап ететін негізгі мәселелердің бірі.

Қазақстандағы исламдық қаржыландыру сегментіндегі операциялар көлемі біртіндеп ұлғаяуда. Осы кезеңде исламдық қаржыландыру қолданыстағы дәстүрлі банктік ұсыныстарды толықтырып, елдің қаржылық қажеттіліктерін қанағаттандырудың тағы бір тәсілі ретінде қарастыруға болады.

Заңнамадағы өзгерістер қазіргі кезеңдегі тежеуші факторларды, атап айтқанда дәстүрлі банктердегі исламдық қаржыландыруды дамытуға және пайданы бөлуді көздейтін инвестициялық шоттарды салымдарды сақтандыру жүйесіне қосуға байланысты факторларды жоюға ықпал етуі мүмкіндігі артады. Сонымен қатар мемлекет тарапынан қолдау шарифат қағидаттарына сәйкес келетін өтімділікті басқару құралдарын банк жүйесінде және сукук облигацияларын жеке қаржы ұйымдарының шығаруы үшін жағдайлар жасау үшін маңызды мәнге ие болуға мүмкіндіктер мол. Үкімет кейбір мемлекеттік жобаларды қаржыландыру үшін сукук облигацияларын пайдалану туралы шешім қабылдауы мүмкін. Алайда, осы саланың табысты дамуы (сукук облигацияларын шығару немесе банк қызметі) дәстүрлі қаржы қызметтері саласымен салыстырғанда оның бәсекеге қабілеттілігіне едәуір дәрежеде тәуелді болады.

Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың хронологиялық дамуын келесі түрде білдіруге болады [16].

Маусым 2009 жыл; Қазақстан Республикасының Заңы; Біріккен Араб Әмірлігі үкіметі мен Қазақстан арасында қол қойылған келісімге сәйкес Қазақстанда исламдық банктерін ашу туралы шешім қабылданды. Осы заңмен елдегі алғашқы толыққанды исламдық банкі Al Hilal Bank құру туралы алғашқы қадам жасалды.

2010 жыл; Такафул, бірлескен сақтандыру институты құрылды.

2010 жыл; Қазақстандағы алғашқы толыққанды исламдық банкі Al Hilal Bank құрылды.

Қараша 2011 жыл; Қазақстанның Даму Банкі исламдық қаржылық қызметтер жөніндегі кеңестің мүшесі ретінде қабылданды. 2015 жылы осы комитеттің толық мүшесі болды.

Наурыз 2012 жыл; Қазақстан үкіметінің қаулысымен елде исламдық қаржыландыруды дамыту үшін қажетті жол картасы қабылданды.

Шілде 2012 жыл; Қазақстанның Даму Банкі 76,7 миллион долларлық сукук шығарды.

2013 жыл; Қазақстанда алғашқы ислам лизингтік компаниясы құрылды.

Қыркүйек 2014 жыл; ТМД және Орталық Азия елдері үшін исламдық қаржы институттарын дамыту және реттеу бойынша дөңгелек үстел өтті.

Желтоқсан 2014 жыл; Қазақстанның Даму Банкі халықаралық исламдық қаржы нарықтары және исламдық қаржы институттары үшін есеп және аудит ұйымының мүшесі болды.

Сәуір 2015 жыл; Такафул мен лизингті қолдайтын заң, тауарлық мұрабақаларды банктік операция деп тану, салықтық әкімшілендіру, исламдық банк операциялары және ислам банктеріндегі депозиттерді қабылдау тәртібі қабылданды.

Мамыр 2015 жыл; Алматыда Қазақстанның Даму Банкі Исламдық қаржылық қызметтер жөніндегі 12-ші саммитін өткізді.

Қараша 2015 жыл; Үкіметке ислам бағалы қағаздарын шығаруға және дәстүрлі банктерді исламдық банктерге айналдыруға мүмкіндік беретін заң қабылданды.

2017 жыл; Алғашқы дәстүрлі лизингтік компания SK Leasing исламдық лизинг беруші ретінде жұмысын бастады,

Тамыз 2017 жыл; Алғаш рет дәстүрлі банк Заман-банк толыққанды исламдық банкке айналды.

2018 жылдан бастап, Қазақстанда Астана халықаралық биржасы (AIX) құрылды, исламдық қаржы институттары бойынша есеп және аудит ұйымының және исламдық қаржылық қызметтер жөніндегі кеңестің мүшесі болды. AIFC Үздіксіз кәсіби даму бюросы исламдық қаржыландыру бойынша біліктілік сертификаты және Ұлыбританияның Бағалы қағаздар және инвестициялар институтымен бірлесе отырып, исламдық қаржыландыру саласындағы Бахрейн Банк және қаржы институтының (Бахрейн) исламдық қаржыландыру саласындағы білікті мамандарды дайындау жұмыстары жүргізілуде. AIFC (Бахрейн) бойынша кәсіби бухгалтердің біліктілігін арттыру, исламдық қаржыландыру бойынша халықаралық білім беру орталығын-

да исламдық қаржыландыру саласындағы кәсіби сертификат беру Малайзия мемлекетінде құрылып, елімізде бөлімшесі ашылуда. Сондай-ақ қазіргі заманауи деңгейдегі сауда платформасы құрылды, оның стратегиялық серіктестері биржа индустриясының әлемдік көшбасшылары - Шанхай қор биржасы, Жібек жолы қоры, Nasdaq биржалық тобы және Goldman Sachs халықаралық қаржы тобы; FSB орталық шарифат кеңес беру кеңесі құрылды; ғаламдық исламдық қаржыландыру тарапынан марапат алды [17].

2019 жылы ZICO Shariah кеңес беру қызметтері Ислам даму банкінің техникалық қолдауымен AIFC-ке Қазақстандағы исламдық қаржыландыруды одан әрі дамытудың бас жоспарын (жол картасын) ұсынды.

Азия Даму Банкімен (АДБ) тығыз жұмыс жасай отырып, AIFC исламдық қаржыландыру және банктік қызмет, такафул және исламдық капитал нарығы үшін қолайлы құқықтық және реттеуші ортаны қалыптастыруда. Исламдық қаржыландыру туралы заңнаманы одан әрі дамыту үшін AIFC өкілдері Исламдық қаржылық қызметтер жөніндегі басқарманың техникалық комитетіне IFSB стандарттарын әзірлеу бойынша жұмыс топтарының құрамын бекітті.

AIFC исламдық қаржыландыру үшін толыққанды нарықты қалыптастырып, AIX-та исламдық бағалы қағаздар шығарылды: корпоративтік және тәуелсіз исламдық бағалы қағаздарды (сукук) шығару жоспарланған. AIFC исламдық қаржыландыру саласында жұмыс істейтін алғашқы компанияларды, соның ішінде Ислам банкі, Waqf Fund инвестициялық қорын, исламдық FinTech ұйымдарын, сондай-ақ заңды және консалтингтік компанияларды тіркеді [17].

Сукук және Такафул нарықтарының өсуі және басқа да әрекеттер. Қазақстанда 2025 жылға қарай елдің исламдық қаржыландыру активтерін 10%-ға арттыру, исламдық қаржыландыру өнімдері туралы хабардарлықты арттыру, исламдық қаржыландыру орталықтарына жарнамалық сапарларды ұйымдастыру, сукукқа, сондай-ақ зейнетақы қорына инвестициялау үшін ұлттық қор құру, дәстүрлі банктерге исламдық қаржыландыру өнімдерін ұсынуға мүмкіндік беру, жергілікті нарыққа 2020 жылға дейін 1,5 млрд доллар көлемінде сукукты шығару, исламдық қаржыландыру секторы үшін нарықты реттеу сияқты кіші мақсаттарға қол жеткізу жоспарланған [17].

Қазақстан Үкіметі орта мерзімді перспективада және елдің қолайлы нарықтық жағдайлары үшін қаржы тапшылығын

қаржыландыру үшін сукукты эмиссиялайды. Бағалауға сәйкес, сукук купонының мөлшерлемесі кейбір тәуекелдерге негізделеді. Тұтастай алғанда, күтілетін баға дәстүрлі мемлекеттік бағалы қағаздармен салыстырылатын болады, өйткені эмитенттің несиелік тәуекелі бағаны қалыптастырудың негізгі факторы болып табылады. Сукуктың шығарылымын үкімет көтермелейді, бірақ сукук бағасына қол жеткізу үшін дәстүрлі облигациялармен бәсекелесуге тура келеді.

Қазақстанның Даму Банкі - активтері 6 млрд. АҚШ долларынан асатын және 2012 жылдың 3 тамызында 75 млн АҚШ доллары мөлшеріндегі исламдық облигациялар шығарған (Сукук) қаржылық инвестициялық институт. Осылайша, посткеңестік кеңістікте алғаш рет исламдық облигация шығарылды. Даму банкі шығарған сукуктың іске қосылуы банктің Қазақстан үкіметімен байланысы арқасында басқа сукук эмитенттерін ынталандыру үшін жақсы бастама болады деп саналады. Банкпен ұсынылған ақпаратқа сәйкес шығарылған сукук 45% активтерді басқару қорларымен, 34% – сақтандыру компанияларымен және 21% – банктермен алынған. Аймақтық айырмада сукуктардың 62% Малайзия аумағындағы және 38% Қазақстан аумағындағы инвесторлар тарапынан алынған [17].

Исламдық қаржыландыруды дамытумен айналысатын мемлекеттік мекемелердің қызметін үйлестіру үшін Қазақстан Үкіметі Қазақстанда исламдық қаржыландыруды дамытудың 2020 жылға дейінгі Жол картасын бекітті және оны іске асыру исламдық қаржыландыру индустриясын дамыту үшін инвесторлар мен нарық қатысушыларын тарта отырып, тұрақты орта құруға ықпал етеді. Әрине, Қазақстанда исламдық қаржыландырудың тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін қолданыстағы заңнаманы осы саланың қажеттіліктеріне бейімдеу үшін қосымша өзгерістер мен толықтырулар қажет болады.

Қазіргі уақытта Қазақстанның Ұлттық банкі Қазақстанда исламдық қаржыландыруды одан әрі дамыту және исламдық сақтандыру принциптерін енгізу мақсатында Қазақстан Республикасының сақтандыру және исламдық қаржыландыру туралы заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобасын дайындауда.

Исламдық сақтандыру (такафул). Бүгінгі таңда «исламдық сақтандыру», сондай-ақ ислам сақтандыру компанияларын реттеуді көздейтін заң жобасы әзірленуде. Тиісті сақтандыру заңнамасының жоқтығынан 2010

жылы Қазақстанда лицензиясыз «Такафул» өзара сақтандыру қоғамы (Такафул ӨСҚ) бірінші сақтандыру компаниясы тіркелді. Компания өзіне мынадай мақсаттарды қояды [18]:

- Қазақстан нарығында исламдық сақтандыру қызметтерін ұсыну;
- Қазақстан Республикасында исламдық сақтандыру жүйесін дамытудың локомотиві болу;
- халық арасында исламдық сақтандыруды түсіндірме жұмыстарын жүргізу;
- исламдық сақтандыру нарығын жан жақты дамытуға мүмкіндік жасау;
- сақтандыру нарығында беделді бәсекелес болу;
- тұтынушыларды қорғаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ету.

2010 жылы сақтандыру компаниясымен 70-тен аса сақтандыру полистері берілді. 2011 жылы жаңа өнім – ерікті медициналық сақтандыру ендірілді. Бүгінде Такафул ӨСҚ өзінің клиенттеріне төмендегідей сақтандыру өнімдерін ұсынады:

а) шетелге шығатын туристерді ерікті медициналық сақтандыру. Осы өнім шеңберінде төмендегі бағдарламалар көзделген:

- «Қажылық»-такафул – қасиетті жер-лер – қажылық пен умраға қажылық ету мақсатында шетелге шығатын азаматтарды сақтандыру;
- «Туризм» өзіне такафулды енгізеді – шетелге туристік сапарға немесе демалысқа шығатын туристерді сақтандыру;
- «Білім алу» –білім алу жүйесіндегі отандық және шетелге шығатын студенттерді такафул-сақтандыру;

- «Жұмыс» – іс-сапар бойынша жұмыс жасайтын, жалгерлік бойынша жұмысқа жіберілетін азаматтарды такафул-сақтандыру;

- «Виза» – өзге мақсаттарда шетелге шығатын азаматтарды такафул-сақтандыру;

б) бақытсыз жағдайлардан ерікті сақтандыру;

в) ерікті медициналық сақтандыру

Қорытынды

Әлемдік тәжірибие көрсеткендей ислам дінін ұстанбайтын да мемлекеттер, соның ішінде исламдық қаржыландырудың сегменттерін банк жүйесінде Ұлыбритания мен Америкалардың банктері қолданысқа енгізгендіктен, 78 пайызы мұсылман дінін ұстанатын біздің елімізде толығымен исламдық қаржыландыру жүйесін енгізуге негіз бар деп санаймыз.

Қазақстандық исламдық банктік қызметті дамыту бойынша ұсыныстар. Қазақстандағы исламдық банктік жүйе және

қаржыландыру бастапқы кезеңнен бастап реттеу, инфрақұрылым және нарыққа қатысушылар саны жағынан біртіндеп дамып келеді. Жалпы нарықтағы исламдық қаржыландыруға ахуалға жасанған сараптама бойынша, Қазақстандағы исламдық банктік секторды қаржыландыру нарықтың толық қол жетімді емес екенін көрсетеді. Осы негізде, саланы дамытуға арналған бірнеше ұсыныстар орындалса, қазіргі таңда ағымда жұмыс жасап тұрған дәстүрлі қазақстандық банктік қызметтерден алға шығуға ықтималдық мүмкіндігін қарастыруға болады. Сонымен қатар дәстүрлі банк жұмысының кейбір бағытын исламдық банкинг жүйесіне ауыстыру болып табылады.

Еліміздегі исламдық қаржыландыру инвестициялары әлеуметтік-экономикалық мақсаттар бойынша дамыту көзделген. Осыған орай, тәуекелдермен басқарылатын шарифатқа сай келетін бизнес кәсіпорны үшін әрбір жасалған мәміле үшін «әлеуметтік-экономикалық жақсарту тестін жүргізу қажет. Яғни исламдық қаржыландыру арқылы елімізде әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге бағытталады. Сонымен қатар исламдық банкинг арқылы елімізде қаржылық ұйымдар мен кәсіпорындардың әріптестігі тең көлемде іске асады. Елімізде қаржыландыру жүйесінде исламдық банк жүйесін қалыптастыра отырып, әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етуге оң ықпал етеді.

Нарықтағы үлесі өте төмен дәрежеде болса да, банк секторы Қазақстанда жоғары әлеуетке ие. Банктік қаржыландыру жүйесін жетілдіру бағытын әртараптандыруда, исламдық банк және қаржы индустриясы өзінің бизнес стратегиясын қайта қарауы керек, осылайша еліміздің тұрғындары арасында ақпарат алмасу деңгейін арттыру қажет. Бұл исламдық өнімдердің әлеуетті нарығын арттырады.

Микроқаржыландыруды қамтамасыз ете отырып, ауыл тұрғындары мен агроөнеркәсіптік кешенге қаражаттың бағытталуын күшейтуі керек.

Ислам Даму Банкі исламдық банктік сектордың ең әлеуетті орталығы өзінің тәжірибесін біздің еліміздегі исламдық қаржыландыру жүйесін оңтайландыруда пайдалануы қажет, сонымен қатар Қазақстандағы ірі инвестициялық агент ретінде әрекет етуі керек.

Исламдық банктік жүйе мен қатар, нарықта исламдық қаржыландырудың мақсаттары мен миссиялары, қағидаттары мен тетіктері туралы ақпараттандыру бойынша шаралар қабылдануға тиіс.

Банкпен жұмысты жүргізуші құзіретті мекемелер исламдық қаржыландыру туралы заңнаманың базасын ҚР Үкіметінің Жол картасында және жақында қабылданған заң жобасында жоспарланғандай жетілдірілуін қамтамасыз етуі керек.

Исламдық қаржыландыру және банкингі саласында білікті мамандарды оқыту және әзірлеу жүйесін қарастыру керек. Сондай-ақ исламдық қаржы өнімдері туралы тұрғындардың хабардарлығын және қаржы мәдениетін арттыру мақсатында бұқаралық ақпарат құралдары арқылы оқу бағдарламалары немесе семинарлар ұйымдастыру қажет.

Қазақстандық қор биржасының (KASE) сукук сертификаттарын орналастыруды жүргізуге дайын жағдайға жеткізу. Биржаның бұрынғы басшылығы ислам бағалы қағаздарының эмиссиясы үшін техникалық шарттарды қалыптастыру мен шығару жұмыстары баяу жүргізілуде [18]. KASE сукуктың мүмкін эмиссиясын модельдеу және биржаның техникалық базасын жақсарту, Еуропадан (Ұлыбритания, Люксембург) сияқты, Таяу Шығыстан (Бахрейн, Дубай) және Оңтүстік-Шығыс Азия (Куала-Лумпур) елдерінен тәжірибелі кеңесшілерді тарту қажет.

Қазіргі кезде исламдық қаржыландыру мен исламдық банктер қаржы нарықтарында және әлемдік инвестициялық үдерістерде қарқынды жұмыс жасауда. Исламдық қаржыландыру сенім, құрмет, тәуекелді бөлу, міндеттемелерді орындау және пайданы әділ бөлу қағидағарына негізделген. Бұл ислам банктерінің тек пайда табуға бағытталған дәстүрлі банктерден айырмашылығы, олар өз қызметінің қорытынды нәтижелерінде қызығушылығын қамтамасыз етеді. Исламдық банктік моделі тек қана банк секторында ғана емес, сонымен бірге тұтастай қаржы нарығының тұрақты дамуына ықпал ететін белгілі бір қасиеттер жиынтығына ие.

Сол себепті исламдық банктер олардың қызметінің ерекшелігі мен халықаралық тәжірибеге бейімделу қиындықтарына қарамастан, әлемдік қаржы нарығының белсенді қатысушысы болды. Исламдық банк Батыс Еуропаның дамыған елдерінде немесе мұсылман Араб елдерінде ғана емес, сонымен бірге Қазақстанда да таралды.

Қазақстанның исламдық қаржыландыруды дамыту бағытында қысқа тарихы бар және 2007 жылы басталған жаһандық қаржылық дағдарыстың салдарымен тығыз байланысты. Дүниежүзілік экономикадағы жүйелік дағдарыстар туралы пікірталастарда дағдарыстар негізінен қаржы секторы мен нақты сектордың арасындағы байланыс

негізінде орын алды. Осы тұрғыда исламдық қаржыландыру әдістері жаһандық деңгейде дағдарысқа қарсы керемет балама ретінде қарастырылды. Пайызсыз қаржыландыру немесе этикалық қаржыландыру деп аталатын исламдық қаржыландыру жүйелік тәуекелдерді азайту тұрғысынан да, тәуекелдерді бөлу негізінде активтерге негізделген құрылымымен қаржы секторы мен нақты экономика арасында берік байланыс орнатуға маңызды шешімдерді ұсынады.

Исламдық банкингі ұлттық қаржы секторына интеграциялау үшін басқа елдердің тәжірибесін қолдану, ең алдымен, тиісті нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу, тиісті инфрақұрылымды қалыптастыру, ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу, инвестор елдермен халықаралық ынтымақтастықты нығайту жұмыстарын кеңінен жүргізу керек.

Исламдық банкинг моделінің сипаттамаларын іс жүзінде пайдалану инновациялық банк өнімдері мен қызметтерін құру және заманауи банктік модернизация мәселелерін шешудегі перспективалы бағыт болып табылады.

Қазіргі таңда, әлемдік дағдарыс салдарынан мемлекеттердің қаржыландыру жүйесі тоқырауды бастан кешіріп жатқаны баршаға мәлім, исламдық банкинг өзінің тұрақтылығын сақтай отырып, экономикалық дағдарыс салдарын жеңіл түрде өтуде, бұған дәлел болатын басқа қаржыландыру жүйесінде банктер пайыздық үстемелерді өсіріп, бизнес саласындағы жеке тұлғалар банкротқа ұшырап жатқаны белгілі. Ал исламдық банкингің негізі артықшылығы кез-келген бизнесті, өндірісті және мемлекеттік қаржылай қажеттіліктерді қанағаттандыру мен қаржыландыруда пайыздық емес, серіктестік бағытты ұстанады. Осы артықшылықтарын ескеріп, біздің еліміздің қаржыландыру жүйесі түгелімен исламдық қаржыландыру жүйесіне өтіп кетпесе де, кейбір салаларды исламдық банкинг қаржыландыруды қолданылуы керек деп тұжырымдаймыз.

Сонымен қатар исламдық банкпен қаржыны сұрау барысында, арнайы Шариғат сараптама комиссиясы құрылып, сізге қажетті соманы беру барысында, сіздің жасап отырған бизнесіңізді және қаржылай мүмкіндіктеріңізді зерттей келе, қаржылық қолдауға шешім шығарады. Сондай-ақ ислам банкингер міндетті түрде берген қаражат несие сомасының пайдалануды әрбір қадамын қадағалап отырады.

Қазақстанның банктік қаржыландыру жүйесінде ең сенімді жинақталған қаржы көзі кепілділігі бар депозиттер болып табылады,

тұтынушылар депозиттерін исламдық банкинкке сеніп тапсырса, үстеме пайызымен қоса, депозиттерді кез-келген уақытта қайтарып алуға кепілдік береді.

Ал исламдық банкинктегі құнды қағаздардың соның ішінде сукуктың әлемдік қаржы жүйесінде кең ауқымды пайдаланылғандықтан алпауыт АҚШ-та 107,5 млрд \$ құрағандықтан, еліміздің 78 пайызы мұсылман дінін ұстанғандықтан, отандық инвесторлардың көзқарасын өзгертуге күш салып, құнды қағаздар нарығында ірі инвестор болуына ықпал жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1 Wolters A. Islamic finance in the states of Central Asia: Strategies, institutions, first experiences. – PFH Forschungspapiere/Research Papers, PFH Private Hochschule Göttingen, 2013. – №. 2013/01.

2. Baba R. 23 Islamic financial centres // Handbook of Islamic Banking. – 2013. – С. 384.

2 Khaki G.N., Malik B.A. Islamic Banking and Finance in Post-Soviet Central Asia with Special Reference to Kazakhstan //International Journal of Excellence in Islamic Banking and Finance. – 2014. – Т. 182. – №. 1784. – С. 1-28.

4. Kulibayeva D.V., Kazbekova Z.B. Islamic Banking and Financial System in Kazakhstan //Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2016. – Т. 7. – №. 5 (19). – С. 1096-1102.

5. Yüce M. & Eryılmaz Ö. Türkiye’de katılım bankacılığının gelişim süreci. //In *International congress of Islamic Economy. Finance and Ethics*. — 2018. —V.7.-P. 171.

6 Hassan M.K. Islamic business research // Thunderbird International Business Review. – 2019. – Т. 61. – №. 5. – С. 655-657.

7 Hidayah N.N., Lowe A., Woods M. Accounting and pseudo spirituality in Islamic financial institutions //Critical Perspectives on Accounting. – 2019. – Т. 61. – С. 22-37.

8. Kuran T. Islam and Mammon: The economic predicaments of Islamism. – Princeton University Press, 2019.

9 Shayakhmetova K. et al. Islamic Finance in the Republic of Kazakhstan //Revista Espacios. – 2017. – Т. 38. – №. 53.

10 Mouawad S. G. A. The development of Islamic finance: Egypt as a case study //Journal of Money Laundering Control. – 2009.

11. Ozturk A. Yılmaz O. N. Faizsiz bankacılık ilkeleri ve katılım bankacılığı //Antalya, Turkey: Türkiye Katılım Bankaları Birliği. – 2010.

12. Sulaiman Ben, Khail A. H. The Board of Supervisors jurisprudential Islamic banking system// Postgraduate thesis at the Institute of Social Sciences, University of Kastamonu. 2017.

13. Bayindir S. Asian and African culture, a gift to the world: Interest-free banking// Icanas. — 2007. —V.17.№24.-P. 38.

14 Ok R., Atar A. Türkiye’de islam ekonomisi ve finansi alanında yapılmış akademik çalışmalar ile katılım bankalarının gelişimi arasındaki ilişki //Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA). – Т. 4. – №. 4. – С. 504-513.

15. World Bank //IFSB Islamic Financial Services Industry (IFSI) Stability Report 2018. —2019. —P.38.

16. Saudabayev K. Foreign Direct Investment in Kazakhstan // Paper presented at OECD Global Forum on International Investment -2001. —P.2-5.

17. Nurbekov A. Regulatory and supervisory framework development and main challenges for Islamic finance in Kazakhstan. -2017. —P.12-18.

18. Байдаулет Е.Ә. Этикалық (ислам) қаржыландыру негіздері: Оқу құралы. — Екібастұз: PrimaLux, -2014. -Б.312.

References

1 Wolters A. (2013). Islamic finance in the states of Central Asia: Strategies, institutions, first experiences No.01. 2013. PFH Forschungspapiere/Research Papers, PFH Private Hochschule Göttingen.

2 Baba R. (2007). 23 Islamic financial centres. Handbook of Islamic Banking, 384.

3 Khaki G. N., & Malik B. A. (2013). Islamic banking and finance in post-soviet central Asia with special reference to Kazakhstan. Journal of Islamic Banking and Finance, 1(1), 11-22.

4 Kulibayeva D. & Kazbekova Z. B. (2016). Islamic banking and financial system in Kazakhstan. Journal of Advanced Research in Law and Economics, v7, 5(19), 1096-1102.

5 Yüce. M. & Eryılmaz Ö. (2018). Türkiye’de katılım bankacılığının gelişim süreci. In International congress of Islamic Economy, Finance and Ethics p. 171.

6 Hassan M. K. (2019). Islamic business research. Thunderbird International Business Review, 61(5), 655-657.

7 Hidayah N. N., Lowe A., & Woods M. (2019). Accounting and pseudo spirituality in Islamic financial institutions. Critical Perspectives on Accounting, 61, 22-37.

8 Kuran T., (2018), “The Economic Impact of Islamism”, Date Views 17.10.2019 <http://assets.press.princeton.edu/chapters/s7731.pdf>.

9 Shayakhmetova K., Tursumbayeva M., Kapysheva S., Daribayeva A. & Zhussupov Y. (2017). Islamic finance in republic of Kazakhstan. Espacios, Vol. 38(53), 33-39.

10 Galal Abdullah Mouawad S. (2009). The development of Islamic finance: Egypt as a case study. Journal of Money Laundering Control, 12(1), 74-87.

11 Ozturk A. (2013). Faizsiz bankacılık ilkeleri ve katılım bankacılığı, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. Erişim: Date Views 14.07.2019 <http://www.tkbb.org.tr/Documents/>.

12 Sulaiman Ben, Khail A. H. (2017). The Board of Supervisors jurisprudential Islamic banking system. Postgraduate thesis at the Institute of Social Sciences, University of Kastamonu

13 Bayindir S (2007). Asian and African culture, a gift to the world: Interest-free banking. 38 - 38. Icanas, 17, 24

14 Ok R, Atar A. (2019). Türkiye’de islam ekonomisi ve finansi alanında yapılmış akademik çalışmalar ile katılım bankalarının gelişimi arasındaki ilişki. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt4/Sayı4. 31.12.2019.

15 IFSB (2019). Islamic Financial Services Industry (IFSI) Stability Report in 2018. Date Views 15.10.2019 www.ifsb.org

16 Saudabayev K. (2001). ‘Foreign Direct Investment in Kazakhstan’, paper presented at OECD Global Forum on International Investment, 26-27 November, Mexico City.

17 Nurbekov A. (2017). Regulatory and supervisory framework development and main challenges for Islamic finance in Kazakhstan. World Bank 12. Annual Conference, 5-6 November, Manama, Bahrain.

18 Bajdaulet E.Ə. Etikalyk (Islam) Karjylandyru Negzdey: Oqu quralı / E.Ə. Bajdaulet. - Ekibastuz: PrimaLux, 2014.-312b.

Авторлар туралы мәліметтер

Азретбергенова Г.Ж. – хат-хабаршы авторы, э.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, e-mail: gulaj@mail.ru

Сыздықова А.О. – PhD, Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, e-mail: azizayesevi@gmail.com

Сапарова А.А. – э.ғ.к., Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, e-mail: sainura_1977@mail.ru

Жетібаяев Ж.К. – PhD, Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, e-mail: zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz

Information about the authors

Azretbergenova Gulmira Zharylhasynkyzy - **corresponding author**, associate Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan, 8-701-207-43-53, gulaj@mail.ru

Syzdykova Aziza Oralbaykyzy – PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan, 8-702-562-91-91, azizayesevi@gmail.com

Saparova Ainura Alpamyskyzy - Associate Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan, 8-747-705-00-77, ainur.saparova@ayu.edu.kz

Jetibayev Janture Kopzhasarovich – PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan, 8-700-701-77-71, zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz

Дата поступления рукописи: 14.09.2020.

Прошла рецензирование: 25.10.2020.

Принято решение о публикации: 05.11.2020.

Received: 14.09.2020.

Reviewed: 25.10.2020.

Accepted: 05.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 14.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 25.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 05.11.2020.

https://doi.org/10.51176/JESP/issue_4_T9
MPHTI: 06.51.25
JEL: F13, F16

Қазақстанның Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастығына Қытайдың әсері

Л.А. Медуханова, Ж.А. Сериева

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Түйін

Қазіргі уақытта Қытай ірі экономикалық держава ретінде аймақтық және халықаралық өзара іс-қимылдың әртүрлі аспектілері бойынша көршілес елдерге күшті әсер етеді: әскери жоспар мәселелерінен бастап экономикалық ынтымақтастыққа дейін. Осы аймақтардың бірі Орталық Азия (ОА) болып табылады, ол соңғы онжылдықта өзінің, ең алдымен, сыртқы экономикалық стратегиясын іске асыру аясында ҚХР жоспарлары үшін маңызды объект болды. Қазақстан, өз кезегінде, өз экономикасы бойынша ең ірі ОА елі бола отырып, осы өңірдің басқа елдерімен: Өзбекстанмен, Қырғызстанмен, Тәжікстанмен және Түрікменстанмен өңірлік экономикалық ынтымақтастықты дамытуға бағытталған. Бұл ретте ОА-ның барлық елдерінің және ең алдымен, Қазақстанның экономикасы ҚХР-ның олармен өзара іс-қимыл жасауға бағытталған жобаларының күшті ықпалында. Осы жобалардың ішінде оған байланысты Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі, Жібек Жолы Қоры және т. б. құрылған «Бір белдеу-бір жол» жобасы маңызды орын алады.

Мақаланың мақсаты – ОА-дағы Қытай жобаларының Қазақстанның ОА аймағы бойынша көршілес елдермен экономикалық ынтымақтастығын дамытуға әсерін анықтау.

Қойылған мақсатқа жету үшін зерттелетін тақырып бойынша шетелдік және отандық басылымдарды талдау, Қытай мен Орталық Азия елдерінің экономикасын және сыртқы саудасын сипаттайтын статистикалық деректер сияқты аналитикалық және статистикалық зерттеулер әдістері пайдаланылды.

Қытай қазіргі уақытта Орталық Азия елдері экономикасындағы және әсіресе Қазақстан үшін ірі ойыншы бола отырып, Қазақстанның Орталық Азияның басқа елдерімен стратегиялық экономикалық ынтымақтастығына оң да, теріс те қосымша ықпал етеді.

Түйін сөздер: Қазақстан, Орталық Азия, Қытай, аймақ, сауда қатынастары, инвестиция.

Влияние Китая на экономическое сотрудничество Казахстана со странами Центральной Азии

Аннотация

В настоящее время Китай в качестве крупнейшей экономической державы оказывает мощное влияние на соседние по региону страны по различным аспектам регионального и международного взаимодействия: от вопросов военного плана до экономического сотрудничества. Одним из этих регионов является Центральная Азия (ЦА), ставшая в последнее десятилетие важным объектом для планов КНР в свете реализации своей, прежде всего, внешнеэкономической стратегии. Казахстан, в свою очередь, являясь самой крупной по своей экономике страной ЦА, также нацелен на развитие регионального экономического сотрудничества с другими странами данного региона: Узбекистаном, Кыргызстаном, Таджикистаном и Туркменистаном. При этом экономика всех стран ЦА, и прежде всего Казахстана, находится под сильным воздействием проектов КНР, направленных на взаимодействие с ними. Среди данных проектов важнейшее место занимает проект «Один пояс – один путь», созданный в связи с ним Азиатский банк инфраструктурных инвестиций, Фонд Шелкового пути и др.

Цель статьи – выявление влияния проектов Китая в ЦА на развитие экономического сотрудничества Казахстана с соседними по региону ЦА странами.

Для достижения поставленной цели использованы такие методы аналитических и статистических исследований, как анализ зарубежных и отечественных изданий по исследуемой теме, статистические данные, характеризующие экономику и внешнюю торговлю Китая и стран Центральной Азии.

Китай, являясь в настоящее время крупным игроком в экономике Центральноазиатских стран и особенно Казахстана, оказывает дополнительное как положительное, так и негативное влияние на стратегическое экономическое сотрудничество Казахстана с другими странами Центральной Азии.

Ключевые слова: Казахстан, Центральная Азия, Китай, регион, торговые отношения, инвестиции.

China's influence on Kazakhstan's economic cooperation with Central Asian countries

Abstract

Currently, China, as the largest economic power, exerts a powerful influence on neighboring countries in the region on various aspects of regional and international interaction: from military issues to economic cooperation. One of these regions is Central Asia (CA), which has become an important target for China's plans in the last decade in the light of the implementation of its foreign economic strategy. Kazakhstan, in turn, being the largest economy in Central Asia, is also aimed at developing regional economic cooperation with other countries in the region: Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan. At the same time, the economy of all Central Asian countries, and especially Kazakhstan itself, is strongly influenced by China's projects aimed at interacting with them. Among these projects, the most important place is occupied by the «one belt one road» project, the Asian infrastructure investment Bank, the silk road Fund, etc. created in connection with it.

The purpose of the article is to identify the impact of China's projects in Central Asia on the development of economic cooperation between Kazakhstan and neighboring countries in the Central Asian region.

To achieve this goal, we used such methods of analytical and statistical research as analysis of foreign and domestic publications on the topic under study, statistical data describing the economy and foreign trade of China and Central Asian countries.

China, which is currently a major player in the economy of Central Asian countries and especially for Kazakhstan, has an additional, both positive and negative impact on Kazakhstan's strategic economic cooperation with other Central Asian countries.

Keywords: Kazakhstan, Central Asia, China, region, trade relations, investments

Кіріспе

Қазақстан Орталық Азия (ОА) елдерінің ішінде экономикасы бойынша ең ірі ел болып отыр. Әлемнің басқа елдерімен қатар Қазақстан өз аймағында орналасқан елдермен экономикалық ынтымақтастықты дамытуда. Оның сыртқы саудасында көршілес төрт ОА елдерімен саудасы қазіргі уақытта 5.4% үлеске ие. Қазақстан өз аймағында орналасқан елдермен экономикалық ынтымақтастығын дамытуда. Сауда қатынастарын ары қарай нығайтуымен қатар инвестициялық, қаржы байланыстарын да кеңейту, жалпы алғанда интеграциялық үрдістерді іске асыруы өзекті болып отыр. Қазіргі кезде Қазақстан мен ОА елдерінің арасында экономикалық қатынастарды дамыту жолында сыртқы факторлардың әсерін ескеру маңызды мәселеге айналды. Осы тұрғыдан ең алдымен сыртқы әсер етуші күш ретінде Қытайдың, ОА елдерінде өзінің маңызды жобаларын іске асыруын қарастыру қажет. Әлемдік экономикада өте ірі елдер шағын елдердің өзара қатынастарына үлкен ықпалын тигізетіні әйгілі. Яғни гравитация заңдылығына сәйкес ірі мемлекеттер шағын елдердің экономикасына ықпалын тигізеді. Авторлар Қазақстанның ОА елдерімен экономикалық ынтымақтастығында Қытай жобаларының алатын орны және оның әсері жайында қарастыратын болады.

Өз ықпалының өсуіне қол жеткізген кез-келген мемлекет белгілі бір дәрежеде өзінің күшін немесе әсерін аймақтық және халықаралық деңгейде тигізе бастайды. Қазір Қытай өзінің дамуының жоғарғы деңгейінде және халықаралық субъект ретінде әскери жоспар мәселелерінен бастап экономикалық ынтымақтастыққа дейінгі аймақтық пен халықаралық өзара іс-қимылдың әртүрлі аспектілері бойынша көршілеріне әсер етіп отыр.

Қытай АҚШ-тан кейінгі әлемдегі екінші ірі экономика болып табылады, номиналды ЖІӨ 2019 жылы 14,343 трлн долларды құрайды [1]. Жыл сайынғы жоғары экономикалық өсімнің, кең тұтынудың және өндірістік қуаттылықтың арқасында Қытай әлемдік экономикадағы маңызды ойыншы болып табылады. АҚШ-

пен, Ресеймен және Еуропа елдерімен мықты экономикалық байланыстармен қатар Қытайдың ОА елдерімен қарым-қатынасын асыра бағалау мүмкін емес. Және өз кезегінде барлық мүмкіндіктерді пайдалану шараларын қолдануда. Соның бірі ОА елдерінде өзінің ықпалын орнату үрдісін құрастырып жатыр. Оны Қытай тарапынан ұсынылған жоба арқылы және оны іске асыру мақсатында құрылған ұйымдар арқылы да байқаймыз: Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі, Жібек жолы қоры, «Бір белдеу және бір жол».

Мақаланың мақсаты – ОА-дағы Қытай жобаларының Қазақстанның ОА аймағы бойынша көршілес елдермен экономикалық ынтымақтастығын дамытуға әсерін анықтау.

Қойылған мақсатқа жету үшін зерттелетін тақырып бойынша шетелдік және отандық басылымдарды талдау, Қытай мен ОА елдерінің экономикасын және сыртқы саудасын сипаттайтын статистикалық деректер сияқты аналитикалық және статистикалық зерттеулер әдістері пайдаланылды.

Әдебиеттерге шолу

Қытай мен ОА елдерінің арасындағы экономикалық және саяси қатынастарына көптеген зерттеушілер өз еңбектерін арнаған. Атап өтетін болсақ, Chen, H., Wu H. [2] Қытай мен ОА-ң бес елі арасындағы аймақтық экономикалық интеграцияның болашағына байланысты зерттеулер жүргізген. Jaborov, S. [3] ОА-ғы қытайлық қарыздар: дамуға көмектесу немесе «жыртқыш несиелеу» Қытайдың «Белдеу және жол» бастамасы және оның ОА-ғы ықпалы туралы айтып өткен. Кучук, З. [4] Қытайдың ОА мен Қазақстандағы энергетикалық саясаты жайында, Параманов, В. Строков, А., Столповский, О. [5], Қытайдың ОА-ғы экономикалық саясатының кезеңдеріне байланысты, Schieck, S. [6] Жібек жолы бойымен қозғалысы, Simoes, A. J. K. & Hidalgo C.A. [7], The State Council [8] сынды еңбектер Қытай мен ОА елдерінің қатынасын тікелей зерттеген.

ОА мемлекеттерінің экономикасын зерттеуге арналған көптеген келесі заманауи авторлардың еңбектері де аталған аймақтың

геостратегиялық жағдайына, ресурстармен қамтамасыз етілуіне және Еуропалық Одақ, Америка Құрама Штаты, Ресей және Қытай сияқты жаһандық экономикалық орталықтармен қатынастары қарастырылады: Boris Z Rumer, Asian Development Bank Institute, OECD және т.б. [9-11].

Қазақстандық зерттеушілердің ішінен ОА мен өзге елдердің қатынастары туралы, ОА мемлекеттерінің әлемдегі орны мен жетекші державалардың осы аймаққа қатысты саясатына арналған Ш.Б. Закиева, С. Кушқумбаев, М.С. Акимбековтің [12-14] және Президенті жанындағы ҚСЗИ-ң ғалымдарының жазған «Орталық Азия 25 жылда: ақпараттық-талдамалық шолу» [15] еңбектерін атап өтуге болады.

Ағымдағы жылдық сәуір айында Қытайда «Орталық Азия бойынша сары кітап 2020» (Yellow Book of Central Asia) жарық көрді. Басылымды ОА-ға мамандандырылған қытай сарапшыларының ұжымы, негізінен Қытайдың Қоғамдық ғылымдар академиясы жанындағы екі зерттеу құрылымынан: Ресей институты, Шығыс Еуропа және ОА, сондай-ақ ШЫҰ зерттеу орталығынан дайындады. Осы еңбекте аймақтық интеграция туралы айта келе, қытай сарапшылары ОА-да елдер қандай да бір серпіліске келе алатынына күмән келтіреді [16].

Аталған еңбектер мен халықаралық ұйымдардың баяндамаларында ОА елдер арасындағы қарастырылған зерттеулер мақала авторларына Қазақстан тұрғысынан өзімен бір аймақта орналасқан мемлекеттермен қатынасында Қытайдың әсері туралы зерттеуге мүмкіндік берді. Осы мақсатта Қытайдың ролінің алғышарттары анықталады, аталған елдермен сыртқы сауда айналымының динамикасы талданады, қазіргі кездегі сауда, инвестициялық салымдар көрсетіліп, ірі державалардың әсерін тиімді пайдалануды дамыту мүмкіндіктері ашылады.

Әдіснама

Зерттеудің негізгі әдістері ретінде жалпы ғылыми аналитикалық әдістерді де, халықаралық қатынастар бойынша зерттеулерді тікелей жүргізуге тән бірқатар әдістерді, соның ішінде жүйелік тәсілге негізделген әдістерді қолданылған. Әдістердің жиынтығы әртүрлі көздер мен аналитикалық материалдарды талдауды, ақпаратты синтездеуді, деректерді салыстыруды қамтиды.

Зерттеу қорытындылары әртүрлі көздерден алынған материалдарға негізделеді. Бірінші кезекте, жалпы құжаттарды, статистикалық деректер (ұлттық деректер базасынан, сондай-ақ Дүниежүзілік банк, ХВҚ

және т.б. сияқты халықаралық институттардың деректер базасынан алынған), материалдар пайдаланылған. Зерделенетін елдердің ішкі және сыртқы саясатындағы оқиғалар бойынша, сондай-ақ олардың екіжақты қарым-қатынастары мен жаһандық басқару институттары шеңберіндегі өзара іс-қимыл мәселелері бойынша неғұрлым өзекті ақпарат алу үшін ғылыми журналдардан, бұқаралық ақпарат құралдарынан мақалалар зерделенді, әртүрлі интернет-көздерден алынған, атап айтқанда, халықаралық ұйымдар сайттарының деректері талданды.

Нәтижелер мен талқылау

ОА елдері арасында Қазақстан салыстырмалы түрде экономикалық дамыған ел, ал Тәжікстанның жан басына шаққандағы ЖІӨ ең төмен болып табылады [17]. Түрікменстан, Өзбекстан мен Қырғызстанның аралық орынға ие. Ал халық саның ескеретін болсақ, Өзбекстан 2019 жылдың соңында 30 миллионнан астам халқы бар ең ірі ел [18].

Қазақстанның көршілес елдермен аймақтық экономикалық ынтымақтастығын зерттеп, оған ықпал ететін үкіметтік бағдарламалардың ролін түсіндіре отырып, Қазақстан мен ОА елдері арасындағы экономикалық қатынастарына Қытайдың сапалық жағынан да, сандық жағынан да салыстырмалы ықпалын талдауға тырысамыз.

Қытай мен ОА елдері, ең бастысы, Қазақстан арасындағы қатынасты посткеңестік кезеңде үш негізгі кезеңге бөлуге болады [5]. Бірінші кезеңде (1992-1995 жылдар) ОА елдері өзгеріссіз Ресейге қатты тәуелді болды және Қытай ОА елдерімен дипломатиялық байланыстарды дамытуға басым назар аударды. Екінші кезең (1996-2001 жж.) Қытайдың ОА аймағына стратегиялық экономикалық қатысуымен сипатталуы мүмкін. Үшінші кезең 2001 жылдың 11 қыркүйегінен кейін басталып, осы күндері жалғасады деп айтылады. Бұл кезең ОА елдерінің Қытайдың сыртқы экономикалық және саяси істеріндегі маңыздылығының артуымен сәйкес келеді. ОА-ның барлық елдері Қытайға тікелей жақын орналасқан, сондықтан Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстанның Қытаймен құрлық шекарасы бар, оның ұзындығы 3000 километрден асады [2]. Сондықтан, алғашқы кезеңдерде ынтымақтастықтың негізгі себебі қауіпсіздік пен тұрақтылық туралы болды.

Посткеңестік кезеңде жаһанданудың жалғасып жатқан үрдісі жағдайында ОА елдерімен аймақтық экономикалық интеграцияның маңыздылығы Қытай үшін айтарлықтай өсті. ОА аймағындағы

Қытайдың экономикалық мүдделеріне әсер ететін бес негізгі аспект бар. Біріншісі-Қытайдың ОА-ғы экономикалық экспансиясын ескеретін сауда. Келесі екеуі көліктік-логистикалық инфрақұрылыммен және оның ОА аудандарында дамуымен байланысты. Төртінші аспект Қытай үкіметі ОА-ғы жаңа жобаларды қолдау үшін ұсынатын банктік несиелер мен инвестициялармен байланысты. Экономикалық қызығушылықтың соңғы бағыты – мұнай, газ және шикізатты тұтынушы ретінде әрекет ететін энергия көздері. Бұл бес фактор Қытай мен ОА елдері арасындағы экономикалық қатынастардың құрылыс блогы болып табылады, бұл Қазақстанның ОА басқа елдерімен экономикалық интеграциясына жанама әсер етеді. ОА елдері көрші елдермен, әсіресе Қытай сияқты мықты экономикалармен екіжақты сауда қатынастарын дамыту экономикалық өсу үшін маңызды мәнге ие. Сауда қатынастарын кеңейту аймақтық экономикалық интеграцияны қалыптастыруға қажетті, бірақ жеткіліксіз қадам болуы мүмкін.

Қытаймен сауда қатынастарын қалыптастыру бірегей сауда мүмкіндіктерін ұсынады, өйткені ОА елдері теңізге шыға алмайды және ірі экономикаларға шектеулі қол жеткізе алады. 1-кесте Қытай мен ОА елдері арасындағы сауда көлемі 2010 жылғы 23968,54 млн АҚШ долларынан 2019 жылы шамамен 32952,69 млн АҚШ долларына дейін ұлғайғанын көрсетеді. Атап айтқанда, екіжақты сауданың басым көпшілігі Қытай мен Қазақстан арасында болды, мысалы, 2019 жылы Қазақстанның үлесіне жалпы сауда көлемінің 45%-ға жуығы тиесілі болды. Тәжікстан мен Түркіменстан Қытаймен сауданың өте ұқсас үлгілерін көрсеткеніне қарамастан, 2011 жылдан бастап Тәжікстан негізінен импорттың төмен құнына байланысты Түрікменстаннан едәуір артта қалды. 1-кестеде көрсетілген сандар елдер бойынша айтарлықтай ерекшеленсе де, соңғы екі онжылдықта Қытайдың ОА елдерінің экономикалық серіктесі ретіндегі жалпы рөлі арта түскенін көрсетеді. Бұл тұжырымды түсіндіретін негізгі қозғаушы күштердің бірі елдер арасындағы экономикалық интеграцияға ықпал ететін әртүрлі аймақтық бастамалар болуы мүмкін.

2003 жылғы 19 қыркүйекте Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстан арасында бірінші кезекте қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін құрылған Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) экономикалық интеграция жолындағы алғашқы қадамдардың бірі ретінде қаралуы мүмкін. ШЫҰ Бас хатшысы Владимир Норов «ШЫҰ шеңберіндегі бірлескен күш-

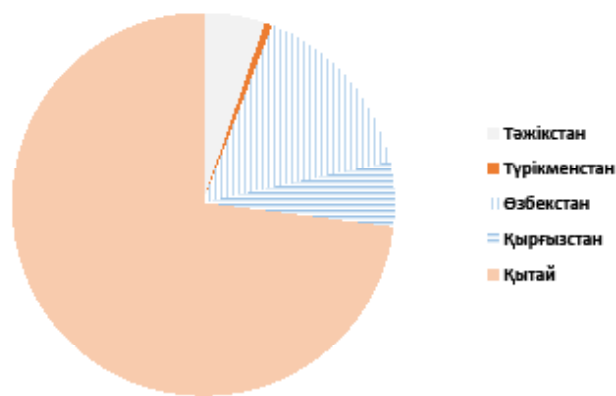
жігеріміздің негізгі басымдықтары сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамытуды қамтиды» деп атап өтті. Бұған шекаралық және кедендік реттеуді әлсірету, темір жолдар мен автомобиль жолдарын қоса алғанда, көлік жүйесін жақсарту және еркін сауда аймағына көшу арқылы қол жеткізуге болады. ШЫҰ қолдауымен сауда-экономикалық интеграция үшін күшті экономикалық кеңістік құруға бағытталған көптеген жаңа бастамалар іске асырылды. Алайда, ШЫҰ бірінші кезекте қауіпсіздік мәселелерімен айналысатынын және 2013 жылы Қытай бастаған жаңа бағдарлама негізінен ынтымақтастықтың экономикалық аспектілеріне бағытталған.

2013 жылдың қыркүйегінде Қытай президенті Си Цзиньпин тарихи Жібек жолын қайта құру идеясын ұсынды, ол кейіннен «Бір белдеу бір жол» бастамасы деп аталды [8]. Оның мақсаты-экономикалық ынтымақтастық құру, сауданы дамыту және экономикалық байланыстарды тереңдету. Инфрақұрылымға ауқымды инвестициялармен және Жібек жолын қалпына келтірумен қатар, бұл бағдарлама жаңа инвестициялық жобаларды, автомобиль жолдарын, темір жолдарды құруды, мұнай және газ құбырларын салуды көздейді. Еуразия орталығында бірегей географиялық орны бар Қазақстан бұл жобада геосаяси және экономикалық себептер бойынша шешуші рөл атқарады. «Бір белдеу бір жол» (БББЖ) бастамасы Қазақстанға көлік тарифтері мен биллинг жүйелері есебінен өсу үшін жаңа экономикалық мүмкіндіктер береді. Дегенмен, ең бастысы, БББЖ Қазақстанның ОА-ның басқа елдерімен экономикалық қатынастарына ықпал етеді. Қазақстанның ОА аймағымен ынтымақтастығына Қытайдың салыстырмалы ықпалын бағалау үшін Қазақстанның ОА әрбір елімен екіжақты сауда қатынастарын мұқият зерделеу қажет.

1-кесте. Қытай мен Орталық Азия арасындағы сауда көлемі (млн АҚШ долл.) [19]

Жыл	Қазақстан		Кыргызстан		Тәжікстан		Түрікменстан		Өзбекстан		Барлығы
	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт	
2010	10 121,62	3 962,50	28,25	666,3	446,96	238,17	985,38	553,37	3 079,89	3 886,10	23 968,54
2011	16 291,51	5 021,10	42,04	923,54	493,02	375,13	4 427,52	832,91	3 322,54	4 562,22	36 291,53
2012	16 484,41	7 497,67	61,37	1 210,25	567,97	355,65	7 568,01	1 801,73	2 530,91	4 521,62	42 599,59
2013	14 168,49	8 192,56	38,95	1 432,05	387,51	395,43	8 389,70	1 210,45	2 775,91	5 295,11	42 286,16
2014	9 814,88	7 439,74	32,76	1 200,34	188,11	531,02	8 977,51	1 010,98	2 291,64	5 579,88	37 066,86
2015	5 480,14	5 087,80	35,88	1 029,11	188,58	389,62	7 384,53	862,59	1 940,90	4 304,54	26 703,69
2016	4 228,41	3 668,03	79,7	1 464,96	114,17	373,76	5 248,39	361,41	1 401,80	2 234,23	19 174,86
2017	5 773,39	4 691,96	97,47	1 493,69	169	288,98	6 202,95	403,24	1 590,49	2 700,64	23 411,81
2018	6 239,96	5 380,67	61,23	1 942,29	275,67	312,76	7 659,78	336,55	2 165,60	3 539,51	27 914,02
2019	7 823,41	6 566,47	81,47	1 734,97	302,85	352,1	8 194,05	456,89	2 388,20	5 052,28	32 952,69
Барлығы	96 426,22	57 508,50	559,12	13097,5	3133,84	3612,62	65037,82	7830,12	23 487,88	41 676,13	312 369,75

Қазақстанның сыртқы саудасының үлкен бөлігі Еуропа, Ресей және Қытай елдеріне кетеді. 1-суретте Қазақстанның ОА елдері және Қытаймен сауда қатынастарының салыстырып қарастыратын болсақ, әрине, Қытайдың пайыздық көрсеткіші үлкен. Қытай Қазақстаннан және өзге ОА елдерінен шикізат көзін көптеп алады. Ал Қазақстан мен ОА елдері арасындағы сауданың басым бөлігі дайын тауарлар арасында жүргізіледі. 2009 жылға дейін Қазақстан мен ОА-ның басқа елдері арасындағы сауда көлемі бір қалыпты болды. 2012-2014 жылдар аралығында Қырғызстанмен және Өзбекстанмен екіжақты сауда операцияларының көлемі шамамен 1 миллиард долларға жетті, содан кейін ол күрт қысқарды. Түрікменстан сауда көлемі жағынан Қазақстанмен ең аз тартылған ел болды, ал Тәжікстан тұрақты түрде өсті. ОА елдері арасында тауарлар мен қызметтер ағынын ұлғайту үшін әлі де үлкен мүмкіндік бар және БББЖ жобасы үлкен рөл атқара алады. Бұл жоба елдер арасындағы ынтымақтастықтың жоғары деңгейін талап етеді, бұл өз кезегінде экспорт пен импорттың жеңіл ағымына кепілдік беретін тиімді шекаралық реттеуге әкелуі мүмкін. Мысалы, Себастьян Шик [6] Қазақстан мен Өзбекстанға реформалар жүргізу мақсатында қатты қысым жасалып жатқанын және ынтымақтастықты дамыту үшін осы елдер арасындағы шекарада жаңа реформалар қажет болуы мүмкін деп мәлімдейді. Осылайша, жаңа реформалар табысты іске асырылған жағдайда Қазақстан мен ОА-ның басқа өңірлері арасындағы сауда көлемі жаңа деңгейге көтерілу ықтималдығы бар.

Сурет 1 - Қазақстанның Қытай және Орталық Азия елдерімен сауда айналымының көрсеткіші 2018-2019 жж. [20]

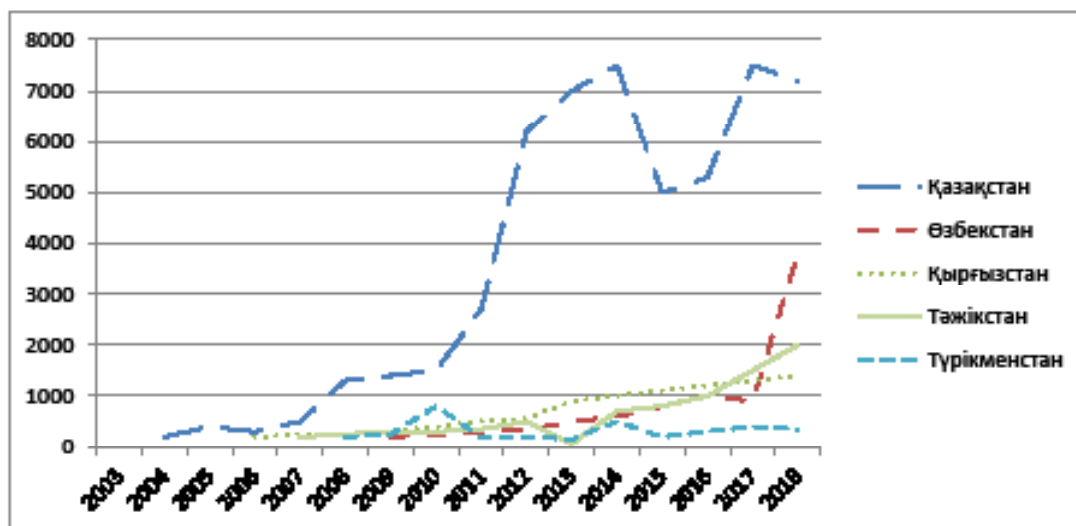
Қытай сонымен қатар, энергетика саласындағы ірі ойыншы болып табылады. 2025 жылы Қытайдың энергия тұтынуы күніне 14200 баррельден асады деп болжануда, олардың 10-900-і импортталады [4]. Тарихи тұрғыдан

алғанда, Қытай мұнайды Шығыс елдерінен импорттауы керек еді, бірақ бұл елдердегі ұзақ қашықтықтар мен саяси тұрақсыздық Қытайдың экономикалық жағдайы үшін үлкен мәселе тудырады. ОА елдері мұнайға, минералдарға, суға, басқа да табиғи ресурстарға бай және тұрақтылық пен географиялық жақындықтың арқасында Қытай үшін стратегиялық тұрғыдан тиімді энергия көзі болып табылады. Екінші жағынан, Қытайға шикізат экспорты ОА елдеріне де пайдалы, өйткені олар өз кезегінде өңделген материалдарды импорттай алады. Осылайша, сауданың өзара тиімді жағдайларында энергетика секторы қазіргі уақытта Қытай мен ОА-ның, әсіресе Қазақстан үшін сауда қатынастарында негізгі рөл атқарады. Қазақстан қазіргі уақытта энергия көздерін толық қуатта өндірмейді. Мысалы, оның табиғи газға бай екенін ескере отырып, Қазақстан тек 906 млрд метрикалық тонна өндіреді, оның басты себебі электр энергиясын өндірудің төмен деңгейімен ұштастыра отырып, өндірістің ескі технологиялары мен құбыр жолдары болып табылады [4]. Қытай бұл секторға белсенді инвестиция салуда және Қытай Қазақстандағы барлық мұнай өндірісінің 30 пайыздан астамын басқарды [3]. ОА елдерінің энергетикалық секторына инвестициялар қысқа мерзімді перспективада көрші елдер арасында салауатты бәсекелестік тудыруы мүмкін, бұл ұзақ мерзімді перспективада өзара тәуелді экономикалық өсу арқылы экономикалық байланыстардың сапасын арттыруға және жақсартуға әкеледі.

Қытайдың ОА елдермен сауда қатынастарымен қатар инвестициялық ынтымақтастықты да дамутуда. Қытай деректері бойынша, 2018 жылы Қытайдан тікелей шетелдік инвестиция ағыны Қазақстанға – \$3,8 млрд, Түркіменстанға – \$1,98 млрд, Өзбекстанға – \$412 млн, Тәжікстанға – \$316 млн, Қырғызстанға – \$47 млн құрады. Бұл ретте, ҚХР-дан Қазақстанға инвестициялардың жалпы көлемі 2013 жылғы \$19,7 млрд-тан 2019 жылы \$14,5 млрд-қа дейін төмендеді. Алайда, бұл инвестициялардың құрылымы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады – өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар өсті: 2013 жылғы наурыздағы жағдай бойынша (БББЖ әрекетінің басталуы) өңдеуші өнеркәсіпке қытайлық инвестициялар болған жоқ, кейбір қытайлық компаниялар Гонконг арқылы тікелей шетелдік инвестицияларды осы секторға \$694 млн құрады, ал 2019 жылғы шілдеге қарай Қытай Гонконгтан \$698 млн мөлшеріндегі инвестицияларды сақтай отырып, Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібіне \$2,16 млрд инвестиция салды [21]. Соңғы жылдардағы Қытайдың ОА елдеріне салған инвестициялары 2-суретте сипатталады.

Аталған инвестициялар бағытын әр ел өз мүддесіне қарай пайдалану әрекетін жасауда. ОА елдерінен Қазақстан, Өзбекстан қытай инвестицияларын өндірістің шикізаттық емес секторларын

дамытуға бағыттауға тырысуда. Тәжікстанда, өз кезегінде, инвестициялардың көпшілігі тау-кен саласын дамытуға бағытталды. Дегенмен, мұндай көптеп салынған инвестициялар болашақта ОА елдерінің Қытайға тәуелділікке әкелуі мүмкін деген «үрей» де бар.

Сурет 2 - Қытайдың ОА елдеріне 2003-2018 жж. аралығында салған инвестицияларының динамикасы, млн долл. [22].

Бүгінгі туындап отырған жағдайда Қытай үшін де, ОА елдері үшін де үлкен өзгерістер болатыны анық. Мемлекеттің экономикасы елдің барлық бос ресурстарын қажет ететін ұзақ қалпына келтіру кезеңіне аяқ басты. Сондықтан бірінші, айқын нәтиже шетелде инвестициялау үшін бос ресурстардың азаюы болады. Мемлекеттің де, жеке бизнестің де қаржылық ресурстары экономиканы тоқтатудың негізгі салдарын жоюға: инфляция мен жұмыссыздыққа қарсы күреске, сондай-ақ өндірісті қалпына келтіруге және ішкі нарыққа бағдарланған дамудың жаңа моделіне қайта құруға бағытталатын болады.

Дегенмен, Қытай өз әрекетін біртіндеп жалғасытуда. 2020 жылғы 16 шілдеде бейнеконференция форматында «Орталық Азия+Қытай» (с+С5) бірінші министрлік кездесуі өтті. Жаһандық пандемия мен экономикалық дағдарыс жағдайында Қытайдың қатысуымен тұрақты жиналыстар мен шаралар әзірлеу (эпидемияны тежеуде және экономикалық өсуді қалпына келтіруде тәжірибе алмасу), әрине, өңір елдерінің өздері үшін қызықты. Қытай үшін бұл жыл басында қайтадан ауқымды сипат алған аймақтағы анти-Қытай ахуалын біршама төмендетуге мүмкіндік береді. Қытай, АҚШ пен ЕО-дан айырмашылығы, ОА-дағы аймақтық ынтымақтастық процестеріне бейімділік

туралы мәлімдемейді. Қытай тіпті аймақтағы қатынастарды екі жақты негізде мақсатты түрде құрды. Қытай аймақтағы интеграцияға қарсы деп айтуға болмайды. ОА-ғы жинақталған ішкі аймақтық байланыстардың шешілуі Қытайға қолайлы да болып отыр. Бірақ ОА-ның бес Республикасының біреуге қарсы (бірінші кезекте Қытайға қарсы) бірлескен достығы ҚХР мүддесіне сай келмейді. Сондықтан Қытай осы «аймақтық» формат арқылы аймақтағы интеграция үрдісін бақылағысы келеді. Яғни, бірінші кездесудің басты тақырыбы вирустық індеттің салдарымен күрес болды, ал қорытынды бірлескен мәлімдемеде Қытай іскерлік және техникалық қызметкерлердің ыңғайлы қозғалысы үшін «экспресс-дәліз», сондай-ақ бұған мүдделі ОА мемлекеттерімен үздіксіз жеңілдетілген трансшекаралық жүк ағыны үшін «жасыл дәліз» құруға дайын екенін мәлімдеді. Қытай билігі аймақ елдері үшін қарызға қызмет көрсету төлемдерін тоқтата тұру мүмкіндігін қарастыруы мүмкін, бұл туралы қорытынды құжатта да айтылған [23].

Қазіргі әлемде туындап отырған жағдайға байланысты алдағы уақытта әлемдік экономикада көптеген ірі өзгерістер болатыны сөзсіз. ОА елдері осы үрдіске дайындалып, оны стихиялық үрдісті тиімділікке айналдыру қажет. Дағдарыстың алдағы толқындарын қалай шешуге болатындығын түсіну, жаңа

жағдайда өсу мүмкіндіктерін қалай табуға болатындығын білу, Қытай экономикасына көбірек бағдарланудың және аймақтағы қытай бизнесінің көбеюінің ықтимал салдарын есептеу қажет. Аймақтық деңгейде болмаса да, аймақтың әр мемлекеті аясында Қытайдың «Белдеу және жол» бастамасынан пайда табу стратегиясы әзірленуі керек. Қазақстан мен басқа да аталған ОА елдері өзара экономикалық ынтымақтастығын нығайтуы, бірлесе жұмыс атқаруы қажет.

Нәтижесінде, Қазақстанның ОА елдерімен экономикалық ынтымақтастығына Қытайдың екі жақты әсері бар:

Тиімді:

- БББЖ жобасын ұтымды пайдалану арқылы ОА елдері өзара логистикалық жолдарды құру;

- Қытайдан келіп жатқан инвестицияларды тиімді пайдалану;

- Сыртқы күштерге төтеп беру үшін ОА елдері өзара мықты экономикалық ынтымақтастық құру.

Кері:

- Қытай алып мемлекет ретінде шағын елдерді өзіне тартып жатуы: шикізат көзі ретінде пайдалануы;

- Қытайға ОА елдерінің қарыз болуы, алдағы уақытта аталған елдердің экономикасының тәуелділікке әкелуі «үрейі».

Қазақстанның ОА елдерімен экономикалық ынтымақтастығын нығайтуы алып елдерге төтеп беруге мүмкіндік береді. Ол үшін өзара біріккен жобалар, өндіріс орындарын құру және өздерінде орналасқан шикізат көздерін тиімді пайдалану жолдарын жасау және бастысы мықты мемлекеттік саясат қажет.

Мәселелерді айқындау нәтижесінде Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің арасындағы сауда-экономикалық қатынастарын нығайту бойынша келесі ұсынымдар ұсынылады:

- Аталған бес елдер арасындағы кедендік кедергілерді алып тастау немесе жеңілдіктер жасау.

- ОА елдерінің нарығына шығатын кәсіпорындарды қолайлы жағдайлармен қамтамасыз ету, тауар тасымалдаудың заңдарын жетілдіру.

- Орта Азиялық экономикалық ынтымақтастығын дамыту жолында мемлекеттік емес ұйымдар мен бизнес-компаниялардың белсенді қатысуын қолдау.

- Коммерциялық алаяқтықтың және заңсыз әрекеттердің барлық түрлерімен күресу үшін өзара әрекеттесу, бірлескен күш-жігер, сауда субъектілерінің басқа тараптың нарығына кіру үшін тиімді және қолайлы қызметтер ұсыну.

- Қазақстанның ОА елдерімен экономикалық ынтымақтастықты дамыту жолында цифрлық технологияларды дамыту және кең қолдану: аймақтың елдерінің арасындағы сауда

ағымдарын жеделдету үшін көлік-логистикалық қызметтерді цифрландыру арқылы «цифрлық жібек жолын» құру. Осы мақсатқа жету жолында Қытайдың инвестициялары мен цифрландыру тәжірибесін тиімді пайдалану.

- Сауда-экономикалық заңдарды жетілдіру, арнайы қорларды құру және несиелік кепілдік беру, «Қорғас» сынды шекаралық сауда орталықтарын құру.

- Қытай сияқты ірі елдерге болашақта тәуелді болмау үшін, өзара экономикалық жобалар жасау. Бұл жолда Қазақстанның ОА-дағы жетекші ел ретінде осындай жобаларға бастамашылық жасауға және оларды жүзеге асыруға мүмкіндігі бар.

Өзара сауданың өсуінің алдағы болашағы аймақтағы өндірістік-өткізу тізбектерін құруға негізделген осы елдердің терең мамандандырылуымен байланысты. Мұндай мамандану аталған тізбектерді құруға, заманауи өндірістік технологияларды, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (цифрландыру) кеңінен және белсенді пайдалануға, сондай-ақ олардың көмегімен шағын және орта кәсіпкерлікті сыртқы саудаға тартуға қабілетті ірі компанияларды құруды талап етеді. Осының негізінде Қазақстан мен Орталық Азия аймағындағы елдердің экономикасының құрылымын, тиісінше, сауда экспортын әртараптандыруға болады.

Қорытынды

Жаһандану кезеңінде аймақтық экономикалық ынтымақтастық үлкен маңызға ие болды және Қытай Қазақстанның ОА-ның басқа елдерімен: Қырғызстанмен, Тәжікстанмен, Түрікменстанмен және Өзбекстанмен экономикалық қатынастарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Белгілі бір реформалар нашар басқару мәселелерін шешу және шекараларды басқаруды жақсарту үшін жүргізіліп жатқанын назарға ала отырып, БББЖ бастамасы шеңберіндегі жобалар Қазақстан мен ОА елдері арасындағы сауда қатынастарын жақсарта алады. Сонымен қатар, энергетикалық секторға инвестициялар мен банктік несиелер елдер арасында салауатты бәсекелестік тудыруы мүмкін және ұзақ мерзімді болашақта өзара өсу есебінен экономикалық байланыстардың нығаюына әкелуі мүмкін. Осылайша, Қытай ОА экономикасындағы, әсіресе, Қазақстан үшін ірі экономикалық ойыншы болып табылатындығымен қатар, бұл Қазақстанның теңізге шыға алмайтын көрші ОА елдерімен стратегиялық экономикалық қатынасына қосымша әсер ететіні анықталды.

Алдағы уақытта, Қытаймен өзара іс-қимыл бүгінгі дағдарысты аз ауыртпалықпен еңсеруге, сондай-ақ ОА аймағының экономикасы үшін жаңа өсу нүктесін ашуға мүмкіндік береді. Алайда, Қытайға қарай бет

бұру мүмкіндігі шығыс көршісіне қатысты нақты және тексерілген саясатты қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. The World Bank. Data. GDP (current US\$) – China <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>
2. Chen H., Wu H. The prospects for regional economic integration between China and the five Central Asian countries. *Europe-Asia Studies*, 2004, 7(56). <https://www.jstor.org/stable/4147497?seq=1>
3. Jaborov S. Chinese loans in Central Asia: Development Assistance or “Predatory Lending”? *China’s Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia*. 2018
4. Кучук З. Энергетическая политика Китая в Центральной Азии и Казахстане. *Центральная Азия и Кавказ*, 2009, 3 (63). <https://cyberleninka.ru/article/n/energeticheskaya-politika-kitaya-v-tsentralnoy-azii-i-rol-kazahstana>
5. Параманов В., Строков А., Столповский О. Этапы экономической политики Китая в Центральной Азии. *Центральная Азия и Кавказ*. 2010,1. <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-ekonomicheskoy-politiki-kitaya-v-tsentralnoy-azii>
6. Schieck S. Movement on the Silk Road. SWP Research Paper. 2017. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2017RP12_ses.pdf
7. Simoes A.J.K. & Hidalgo C.A. The Economic complexity observatory: An Analytical tool for Understanding the dynamics of economic development. 2011. https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/chn/all/show/2017/
8. The State Council: The People’s Republic of China, 2015. From initiative to reality: Moments in developing the Belt and Road initiative. http://english.www.gov.cn/policies/infographics/2015/04/23/content_281475094425039.htm
9. Boris Z Rumer. Central Asia at the End of the Transition. eBook: Document View all formats and languages Language: English. Publisher: [Place of publication not identified] : Taylor and Francis Ltd: Routledge. https://www.worldcat.org/search?q=au%3ARumer%2C+Boris+Z.&qt=hot_author
10. Asian Development Bank Institute. Connecting Central Asia with Economic Centers. 2014. <file:///C:/Users/F550~1/AppData/Local/Temp/adbi-connecting-central-asia-economic-centers-final-report.pdf>
11. OECD Enhancing Competitiveness in Central Asia. 2018. https://www.oecd-ilibrary.org/development/enhancing-competitiveness-in-central-asia_9789264288133-en
12. Закиева Ш.Б. Интеграция в Центральной Азии и Казахстан. Монография. Издательство: Научная книга. - М., 2007. - С.192
13. Кушкумбаев С. Центральная Азия на путях интеграции: геополитика, этничность, безопасность. - Алматы, 2002.
14. Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. - Алматы, 1998. - С. 279.
15. Орталық Азия 25 жылда: ақпараттық-талдамалық шолу. Жалпы ред.: З.К.

Шәукенова. – Астана: ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ, 2017.

16. Изимов Р. Центральная Азия под пристальным вниманием Китая. Обзор желтой книги по Центральной Азии. 15 июня 2020 <https://caa-network.org/archives/19962>
17. International Monetary Fund. GDP, current prices: billions of U.S dollars. 2019. IMF Data Mapper. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD/CHN>
18. International Monetary Fund. Population: Millions of People. 2019. IMF Data Mapper. <https://www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD>
19. International Monetary Fund <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61726507>
20. ҚР Қаржы Мин. мемлекеттік кіріс комитеті // http://kgd.gov.kz/ru/exp_trade_files
21. Бугаенко А. Последствия коронавирусного кризиса для инициативы «Пояс и Путь» в Центральной Азии. 2020. <https://cabar.asia/ru/posledstviya-koronavirusnogo-krizisa-dlya-initsiativy-poyas-i-put-v-tsentralnoj-azii/>
22. Умаров Тимур. На пути к Pax Sinica: что несет Центральной Азии экспансия Китая 25.03.20. <https://carnegie.ru/commentary/81265#:~:text>
23. CAA Network. Еще один +С5? 2020// <https://caa-network.org/archives/20237>

References

1. Akimbekov S.M.(1998). Avganskiy uzeli problemu bezopastnosti Tsentral'noy Azii. [Avgansk knot and security problems of Central Asia]. *Almaty.*, p. 279.
2. Boris Z Rumer (2016). Central Asia at the End of the Transition. eBook : Document View all formats and languages Language: English. Publisher: [Place of publication not identified] :Taylor and Francis Ltd: Routledge. https://www.worldcat.org/search?q=au%3ARumer%2C+Boris+Z.&qt=hot_author
3. Bugaenko A.(2020). Vliyaniye krizisa s koronavirusom na initsiativu ``Odin poyas, odin put`` v Tsentral'noy Azii [Impact of the coronavirus crisis on the Belt and Road initiative in Central Asia]. <https://cabar.asia/ru/posledstviya-koronavirusnogo-krizisa-dlya-initsiativy-poyas-i-put-v-tsentralnoj-azii/>
4. CAA Network (2020). Yeshche odin +S5? [Another +C5?]. <https://caa-network.org/archives/20237>
5. Chen H., Wu H. (2004). The prospects for regional economic integration between China and the five Central Asian countries. *Europe-Asia Studies*, 7(56). <https://www.jstor.org/stable/4147497?seq=1>
6. Connecting Central Asia with Economic Centers. Asian Development Bank Institute (2014). <file:///C:/Users/F550~1/AppData/Local/Temp/adbi-connecting-central-asia-economic-centers-final-report.pdf>
7. International Monetary Fund, (2019). GDP per capita, current prices: U.S. dollars per capita. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/ITA/KOR/CHN/TJK/TKM>
8. International Monetary Fund (2019). GDP, current prices: billions of U.S dollars. IMF Data Mapper. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD/CHN>
9. International Monetary Fund. Population (2019): Millions of People..IMF Data Mapper. <https://>

www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD

10. Izimov R. (2020). Tsentral'naya Aziya pod pristol'nym vnimaniyem Kitaya. Obzor zheltoy knigi po Tsentral'noy Azii. [Central Asia under the close attention of China. Review of the yellow book on Central Asia]. June 15. <https://caa-network.org/archives/19962>

11. Jaborov, S. (2018). Chinese loans in Central Asia: Development Assistance or "Predatory Lending"? China's Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia.

12. Kuchuk, Z. (2009). Energeticheskaya politika Kitaya v Centralnoi Azii i rol Kazakhstana. [China's energy policy in Central Asia and Kazakhstan]. Centralnaya Aziya i Kavkaz, 3(63). <https://cyberleninka.ru/article/n/energeticheskaya-politika-kitaya-v-tsentralnoy-azii-i-rol-kazakhstana>

13. Kushkumbaev S. (2002). Tsentral'naya Aziya na puti integratsii: geopolitika, etnichnost', bezopasnost' [Central Asia on the path of integration: geopolitics, ethnicity, security]. Almaty.

14. OECD Enhancing Competitiveness in Central Asia (2018) // https://www.oecd-ilibrary.org/development/enhancing-competitiveness-in-central-asia_9789264288133-en

15. Ortalyk, Aziya 25 zhylda: ak parattyk, -taldamalyk, sholu [Central Asia for 25 years: information and analytical review]. General ed.: Z. K. Shaukenova. - Astana: KISI under the President of the Republic of Kazakhstan, 2017.

16. Paramanov, V., Stokov, A., & Stolpovskiy, O. (2010) Etapy ekonomicheskoy politiki Kitaya v Centralnoi Azii. [Stages of China's economic policy in Central Asia]. Centralnaya Aziya i Kavkaz-1. <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-ekonomicheskoy-politiki-kitaya-v-tsentralnoy-azii>

17. QR Qarjı Min. memlekettik kiris komiteti [Finance Min. State Revenue Committee]. http://kgd.gov.kz/ru/exp_trade_files

18. Roman Mogilevskii. (2012). Trends and Patterns in Foreign Trade of Central Asian Countries. Institute of public policy and administration. Bishkek, p. 60 file:///C:/Users/F550~1/AppData/Local/Temp/IPPA-WP1_Trends_PatternsForeignTradeCA-En.pdf

19. Schieck, S. (2017). Movement on the Silk Road. SWP Research Paper. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2017RP12_ses.pdf

20. Simoes, A.J.K., Hidalgo C.A. (2011). The Economic complexity observatory: An Analytical tool for Understanding the dynamics of economic development. https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/chn/all/show/2017/

21. The State Council: The People's Republic of China. From initiative to reality: Moments in developing the Belt and Road initiative. 2015. http://english.www.gov.cn/policies/infographics/2015/04/23/content_281475094425039.htm

22. Umarov Timur (2020). Na puti k Pax Sinica: chto neset Tsentral'noy Azii ekspansiya Kitaya [Towards Pax Sinica: What is China's Expansion Bringing to Central Asia] 25.03.20. <https://carnegie.ru/commentary/81265#:~:text=>

23. Zakieva Sh.B. Integratsiya v Tsentral'noy Azii i Kazakhstan. [Integration in Central Asia and Kazakhstan]. Monograph Publishing House: Scientific book: M., 2007 P.192

Сведения об авторах

Медуханова Л.А. – э.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: medukhanova.l@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9073-3053>

Сериева Ж.А. – хат-хабаршы авторы, PhD-докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: name.zhanar@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1582-2587>

Information about the authors

Medukhanova Lazipa Alikhanovna - Academic degree: candidate of economic sciences Al-Farabi Kazakh national University, 71 al-Farabi Ave., Almaty, 050040, Ka-zakhstan. Acting associate Professor, Department of International relations and world economy, faculty of international relations. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9073-3053>. e-mail: medukhanova.l@gmail.com. phone: 8 701 7586230

Serieva Zhanar Alimkhanovna - PhD Student Al-Farabi Kazakh national University, 71 al-Farabi Ave., Almaty, 050040, Ka-zakhstan. Faculty of international relations, Department of international relations and world economy. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1582-2587>. email: name.zhanar@mail.ru. phone: 8 702 5880623

Дата поступления рукописи: 02.10.2020.

Прошла рецензирование: 20.10.2020.

Принято решение о публикации: 01.11.2020.

Received: 02.10.2020.

Reviewed: 20.10.2020.

Accepted: 01.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 02.10.2020.

Рецензиялауды өтті: 20.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 01.11.2020.

Оценка устойчивости государственных финансов Республики Казахстан

М.К. Кожаметова¹, Д.С. Кыдыралинов¹, М.А. Маркелова², М.А. Мухаметкалиева¹

¹ университет «Нархоз», ² университет «Туран»

Аннотация

Устойчивость государственных финансов обеспечивает стабильное, эффективное развитие государства и как следствие, повышение уровня и качества жизни населения. Страна, имеющая в качестве основы своего развития внутренние источники финансирования, имеет более устойчивые и высокие долгосрочные перспективы развития и роста. Элементы финансовой системы поддерживают и усиливают друг друга, а основные рычаги воздействия на экономику находятся внутри страны. Только в этом случае можно утверждать, что страна обладает долгосрочным финансовым суверенитетом.

В статье проведена оценка устойчивости государственных финансов Республики Казахстан на основе расчета показателей финансовой устойчивости государства. При этом оценка устойчивости государственных финансов рассматривается с точки зрения воздействия государственного долга, поэтому в качестве индикаторов оценки использованы структурные коэффициенты состава внешнего и внутреннего долга, которые характеризуют долговую нагрузку, долговую зависимость бюджета, гражданина страны, а также долгового предела и т.д. Рассчитанные коэффициенты на основе данных Казахстана были сопоставлены с их пороговыми значениями, в результате чего был сделан ряд выводов об устойчивости государственных финансов РК. Кроме того, были определены коэффициенты, находящиеся на пределе на момент исследования и повышение которых может отрицательно повлиять на устойчивость государственных финансов РК.

Ключевые слова: государственные финансы, дефицит бюджета, государственный долг, финансовая устойчивость.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік қаржысының тұрақтылығын бағалау

Түйін

Мемлекеттік қаржының тұрақтылығы мемлекеттің тұрақты, тиімді дамуын, нәтижесінде - халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасының жоғарылауын қамтамасыз етеді. Ішкі қаржыландыру көздерін қолданатын елдің тұрақты және жоғары ұзақ мерзімді даму және осы келешегі бар. Қаржы жүйесінің элементтері бір-бірін қолдайды және нығайтады, ал экономикаға әсер етудің негізгі тұтқалары ел ішінде болады. Тек осы жағдайда ғана елдің ұзақ мерзімді қаржылық егемендігі бар деп айтуға болады.

Бұл мақалада мемлекеттің қаржылық тұрақтылығы көрсеткіштерін есептеу негізінде Қазақстан Республикасы мемлекеттік қаржысының тұрақтылығы бағаланады. Сонымен бірге жұмыста мемлекеттік қаржының тұрақтылығын бағалау мемлекеттік борыштың әсері тұрғысынан қарастырылады, сондықтан бағалау сыртқы және ішкі борыш құрамының құрылымдық коэффициенттерін қолдану негізінде жүргізілген, олар бюджеттің, ел азаматтарының борышқа тәуелділігін, борыш ауыртпалығын, сондай-ақ борыш шектілігін және т.б. көрсетеді. Қазақстан деректері бойынша есептелген коэффициенттер олардың шекті мәндерімен салыстырылды, нәтижесінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржысының тұрақтылығы туралы бірқатар тұжырымдар жасалды. Сонымен қатар зерттеу кезеңінде шекті мәндерге жақын және осы мәндердің жоғарылауы ҚР мемлекеттік қаржысының тұрақтылығына кері әсер етуі мүмкін коэффициенттер анықталды.

Түйін сөздер: мемлекеттік қаржы, бюджет тапшылығы, мемлекеттік қарыз, қаржылық тұрақтылық.

Assessment of the sustainability of public finances of the Republic of Kazakhstan

Abstract

The stability of public finances ensures a stable, effective development of the state, and as a result - an increase in the level and quality of life of the population. A country that has domestic sources of financing as the basis for its development has more stable and higher long-term development and growth prospects. The elements of the financial system support and reinforce each other, and the main levers of influence on the economy are within the country. Only in this case it can be argued that the country has long-term financial sovereignty.

This article evaluates the sustainability of public finances of the Republic of Kazakhstan based on the calculation of indicators of the financial stability of the state. At the same time, the assessment of the sustainability of public finances in the work is considered from the point of view of the impact of public debt, therefore, structural coefficients of the composition of external and internal debt, which characterize the debt burden, debt dependence of the budget, the citizen of the country, as well as the debt limit, etc. The calculated coefficients based on the data of Kazakhstan were compared with their threshold values, as a result of which a number of conclusions were made about the sustainability of public finances of the Republic of Kazakhstan. In addition, the coefficients were determined that are at the limit at the time of the study, and an increase in which may negatively affect the sustainability of public finances of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: public finance, budget deficit, public debt, financial sustainability.

Введение

Особая значимость государственных финансов обусловлена ролью, выполняемой ими в процессе осуществления политики государственного регулирования, в том числе в решении социально-экономических проблем, обеспечении поступательного экономического роста, развития предпринимательской деятельности и т.д. Реализация перечисленных задач ставит определенные требования к государственным финансам в плане достаточности ресурсной базы, а также оптимальности его структуры. Особое значение приобретают вопросы надежного, прогнозируемого развития государственных финансов, недопущения их разбалансирования вследствие проведения невзвешенной финансовой политики. Принцип сбалансированности бюджета является одним из наиболее важных принципов бюджетной системы любого государства. Он заключается в том, что общий объем предусмотренных бюджетом расходов должен соответствовать суммарному объему поступлений в бюджет. При этом под поступлениями в бюджет подразумеваются не только доходы бюджета, но и другие источники, например заимствования. Финансирование текущего потребления за счет заимствований кажется правительствам привлекательным, но они не могут иметь постоянно увеличивающийся долг. Финансовый кризис 2008 г. сильно повлиял на инструменты государственного долга: инвесторы перестали воспринимать их «безрисковыми» или «с очень низким уровнем риска». Все это привело к росту премии за риск, тем самым повысив стоимость обслуживания долга. Несмотря на это, заимствования до сих пор остаются имманентными характеристиками практически любых государственных финансовых систем.

Увеличение государственного дефицита бюджетов национальных экономик на фоне глобального экономического кризиса, обусловленного последствиями продолжающейся пандемии, поставило под угрозу устойчивость государственных финансов в ряде стран, в том числе и в Казахстане. По данным Национального банка Республики Казахстан в настоящее время расходы на обслуживание и погашение государственного долга Казахстана составляют 12% к ВВП. Кроме того, в ближайшее время с целью финансирования дефицита бюджета 2021 г. Правительство РК намерено получить заем от Азиатского банка развития и Азиатского банка инфраструктурных инвестиций на

сумму 1,5 млрд. тенге [1]. Это вынуждает задуматься о том, может ли такое увеличение государственного долга оказать дестабилизирующее воздействие на финансовую систему Казахстана. В таких обстоятельствах возникают важные вопросы с точки зрения науки:

– государственные финансы с какими характеристиками можно считать устойчивыми?

– могут ли государственные финансы с задолженностью быть устойчивыми?

Литературный обзор

Концепция устойчивости государственных финансов связана со стоимостью и структурой бюджетных расходов и доходов, а также с объемом бюджетного дефицита и долга. При этом объем и структура государственных расходов и доходов зависят от страны и тесно связаны с политической доктриной, а также с социальной и экономической политикой. При составлении государственного бюджета органы государственной власти сталкиваются с дилеммой, выражающейся в следующем:

1) Увеличение доходов бюджета за счет повышения налогов. Здесь необходимо понимать, что фискальные возможности государства ограничены [2], и увеличение налоговой нагрузки может создать определенную угрозу для экономического роста, демотивируя предпринимательскую активность.

2) Сокращение расходов бюджета. Оптимально возможные объемы сокращения зависят от объемов ответственности государства перед гражданами. Государству, поддерживающему социально-экономическую политику иногда довольно сложно сократить расходы на социальную сферу, особенно в условиях высокого уровня инфляции. Также сокращение расходов бюджета может снизить объемы потребления и тем самым отрицательно повлиять на экономический рост.

3) Создание дефицита, финансируемого за счет государственного долга.

Привлекают внимание в аспекте проблематики проводимого исследования работы в области регулирования государственных финансов, согласно которым надежное, прогнозируемое развитие государственных финансов обеспечивается за счет недопущения их разбалансирования и разрушения посредством проведения взвешенной финансовой политики. Понятие устойчивости государственных финансов впервые было упомянуто в работах таких экономистов-классиков, как А. Смит [3], Д. Юм [4] и Д.Рикардо [5]. Несмотря на отсутствие

четко сформулированного определения данного понятия, в их работах представлено его самое общее понимание. Схожесть их объяснений устойчивости государственных финансов заключалась в том, что они связали ее с объемом государственного долга, сосредоточив внимание на последствиях этого долга. В то же время в основном предполагалось, что государственный долг может быть инструментом увеличения совокупного спроса и национального дохода. Согласно классической экономике, экономика достигает своего равновесия, когда используются все ресурсы, а дополнительный спрос приводит только к повышению уровня цен. Согласно кейнсианскому подходу, если экономика не может достичь равновесия, используя все факторы производства, при этом имея некоторые «запасы» неиспользованных ресурсов, то увеличение государственного долга должно привести к росту национального дохода. Дополнительные государственные расходы, финансируемые за счет государственного долга, вызовут более высокий уровень совокупного спроса, который будет удовлетворяться более высоким уровнем предложения [6]. Стоит отметить, что оба подхода оправдывают использование государственного долга как инструмента фискальной политики. Согласно Д. Рикардо и Р. Барро, последствия государственного долга могут быть нейтральными для экономики. Нейтральность последствий государственного долга означает, что дефицитное и налоговое финансирование государственных бюджетов эквивалентны в отношении накопления капитала [7]. Кроме того, согласно Дж. Кейнсу, необходимость роста государственных расходов, финансируемых с помощью займов обусловлена достижением «эффективного спроса». При этом этот спрос зависит от направленности расходования долговых средств. Так, если эти средства направлялись на текущие расходы, то они рассматривались как отрицательные сбережения. Дж. Кейнс по этому поводу писал, что правительственные инвестиции, финансируемые посредством займов, ведут к расширению «склонности к инвестированию», а финансирование текущих расходов увеличивает «склонность к потреблению» [8]. Таким образом, государственные финансы с задолженностью могут быть устойчивыми, если большая часть этой задолженности направлена на финансирование инвестиций.

Другое объяснение финансирования государственных расходов государственным долгом связано с идеей их межбюджетного

перераспределения между поколениями. Некоторые ученые предлагают рассматривать государственный долг в контексте его долгосрочного благоприятного воздействия на экономику [9,10]. Как демонстрирует мировая практика, во многих странах уровень государственного долга достигает значительных размеров, вследствие чего государственные органы вынуждены пролонгировать обязательства перед будущими поколениями. П. Хеллер называет эту тенденцию неблагоприятной, так как это может иметь отрицательные последствия для экономики [11]. Действительно, если идея устойчивого развития предполагает учет потребностей будущих поколений, то долгосрочная «отсрочка» погашения долга не соответствует ей. С другой стороны, следует обратить внимание на несколько иную точку зрения, согласно которой будущие поколения могут получать выгоду от инвестиций, сделанных сегодня, поэтому перераспределение государственного долга между поколениями может быть вполне оправданным. При этом, по их мнению, должно выполняться одно условие – государственный долг должен быть направлен на финансирование инвестиционных расходов, а не на текущее потребление [12].

Таким образом, в некоторой степени идея устойчивости государственных финансов зависит не только от уровня долга, но и от вида расходов, финансируемых за счет займов.

Обращение к более поздним исследованиям показывает, что устойчивость исключает возможную ситуацию, «когда правительство систематически обслуживает стоимость существующего долга исключительно путем выпуска нового долга» [13]. В таком случае государственный долг оказывает дестабилизирующее воздействие на финансовую систему. Исследованию взаимосвязи между государственным долгом и устойчивостью государственных финансов посвящено немало работ. С. Рейнхарт и К. Рогофф [14,15,16], Д. Фурчери и А. Здзеницка [17], О. Афанасиос [18] выделяют два основных канала, по которым четко прослеживается взаимосвязь рассматриваемых категорий:

- предоставление государственной поддержки финансовому сектору увеличивает внутренний государственный долг;
- сокращение доли заемных средств финансового сектора приводит к снижению бюджетных доходов и увеличению бюджетных расходов за счет сокращения экономической активности.

Другой группой ученых было изучено влияние государственного долга на финансо-

вую устойчивость государства. Согласно М. Кумхофу и Е. Таннеру [19], государственный долг укрепляет стабильность финансового сектора за счет безопасности, высокой ликвидности и стабильного потока прибыли, предлагаемых государственными облигациями. В то же время противоположная точка зрения встречается в работах А.Хоубена и др. [20], согласно которой большие объемы государственного долга могут стать источником финансовой неустойчивости. Они считают, что влияние государственного долга на финансовую устойчивость включает:

- изменение уровня риска других активов, деноминированных в той же валюте, что и суверенные обязательства;
- убытки от переоценки государственных облигаций.

Вместе с тем в рассматриваемых работах не исследованы вопросы оптимальных объемов долга в экономике страны, которые не представляли бы угрозу для устойчивости государственных финансов. В более поздних работах были выработаны подходы к оценке устойчивости государственных финансов, предполагающих использование определенных индикаторов с пороговыми значениями [21, 22]. В настоящее время существует набор индикаторов классификации стран-дебиторов, разработанных международными финансовыми организациями: Международным банком реконструкции и развития (МБРР) и Международным валютным фондом (МВФ), а также странами-членами Парижского клуба кредиторов. Этими индикаторами для оценки финансового воздействия государственного долга могут служить следующие коэффициенты, которые характеризуют:

- 1) долю непогашенного государственного долга, включая проценты, в ВВП страны;
- 2) размер государственного долга на душу населения;
- 3) соотношение дефицита бюджета и ВВП страны;
- 4) долю новых заимствований в общих расходах государства;
- 5) долю платежей по процентам в ВВП;
- 6) отношение расходов по процентным платежам к общим государственным расходам;
- 7) отношение расходов на процентные платежи к общим налоговым поступлениям.

Необходимо учитывать, что используемые вместе с этими коэффициентами пороговые показатели являются весьма условными и позволяют только опираться на конкретные числа при оценке состояния внешнего долга: является ли уровень долга безопасным или необходимо принять дополнительные меры для управления долговыми рисками страны.

Чем дальше фактические уровни показателей от пороговых значений, тем меньше риск возникновения в стране долгового кризиса, тем больше у страны потенциальных возможностей успешно (без ущерба социально-экономическому развитию) выполнить обязательства по погашению и обслуживанию накопленного объема долга перед внешними кредиторами и тем самым повысить уровень кредитных рейтингов, установленных международными агентствами.

Методы исследования

Для оценки финансовой устойчивости Республики Казахстан была использована методология, предложенная российской исследовательницей Е.В. Ермаковой, по которой рассчитывается и анализируется комплекс показателей, включающий структурные коэффициенты состава внешнего и внутреннего долга (таблица 1).

Для расчетов этих коэффициентов по Казахстану были использованы данные Агентства по регулированию и развитию финансового рынка [24], Министерства финансов РК [25], а также Евразийской экономической комиссии [26]. Период наблюдения 2014-2019 гг. Вместе с тем не представилось возможным рассчитать коэффициенты неурегулированной задолженности и долгового предела ввиду отсутствия данных. Для расчета коэффициента неурегулированной задолженности отсутствуют достоверные статистические данные по просроченной задолженности РК перед кредиторами. Для расчета коэффициента предела обслуживания отсутствуют данные по объемам расходов, осуществляемых за счет субвенций. Остальные показатели были рассчитаны и представлены далее в том же порядке, в котором они расположены в таблице 1, за исключением двух названных выше. В таблице 2 приведена краткая характеристика коэффициентов, которые будут рассчитаны для Казахстана.

Таблица 1 – Показатели финансовой устойчивости государства

Показатели	Формулы расчета	Нормативные значения
Коэффициент долговой зависимости экономики	$K_{д.з.} = D/ВВП$, где D – сумма долга (внутреннего и внешнего)	$\leq 0,6$
Коэффициент реальной долговой зависимости экономики	$K_{д.з.(р)} = D_p/ВВП$, где D_p – сумма всех будущих обязательств по обслуживанию долга (погашение основной суммы и процентов), дисконтированных по рыночной ставке	$\leq 0,6$
Коэффициент внешней долговой зависимости экономики	$K_{вн.г.} = D_{вн.г.}/ВВП$, где $D_{вн.г.}$ – сумма государственного внешнего долга	$\leq 0,43$
Коэффициент долговой зависимости бюджета	$K_{д.б.} = D/P_{пл(ф)}$, где D – сумма государственного долга (внутреннего и внешнего), $P_{пл(ф)}$ – общий объем расходов бюджета (плановый или фактический)	$\leq 0,3$
Коэффициент долговой нагрузки бюджета	$K_{д.б.} = D_{обсл.(вн)}/P_{пл(ф)}$, где $D_{обсл.(вн)}$ – расходы на обслуживание государственного долга (внутреннего и внешнего), предстоящие к уплате в отчетном году; $P_{пл(ф)}$ – общий объем расходов бюджета (плановый или фактический)	$\leq 0,2$
Коэффициент долговой внешней нагрузки	$K_{д.в.н.} = D_{обсл}/D_э$, где $D_{обсл}$ – расходы на обслуживание внешнего государственного долга; $D_э$ – доходы от экспорта.	-
Коэффициент долговой нагрузки гражданина	$K_{д.н.г.} = D/Ч_n$, где D – сумма государственного долга (внутреннего и внешнего); $Ч_n$ – численность населения.	-
Коэффициент неурегулированной задолженности	$K_{н.з.} = Z_{пр}/ВВП$, где $Z_{пр}$ – просроченная задолженность по долговым обязательствам	$\rightarrow 0$
Коэффициент долгового предела	$K_{д.(макс)} = D_б - БП$, где долг не должен превышать доходы бюджета $D_б$ без учета безвозмездных перечислений БП	≤ 1
Коэффициент предела обслуживания долга	$K_{д.обсл.(макс)} = D_{обсл}/P_б - P_{суб.с.}$, где $D_{обсл}$ – расходы бюджета по обслуживанию долга; $P_б$ – объем расходов бюджета, $P_{суб.с.}$ – объем расходов, которые осуществляются за счёт субвенций	$\leq 0,15$
Примечание – Источник [23].		

Таблица 2 – Краткая характеристика показателей финансовой устойчивости государства

Показатели	Описание
1	2
Коэффициент долговой зависимости экономики	Характеризует соотношение общего государственного долга и ВВП. В мировой практике принято значение 60% или 0,6 при оценке объема государственного долга
Коэффициент реальной долговой зависимости экономики	Показывает так называемую реальную долговую зависимость экономики, т.е. зависимость экономики от ежегодных платежей по обслуживанию долговых обязательств. Реальной эта зависимость названа потому, что неспособность экономики обслуживать свои долговые обязательства может привести к дефолту и полному обвалу национальной экономики. В то же время способность стабильно обслуживать долговые обязательства, даже если эти обязательства значительны, является одной из предпосылок для стабильности финансовой системы
Коэффициент внешней долговой зависимости экономики	Характеризует долю внешнего долга государства в его ВВП. Внешний долг для страны – наиболее значимая часть государственного долга с точки зрения репутации у кредиторов и финансового суверенитета. Большая доля внешнего долга для государства может означать зависимость от внешних акторов, которые могут использовать внешний долг как инструмент политического и экономического давления

1	2
Коэффициент долговой зависимости бюджета	Сравнивает объем государственного долга и общих расходов бюджета, таким образом демонстрируя, насколько госдолг ниже или выше расходов за конкретный год
Коэффициент долговой нагрузки бюджета	Показывает, какую долю в расходах бюджета занимают расходы на обслуживание государственного долга, т.е. какая часть бюджетных средств ежегодно тратится на выплату процентов по долгам или иных обязательных платежей, не связанных с выплатой основного долга
Коэффициент долговой внешней нагрузки	Показывает, насколько ниже или выше отток денежных средств из страны от выплат по долговым обязательствам притока денежных средств от экспорта продукции. В некотором смысле этот показатель характеризует степень компенсации доходами от экспорта расходов по обслуживанию внешнего долга
Коэффициент долговой нагрузки гражданина	Показывает, какая сумма государственного долга приходится на одного гражданина страны.
Коэффициент долгового предела	Переключается с коэффициентом долговой нагрузки бюджета. В данном случае анализируется превышение общего государственного долга над доходами бюджета. В мировой практике считается, что значение долга, превышающее значение доходов бюджета является индикатором потенциальной финансовой нестабильности страны

Результаты и обсуждение

В Казахстане динамика государственного долга за шесть наблюдаемых лет 2014-2019 гг. демонстрирует значительный рост объема долговых обязательств, как внешних, так и внутренних (рисунок 1).

Представленные количественные данные роста государственного долга не позволяют адекватно оценить устойчивость государственных финансов, в том числе и риски, связанные с возникновением в стране долгового кризиса. Поэтому следуя представленной методологии исследования, рассчитаем структурные коэффициенты состава внешнего и внутреннего долга Республики Казахстан. Результаты представлены на рисунках 1-9.

Как видно из рисунке 2, наименьшее значение данного коэффициента было в 2014 г., а наибольшее – в 2018 г. За наблюдаемый период доля государственного долга в ВВП страны выросла на десять процентных пунктов, или на 66%. Тем не менее значение коэффициента всё ещё далеко от порогового значения, из чего можно сделать вывод, что долговая зависимость РК находится на безопасном для устойчивого развития уровне.

Рисунок 3 показывает, что коэффициент реальной долговой зависимости экономики РК значительно ниже порогового значения, что говорит о позитивных перспективах в обслуживании государственного долга, а значит, крайне низкой вероятности дефолта экономики РК.

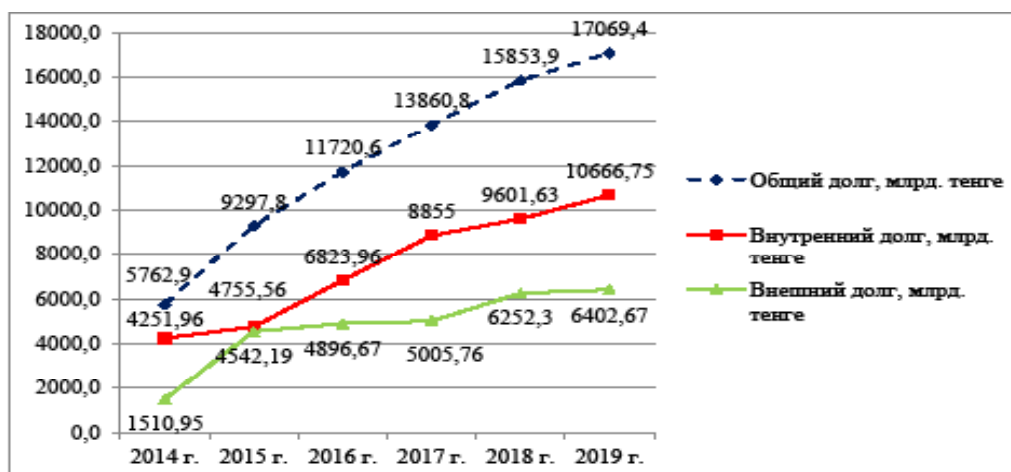
Доля внешнего долга в ВВП Казахстана за шесть наблюдаемых лет выросла более чем вдвое – с 4 до 9%. Тем не менее значение

этого показателя значительно ниже порогового значения, принятого в мировой практике. Кроме того, несмотря на заметный рост в 2015 г. по сравнению с 2014 г., за анализируемый период наблюдается постепенное снижение доли внешнего долга в ВВП РК.

В РК за весь наблюдаемый период значение коэффициента долговой зависимости бюджета минимум вдвое превышает пороговое значение. Более того, долговая зависимость бюджета выросла в 1,7 раза в 2019 г. по сравнению с 2014 г. Стабильный рост этого показателя может говорить об устойчивом дефиците государственного бюджета, который приходится покрывать за счет государственных заимствований.

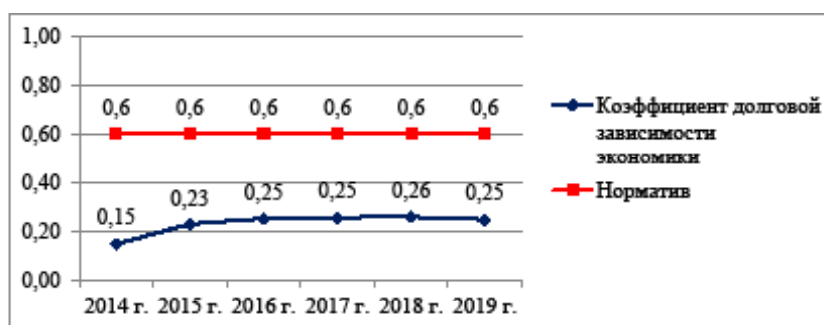
В РК коэффициент долговой нагрузки бюджета также растет, увеличившись за наблюдаемый период в два раза. Для сравнения, расходы на образование и науку в развитых странах составляют от 1 до 3%, в то время как в РК этот показатель составил в 2019 г. более 1%. Расходы же на обслуживание госдолга оказались выше в шесть раз. Тем не менее значение коэффициента в РК значительно ниже рекомендуемого порогового значения (рисунки 4-9).

У коэффициента долговой внешней нагрузки нет порогового значения, однако всё же можно утверждать, что значение 1,8% для любой страны является приемлемым, показывая значительное превышение доходов от экспорта над выплатами процентов по внешнему долгу. Несмотря на некоторый рост коэффициента за наблюдаемый период, его значение не показывает значительных колебаний.

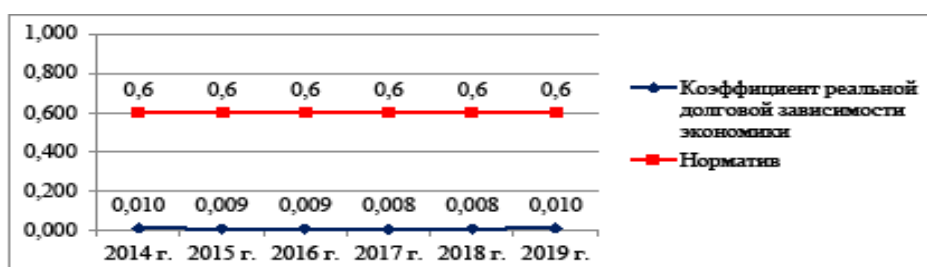
Примечание – Источник [25].

Рисунок 1 – Размеры государственного долга РК, млрд. тенге

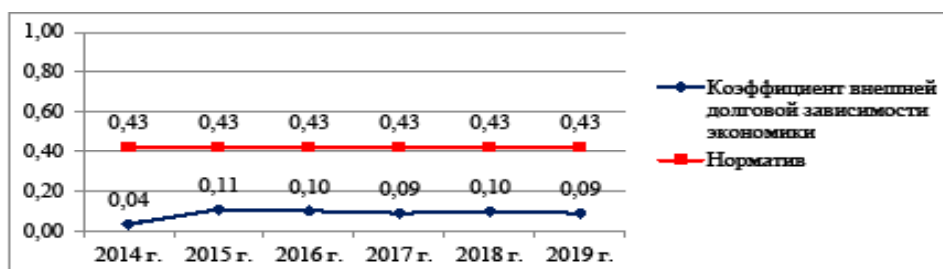
Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК.

Рисунок 2 – Коэффициент долговой зависимости экономики РК

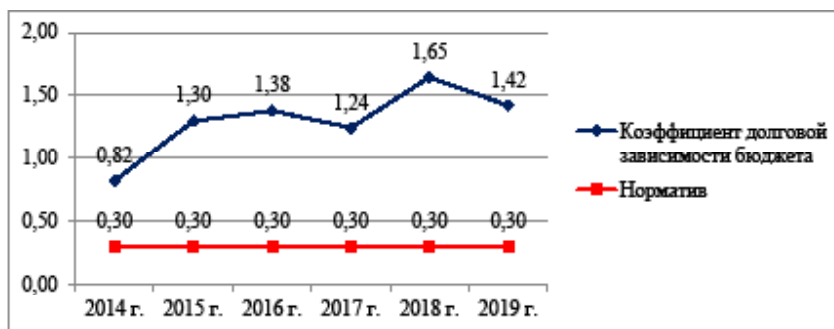
Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК.

Рисунок 3 – Коэффициент реальной долговой зависимости экономики РК

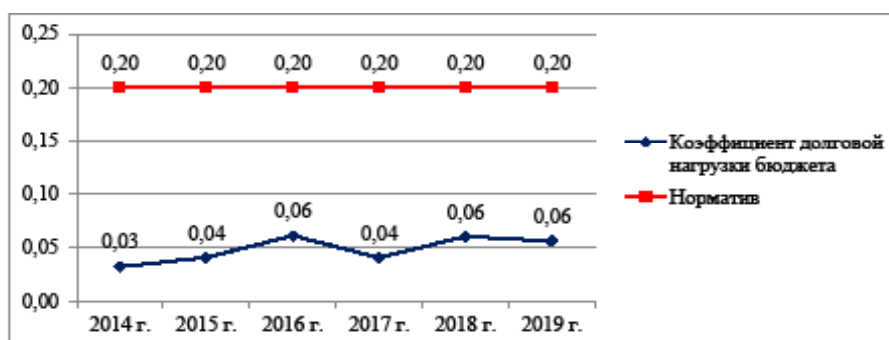
Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК

Рисунок 4 – Коэффициент внешней долговой зависимости экономики

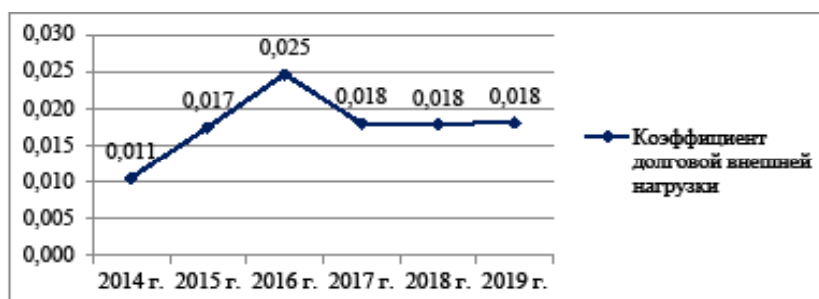
Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК.

Рисунок 5 – Коэффициент долговой зависимости бюджета

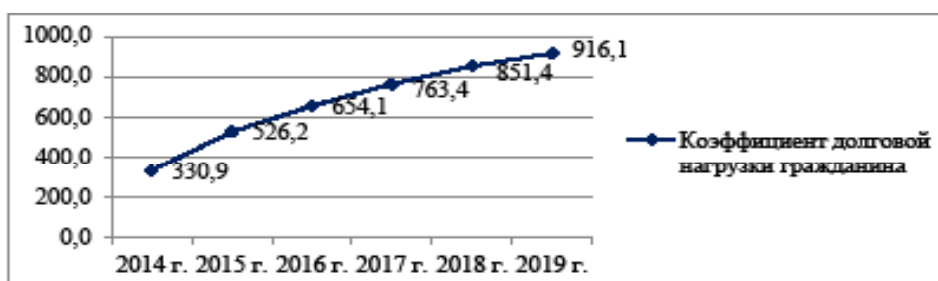
Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК.

Рисунок 6 – Коэффициент долговой нагрузки бюджета РК

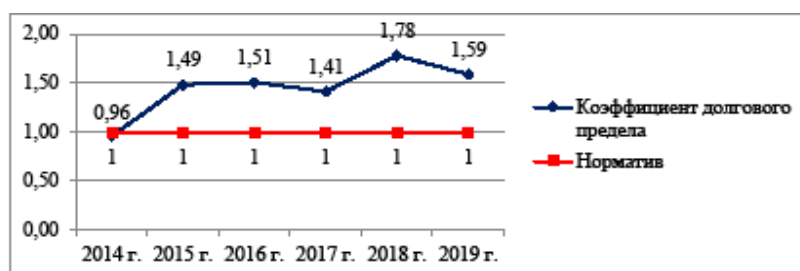
Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК.

Рисунок 7 – Коэффициент долговой внешней нагрузки РК

Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК.

Рисунок 8 – Коэффициент долговой нагрузки гражданина РК

Примечание – Составлено и рассчитано авторами по данным Министерства финансов РК.

Рисунок 9 – Коэффициент долгового предела РК

За шесть наблюдаемых лет долговая нагрузка на одного казахстанца увеличилась в 2,8 раза. Подобное увеличение может объясняться комплексом различных факторов, выходящих за пределы этой работы. Тем не менее видится целесообразным озвучить некоторые, самые вероятные факторы, способные повлиять на такой быстрый темп роста:

1. Увеличение производительности труда вместе с низким абсолютным приростом населения и высоким ростом государственного долга. В такой ситуации значительный рост госдолга компенсируется таким же значительным ростом ВВП от повышения производительности труда населения.

2. Структурные изменения в экономике вместе с высоким ростом государственного долга, когда переход экономики от аграрной к индустриальной или от индустриальной к постиндустриальной позволил значительно увеличить ВВП, скомпенсировав рост государственного долга.

Весьма вероятно влияние и других факторов, что может стать темой для отдельного исследования.

В Казахстане значение этого коэффициента долгового предела не превышает порогового значения только в 2014 г. Во все остальные годы пороговое значение было преодолено, и показатель 2019 г. выше показателя 2014 г. в 1,65 раза.

Заключение

В настоящее время финансовая устойчивость государственных финансов является ключевым фактором, определяющим уровень доверия рынков стране. Если доверие снижается и процентные ставки стремительно поднимаются вверх, не остается места ни для поощрения роста и занятости, ни для финансирования задач государства в необходимом объеме. Таким образом, стабильные государственные финансы явля-

ются предпосылкой роста и надлежащего функционирования государства. Проведенный литературный обзор позволил заключить, что устойчивость государственных финансов не исключает наличия государственного долга. В то же время те государственные финансы, которые систематически обслуживают стоимость существующего долга исключительно путем выпуска нового долга не могут быть устойчивыми. Устойчивость признается именно в таких случаях, когда долг направлен на финансирование инвестиций, а не на потребление.

Результаты изучения предшествующих работ показали, что устойчивость государственных финансов зависит от структуры доходов и расходов, размеров дефицита, финансируемых за счет заимствований и т.д., поэтому оценка устойчивости предполагает использование определенных индикаторов с пороговыми значениями. В настоящей работе была использована методология оценки устойчивости государственных финансов, разработанная Е.В. Ермаковой, с некоторыми изменениями. Методология предполагает расчет и анализ структурных коэффициентов состава внешнего и внутреннего долга.

Проведенные расчеты в рамках данной работы позволили сделать следующие выводы об устойчивости государственных финансов РК:

- Государственный долг РК за период 2014-2019 гг. вырос практически в 3 раза, при этом внутренний долг вырос в 2,5 раза, внешний – в 4,2 раза. Очевидно, что за наблюдаемый период государственная политика была направлена на увеличение портфеля долговых обязательств.

- Показатели устойчивости государственных финансов РК, связанные с ВВП страны, обычно демонстрируют хорошие значения относительно пороговых, однако общая их динамика скорее негативная: они постепенно приближаются к пороговым значениям. То есть в целом экономика

Казахстана все еще обладает большим «запасом прочности», однако динамика скорее негативная, и необходимо либо повышение этой прочности, либо политика снижения размера государственного долга.

• Показатели устойчивости государственных финансов, связанные с государственным бюджетом, демонстрируют наиболее критичное состояние: как правило, пороговые значения уже преодолены и динамика демонстрирует ухудшение. Можно утверждать, что размер государственного долга на сегодня превышает любые показатели бюджета: как доходы, так и расходы. Позитивным в данной ситуации является то, что доля расходов бюджета, уходящих на обслуживание госдолга сегодня находится на более чем приемлемом уровне.

• Необходимо уделить особое внимание динамике объемов государственного долга, приходящегося на отдельного гражданина РК. Это значение за наблюдаемый период значительно выросло, что говорит о темпах роста ВВП и госдолга, значительно превышающих рост населения. Это значит, что по достижении определенного предела возможностей интенсивного (т.е. за счет технологий, инноваций, повышения производительности труда) развития экономики РК, при сохранении текущих темпов роста государственного долга вероятно ухудшение коэффициентов, связанных с ВВП, и снижение устойчивости.

Список использованных источников

1. Кредиты на 1,5 млрд евро на борьбу с COVID-19 возьмет Казахстан в азиатских банках // Казахстанская правда. 2020. 24 ноября.
2. Eyraud L., Wu T. Playing by the rules: Reforming fiscal governance in Europe. // IMF Working Paper, 2015. – № 15 (67).
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В 2-х т. / Ред. Л.И. Абалкин. Пер. с англ., вводная статья Е.М. Майбурда. - М.: Наука, 1993. – 980 с.
4. Юм Д. Опыты: о торговле, деньгах, проценте, налогах: сборник / Пер. Гершензон М.О. – URSS, 2012. – 119 с.
5. Рикардо Д. Сочинения. В 5-ти т. / Пер. под ред. чл.-кор. Акад. наук СССР М.И. Смит. - М.: Госполитиздат, 1955. – Т. 1: Начала политической экономии и налогового обложения [2-е изд]. 1955. - 360 с
6. Gali J. Notes for a New Guide to Keynes (I): Wages, Aggregate Demand, and Employment // Journal of the European Economic Association, 2013. – №11 (5). – P. 973-1003.
7. Neck R., Sturm J-E. Sustainability of Public Debt, Cambridge, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology, 2008.
8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М., 1978. – С. 454.
9. Miles D., Cerny A. Risk, return and portfolio allocation under alternative pension systems with incomplete and imperfect financial markets. // Economic Journal, 2006. – № 116 (511). – P. 529-557.
10. Laff argue J-P. Intergenerational Transfers and the Stability of Public Debt with Short-Lived Governments // Mathematical Population Studies, 2009. – № 16 (1) – P. 79-104.
11. Heller P. S. Who Will Pay? Coping with Aging Societies, Climate Change, and Other Long-Term Fiscal Challenges – International Monetary Fund, 2003.
12. Lindbeck A. & Weibull J. W. Intergenerational Aspects of Public Transfers, Borrowing and Debt // Scandinavian Journal of Economics, 1986. – № 88 (1), P. 239-267.
13. Fan J., Arghyrou M. G. UK Fiscal Policy Sustainability // The Manchester School, 2013. – № 81 (6). – P. 961–991.
14. Reinhart C., Rogoff K. Banking Crises: An Equal Opportunity Menace. – NBER, 2008.
15. Reinhart C., Rogoff K. This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly // Princeton University Press, 2009.
16. Reinhart C, Rogoff K. From financial crash to debt crisis // Am. Econ. Rev., 2011.
17. Furceri D, Zdzienicka A. How costly are debt crises? – J. Int. Money Financ. Elsevier, 2012.
18. Athanasios OT. Financial stability indicators and public debt developments // Q. Rev. Econ. Financ, 2014. – № 54 (2). – P.158-179.
19. Kumhof M, Tanner E. Government Debt: A Key Role in Financial Intermediation // Washington: International Monetary Fund, 2005. – №0 5:57. – 29 p.
20. Houben A, Jan K, Garry S. Toward a Framework for Safeguarding Financial Stability // IMF Working Paper, 2004. – №0 4:101. – 48 p.
21. Janáček K, Hlaváče KM, Komárek L, Komárková Z. Impacts of the Sovereign Default Crisis on the Czech Financial Sector // CNB, Financial Stability Report 2011/2012
22. Rowley C. K., Shughart W. F., Tollison R.D. (eds.). The Economics of Budget Deficits. Cheltenham, Edward Elgar, 2002.
23. Ермакова Е.А. Оценка устойчивости государственных финансов // Государственные финансы. - 2012. – № 37 (517). — С. 2-8.
24. Статистика внешнего долга. Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка // URL: <https://www.finreg.kz/?docid=346&switch=russian> (Дата обращения: 06.09.2020)
25. Министерство финансов Республики Казахстан. Статистика государственного долга РК // URL: <http://www.minfin.gov.kz/irj/servlet/prt/portal/prtroot/pcd!> (дата обращения: 06.09.2020)
26. Государственные финансы. Евразийская экономическая комиссия // URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/fin_stat/time_series/Pages/gfs.aspx

References

1. Kredity na 1,5 mlrd evro na bor'bu s COVID-19 voz'met Kazahstan v aziatskih bankah. Kazahstanskaja pravda ot 24 Nojabrja 2020
2. Eyraud L., Wu T. (2015). Playing by the rules: Reforming fiscal governance in Europe. IMF Working Paper, 15 (67).
3. Smit A. (1993). Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov v 2 t. M.: Nauka, 980. (In Russ.)
4. Jum D. (2012) Opyty: o torgovle, den'gah, procenete, nalogah : [sbornik], URSS, 119. (In Russ.)
5. Rikardo D. (1955). Sochinenija v 5 t. T. 1: Nachala politicheskoj jekonomii i nalogovogo oblozhenija [2-e izd]. 360 (In Russ.)
6. Gali J. (2013). Notes for a New Guide to Keynes (I): Wages, Aggregate Demand, and Employment. Journal of the European Economic Association, 11 (5). 973-1003.
7. Neck R., Sturm J-E. (2008). Sustainability of Public Debt, Cambridge, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology
8. Kejns Dzh. M. (1978). Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg. M., 454. (In Russ.)
9. Miles D., Cerny A. (2006). Risk, return and portfolio allocation under alternative pension systems with incomplete and imperfect financial markets. Economic Journal, 116 (511). 529-557.
10. Laff argue J-P. (2009). Intergenerational Transfers and the Stability of Public Debt with Short-Lived Governments. Mathematical Population Studies, 16 (1), 79-104.
11. Heller P. S. (2003). Who Will Pay? Coping with Aging Societies, Climate Change, and Other Long-Term Fiscal Challenges. International Monetary Fund
12. Lindbeck A. & Weibull J. W. (1986). Intergenerational Aspects of Public Transfers, Borrowing and Debt. // Scandinavian Journal of Economics, 88 (1), 239-267.
13. Fan J., Arghyrou M. G. (2013). UK Fiscal Policy Sustainability. The Manchester School, 81 (6). 961-991.
14. Reinhart C, Rogoff K. (2008). Banking Crises: An Equal Opportunity Menace. NBER
15. Reinhart C, Rogoff K. (2009). This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press
16. Reinhart C, Rogoff K. (2011). From financial crash to debt crisis. Am. Econ. Rev.
17. Furceri D, Zdzienicka A. (2012). How costly are debt crises? J. Int. Money Financ. Elsevier
18. Athanasios O.T. (2014). Financial stability indicators and public debt developments. Q. Rev. Econ. Financ, 54 (2). 158-179.
19. Kumhof M, Tanner E. (2005). Government Debt: A Key Role in Financial Intermediation. Washington: International Monetary Fund, 05:57, 29.
20. Houben A, Jan K, Garry S. (2004). Toward a Framework for Safeguarding Financial Stability. IMF Working Paper, 04:101, 48.
21. Janáček K, Hlaváče KM, Komárek L, Komárková Z. Impacts of the Sovereign Default Crisis on the Czech Financial Sector. CNB, Financial Stability Report 2011/2012
22. Rowley C. K., Shughart W. F., Tollison R.D. (eds.). (2002). The Economics of Budget Deficits. Cheltenham, Edward Elgar
23. Ermakova E. A. (2012). Ocenka ustojchivosti gosudarstvennyh finansov. Gosudarstvennye finansy, 37 (517), 2-8.
24. Statistika vneshnego dolga. Agentstvo Respubliki Kazahstan po regulirovaniju i razvitiyu finansovogo rynka. URL: <https://www.finreg.kz/?docid=346&switch=russian> (Retrieved: 06.09.2020)
25. Ministerstvo finansov Respubliki Kazahstan. Statistika gosudarstvennogo dolga RK. URL: <http://www.minfin.gov.kz/irj/servlet/prt/portal/prtroot/pcd!> (Retrieved: 06.09.2020)
26. Gosudarstvennye finansy. Evrazijskaja jekonomicheskaja komissija. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/fin_stat/time_series/Pages/gfs.aspx (Retrieved: 06.09.2020)

Сведения об авторах

Кожаметова М.К. – корреспондирующий автор, кандидат экономических наук, профессор, университет «Нархоз», e-mail: k-maralk70@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7445-787X>

Кыдыралинов Д.С. – магистр экономических наук, старший преподаватель, университет «Нархоз», e-mail: dauletzhan.kydyralinov@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3583-8968>

Маркелова М.А. – магистр экономических наук, старший преподаватель, университет «Туран», e-mail: markelova_1974@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1138-5404>

Мухаметкалиева М.А. – магистр экономических наук, старший преподаватель, университет «Нархоз», e-mail: makhabbat.mukhametkalieva@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2952-4660>

Information about the authors

Maral K.Kozhahmetova - corresponding author, Candidate of Economic Sciences, Professor, Narkhoz University, e-mail: k-maralk70@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7445-787X>

Dauletzhan S.Kydyraliev - Master of Economics, Senior Lecturer, Narkhoz University, e-mail: dauletzhan.kydyralinov@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3583-8968>

Maria A.Markelova - Master of Economics, Senior Lecturer, Turan University, markelova_1974@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1138-5404>

Makhabbat A.Mukhametkalieva - Master of Economics, Senior Lecturer, Narkhoz University, e-mail: makhabbat.mukhametkalieva@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2952-4660>

Дата поступления рукописи: 30.09.2020.
Прошла рецензирование: 05.11.2020.
Принято решение о публикации: 10.11.2020.

Received: 30.09.2020.
Reviewed: 05.11.2020.
Accepted: 10.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 30.09.2020.
Рецензиялауды өтті: 05.11.2020.
Жариялауға қабылданды: 10.11.2020.

Қазақстан Республикасының салық жүктемесінің тиімділігін бағалау¹

М.С. Досманбетова¹, М.М. Халитова²

¹ Халықаралық бизнес университеті, ² ҚР БҒМ ҒК Экономика институты

Түйін

Зерттеудің мақсаты экономиканың инновациялық дамуына ықпал ететін салық жүктемесін бағалау және оның шамасын реттеу әдістері саласында теориялық негіздеу, практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу объектісі ЖӨӨ өсуін ынталандыру мүддесінде оны оңтайландыру аспектісінде қаралатын ҚР субъектілерінің салық жүктемесі болып табылады.

Зерттеу пәні салық жүктемесін қалыптастыру процестері, сондай-ақ оның рұқсат етілген деңгейін бағалау моделі.

Зерттеу әдістері. Зерттеуде бастапқы материалдарды алу, өңдеу және талдау үшін әртүрлі әдістер қолданылды: жалпы ғылыми, экономикалық талдау әдістері, математикалық статистика және экономикалық-математикалық модельдеу. Нақты деректерді өңдеу және тиісті есептеулер Microsoft Excel кестелік процессорының көмегімен жүзеге асырылды.

Автордың зерттеуге қосқан үлесі. Автор салық жүктемесінің ЖӨӨ-ге әсерін модельдеу және зерттеу нәтижелерін апробациялау бойынша теориялық-әдістемелік ережелердің, тұжырымдардың, ғылыми-практикалық ұсыныстардың дамуына үлес қосты.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы - салық жүйесін реформалаумен енгізілген факторларды ескере отырып, экономикаға салық жүктемесін бағалауды жетілдіру бойынша теориялық және әдістемелік ережелерді әзірлеу.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы жұмыста негізделген теориялық ережелерді, ондағы ұсыныстар мен ұсынымдарды: мемлекеттік басқару органдары тиімді салық жүйесін құру жөніндегі кешенді шараларды әзірлеу кезінде; салық органдары қаржы-шаруашылық қызметке талдау жүргізу және салық жүктемесінің деңгейіне және салық міндеттемелерін орындамауына әсер ететін факторларды анықтау мақсатында; салықтық менеджмент және бизнес-жоспарлау саласындағы кәсіпорындар пайдалануы мүмкін екендігінде.

Түйін сөздер: жалпы өңірлік өнім, салықтар, салық жүктемесі, салық саясаты, салық төлемдері.

Оценка эффективности налоговой нагрузки Республики Казахстан

Аннотация

Целью исследования является теоретическое обоснование, разработка практических рекомендаций в области методов оценки налоговой нагрузки и регулирования ее величины, способствующей инновационному развитию экономики.

Объектом исследования является налоговая нагрузка субъектов РК, рассматриваемая в аспекте ее рационализации в интересах стимулирования роста ВРП.

Предметом исследования выступают процессы формирования налоговой нагрузки, а также модели оценки ее допустимого уровня.

Методы исследования. В исследовании для получения, обработки и анализа исходных материалов использовались различные методы: общенаучные, методы экономического анализа, математической статистики и экономико-математического моделирования. Обработка фактических данных и соответствующие расчеты осуществлялись с использованием табличного процессора Microsoft Excel.

Вклад автора в проведенное исследование. Автором внесен вклад в развитие теоретико-методических положений, выводов, научно-практических рекомендаций по моделированию влияния налоговой нагрузки на ВРП и апробацию результатов исследования.

Научная новизна исследования заключается в разработке теоретических и методических положений по совершенствованию оценки налоговой нагрузки на экономику с учетом факторов, привносимых реформированием налоговой системы.

Практическая значимость исследования состоит в том, что обоснованные в работе теоретические положения, содержащиеся в ней предложения и рекомендации, могут быть использованы: органами государственного управления при разработке комплексных мер по построению эффективной налоговой системы; налоговыми органами в целях проведения анализа финансово-хозяйственной деятельности и выявления факторов, влияющих на уровень налоговой нагрузки и неисполнение налоговых обязательств; предприятиями в области налогового менеджмента и бизнес-планирования.

Ключевые слова: валовой региональный продукт, налоги, налоговая нагрузка, налоговая политика, налоговые платежи.

1 The article was prepared within the framework of the project of grant financing of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan «Socio-cultural factors of corruption and the concept of the formation of anti-corruption culture in Kazakhstan society» (IRN AP08856570, scientific supervisor - Panzabekova A.Zh.)

Assessment of the effectiveness of the tax burden of the Republic of Kazakhstan

Abstract

The aim of the study is to provide theoretical justification and develop practical recommendations in the field of methods for assessing the tax burden and regulating its value, which contributes to the innovative development of the economy

The object of study is the tax burden of subjects of Kazakhstan, considered in the aspect of rationalization in order to stimulate the growth of GRP.

The subject of the study is the processes of forming the tax burden, as well as models for assessing its acceptable level.

Research methods. In the study, various methods were used to obtain, process and analyze the source materials: general scientific methods, methods of economic analysis, mathematical statistics, economic and mathematical modeling. The actual data processing and corresponding calculations were carried out using the Microsoft Excel table processor.

The author's contribution to the study. The author made a contribution to the development of theoretical and methodological provisions, conclusions, scientific and practical recommendations for modeling the impact of the tax burden on GRP and testing the results of the study.

The scientific novelty of the study consists in the development of theoretical and methodological provisions for improving the assessment of the tax burden on the economy, taking into account the factors introduced by the reform of the tax system.

The practical significance of the study lies in the fact that the theoretical provisions justified in the work, the proposals and recommendations contained in it can be used: by public administration bodies in developing comprehensive measures to build an effective tax system; by tax authorities in order to analyze financial and economic activities and identify factors affecting the level of tax burden and non-fulfillment of tax obligations; by enterprises in the field of tax management and business planning.

Keywords: gross regional product, taxes, tax burden, tax policy, tax payments.

Кіріспе

Салық жүктемесі бизнестің экономикалық қауіпсіздігін сипаттайтын негізгі экономикалық көрсеткіштердің бірі болып табылады. Дағдарыс кезеңінде салық жүктемесін есептеу және оның көрсеткіштер жүйесін қалыптастыру мәселелері ең өзекті болып табылады. Айта кетейік, экономикалық қауіпсіздіктің кез келген жүйесінің басты міндеті кәсіпорынның салық жүктемесін азайту болып табылады.

Салық салу саласындағы әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, салық төлеушіге түсетін салық жүктемесінің оңтайлы деңгейі оның кірісінің 30-40%-нан аспауға тиіс. Салық жүктемесінің деңгейі елдер бойынша айтарлықтай өзгереді. Осылайша, қуатты әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі жоқ дамыған елдерде салық жүктемесі төмен. Дамыған елдерге келетін болсақ, олар салыстырмалы түрде жоғары салық жүктемесімен сипатталады. Қазақстан экономикасы үшін экономикалық қауіпсіздік жүйесінің элементі ретінде салық жүктемесінің өте жоғары деңгейі сақталуда, алайда соңғы уақытта оның төмендеу серпіні байқалды, бұл ҚР салық саясатының негізгі бағыттарында көрініс табуда.

COVID-19 коронавирустық пандемиясы індетке тап болған мемлекеттер үшін ғана емес, барлық әлем мемлекеттері үшін де үлкен сынаққа айналды. Бұл экономиканың көптеген салалары үшін жаһандық стресс-тест, оның салдарымен бизнестің көлеміне қарамастан бүкіл әлемдегі компаниялар бетпе-бет келді. Қазақстан Республикасында коронавирустың теріс әсері ұлттық валютаның әлсіреуімен

және мұнай кірістерінің күрт төмендеуімен күшейе түсуде.

Пандемия зардаптарын жеңу үшін көптеген елдер экономиканы, соның ішінде салықты қолдаудың әртүрлі құралдарын қолдануда. Бұл таңқаларлық емес, өйткені компаниялардың едәуір бөлігі өз қызметтеріне сұраныстың төмендеуін және нәтижесінде пайданың күрт төмендеуін бастан кешуде. Экономикалық қиындықтар жағдайында салық міндеттемелерін икемді басқару кез-келген компания үшін маңызды міндеттердің біріне айналады [1].

«Қазақстан-2050» Стратегиясы: елдің жаңа саяси бағыты» ҚР халқына Жолдауында салықтық әкімшілендіруді және салық заңнамасын жетілдіру қажеттілігі туралы айтылады[2]. Осыған байланысты салықтық әкімшілендіруді жетілдіру, бизнес-ортаны дамыту және инвестициялар тартуды ынталандыру қажет. Салық саясатының басты мақсаттары: әрбір кезең үшін салық механизмінің тиімділігін талдау; салық жүйесін ынталандыру; әділ салық әдістерін қолдану; салық түсімдерінің толықтығы мен уақтылығын сақтау; СТ өсуі үшін ынталандыру жасау болып табылады.

Алайда, іс жүзінде салықтық механизмнің кемшіліктері бар: өндіріп алудың жеткіліксіз деңгейі; ҚҚС қайтарудың жоғары сомасы; КТС біркелкі түспеуі; бюджеттің шығыс бөлігінің өсуі және салықтардың жиналу деңгейінің төмендігі бюджет тапшылығының өсуіне алып келеді; салықтық әкімшілендірудің төмен деңгейі. Салық төлеушілерге қатысты статистикалық деректер тоқсан сайын

орта есеппен 6,2 мың заңды тұлға, оның ішінде жаңадан құрылған 2,8 мың заңды тұлға салық төлеуден жалтаратынын куәландырады. Салық есептелмеген сату бойынша айналымдар тоқсан сайын 271,2 млрд теңгеден 771,2 млрд теңгеге дейін құрайды [3].

Жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, жалпы өңірлік өнімге (бұдан әрі-ЖӨӨ) салық жүктемесінің әсерін бағалаудың әдістемелік құралын әзірлеуге байланысты мәселелер ерекше өзектілікке ие болады, бұл ҚР әртүрлі субъектілерінде мемлекет пен бизнестің мүдделерін ескере отырып, елдің бюджет және салық жүйесін неғұрлым тиімді құруды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу

Салық жүктемесінің экономикалық өсуге әсерін зерттеудің салыстырмалы түрде қысқа тарихына қарамастан, бұл бағытта отандық және шетелдік ғалымдар жүргізген зерттеулердің жеткілікті негізделген нәтижелері бар.

Шетелдік зерттеушілер арасында ең алдымен, М.С. Jose, D.C. Carlos, P.C. Francisco [4], Y.R. Zhang, Z.F. Hong, Z.X. Chen, C.H. Glock [5], M. Garg, M. Khedmati, F.J. Meng, P. Thoradeniya [6], S.H.Park [7], G. Ofori-Abebrese, S.T. Baidoo, S.T. Olesu [8], M. Lukacova, J.Korecko, S. Jencova, M. Juskova [9], L. Abbiati, A. Antinyan, L. Corazzini [10], A. Giday, T. Tatay [11], L.A.Cristea, A.D.Voda, B. Ciocanea, M. Luca [12] еңбектерін атап өту керек.

Салық жүктемесінің экономикалық өсуге әсері мәселелері E.V. Valatsky, N.A. Ekitova [13], T. Pailenko, V. Oparin [14], M.O. Какаулина [15], P.Г. Погребняк [16], O.A. Цепелев [17], T.A. Петухова [18], E.A. Амелина [19], И.А. Заозеров, A.A. Кудинова [20], O.B. Чилеко [21], A.Б. Гусев [22], R.G. Khaibulaeva [23], O.A. Андропова, O.И. Изряднова, M.B. Казакова [24] және т.б. сынды белгілі ресейлік ғалымдардың еңбектерінде қамтылған. Алайда, олардың жұмыстары жалпы ел деңгейінде рұқсат етілген салық жүктемесін іздеу мәселесін шешуге бағытталған.

M.B. Мельничук, A.K. Караев, Ц.Г. Тускаева, C.B. Фрумина [25], J.M. Mayoral, A.S. Segura [26] сияқты экономистер салық жүктемесінің жекелеген аймақтар үшін экономикалық өсуге тигізетін әсерін сандық бағалауға тырысты, бірақ бұл зерттеулерде салық жүктемесінің рұқсат етілген деңгейіне сенімді бағалау алынған жоқ. Бұл есептеу кезінде аумақтардың экономикалық даму ерекшеліктері ескерілмегендігіне байланыс-

ты, яғни Лаффер қисығы тұжырымдамасын қолдану шарттары сақталмады.

Қазақстанда салық жүктемесінің экономикалық өсуге әсер ету проблемалары З.К. Есымханов, З.М. Сакенов, Л.К. Амренов [27], В.С. Яценко [28], М.Д. Жумабаев [29], А. Тайбекулы [30], Л. Досов [31], А.А. Нурумов [32], С. Интыкбаев С. [33], З. Какимжанов [34], А. Нурумов, А. Бекболсынова, Б. Ермекбаева, М. Арзаева. [35], С.Н. Нугербеков, Г.Ж. Карашулаков, Ю. Тычинская [36], А. Чаплинска, М.К. Асанова, Р.А. Орымбекова, А.Л. Шевякова [37] және салық жүктемесінің елдің экономикалық өсуіне тигізетін әсерін әртүрлі тұрғыдан бағалайтын басқа ғалымдар еңбегінде көрініс табады.

Олардың еңбектері индустриалды және постиндустриалды қоғамдағы салық жүйесі мен мемлекеттің салық саясатын қалыптастыру мен дамытудың теориясы, әдіснамасы және практикасы мәселелерін талдауға айтарлықтай үлес қосты. Сонымен қатар қазіргі уақытта салық жүйесін жаңғырту мен негіздеудің және оның экономикалық өсуге әсерінің көптеген теориялық, әдіснамалық және практикалық аспектілері аз зерттелген күйінде қалып отыр. Мақалада осы мәселеге ерекше назар аударылады.

Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің, ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің статистикалық дереккөздері, ҚР заңнамалық актілері, экономиканың жекелеген салаларына салық салуды реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттар, шетелдік және қазақстандық журналдардағы ғылыми мақалалар, монографиялар мен интернет дереккөздері болды.

Әдіснамасы

Пайдаланылған зерттеу әдіснамасы жүйелік талдауды, логикалық және статистикалық зерттеу әдістерін қамтитын әдістер жиынтығы болып табылады. Зерттеу барысында статистикалық деректер, сондай-ақ экономикалық әдебиет және индекстелетін журналдардағы ресми жарияланымдар пайдаланылды. Кабинеттік зерттеу салалық порталдарды, мақалаларды, шолулар мен мемлекеттік статистика органдарының деректерін қоса алғанда, ашық дереккөздерден алынған ақпаратты талдауға негізделген. Сондай-ақ ғылыми зерттеулерді жүргізу кезінде экономикалық-статистикалық талдау, салыстырмалы талдау және салықтардың экономикаға әсерін зерттеудің эконометрикалық әдістері сияқты ғылыми таным әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Бүгінгі таңда салық жүктемесі ұғымы экономиканың өзекті мәселелерін талқылау кезінде қолданылады: экономикалық өсу қарқынына әсер ететін факторларды талдау; салық реформасы іс-шараларының нәтижелілігін бағалау; шағын және орта бизнестің даму жағдайларын бағалау. ҚР-да салық жүктемесінің коэффициентін есептеудің екі әдісі қолданылады. Бұл ҚР Қаржы министрлігі әзірлеген тәуекелдерді басқару жүйесі (ТБЖ) және Еуростат қолданатын әдістеме. Салық ауырталығы салықтардың қоғам өміріндегі рөлін сипаттайды және салық төлемдерінің жалпы сомасының жиынтық ұлттық өнімге қатынасы ретінде анықталады. Бұл макроэкономикалық көрсеткіш.

Дүниежүзілік Банк деректері негізінде елдер бойынша салық жүктемесінің деңгейін қарастырайық (кесте 1).

Кесте-1-ден ҚР салық жүктемесі 13% құрайтыны және ҚР Дүниежүзілік Банкінің деректері бойынша әлем елдері арасында салық жүктемесі бойынша 64-орында орналасқаны көрініп тұр. Кувейт, Ливия сияқты елдерге ең төменгі салық жүктемесі тән. Ең жоғары салық жүктемесі Эритрея, Швеция, Франция сияқты елдерде байқалады. Салық жүктемесінің экономикаға әсері ЖІӨ-ге шаққанда елдің пайдасына нақты төленген салық төлемдерінің үлесін сипаттайды. Салық жүктемесі елдер бойынша айтарлықтай өзгеріп отырады. Дамымаған елдер үшін (куатты әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі жоқ) шағын салықтық жүктеме тән, ал дамыған елдер үшін – салыстырмалы түрде маңызды салықтық жүктеме (Швецияда жекелеген жылдары ЖІӨ-нің 60%-на дейін жеткен). Салық жүктемесі төмен Оңтүстік-Шығыс Азияның кейбір дамыған елдерінің жағдайы ерекше. ҚР-да 2019 жылы салық жүктемесі 13,5% құрады, бұл ЭЫДҰ бойынша орташа деңгейге сәйкес келеді (АҚШ-қа қарағанда жоғары, бірақ Германияға қарағанда төмен).

Осылайша, Қазақстанда салық жүктемесін оңтайландыру үшін, ең алдымен, қолданыстағы салық мөлшерлемесін өзгерту арқылы емес, шаруашылық жүргізуші субъектілердің іскерлік белсенділігін ынталандыру, әртүрлі бизнес субъектілерінің кәсіпкерлік қызметіне салық салу бойынша тең мүмкіндіктер жасау жолымен салық салынатын базаны кеңейту қажет. Мөлшерлемелердің төмендеуі бизнестің өсуі үшін панацея емес екенін тағы бір рет атап өтеміз. Әрине, мұндай шара уақытша нәтиже беруі мүмкін, бірақ салық мөлшерлемесін төмендету 2009 жылы

болған – бұл шара салық базасының айтарлықтай өсуіне жол бермей, өз әлеуетін жойды. Соңғы жылдары елде салық базасының төмендеуі байқалды, бұл үрдіс жеке кәсіпкерлер мен өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық үшін жеңілдікті режимдер құру тұрғысынан фискалдық саясаттың айтарлықтай өзгеруінен кейін жеделдеді. Бұл экономикаға салық жүктемесін азайту проблемасы тек салық мөлшерлемелерімен ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің әртүрлі бизнес субъектілері үшін тең емес бәсекелестік жағдайлар жасауымен де байланысты екенін тағы бір рет көрсетеді. Сонымен қатар бизнесті дамыту институттарының дамуы, түрлі субсидияларды ұсыну механизмдерінің ашықтығы, мемлекеттік қолдау шаралары және т.б. проблемалар әлі де бар [39].

Нақты және номиналды жүктеме арасындағы айырмашылық салықтан жалтару дәрежесін сипаттайды. Кейбір экономистер номиналды салық жүктемесі Лаффердің максимумынан сәл төмен болуы керек деп санайды [40], өйткені жоғары мәндер салық төлеушілерді салық заңнамасын бұзуға мәжбүр етеді [32].

«Экономикалық зерттеулер институты» АҚ есептерінің нәтижелері бойынша ҚР-дағы салық жүктемесін талдау салық жүктемесінің жоғары деңгейі фискалдық функция үшін салықтық түсімдердің (СТ) 30,7%-нан және өндірістік функция үшін ЖІӨ-нің 25,8%-нан аспауы тиіс екенін көрсетті [36, 37].

2020 жылдағы ҚР өңірлерінің ЖӨӨ-дегі салық үлесін қарастырайық (кесте 2).

2-кестеден төленген салықтар бойынша ең жоғары салық жүктемесі Нұр-Сұлтан қаласына тиеселі – 19%, Атырау облысында – 16%, Батыс Қазақстан облысында – 16%, Алматы қаласында және Алматы облысында – 15% байқалады. Бұл аталған өңірлерде іскерлік белсенділіктің, салық мәдениетінің және салық жинаудың едәуір дәрежесі байқалатынын білдіреді. Өңірлер бойынша салықтық жүктемеге жүргізілген талдау оның салық қызметтерінің жұмысына және өңірдің экономикалық белсенділігіне байланысты өзгеріп отыратынын көрсетті

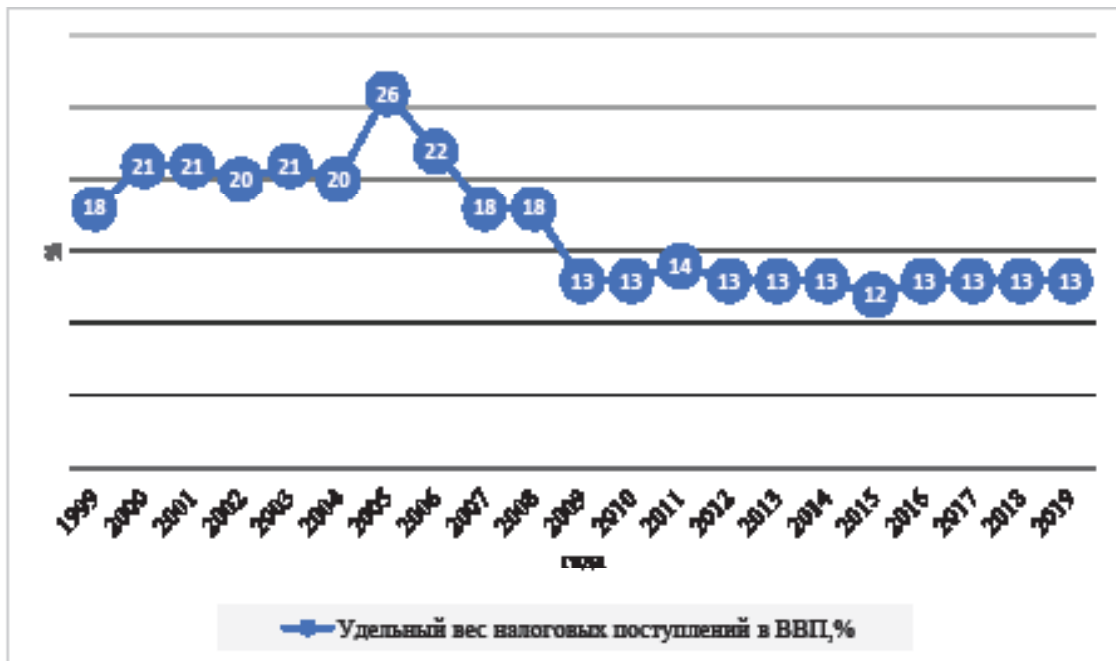
Кесте 1 – 2019 жылғы Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша елдердің салық жүктемесінің деңгейі (%)

Елдер	1-10%	Елдер	11-20%	Елдер	21-30%	Елдер	31-40%	Елдер	41-50%
Кувейт, Ливия	0,7	Мадагаскар, Микронезия, Эфиопия	10-12%	Польша, Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан	20,1-21	Канада, Ботсвана	30,7	Австрия	43,2
Экваторлық Гвинея, Оман	2,4-2,5	Филиппин, Египет, Өзірбайжан	12,2-12,9	Армения, Хорватия, Албания	22-22,9	Португалия, Испания, Жаңа Зеландия	32,5 - 32,9	Бельгия	45,3
Нигерия, Мьянма, Сауд Арабиясы	3-3,8	ҚР, Доминикан Республикасы, Венесуэла, Гонконг, Непал	13,5-13,9	Марокко	23,7	Грекия	33,8	Дания	48
Қатар, Чад, Ауғанстан, Ангола, Судан	5-5,7	Сингапур, Парагвай, Мали	14-14,8	Черногория, АҚШ	24-24,3	Ұлыбритания, Мальта, Бразилия	35,2 - 35,3	Италия	44,4
Иран	5,9	Багам аралдары, Иордания, Ливан, Таиланд	15-15,9	Грузия, Македония, ОАР, Кипр	25,5-25,9	Чехия	35,5	Норвегия	42,2
Йемен, Біріккен Араб Әмірліктері, Үндістан	7-7,3	Литва, Малайзия, Сальвадор, Колумбия	16-16,6	Австралия, Болгария, Корея Республикасы	26,5-26,8	Лесото, Сербия	36,1 - 36,2	Финляндия	44,1
Гвинея-Бисау, Конго Республикасы, Тайвань	8,3-8,7	Гана, Панама	17,1-17,6	Латвия, Уругвай, Туркия	27,6-27,7	Исландия, Германия, Словения	37,2 - 37,4	Франция	45,3
Бангладеш, Орталық Африка Республикасы	9-9,8	Перу, Чили, Никарагуа	18-18,9	Израиль, Ресей, Швейцария, Жапония	28,2-28,6	Нидерланды, Босния және Герцеговина	38,6 - 38,8	Швеция	44,3
Мексика	10	Гвинея, Қытай, Тәжікстан	19-19,9	Аргентина, Белоруссия, Монғолия	29,5-29,8	Украина, Венгрия	38,9	Эритрея	50
Ескертпе – [38] дереккөз негізінде автор жасаған.									

Кесте 2 - ҚР өңірлерінің ЖӨӨ-дегі салықтардың үлесі, 2020 ж.

р/с №	Өңір, облыс	Өндіріс әдісімен ЖІӨ, млрд теңге			СТ, млрд теңге			ЖІӨ-дегі СТ үлес салмағы, %		
		2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
1	Қазақстан Республикасы	54 379	61 820	69 261	7154	11091	9216	13	18	13
2	Ақмола облысы	1 553	1 700	1 847	134	150	187	9	9	10
3	Ақтөбе облысы	2 342	2 709	3 076	356	513	378	15	19	12
4	Алматы облысы	2 472	2 795	3 118	319	373	498	13	13	16
5	Атырау облысы	5 948	7 819	9 690	1047	2810	1752	18	36	18
6	Батыс Қазақстан облысы	2 338	2 791	3 244	256	974	365	11	35	11
7	Жамбыл облысы	1 351	1 532	1 713	81	77	85	6	5	5
8	Қарағанды облысы	4 284	4 734	5 184	340	400	418	8	8	8
9	Қостанай облысы	1 850	2 069	2 288	160	154	203	9	7	9
10	Қызылорда облысы	1 431	1 647	1 863	105	293	151	7	18	8
11	Маңғыстау облысы	3 296	3 803	4 310	336	1058	443	10	28	10
12	Павлодар облысы	2 369	2 747	3 125	239	277	290	10	10	9
13	Солтүстік Қазақстан облысы	1 114	1 212	1 310	79	73	78	7	6	6
14	Түркістан облысы		1 660	1 983	318	247	188	0	15	9
15	Шығыс Қазақстан облысы	3 175	3 589	4 003	313	290	351	10	8	9
16	Нұр-Сұлтан қаласы	5 776	6 706	7 636	990	1142	1118	17	17	15
17	Алматы қаласы	11 893	12 133	12 373	1769	1896	2194	15	16	18
18	Шымкент қаласы		2 174	2 497	0	78	189	0	4	8
Ескерту – [41,3] дереккөздер негізінде автормен есептелген.										

ЖІӨ-дегі салық түсімдері үлесінің диаграммасын қарастырамыз, % (сурет 1).

Ескерту – [41,3] дерекөздер негізінде автормен есептелген

Сурет 1 – 1999-2019 жылдар аралығындағы ҚР ЖІӨ-дегі СТ үлес салмағы

1-суреттен ЖІӨ-дегі СТ ең үлкен үлес салмағы 2005 жылы (26%) және 2019 жылы ең аз (13%) болғанын көруге болады. Бұл ҚР-да бизнесті дамыту үшін барлық жағдай жасалғанын көрсетеді. Алайда, елдегі сыбайлас жемқорлықтың жоғары болуынан, нақты кірістердің жасырылуы, салықтардың аз жиналуы, жалған кәсіпкерлердің дамуы, жеңілдіктер мен субсидиялар алу үшін компаниялардың бейресми шығындарының жоғары болуы, кейбір заңнамалық базалардың жетілдірілмеуінен бизнестің дамуына кедергі келтіреді. Көріп отырғанымыздай, соңғы жылдары бюджет кірістері орта есеппен ЖІӨ-нің 22-23% құрайды, бұл салыстырмалы түрде шағын салық жүктемесінің көрсеткіші болып табылады. Бұған арнайы салық режимдерін енгізу, ҚҚС мөлшерлемелерін азайту және оны алу әдіснамасын жақсарту, әлеуметтік салық мөлшерлемесін төмендету, әлеуметтік сала мен коммерциялық емес ұйымдарды КТС-нан босату ықпал етті. ҚР-ның салық жүктемесі салыстырмалы түрде аз, бірақ бизнес үшін қолайлы жағдайларға қол жеткізу үшін жеткіліксіз.

СТ мөлшерінің төмендеуіне әсер ететін жағымсыз факторлардың бірі – несие бойынша жоғары банктік пайыздар және коммуналдық қызметтердің тұрақты өсуі. Салық заңнамасын реформалау; салық қызметінің

бақылау функциясын арттыру; салық салынатын табысты есептеудің ашықтығы қажет.

Осылайша, бұдан әрі: салық заңнамасын жетілдіру; салық жүктемесін азайту жөніндегі негізсіз салық схемалары проблемасын шешу; корпоратившілік операцияларға қосарланған салық салуды жою қажет. Бұл зерттеу, автордың пікірінше, компанияларға салық салуды жетілдіруге әсер етуі мүмкін және ҚР әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық міндеттерін қамтамасыз етуге бағытталған салық төлеуші мен мемлекеттің экономикалық мүдделерін теңдестіруге мүмкіндік береді.

СТ экономикалық өсуге тигізетін ықпалының эконометрикалық моделін қарастырайық. Көптеген елдерде салық салуды дамытудың эконометрикалық моделін әзірлеу жұмыстар жүргізілуде (АҚШ, Венгрия, Ұлыбритания, Нидерланды, Дания, Канада, Румыния және т.б.) [42-44]. Болжау модельдерін құру салық жүйесіндегі барлық өзгерістерді ескеруі керек.

Бізге салықтардың елдің экономикалық өсуіне әсерін зерттеу керек болады. Біздің елімізде барлық салық реформалары экономикалық өсуді арттыру жөніндегі міндеттерді шешуге бағытталған. Сарапшылардың пікірінше, салықтық ынталандырудың экономикалық даму процестеріне, экономикалық

қатынастар субъектілерінің мінез-құлқына әсерін болжауға болатын теория әлі де жоқ.

Зерттеудің мақсаты елдің салық салу жүйесінің эконометрикалық моделін жасау және нәтижелерге сүйене отырып, салық заңнамасын реформалау бойынша ұсыныстар беру болып табылады. Осыған байланысты бұл зерттеуді жүргізудің маңызы зор деп санаймыз. Бұл ретте алғаш рет жүргізілген зерттеудің жаңалығын негіздейтін ҚР экономикалық өсуіне СТ әсер ету моделі құрылды.

СТ-ді зерттеудің сандық талдауы ұйымның өзі үшін де, ел үшін де инновациялық экономика жағдайындағы өсіп келе жатқан рөлін эмпирикалық түрде негіздеуге мүмкіндік береді.

СТ моделі – бұл экономикалық өсудің СТ деңгейіне және оның элементтеріне эконометрикалық тәуелділігі.

Зерттеу модельдерін тұжырымдау: алдыңғы эмпирикалық және теориялық зерттеулерді зерттей отырып, біз келесі болжамдарды тұжырымдадық: егер СТ мөлшері өссе, онда ЖІӨ де артады.

31.12.1991 жылдан бастап 31.12.2019 жылға дейін (жиырма сегіз жыл ішінде) біз тұжырымдалған болжамдарды тексеру үшін 12 бір факторлы модельді және бір көп факторлы модельді құрдық және талдадық.

Бұл зерттеуді жүргізу үшін бірнеше сызықтық регрессия моделі қолданылды. Елдің экономикалық өсуіне әсер етудің эконометрикалық моделін жасау үшін корреляциялық-регрессиялық талдауды қарастырған жөн.

Корреляция коэффициенті теріс және оң болуы мүмкін. Егер корреляция коэффициенті теріс болса, онда кездейсоқ деректер арасында байланыс болмайды, ал егер ол оң болса, онда кездейсоқ деректер арасындағы байланыс бар және бұл кездейсоқ шама басқа шаманың ұлғаюына әкеледі, яғни байланыс түзу ретінде сипатталады.

Жұптасқан сызықтық регрессия теңдеуі – бір айнымалы мен екіншісінің орташа мәні арасындағы қатынас.

$$Y = A + B(x) + E \quad (1)$$

мұнда:

y - тәуелді деректер;

x - тәуелсіз деректер;

A және B - белгісіз коэффициенттер;

E - деректердің ауытқуын сипаттайтын кездейсоқ деректер.

Жиынтық регрессия – бірнеше тәуелсіз айнымалылармен байланыс теңдеуі:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_m) + E \quad (2)$$

мұнда: y – тәуелді деректер; $x_1, x_2, x_3, \dots, x_m$ - тәуелсіз деректер.

Біз жиынтық регрессия теңдеуін құру үшін сызықтық функцияны тандадық:

$$Y = A + (B_1 \cdot X_1) + (B_2 \cdot X_2) + (B_3 \cdot X_3) + (B_m \cdot X_m) + E \quad (3)$$

Модель параметрлерінің нәтижелерін шығару MS Excel-де «Корреляция» және «Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып есептелді.

Статистикалық деректер: зерттеуде 1991 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңдегі ҚР ҰЭМ, ҚР ҚМ СК (ЖІӨ бойынша деректер) және ҚР ҚМ МКК (СТ бойынша деректер) ресми сайттарындағы деректер пайдаланылды [20,21].

Іріктеменің жалпы көлемі 29 байқауды құрады (1991 жылғы 31 желтоқсаннан 2019 жылғы 31 желтоқсанға дейінгі кезеңде).

Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері. ЖІӨ-ге әсер ететін факторлардың маңыздылығын қарастырамыз (кесте 3).

3-кестеден қарастырылған атрибуттық факторлардың жоғары тығыз байланысы бар екенін көруге болады, сондықтан талдау үшін нәтиженің бір атрибут факторына тәуелділігінің регрессиялық модельдерін қолдануға болады (бір факторлы модельдер).

ЖІӨ-ге әсер ететін бір факторлы модельдердің сипаттамасын қарастырамыз (Кесте 4).

4-кестеде олардың әрқайсысының салыстырмалы сапасына қатысты бір факторлы модельдердің жиынтық сипаттамалары көрсетілген:

1) Стьюденттің t -өлшемі бойынша бағалау (t -статистика);

2) Фишердің F -критерийі (F -критерий);

3) осы модель арқылы тиімді атрибуттың өзгеруінің қанша пайызын сипаттауға болатындығын көрсететін детерминация коэффициенті.

4-кесте қарапайым регрессия параметрлерінің алынған мәндерінің маңызды екенін көрсетеді, өйткені олардың нақты деректері кестелік мәндерден едәуір асып түседі. Фишер моделіне сәйкес, барлық теңдеу-модельдер СТ ЖІӨ-ге әсер ету процесін сапалы сипаттайды. Бұл бір факторлы модельдер СТ барлық нұсқаларының 92% және 99% құрайды. Бұл факторларды СТ негізгі индикаторлары ретінде қарастыруға болады.

Кесте 3 – ЖІӨ-ге әсер ететін факторлардың мәні

Көрсеткіштердің атауы	Мәні	Жұптық корреляция коэффициенті
ЖІӨ, млрд теңге	у	1
СТ млрд теңге	X1	0,99
Негізгі қорларға инвестициялар, млрд теңге	X2	0,99
Жұмыспен қамтылған халық, млн адам	X3	0,86
КТС, млрд теңге	X4	0,96
ЖТС, млрд теңге	X5	0,997
Әлеуметтік салық, млрд теңге	X6	0,98
Меншікке салынатын салықтар, млрд теңге	X7	0,997
ҚҚС, млрд теңге	X8	0,98
Акциз, млрд теңге	X9	0,98
Басқа да төлемдер мен алымдар, млрд теңге	X10	0,98
Халықаралық саудаға салынатын салықтар, млрд теңге	X11	0,99
Міндетті төлемдер, млрд теңге	X12	0,99
Ескерту – MS Excel-де «Корреляция» бағдарламасын қолдана отырып есептелді		

Кесте 4 – ЖІӨ-ге әсер ететін бір факторлы модельдердің сипаттамасы

Фактор	Мәні	Статистикалық байланыс теңдеуі	t-статистика	F-критерий	
СТ млрд теңге	X1	$Y=7,9 \cdot X1-2033$	44	1894	0,99
Негізгі қорларға инвестициялар, млрд теңге	X2	$Y= 5,78 \cdot X2-1748$	33	1086	0,98
Жұмыспен қамтылған халық, млн адам	X3	$Y=20314 \cdot X3-133565$	9,4	88	0,77
КТС, млрд теңге	X4	$Y=34 \cdot X4-4161$	17	298	0,92
ЖТС, млрд теңге	X5	$Y=75 \cdot X5-1416$	68	4622	0,99
Әлеуметтік салық, млрд теңге	X6	$Y=102 \cdot X6-1416$	24	551	0,96
Меншікке салынатын салықтар, млрд теңге	X7	$Y=174 \cdot X7-1336$	65	4271	0,99
ҚҚС, млрд теңге	X8	$Y=29 \cdot X8-823$	27	713	0,97
Акциз, млрд теңге	X9	$Y=238 \cdot X9-823$	27	713	0,97
Басқа да төлемдер мен алымдар, млрд теңге	X10	$Y=126 \cdot X10-823$	27	713	0,97
Халықаралық саудаға салынатын салықтар, млрд теңге	X11	$Y=41 \cdot X11+2352$	31	931	0,97
Міндетті төлемдер, млрд теңге	X12	$Y=1165 \cdot X12-3025$	34	1157	0,98
Ескерту – Авторлар MS Excel-де «Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып есептеген .					

Бұл модельдердің мәні келесідей:
 1) регрессияның бірінші теңдеуі бойынша –СТ-дің 1 млрд теңгеге ұлғаюы ЖІӨ-нің 7,9 млрд теңгеге өсуіне түрткі болады;
 2) негізгі қорларға салынатын инвестициялар көрсеткішінің 1 млрд теңгеге ұлғаюымен регрессияның екінші теңдеуі

бойынша ЖІӨ орта есеппен 5,78 млрд теңгеге ұлғаяды;
 3) регрессияның үшінші теңдеуі бойынша жұмыспен қамтылған халық санының 1 млн адамға артуы ЖІӨ-ні 20,31 трлн теңгеге арттырады және т. б.

Регрессия сапасын бағалауды абсолютті жуықтау қатесінің көмегімен жасауға болады. Барлық бір факторлы модельдер үшін жуықтау қатесі 7%-дан аспайды, бұл бастапқы деректерге регрессия теңдеулерінің жақсы таңдалғанын көрсетеді.

Зерттеуде ұсынылған бір факторлы модельдердің әрқайсысы ЖІӨ-нің қалыптасу процесін әртүрлі жағынан зерттеуге мүмкіндік береді, ол үшін ЖІӨ ретінде алынған көрсеткішке бірнеше факторлардың (X1, X3, X5, X7) әсері көп факторлы моделін жасау қажет. Көп факторлы модельді жасау үшін бір-бірімен тығыз байланысы бар ауыспалы деректер алынады. Кесте 4-те тек нәтиже көрсеткішімен (ЖІӨ) және жұптық корреляция коэффициентінің мәні 90%-дан жоғары болатын белгі-факторлар ғана ұсынылған, яғни әсерді қайталамау үшін осындай факторлардың тек біреуі ғана модельге түседі.

ЖІӨ-ге әсер ететін көпфакторлы модельді бағалау нәтижелерін қарастырамыз (кесте 5).

Кесте 5 –ЖІӨ-ге әсер ететін көпфакторлы модельді бағалау нәтижелері

Белгі-фактор	Мәні	t-статистика	p-мән
СТ, млрд теңге	X1	0,58	0,57
Жұмыспен қамтылған халық, млн адам	X3	2,21	0,04
ЖТС, млрд теңге	X5	0,14	0,89
Меншікке салынатын салықтар, млрд теңге	X7	0,79	0,44
Міндетті төлемдер, млрд теңге	X12	0,5	0,63

Ескерту – авторлар MS Excel-де ««Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып есептеген

5-кестеде өзара байланысты атрибуты факторлары бар көпфакторлы модель ұсынылған.

Таңдау үшін біз 5-кестенің нәтижелерін қолданамыз – модельге Стьюденттің нақты (эмпирикалық) критерийінің ең үлкен мәні бар факторларды қосамыз – t-критерий. Өлшем бойынша барлық айнымалы деректер маңызды, ең үлкен әсер X1, X3; X5, X7 және X12 факторлары. Бұл көрсеткіштер СТ-дің ЖІӨ-ге әсері көп факторлы модельге енгізілетін болады. «Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып, біз регрессиялық теңдеуді алдық:

$$Y = -4200 + 28 \cdot X1 + 592 \cdot X3 + 7 \cdot X5 + 38 \cdot X7 + 40 \cdot X12 \quad (4)$$

Регрессия теңдеуі X1, X3 айнымалыларының өзгермейтін мәндерімен; X5, X7 және X12, біз келесі тұжырымдарды алғанымызды көрсетеді:

1) СТ-дің 1 млрд теңгеге ұлғаюы ЖІӨ-нің 28 млрд теңгеге ұлғаюына әкеледі;

2) жұмыспен қамтылған халықтың 1 млн адамға өсуі ЖІӨ-нің 592 млрд теңгеге өсуіне алып келеді;

3) ЖТС-ті 1 млрд теңгеге ұлғайту ЖІӨ-ні 7 млрд теңгеге ұлғайтады;

4) меншікке салынатын салықтардың 1 млрд теңгеге өсуі ЖІӨ-нің 38 млрд теңгеге өсуіне алып келеді;

5) міндетті төлемдерді 1 млрд теңгеге ұлғайту ЖІӨ-ні 40 млрд теңгеге ұлғайтады.

Анықтау коэффициентінің жоғары мәні ЖІӨ-нің қалыптасуын болжамды бағалау үшін жоғары практикалық маңыздылығын көрсетеді. Нәтижесінде дамыған эконометриялық модельдерді практикалық қолдану ЖІӨ басқару процесін жақсартады, сонымен қатар оларды қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болжамдар үшін бюджет көлемін негіздеуге болатындығын атап өтуге болады. Жүргізілген зерттеуді бюджет жүйесінің деңгейлері бойынша СТ саралау тетігін өзгерту үшін пайдалануға болады.

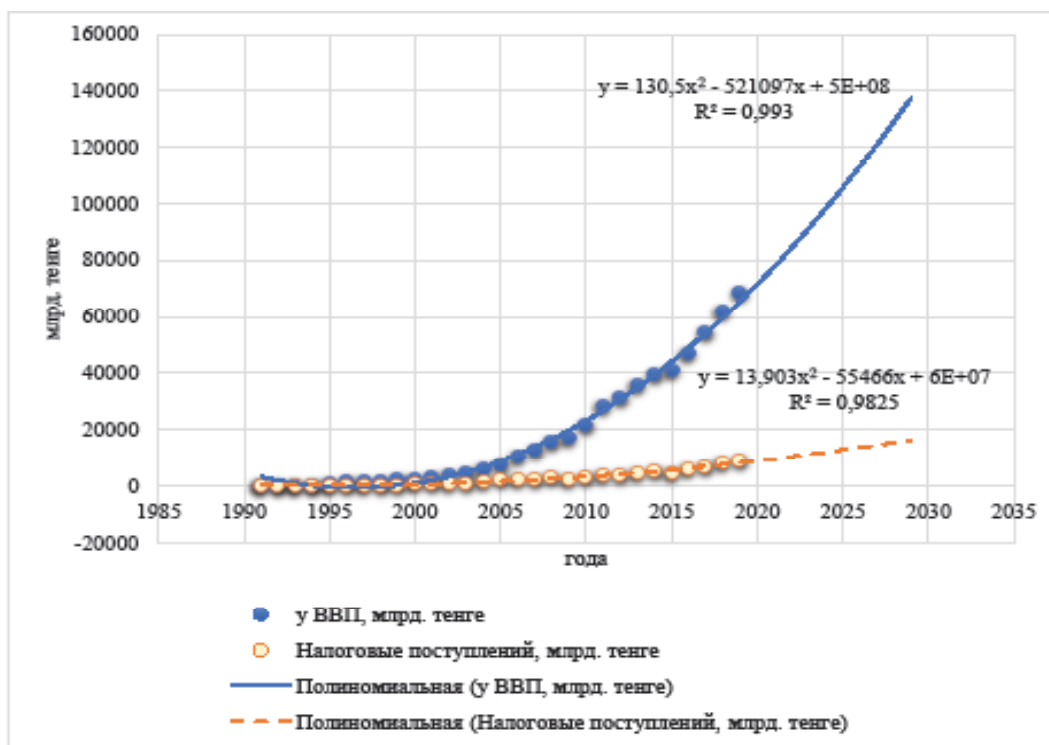
Авторлар жасаған эконометриялық модельдер салық органдарының зерттеушілері мен практикалық қызметкерлеріне салықты бағалау және болжау мәселесін шешудің ғылыми-әдістемелік құралын ұсынады. Ұсынылған математикалық модельдердің артықшылығы – бюджетке салық кірістерін жұмылдыру үшін объективті жоспарланған тапсырмаларды әзірлеу мүмкіндігі болып табылады. Сондай-ақ болжамды есептеулердің нәтижелерін мемлекеттік органдар экономикалық дамудың мақсаттары мен міндеттерін негіздеу, үкіметтің экономикалық саясатын, шектеулі өндірістік ресурстарды пайдалануды ұтымды ету тәсілдерін әзірлеу және негіздеу үшін пайдалануы мүмкін.

Зерттеудің өзіндік ерекшелігі бұл СТ уақыт қатарларын болжауға және талдауға мүмкіндік беретін және ел экономикасының қалыптастырушы факторларының салық динамикасын егжей-тегжейлі ескере отырып ерекшеленетін эконометрикалық модель құруда. Болжамды деректерді зерделеу үшін бізге ЖІӨ, СТ динамикасының трендік моделін құру және олардың негізінде алдағы уақыт кезеңіне (2020-2030 жж.) зерделенетін процесстің дамуының болжамды есептеулерін жүргізу қажет. Уақыт қатарларына негізделген болжау көпмүшелік тренд сызығына негізделген бір өлшемді болжау әдістеріне (деректер-

ді өзгерту кезінде қолданылатын қисық сызық), яғни өткен уақытта байқалған болашақ тенденцияны ұзартуға жатады. Сонымен, ЖІӨ динамикасын болжау үшін біз жасаған тренд модельдер бұрын ел экономикасына тән

үрдіс болашақта (2030 жылға дейін) сақталады деген болжамға негізделген.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде біз ЖІӨ және СТ деректерін болжау үшін трендтік модельдер құрдық (сурет 2).

Ескерту – Авторлармен жасалған

Сурет 2 – ЖІӨ және СТ динамикасының тренд моделі

2-суреттен екінші дәрежелі көпмүшелік ЖІӨ мен СТ болжау моделінің ең тиімді түрі екенін көруге болады. Осы модельді қолдана отырып, біз 2030 жылға дейінгі болжамның сенімді аралықтарын алдық (өте тар, бұл модельді дәл етеді). Салық қатынастарын модельдеу мемлекет пен салық төлеушілер арасындағы өзара қарым-қатынастардың оңтайлы түрін таңдауды қамтиды, ал бұған бюджеттік үйлестіру арқылы қол жеткізіледі, бұл ҚР экономикалық кеңістігін тұрақтандыруға, салық базаларын кеңейтуге және салық әлеуетінің өсуіне әкеледі. Салық заңнамасы аясында біздің еліміз салықтардың біркелкі бөлінуіне, тиімділікті арттыруға және экономикалық процестерді реттеуге әсер етеді. Субъектілер бойынша СТ біркелкі бөлуге қол жеткізу салық қатынастарының тиімділігін модельдеудің және салықтық болжаудың әдістемелік құралдарын қолданудың маңызды міндеті болып табылады. Салық жүйесінің тиімді моделін құру салықтық болжау жүйесімен анықталады, ал салықтық

қатынастарды модельдеу салықтық болжау мен талдау нәтижелеріне негізделген.

Экономикалық дағдарыстармен күресу үшін елдің салық саясаты саласында болжамдық-аналитикалық бөлім қажет. Ол үшін салықтық реттеудің инновациялық механизмін іске асыратын салық саясатын жоспарлау мен болжаудың мамандандырылған орталығын құру қажет, ол мынадай компоненттерді қамтиды: дағдарысқа қарсы (салықтық жоспарлау мен болжау процестерін реттеуге мүмкіндік беретін салық жүйесін оңтайландыру, «салықтық демалыстар» беру, салық мөлшерлемесінің шамасын кейіннен азайта отырып, салықтар бойынша бөліп төлеу және кейінге қалдыру); стратегиялық (салық жүйесін жаңғыртудың бағыттарын айқындайтын).

Салық жүйесін дамытудың эконометрикалық модельдерін әзірлеу ҚР экономикасының басым салаларын іске асырудың тиімділігін арттыруға, оның ішінде тұрақты экономикалық өсу, кірістерді әділ бөлу,

баға тұрақтылығы, кепілдендірілген жоғары жұмыспен қамту, экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Зерттеу нәтижесінде біз келесі нәтижелерге қол жеткіздік:

- әзірленген модельдер процестердің динамикасын көрсетеді және ЖІӨ динамикасын болжауға, уақыт қатарының әртүрлі мүшелерінің ақпараттық құндылығын ескеруге мүмкіндік береді;

- салық төлемдерінің түсу процесінің негізгі үрдісі және олардың ЖІӨ-ге әсері анықталды. Жиырма сегіз жыл ішінде осы процестің динамикасы туралы сенімді мәліметтер негізінде тренд теңдеуі құрылды;

- алынған жуықтау функцияларына салыстырмалы талдау жүргізілді, ол әртүрлі факторлардың СТ-ге әсерін ескереді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде келесі ұсыныстар мен тұжырымдар жасалды.

Жұмыста СТ-дің теориялық-әдіснамалық негіздерінің мәселелері кеңінен қарастырылды, олар: салықтарды басқару процесінің экономикалық мазмұнын және мемлекет пен салық агенттері арасындағы қарым-қатынастарды ашты; салық агенттері мен мемлекеттің мүдделерін қозғайтын факторлар анықталды; белгілі теориялық және әдіснамалық тәсілдерден іріктеу арқылы салық жүйесін дамыту критерийлері анықталды.

Салық қатынастары субъектілерінің мүдделерін үйлестіруді дамыту; салық салуда әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізу; зерттеудің әдістемелік құралдары мен әдістерін жаңғырту ұсынылған салық саясатын жетілдіру процесін қамтамасыз ету; салық саясатының тиімділігінің мониторингі үшін елдің өмір сүру деңгейінің өсуіне бағдарланған салық саясатының әдіснамасы әзірленді.

Салық саясатын дамыту тиімділігін бағалау әдістемесіне салық саясатының механизмдерін ескеретін интегралды көрсеткіштер енгізілді. Салық заңнамасын жетілдіру; салық жүктемесін азайту; салық мәдениетін арттыру; салық міндеттемелерін орындау рәсімдерін оңтайландыру сияқты салық саясатының басымдықтары айқындалды:

Ел экономикасының қалыптастырушы факторларының салық динамикасын неғұрлым егжей-тегжейлі ескере отырып, СТ уақытша қатарларын болжауға және талдауға мүмкіндік беретін эконометрикалық модель әзірленді. Модель болып жатқан процестердің динамикасын көрсетеді және ЖІӨ динамикасын болжауға, уақыт қатарының

әртүрлі мүшелерінің ақпараттық құндылығын ескеруге мүмкіндік береді; салық төлемдерін қабылдау процесінің негізгі тенденциясы және олардың ЖІӨ-ге әсері анықталды; алынған жуықтау функцияларына салыстырмалы талдау жүргізілді. СТ процесіне әртүрлі факторлардың тигізетін әсерін ескеруге мүмкіндік беретін факторлық талдауды қолданудың орындылығы көрсетілген.

Жоғарыда баяндалғанды қорытындылай келе, әлемдік экономикада коронавирустық пандемиямен байланысты болып жатқан процестер елдегі экономикалық тұрақтылықты сақтауға, экономиканың кәсіпкерлік субъектілерін жандандыруға, Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде жаңа деңгейде трансшекаралық қатынастарды құруға және басқа интеграциялық жобалардың шарттарын өзара мүдделілік жағына қайта қарауға бағытталған икемді салық салу саясатын жүргізу мәселесін одан әрі өзектендіретінін атап өткен жөн.

Мүдделерді үйлестіруге бағытталған салық саясатын қалыптастыру кезінде отандық өндірістің өсуіне, халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға, жұмыс орындарын кеңейтуге, халықтың табысын арттыруға, әл-ауқатын арттыруға қол жеткізуге болады, бұл өз кезегінде бюджеттердің кіріс бөлігінің ұлғаюына әкеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 COVID-19: налоговые и юридические аспекты// <https://home.kpmg/ru/ru/home/insights/2020/03/covid-19-tax-and-legal-issues.html>24.03.2020.

2 «Қазақстан-2050» Стратегиясы // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.25.03.2020

3 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті // <http://kgd.gov.kz/ru>.26.12.2020.

4 Jose M.C., Carlos D.C., Francisco P.C. A conditional directional distance function approach for measuring tax collection efficiency: evidence from Spanish regional offices (2020). International Transactions in Operational Research, Volume28, Issue2, March 2021, PP. 1046-1073.

5 Zhang Y.R., Hong Z.F., Chen Z.X., Glock C.H. Tax or subsidy? Design and selection of regulatory policies for remanufacturing (2020). European journal of operational research T.287 (3), PP. 885-900

6 Garg M., Khedmati M., Meng F.J., Thoradeniya P. Tax avoidance and stock price crash risk: mitigating role of managerial ability (2020) International journal of managerial finance [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?locale=ru_RU&errorKey=&search_mode=GeneralSearch&qid=9&log_event=yes&produc

t=WOS&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&viewType=fullRecord&doc=38&page=1

7 Park S.H. Tax Burdens in Japan and South Korea: Measurement Using Average Effective Tax Rates (2020). *Social science japan journal*. T 23, Volume 1 PP. 37-64.

8 Ofori-Abebrese G., Baidoo, S.T., Olesu, S.T. Optimal tax rate for growth in Ghana: An empirical investigation (2020). *Journal of public affairs* [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=18&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&page=2&doc=77

9 Lukacova M., Korecko J., Jencova S., Juskova M. Analysis of selected indicators of tax competition and tax harmonization in the EU (2020) *Entrepreneurship and sustainability issues*. T 8, Volume 1, PP. 123-137.

10 Abbiati L., Antinyan A., Corazzini L. A survey experiment on information, taxpayer preferences, and perceived adequacy of the tax burden (2020). *Heliyon* T 6, Volume 3.

11 Giday A., Tatay T. New Indicator to Measure Tax Burden – Proposal (2020). *Public finance quarterly-hungary* T 65, Volume 2, PP. 263-283.

12 Cristea L.A., Voda A.D., Ciocanea B., Luca M. Is the Tax Burden a Generating Factor of Fiscal Evasion in South-East Europe? (2020). *Conference on Economies of the Balkan and Eastern European Countries*. (Bucharest, Romania). PP. 153-169.

13 Balatsky E.V., Ekimova N.A., Evaluation of Russian Economic Sectors' Sensitivity to Tax Burden (2020). *Journal of tax reform* T 6 (2), pp. 157-179.

14 Paientko T, Oparin V. Reducing the Tax Burden in Ukraine: Changing Priorities (2020). *Central European management journal* T 28, Volume 3, PP. 98-126

15 Какаулина М.О. Влияние налоговой нагрузки на валовой региональный продукт: [Текст]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / М.О. Какаулина. – Благовещенск, 2015. – 22 с.

16 Погребняк Р.Г., Жукова М.С., Тускаева Ц.Г. Влияние налоговой нагрузки на экономический рост регионов с различным природно-ресурсным потенциалом // *Аудит и финансовый анализ*. – 2009. – № 1. – С. 12–16

17 Цепелев О.А., Какаулина М.О. Моделирование влияния налоговой нагрузки на экономический рост с учетом экономического потенциала региона / О.А. Цепелев // *Россия и Китай: новый вектор развития социально-экономического сотрудничества: материалы II междунар. научно-практ. конф. Вып. 2: В 2 ч. Ч. 1/ Под общ. ред. Л.А. Понкратовой*. – Благовещенск: Изд-во Амур. гос. ун-та, 2013. – С. 179–183.

18 Петухова Т.А. Организация расчетов по налогам и сборам и анализ налоговой нагрузки организации // *Материалы XI междунар. научно-практ. конф. Повышение управленческого, экономического, социального и инновационно-технического потенциала предприятий, отраслей и народно-хозяйственных комплексов (г. Пенза, 21-22 май, 2020 г.)*. – Изд-во: Пензенский государствен-

ный аграрный университет, 2020. – 293 с. – С. 155-162.

19 Амелина Е.А. Налоговая нагрузка организации: понятие, методики расчета и направления оптимизации // *Калужский экономический вестник*. – 2020. - № 2 – С. 68-72.

20 Заозеров И.А., Кудинова А.А. Методики расчета налоговой нагрузки в современных условиях // *Материалы CLXXII междунар. научно-практ. конф. Молодой исследователь: вызовы и перспективы (г. Москва, 6 июля, 2020г.)* – Изд-во: ООО «Интернаука» Т. 25 (172). – М, 2020. – 380 с. – С.175-178.

21 Чилеко О.В. Влияние налоговой нагрузки на размер теневой экономики Республики Беларусь // *Материалы междунар. научно-практ. конф. Актуальные проблемы налоговой политики (Москва, 30 апреля-10 мая 2020 г.)*. - Изд-во: «Перо» (Москва), 2020. - 371 с. – С. 354-358.

22 Гусев А.Б. Налоги и экономический рост: теории и эмпирические оценки [Текст] / А.Б. Гусев. – М.: Экономика и право, 2003. – 139 с.

23 Khaibulaeva R.G. Tax burden and tax benefits, reduced tax rates // *Мировая экономика: проблемы безопасности*. – 2020. - № 3. – С. 167-171.

24 Андропова О.А., Изряднова О.И., Казакова М.В. Налоговая нагрузка и система налогообложения в странах мира: динамика и реформы // *Экономические отношения*– 2020. - № 3. – С. 629-648.

25 Мельничук М.В., Караев А.К., Фрумина С.В. Налоговая нагрузка и экономический рост в российских регионах // *Аудит и финансовый анализ*. – 2008. – № 4. – С. 24–30.

26 Mayoral J.M., Segura A.S. How has the tax burden on Spanish companies evolved over the last decade? *Regulatory remedies versus tax planning* (2020). *Revista de contabilidad-Spanish accounting review* T 23 (2), PP. 224-237.

27 Есымханова З.К., Сакенова З.М., Амренова Л.К. Налоговая нагрузка и ее влияние на уровень экономического роста регионов страны // *Валютное регулирование. валютный контроль*. – 2020– № 1. – С. 64-67.

28 Яценко В.С. Оценка влияния налоговой нагрузки на деятельность предприятий Республики Казахстан // *Вопросы экономики и управления*. – 2020– № 1(23). – С. 16-22.

29 Жумабаева М.Д. Оценка налоговой нагрузки компании // *Материалы VI междунар. научно-практ. конф. Современные финансовые отношения: проблемы и перспективы развития (г. Новосибирск, 05 декабря 2019 г.)*. – Изд-во: Сибирский государственный университет путей сообщения, 2020. – 215 с. – С. 62-70.

30 Тайбекулы А. Налоговая система Казахстана: решения и вызовы // *Институт мировой экономики и политики (ИМЭП) при Фонде Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации*. – 2015. – 60 с.

31 Досова Л. Роль налоговых поступлений в обеспечении устойчивого экономического роста Республики Казахстан /

ООО «Сибирская академическая книга» (Новосибирск). – 2019. - № 31-2 (75). – С. 90-94.

32 Нурумов А.А. Налоговая система и проблема развития экономики РК // Материалы Междунар. научно-метод. конф. «Актуальные проблемы налогов, бюджета и системы подготовки экономических кадров», 25-26 февраля 2018, КазУЭФМТ. – С. 69-74.

33 Интыкбаева С. Некоторые проблемы налоговой политики // Каржы-Каражат. Финансы Казахстана. – 2018– № 1. – С. 77-79.

34 Какимжанов З. Существенные изменения в налоговое законодательство // Каржы-Каражат, Финансы Казахстана. – 2018. – № 1-2. – С. 11-17.

35 Нурумов А., Бекболсынова А., Ермекебаева Б., Арзаева М. Налоги и налогообложение: учебник. - Алматы: Изд-во Фолиант, 2018 г. - 352 с.

36 Нугербеков С.Н., Карашулаков Г.Ж., Тычинская Ю. Определение эффективной налоговой нагрузки на экономику, учитывая специфику Казахстана // www.economy.kz/files/vse%20stati/68%20nuger.pdf. 18.04.2020.

37 Чаплинска А., Асанова М.К., Орымбекова Р.А., Шевякова А.Л. Налоговая нагрузка в Республике Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2016. - № 2(82). – С. 248-254.

38 Доля налогов в ВВП стран// <http://svspb.net/danmark/nalogov-v-vvp-stran.php>. 17.04.2020.

39 Кулекеев Ж., Пак Е. Тяжело ли налоговое бремя в Казахстане и надо ли ещё увеличивать его? // https://forbes.kz/process/expertise/vyisoko_li_nalogovoe_bremya_v_kazahstane/. 26.12.2020.

40 Кривая Лаффера// <https://ru.wikipedia.org>. 16.04.2020.

41 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/>. 08.04.2020.

42 Гурвич Е.Т., Краснопева Н.А. Анализ взаимосвязи доходов и расходов российских региональных бюджетов// Вопросы экономики. 2020.- № 2. - С. 5—29.

43 Синельников-Мурылев С., Баткибеков С., Кадочников П., Некипелов Д. Оценка результатов реформы подоходного налога в Российской Федерации // Вопросы экономики. 2020. - № 6. - С. 25-35

44 Дадашев А.О. О стимулирующем потенциале налоговой политики // Экономист. – 2020. - № 9. –С. 45-50

References

1 COVID-19: Tax and legal aspects (2020) [Electronic source] URL: <https://home.kpmg/ru/ru/home/insights/2020/03/covid-19-tax-and-legal-issues.html/> (Data of access: 24.12.2019)

2 Strategy “Kazakhstan-2050” (2020) [Electronic source] URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (Data of access: 25.12.2020)

3 State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (2020) [Electronic source] URL:<http://kgd.gov.kz/ru>. (Data of access: 26.12.2020)

4 Jose M.C., Carlos D.C., Francisco P.C. A conditional directional distance function approach for measuring tax collection efficiency: evidence from Spanish regional offices (2020). International Transactions in Operational Research, Volume 28, Issue 2, March 2021, PP. 1046-1073.

5 Zhang Y.R., Hong Z.F., Chen Z.X., Glock C.H. Tax or subsidy? Design and selection of regulatory policies for remanufacturing (2020). European journal of operational research T.287 (3), PP. 885-900

6 Garg M., Khedmati M., Meng F.J., Thoradeniya P. Tax avoidance and stock price crash risk: mitigating role of managerial ability (2020) International journal of managerial finance [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?locale=ru_RU&errorKey=&search_mode=GeneralSearch&qid=9&log_event=yes&product=WOS&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&viewType=fullRecord&doc=38&page=1 (Data of access: 27.12.2020)

7 Park S.H. Tax Burdens in Japan and South Korea: Measurement Using Average Effective Tax Rates (2020). Social science japan journal. T 23, Volume 1 PP. 37-64.

8 Ofori-Abebrese G., Baidoo, S.T., Olesu, S.T. Optimal tax rate for growth in Ghana: An empirical investigation (2020). Journal of public affairs [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=18&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&page=2&doc=77 (Data of access: 27.12.2020)

9 Lukacova M., Korecko J., Jencova S., Juskova M. Analysis of selected indicators of tax competition and tax harmonization in the EU (2020) Entrepreneurship and sustainability issues. T 8, Volume 1, PP. 123-137.

10 Abbiati L., Antinyan A., Corazzini L. A survey experiment on information, taxpayer preferences, and perceived adequacy of the tax burden (2020). Heliyon T 6, Volume 3.

11 Giday A., Tatay T. New Indicator to Measure Tax Burden – Proposal (2020). Public finance quarterly-hungary T 65, Volume 2, PP. 263-283.

12 Cristea L.A., Voda A.D., Ciocanea B., Luca M. Is the Tax Burden a Generating Factor of Fiscal Evasion in South-East Europe? (2020). Conference on Economies of the Balkan and Eastern European Countries. (Bucharest, Romania). PP. 153-169.

- 13 Balatsky E.V., Ekimova N.A., Evaluation of Russian Economic Sectors' Sensitivity to Tax Burden (2020). Journal of tax reform T 6 (2), PP. 157-179.
- 14 Paientko T, Oparin V.Reducing the Tax Burden in Ukraine: Changing Priorities (2020). Central European management journal T 28, Volume 3, PP. 98-126
- 15 Kakaulina M.O. (2015) Impact of the tax burden on the gross regional product. Extended abstract of Candidate's thesis. Blagoveshchensk
- 16 Pogrebnyak R.G. (2009) Impact of the tax burden on the economic growth of regions with different natural resource potential. Audit and financial analysis, 1, 12– 16
- 17 Zepelev O.A. (2013) Modeling the impact of the tax burden on economic growth, taking into account the economic potential of the region. Russia and China: a new vector of development of socio-economic cooperation: materials of the II International Scientific and Practical Conference: Blagoveshchensk Vol. 2: At 2 pm Part 1,179–183.
- 18 Petukhova T.A.(2020) Organization of calculations for taxes and fees and analysis of the tax burden of the organization. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference. Increasing the managerial, economic, social and innovative-technical potential of enterprises, industries and national economic complexes (Penza, May 21-22, 2020): Penza State Agrarian University, 2020 .-- 293 p. - S. 155-162.
- 19 Amelina E.A. (2020) Tax burden of the organization: concept, calculation methods and directions of optimization. Kaluga Economic Bulletin, 2, 68-72.
- 20 Zaozerov I.A., Kudinova A.A. (2020) Methods for calculating the tax burden in modern conditions. Materials of the CLXXII International Scientific and Practical Conference. Young Researcher: Challenges and Prospects (Moscow, July 6, 2020): Internauka LLC Vol. 25 (172). - Moscow, 380 p., 175-178.
- 21 Chileko O.V. (2020) Impact of the tax burden on the size of the shadow economy of the Republic of Belarus. Materials of the international scientific and practical conference. Actual problems of tax policy (Moscow, April 30-May 10, 2020): «Pero» (Moscow), 371 p., 354-358.
- 22 Gusev A.B. (2003) Taxes and Economic Growth: Theories and Empirical Estimates, Moscow: Economics and Law, 139.
- 23 Khaibulaeva R.G. (2020) Tax burden and tax benefits, reduced tax rates. World Economy: Security Issues, 3, 167-171.
- 24 Andronova O.A., Izryadnova O.I., Kazakova M.V. (2020) Tax burden and taxation system in the countries of the world: dynamics and reforms. Economic relations, 3, 629-648.
- 25 Melnichuk M.V. (2008) Tax burden and economic growth in Russian regions / M.V. Melnichuk, A.K. Karaev. S.V. Frumin. Audit and financial analysis, 4, 24–30.
- 26 Mayoral J.M., Segura A.S. How has the tax burden on Spanish companies evolved over the last decade? Regulatory remedies versus tax planning (2020). Revista de contabilidad-Spanish accounting review T 23 (2), PP. 224-237.
- 27 Esymkhanova Z.K., Sakenova Z.M., Amrenova L.K. (2020) Tax burden and its impact on the level of economic growth of the country's regions. Currency regulation. currency control, 1, 64-67.
- 28 Yatsenko V.S. (2020) Assessment of the impact of the tax burden on the activities of enterprises of the Republic of Kazakhstan, 1(23), 16-22.
- 29 Zhumabayeva M.D. (2020) Assessment of the tax burden of the company. Materials of the VI International Scientific and Practical Conference. Modern financial relations: problems and development prospects (Novosibirsk, December 05, 2019): Siberian State University of Railways, p. 215, 62-70.
- 30 Taybekuly A. (2015) Tax system of Kazakhstan: solutions and challenges. Institute of World Economy and Politics (IMEP) under the Foundation of the First President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation, 60 p.
- 31 Dosova L. (2019) The role of tax revenues in ensuring sustainable economic growth in the Republic of Kazakhstan. LLC "Siberian Academic Book" (Novosibirsk), 31-2 (75), 90-94.
- 32 Nurumov A.A. (2018) Tax system and the problem of economic development of the Republic of Kazakhstan. Materials of the International Scientific and Methodological Conference «Actual problems of taxes, budget and the system of training economic personnel», February 25-26, KazUEFMT, 69-74.
- 33 Intykbayeva S. (2018) Some problems of tax policy. Karzhy-Karazhat. Finance of Kazakhstan, 1, 77-79.
- 34 Kakimzhanov Z. (2018) Significant changes in tax legislation. Karzhy-Karazhat, Finance of Kazakhstan, 1-2, 11-17.
- 35 Taxes and taxation. (2018) Textbook / A. Nurumov, A. Bekbolsynov, B. Ermekbaev, M. Arzayev.-Almaty: Foliant Publishing House, 352 p.
- 36 Nugerbekov S.N., Karashulakov G.Zh., Tychinskaya Yu. (2020) Determination of the effective tax burden on the economy, taking into account the specifics of Kazakhstan [Electronic source] URL: www.economy.kz/files/vse%20stati/68%20nuger.pdf.18.04.2020. (Data of access: 27.12.2020)
- 37 Chaplinska A., Asanova M.K., Orymbekova R.A., Shevyakova A.L. (2016) Tax burden in the Republic of Kazakhstan. Bulletin of Karaganda University. Series «Economics», 2(82), 248-254.
- 38 Share of taxes in GDP of countries [Electronic source] URL:<http://svspb.net/danmark/nalogov-v-vvp-stran.php>. (Data of access: 27.12.2020)
- 39 Kulekeyev Zh., Pak E. (2020) Is the tax burden in Kazakhstan heavy and should it be increased further? [Electronic source] URL: https://forbes.kz/process/expertise/vyisoko_li_nalogovoe_bremya_v_kazahstane/?. (Data of access: 27.12.2020)

40 Laffer curve (2020) [Electronic source] URL: <https://ru.wikipedia.org>.16.04.2020. (Data of access: 27.12.2020)

41 Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2020) [Electronic source] URL: <https://stat.gov.kz/>.(Data of access: 27.12.2020)

42 Gurvich E.T., Krasnopeeveva N.A. (2020) Analysis of the relationship between income and expenditure of Russian regional budgets. Economic Issues, 2, 5—29.

43 Sinelnikov-Murylev S., Batkibekov S., Kadochnikov P., Nekipelov D. (2020) Assessment of the results of the income tax reform in the Russian Federation. // Economic Issues, 6, 25-35

44 Dadashev A.O. (2020) On the stimulating potential of tax policy // The Economist, 9, 45-50

Сведения об авторах

Досманбетова М.С. – хат-хабаршы авторы, Халықаралық бизнес университеті, PhD, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

Халитова М.М. – ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, э.ғ.д., асс.проф., e-mail: madinakhalidi@yandex.kz, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9564-5503>

Information about the authors

Manshuk S.Dosmanbetova - corresponding author, University of international business, PhD, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

Madina M. Khalitova - Institute of economics of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, doctor of Economics, ass.Prof., e-mail: madinakhalidi@yandex.kz, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9564-5503>

Дата поступления рукописи: 18.09.2020.

Прошла рецензирование: 02.10.2020.

Принято решение о публикации: 01.11.2020.

Received: 18.09.2020.

Reviewed: 02.10.2020.

Accepted: 01.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 18.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 02.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 01.11.2020.

Статистика в области креативных индустрий: обзор методологических основ

Ж.С. Темербулатова, А.С. Жупарова, А.А. Нусюпаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби

Аннотация

Для мониторинга и разработки стратегий и программ экономического развития креативных индустрий необходима надежная и своевременная статистическая информация об отрасли. На сегодняшний день отсутствие международных стандартов для сбора данных по отраслям культуры является серьезным препятствием для правительств, которые хотят отслеживать экономическое и социальное воздействие креативных индустрий, а также затрудняет сопоставление на международном уровне.

Целью данного исследования является проведение обзора методологических основ сбора статистической информации в области креативных индустрий. Для достижения цели был проведен структурированный обзор литературы, в результате которого проанализированы существующие методологии мониторинга и оценки креативных индустрий, методы расчета индикаторов креативных индустрий и креативной экономики в международной практике. Были определены препятствия, которые возникают при сборе статистики, а также преимущества и недостатки существующих методов сбора статистической информации в области креативных индустрий.

Ключевые слова: креативные индустрии, статистическая информация, культура, картирование.

Креативті индустрия саласындағы статистика: әдістемелік негіздерге шолу

Түйін

Креативті индустрияларды мониторингілеу және экономикалық даму стратегиялары мен бағдарламаларын әзірлеу үшін сала туралы сенімді және уақтылы статистикалық ақпарат қажет. Бүгінгі күні мәдениет салалары бойынша деректер жинау үшін халықаралық стандарттардың болмауы креативті индустриялардың экономикалық және әлеуметтік әсерін бақылағысы келетін үкіметтер үшін елеулі кедергі болып табылады, сондай-ақ халықаралық деңгейде салыстыруды қиындатады.

Бұл зерттеудің мақсаты – креативті индустрия саласындағы статистикалық ақпаратты жинаудың әдіснамалық негіздеріне шолу жасау. Мақсатқа жету үшін әдебиеттерге құрылымдық шолу жасалды, нәтижесінде креативті индустрияларды мониторингтеу мен бағалаудың қолданыстағы әдістемелері, халықаралық тәжірибеде бар креативті индустриялар мен креативті экономика индикаторларын есептеу әдістері талданды. Статистиканы жинау кезінде туындайтын кедергілер, сондай-ақ креативті индустриялар саласында статистикалық ақпаратты жинаудың қолданыстағы әдістерінің артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды.

Түйін сөздер: креативті индустрия, статистикалық ақпарат, мәдениет, карталау.

Statistics in the field of creative industries: review of methodological basis

Abstract

Reliable and timely statistical information about the industry is needed, to monitor and develop strategies and programs for the economic development of creative industries. To date, the lack of international standards for collecting data on cultural industries is a major obstacle for governments that want to track the economic and social impact of creative industries, and also makes it difficult to compare internationally.

The purpose of this study is to review the methodological basis for collecting statistical information in the field of creative industries. To achieve this goal, a structured literature review was carried out, as a result of which the existing methodologies for monitoring and evaluating creative industries, methods for calculating indicators of creative industries and the creative economy in international practice were analyzed. The obstacles that arise in the collection of statistics were identified, as well as the advantages and disadvantages of existing methods of collecting statistical information in the field of creative industries.

Keywords: creative industries, statistical information, culture, mapping.

Введение

В последние годы в международном сообществе активно обсуждается роль креативных индустрий в экономическом развитии. Начиная от ремесел и исполнительских искусств до процветающей мультимедийной индустрии, креативные индустрии стали одним из наиболее быстрорастущих секторов в постиндустриальной экономике. Однако в менее развитых странах развитию креативных индустрий все еще не уделяется должное внимание.

Впервые вопрос развития креативных индустрий был затронут на 19-й Генеральной конференции ЮНЕСКО, которая состоялась в Найроби в 1976 году. Далее обсуждение данного вопроса нашло продолжение на конференциях в Осло в 1976 году и в Мехико в 1982 г. Однако эти конференции оказали лишь ограниченное влияние на разработку программ и политики, направленных на развитие креативных индустрий. Только в 1995 году, когда Всемирная комиссия по культуре и развитию, опубликовала доклад «Our Creative Diversity», вопросы культуры в процессе развития были подняты до уровня всех государств – членов ООН [1].

После Межправительственной конференции по культурной политике в целях развития, которая состоялась в Стокгольме в 1998 году, последовала публикация ЮНЕСКО первого Доклада о мировой культуре – Культура, Творчество и Рынки (World Culture Report – Culture, Creativity and Markets) [2]. Как на Межправительственной конференции, так и в Докладе подчеркивалась необходимость новой продуманной политики в сфере креативных индустрий, учитывающей растущую роль индустрии как части стратегий развития, доступных для всех стран. С принятием Генеральной конференцией ЮНЕСКО в 2005 году Конвенции о поощрении и защите разнообразия форм культурного самовыражения и ее последующим одобрением Генеральной Ассамблеей ООН творчеству и, как следствие, творческим предприятиям и индустриям культуры отдали должную роль в стратегиях человеческого развития.

За последнее десятилетие эта деятельность на межправительственном уровне способствовала растущему признанию на национальном уровне потенциального значения творческой экономики для экономического роста и устойчивого развития. Перед правительствами стоит задача принять политические меры для активизации развития креативных индустрий. Для принятия

обоснованных решений, которые будут успешно способствовать развитию индустрии, необходимы надежные данные и значимая статистика.

Для мониторинга экономического развития любой отрасли, включая креативные индустрии, и для разработки стратегий, политики и программ для устойчивого развития отрасли необходима надежная и своевременная статистическая информация об отрасли. В условиях глобализации промышленности и экономики такая статистическая информация также должна быть сопоставимой с информацией других стран и отраслей с точки зрения статистических концепций, определения, классификации, методологии и точности.

Креативные индустрии еще не признаны и не определены как сектор ни в национальных планах развития, ни в международных нормах сбора и анализа статистических данных. Отсутствие международных стандартов для сбора данных по отраслям культуры является серьезным препятствием для правительств, которые хотят отслеживать экономическое и социальное воздействие креативных индустрий, а также затрудняет сопоставление на международном уровне.

Существует общепринятое определение креативных индустрий, которое сформулировано следующим образом: «Креативные индустрии определяются как те отрасли, которые производят материальные или нематериальные художественные и творческие продукты и которые имеют потенциал для создания богатства и получения дохода за счет использования культурных ценностей и производства товаров и услуг, основанных на знаниях (как традиционных, так и современных). Общим для креативных индустрий является то, что все они используют творчество, культурные знания и интеллектуальную собственность для производства продуктов и услуг, имеющих социальное и культурное значение» [2]. Однако общепризнанных методологических основ для сбора статистической информации о потенциале и масштабах креативных индустрий все еще нет.

Целью статьи является проведение обзора методологических основ сбора статистики в области креативных индустрий для последующего применения в анализе сектора.

Обзор литературы

В последние годы предпринимались попытки достичь согласия по международно признанным стандартам для измерения экономических и социальных последствий креативных индустрий, но пока еще нет широкого консенсуса. Основной проблемой, препятствующей прогрессу, является сложность определения того, что именно нужно измерить.

Многие организации были вовлечены в дискуссии, которые были сосредоточены на различных областях и аспектах креативных индустрий, в первую очередь на экономических аспектах (особенно в отношении авторского права) и социальном воздействии индустрии.

Институт статистики ЮНЕСКО в 2003 году в Монреале организовал симпозиум, в котором обсуждались вопросы политики в области культуры, в частности вопросы сбора статистических данных по отраслям культуры. Широкий круг международных экспертов принял участие в симпозиуме, в результате были определены масштабы и методология сбора статистики в сфере креативных индустрий.

Другие международные организации также предпринимают усилия, чтобы понять и использовать экономический потенциал индустрии культуры. Всемирный банк и региональные банки развития, а также правительства в промышленно развитых странах также все больше внимания уделяют концепции креативной индустрии. В сотрудничестве с ЮНЕСКО Всемирный банк организовал две международные конференции по этой теме (Culture in Sustainable Development, 1998 год; Culture Counts, 1999 год).

Другие специализированные агентства ООН также используют креативную экономику в качестве центра своей деятельности. Креативные индустрии были освещены на конференции UNCTAD XI, состоявшейся в Бразилии в июне 2004 года.

В это время количество научных исследований, посвященных проблемам креативных индустрий, возросло. Были выявлены пробелы, нерешенные теоретические и практические вопросы, такие как различные определения и классификация сектора, неполные результаты исследований, разнообразие методологические подходы и системы количественного определения экономического вклада.

Новые подходы к анализу вклада креативных индустрий в развитие сместили акцент со структуры производства на креативные человеческие ресурсы, занятые в индустриях культуры и общей экономике (креативный класс). Креативный

класс рассматривается как новый фактор экономического роста, и основная идея заключается в том, что креативный класс приносит экономический рост в страны, которые могут привлекать людей и стимулировать среду для технологий и толерантности, известную как теория 3Т. R. Florida оценил вклад креативных индустрий в региональное развитие посредством Индекса креативности. Индекс состоит из трех ключевых факторов: креативный класс (талант), толерантность и высокие технологии (3Т). В исследовании проведена эконометрическая оценка по выборке из 219 регионов США, в результате которой была показана высокая корреляция между этими параметрами и экономическими показателями регионов, измеряемыми ростом занятости и средней заработной платой. Автор утверждает, что инвестиции в творчество, концентрация рабочей силы в творческих профессиональных группах и технологические инновации стали основной силой роста в творческой экономике [3].

Некоторые авторы, такие как Bille and Schulze, указывают на то, что развитие индустрии культуры достигает краткосрочного воздействия на расходы, привлекая посетителей и местных потребителей, которые тратят деньги на местном уровне [4]; другие видят долгосрочные последствия для роста через создание благоприятной культурной среды, которая привлекает людей, компании, инвестиции и т.д. [5].

Методология

Методы исследования, использованные в данной статье, включают теоретико-методологический обзор и анализ научной литературы. На основе структурированного обзора литературы проведен анализ существующих методологий мониторинга и оценки креативных индустрий, методов расчета индикаторов креативных индустрий и креативной экономики в международной и иностранной практике. Также с помощью логических методов определены преимущества и недостатки существующих методов сбора статистической информации в области креативных индустрий.

Результаты и обсуждение

За последние двадцать пять лет разными международными организациями были предприняты усилия для улучшения объема, диапазона и качества статистической информации по креативным индустриям. В 1995 году была принята первая резолюция о продвижении статистики относительно

креативных индустрий в Европейском союзе.

На европейском уровне за предоставление статистической информации учреждениям ЕС и гармонизацию статистических методов в государствах-членах отвечает Евростат (статистическая служба Европейского союза). В основном сбор первичных данных осуществляется на национальном уровне, затем Евростат объединяет их в единую базу.

Существует ряд проблем, с которыми столкнулись национальные статистические агентства и Евростат при сборе статистической информации в сфере креативных индустрий:

- Креативные индустрии не являются сектором со статистической точки зрения, а это означает, что сектор и смежные профессии нелегко определить по международным статистическим стандартам: коды NACE и ISCO часто агрегируют, также слишком много видов деятельности, которые являются «частично» креативными.

- Сектор состоит из большого количества малых и микрокомпаний (около 90% сектора). Их очень трудно измерить статистически, поскольку они могут быть «неформальными» и их доход может быть не заявлен в налоговых режимах. Если эти проблемы могут быть проигнорированы для других секторов, для креативных индустрий этого сделать не получится, поскольку микрокомпании представляют «ядро» сектора.

- Поскольку культура редко является приоритетом для статистических управлений, они мало занимались предоставлением достаточного количества данных по креативным индустриям.

- Оценки из разных стран сложно сравнивать из-за различных используемых определений и разного перечня отраслей, входящих в креативные индустрии.

- Креативные индустрии имеют не только экономическую ценность, но еще и культурный капитал и потенциал к инновационному развитию, что сложно оценить с помощью статистических данных [6].

В 1998 году Департамент культуры, медиа и спорта Великобритании ввел термин «картирование» («mapping») в методику оценки экономической значимости креативных индустрий. Термин используется для обозначения «целого ряда аналитических методов для сбора и представления информации о спектре и сфере творческих индустрий. В частности, картирование предназначено для предоставления обзора экономической ценности отраслей, особенно в тех местах, где о них относительно мало известно» [7]. Тем не менее он не обрабатывает пространствен-

ное / картографическое отображение в истинном смысле, поскольку не создаются выходные данные карты. Основной целью этой методологии является определение текущего состояния, структуры и динамики творческих индустрий на местном и региональном уровнях. Кроме того, он создает единую систему, в соответствии с которой можно сравнивать отдельные территориальные единицы и повторно применять систему в одном месте с целью получения сопоставимых результатов в течение определенного периода времени [8].

В Великобритании с 2001 по 2017 гг. ежегодно публиковались отчеты «Экономическая оценка креативных индустрий» с использованием метода картирования. Данные отчеты привели к улучшению профорientации в творческих отраслях, обеспечению соответствующего финансирования для творческого бизнеса, улучшению информационных услуг по интеллектуальной собственности для создателей, пользователей и широкой общественности, и более упорядоченному и целенаправленному диапазону поддержки креативных экспортеров [9].

На сегодняшний день «картирование креативных индустрий» более широко используется и понимается. В экономике знаний важность этих отраслей для национального богатства более широко признается и особые потребности этих отраслей больше отражаются в разработке политики на национальном и региональном уровнях. Другие постиндустриальные страны также проводили исследования с использованием этого комплексного метода (таблица 1).

Существует тенденция все больше основывать определение креативных индустрий на анализе процессов, связанных с производством и потреблением товаров культурного назначения. В большинстве этих исследований изучался экономический эффект отраслей культуры с точки зрения добавленной стоимости и занятости, а также оценивалось социальное влияние сектора.

В 2007 году ЮНЕСКО представило исследование «Статистика по отраслям культуры: основа для разработки национальных проектов по наращиванию потенциала», в котором разработана методология сбора и анализа данных, в последующем позволяющая стимулировать и отслеживать рост в креативных индустриях [10]. Методология включает четыре компонента (A, B, C и D), каждый из которых посвящен определенной области и методологии статистики креативных индустрий (таблица 2).

Таблица 1 – Исследования с использованием метода картирования по странам

Страна	Исследование	Организация
Австралия	The Economic Contribution of Australia's Copyright Industries	Allen Consulting Group
Китай – Гонконг	- Baseline Study on Hong Kong's Creative Industries - A Study on Creativity Index	Centre for Cultural Policy Research, University of Hong Kong
Китай - Шанхай	- Guide on the Key Points in the Development of Creative Industry in Shanghai - A Study of the Concept on the Development of Creative Industry in Shanghai	Shanghai Economic Commission and Shanghai Statistics Bureau
Япония	Copyright White Paper	Japan Copyright Institute
Новая Зеландия	Creative Industries in New Zealand	New Zealand Institute of Economic Research
Сингапур	- Creative Industries Development Strategy - Economic Contributions of Singapore's Creative Industries	ERC Services Subcommittee, Government of Singapore
Примечание - Источник [10].		

Таблица 2 – Компоненты методологии сбора и анализа данных по креативным индустриям

Компонент А	Модель обзора сектора
Компонент В	Сбор и анализ статистических данных для развития креативных индустрий
	Модуль 1: Экономический вклад основных отраслей креативных индустрий
	Модуль 2: Бизнес-статистика для отраслей креативных индустрий
	Модуль 3: Структура занятости в отраслях креативных индустрий
	Модуль 4: Социальное влияние креативных индустрий
Компонент С	Кейс-стади политики
Компонент D Сравнительный анализ креативности	
Примечание - Источник [10].	

Компонент А является логическим и необходимым предшественником более систематической работы с данными, проводимой в компоненте В.

Модель обзора сектора включает в себя следующую информацию о секторе креативных индустрий:

- основные данные по стране (доклады ПРООН о национальном развитии, доклады Всемирного банка и т.д.);

- политическая основа (цели и задачи национального плана развития, основные программы в сфере образования, культуры, ИКТ, развития МСП, сокращения бедности, прав интеллектуальной собственности и свободы прессы);

- нормативно-правовая база (копии существующих законов, касающихся ИКТ, языка, культуры, образования, авторского права и правил ввоза и вывоза товаров, связанных с сектором креативных индустрий);

- институциональная структура (учебные заведения, музеи, библиотеки и

соответствующие профессиональные организации);

- статистический потенциал и практика (национальные статистические доклады, опросы домашних хозяйств, перепись, другие источники статистической информации);

- развитие малого и среднего бизнеса;

- данные о занятости;

- обзорная информация об отраслях креативных индустрий.

Компонент В состоит из 4 модулей, каждый из которых представляет собой отдельный элемент в общей методологии для сбора и анализа ключевых данных, относящихся к креативным индустриям. Модули 1 и 2 предназначены для оценки экономического влияния, модуль 3 – социально-экономического, а модуль 4 – социального влияния креативных индустрий.

Реализация компонента В осуществляется на основе руководства, представленного Всемирной организацией интеллектуальной собственности (ВОИС). В руководстве

определены основные отрасли креативных индустрий с использованием ISIC кодов. Основная трудность в реализации этого компонента связана с тем, что многие предприятия не зарегистрированы официально или их экономическая деятельность зачастую слишком мала для отражения в национальных счетах.

В компоненте С необходимо рассмотреть в виде кейс-стади воздействие конкретных политических мер, связанных с поддержкой креативных индустрий, особенно касающихся поддержки малых и средних предприятий. Кейс-стади будут способствовать более разностороннему анализу сектора креативных индустрий, определению успешных политических мер и выявлению реальных потребностей политики.

Компонент D направлен на разработку Индекса Креативности по результатам оценок, полученных в ходе реализации компонентов А, В, С. Индекс креативности должен охватывать политический и институциональный контекст, поддержку креативности, виды деятельности и текущее состояние креативных индустрий, их влияние на экономику, благосостояние населения и окружающую среду. Индекс может быть сфокусирован на определении и измерении креативности в контексте экономического развития социальной организации, такой как город, нация или региональная интеграция.

Как было отмечено выше, оценка креативных индустрий в рамках компонента В основана на руководстве по обзору экономического вклада отраслей, основанном на авторском праве, которое было опубликовано в 2003 году Всемирной организацией интеллектуальной собственности. Методология, содержащаяся в руководстве, была опробована и впоследствии широко использовалась в национальных исследованиях креативных индустрий. На сегодняшний день она применяется более чем в 40 странах на разных уровнях развития и была признана надежным международным подходом к оценке вклада авторского права в национальную экономику с точки зрения добавленной стоимости, занятости и торговли. В Казахстане не проводились исследования на основе данной методологии [11].

Классификация ВОИС креативных индустрий представлена на рисунке 1.

Согласно методологии ВОИС рассчитываются три основных показателя по отраслям креативных индустрий, представленных на рисунке 1:

- вклад отраслей в процентах от ВВП и ВДС;

- вклад отраслей в занятость и оплату труда работников;

- внешняя торговля: стоимость импорта и экспорта, доли в общем экспорте и импорте.

Эти показатели взаимно дополняют друг друга и дают исчерпывающую горизонтальную картину отраслей креативных индустрий в рассматриваемой стране.

Исходя из показателей ВВП, ВДС, занятости и внешней торговли можно получить второй набор показателей, связанных с производительностью, то есть показатели эффективности отраслей в экономике:

- производительность труда;

- рост ВВП и рост занятости;

- внешнеторговый баланс (чистый экспорт).

Производительность труда определяется как отношение между объемом производства (ВДС или ВВП) и показателем использования ресурсов (общая занятость или общее количество отработанных часов). Исходя из результатов других стран, этот показатель сильно различается в разных отраслях креативных индустрий, причем те, которые связаны со средствами массовой информации и развлекательными мероприятиями, демонстрируют более высокую производительность труда, поскольку они капиталоемкие, в то время как художественные произведения (изобразительное и графическое искусство) и живые выступления (музыкальные, театральные и т.д.) демонстрируют низкую производительность, потому что они трудоемки [12].

Процедура оценки по данной методологии должна включать следующие четыре этапа:

1. Идентификация и классификация отраслей и продуктов с уделением особого внимания различию между товарами и услугами.

2. Сбор соответствующих данных, включая данные о ВВП, занятости и торговле с разбивкой по отраслям.

3. Оценка вклада отраслей креативных индустрий, их доли в ВВП, занятости и внешней торговле и сравнение с другими выбранными секторами.

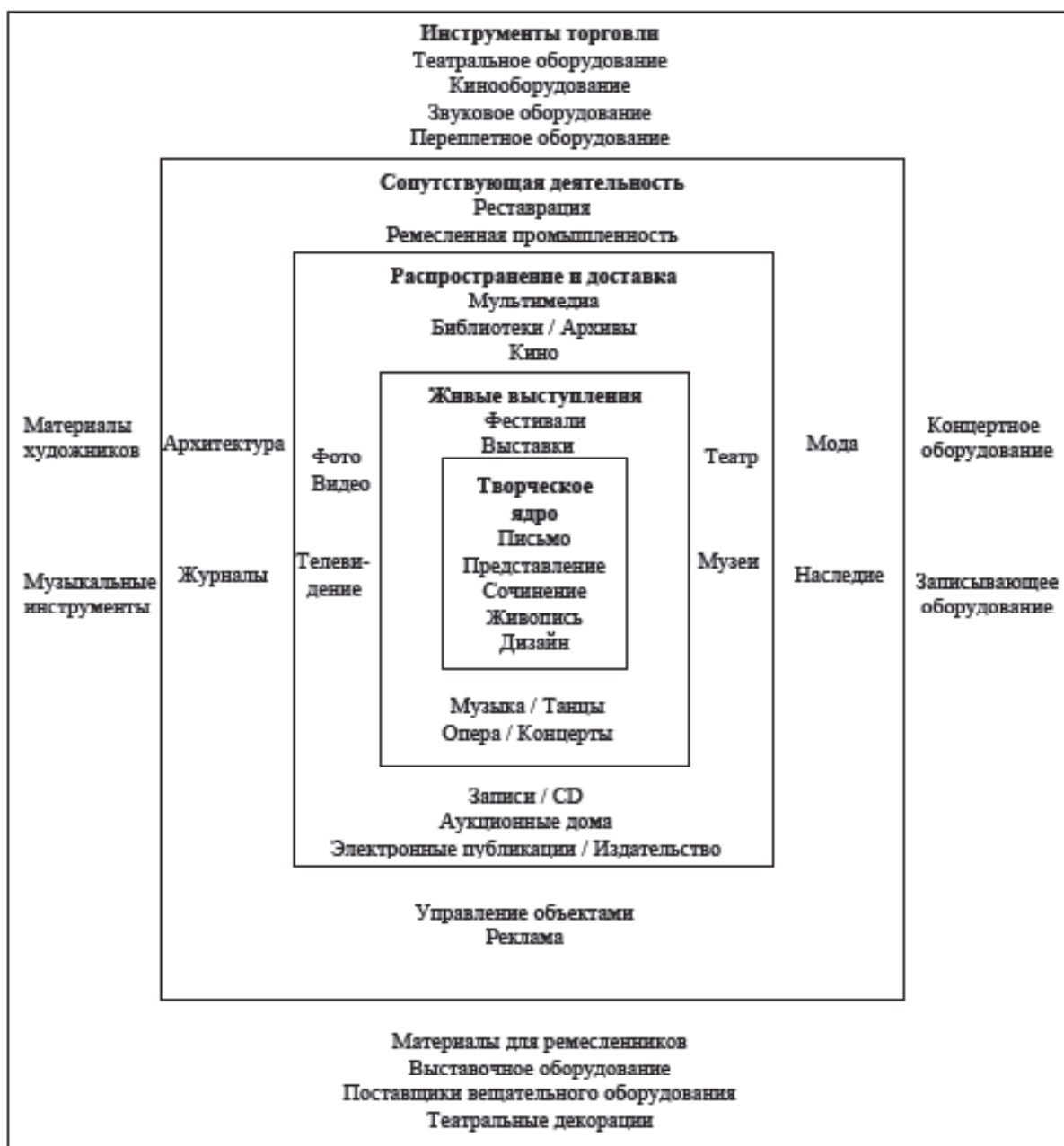
4. Анализ и представление результатов.

Второй этап – сбор статистических данных включает три шага:

а) составление базы данных из имеющихся официальных статистических данных по отраслям;

б) дополнение статистики с разбивкой данных до необходимого уровня детализации;

в) выявление серых зон, а также подготовка и рассылка анкет по отраслям, где статистика отсутствует.

Примечание - Источник [12].

Рисунок 1 – Классификация креативных индустрий

Согласно данным ВОИС вклад креативных индустрий в ВВП в разных странах значительно варьируется: от 10% в США до менее 2% в Брунее. При среднем значении 5,48%, на три четверти оцененных стран приходится от 4 до 6,5%. Страны, в которых наблюдается быстрый экономический рост, обычно имеют долю ВВП выше средней, относящуюся к отраслям креативных индустрий.

Вклад отраслей креативных индустрий в занятость населения страны в среднем 5,34%. Почти в трех четвертях оцененных стран на

долю отраслей креативных индустрий приходится от 4 до 7% национальной занятости. Мексика и Филиппины имеют самый высокий процент занятости в сфере креативных индустрий [12].

Заключение

Для развития любого сектора экономики требуется разработка эффективной политики, что, в свою очередь, возможно только в том случае, если сектор рассматривается отдельно, со своими потребностями и функциями. Это поднимает

особую проблему, поскольку креативные индустрии в отличие от большинства других секторов не классифицируются исключительно в существующих классификациях видов деятельности. Таким образом, статистические данные для креативных индустрий не всегда существуют в достаточно агрегированной форме для получения такого рода информации. Существующие данные несистематичны и часто ненадежны.

Эффективность политики развития сектора зависит от надежных и точных данных, что также является предварительным условием для более глубокого понимания важности креативных индустрий в экономическом развитии страны.

В Казахстане креативные индустрии еще мало развиты, но имеется большой потенциал. С 2017 по 2019 годы, три года подряд, в г. Нур-Султане проводился форум «Креативная Центральная Азия», в котором принимали участие более 100 лидеров креативного сектора из Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Великобритании, представляющих различные государственные органы, частные компании и гражданское общество. Цель форума – создать влиятельную, активную сеть лидеров креативного и культурного сектора посредством организации ежегодных международных конференций и установления новых партнерских связей с Соединенным Королевством, чтобы оказывать поддержку в развитии «новой экономики» в регионе.

В конце 2019 года аким г. Алматы Бакытжан Сагинтаев поделился планами о создании в Алматы Парка креативных индустрий, который откроет бизнесу доступ к самым передовым разработкам и high-tech-рынкам. Город уже стал центром креативных индустрий Казахстана, в то же время есть потенциал стать культурной столицей всего Центрально-Азиатского региона. Помимо этого, аким определил восемь основных креативных индустрий, имеющих наибольший потенциал в Алматы. Это кино, музыка, литература, театр, дизайн, мода, медиа и индустрия развлечений.

Отсюда следует, что в последние годы органы власти признали, что изменение экономики за счет культуры – самый быстрый и оптимистичный способ. В связи с этим в городах республиканского значения разрабатываются стратегии и меры поддержки креативных индустрий. Однако в Казахстане пока нет систематического сбора и анализа данных, относящихся к креативным индустриям. Следовательно, концепция секто-

ра не развита и в национальных планах развития не рассматривается как отдельный сектор. Таким образом, на общегосударственном уровне нет стратегии, которая охватывала бы развитие всех регионов за счет повышения культурного потенциала.

Доступ к актуальной информации о культурных ресурсах является необходимым условием для запланированного развития и поддержки сектора креативных индустрий. Без этого разработка и планирование политики становятся практически невозможными, что препятствует целевым инвестициям в сектор.

Статья подготовлена по результатам исследований по гранту №AP08052483 Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Список использованной литературы

1. World Commission on culture and development (1995) Our creative diversity, 302 p.
2. UNESCO (1998) Culture, Creativity and Markets. Paris: UNESCO.
3. Florida R. (2002) The Rise of Creative Class. New York: Basic Books.
4. Bille T., Schulze G. (2006) Culture in urban and regional development. Amsterdam: Elsevier, *Handbook of the Economics of Art and Culture*, vol. 1, pp. 1052-1099.
5. Heilbrun J., Gray C. (2004) The Economics of Art and Culture. Cambridge: Cambridge University, 388 p.
6. Press.European Comission (2015) Feasibility study on data collection and analysis in the cultural and creative sectors in the EU, 149 p.
7. Department for Culture Media and Sport, United Kingdom (DCMS) (1998) Creative Industries Economic Estimates Methodology, 28 p.
8. Netek R., Burian T., Kohn J. (2019) Mapping Creative Industries: A Case Study on Supporting Geographical Information Systems in the Olomouc Region, Czech Republic. *ISPRS Int. J. Geo-Inf.*, vol. 8, 524, doi:10.3390/ijgi8120524
9. BOP Consulting (2010) Mapping the creative industries: a toolkit, Creative and cultural Economy series/2. London: British Council.
10. UNESCO (2007) Statistics on Cultural Industries: Framework for the Elaboration of National Data Capacity Building Projects. Bangkok, xvi, 110 p.
11. WIPO official website. Results of national studies <https://www.wipo.int/copyright/en/performance/index.html>
12. WIPO (2015) Guide on Surveying the Economic Contribution of the Copyright Industries. Publication No 893.

Сведения об авторах

Темербулатова Ж.С. - **корреспондирующий автор**, преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, Алматы, e-mail: t.zhansaya.s@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3205-0948>

Жупарова А.С. - PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, Алматы, e-mail: aziza_z@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5787-760X>

Нусюпаева А.А. - докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, Алматы, e-mail: aygerima.nussyupaeva@gmail.com

Information about the authors

Zh.S . Temerbulatova - **corresponding author**, lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: t.zhansaya.s@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3205-0948>

A.S. Zhuparova - PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aziza_z@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5787-760X>

A.A. Nussyupayeva - doctoral student, e-mail: aygerima.nussyupaeva@gmail.com 1,2,3 Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Дата поступления рукописи: 29.08.2020.

Прошла рецензирование: 19.10.2020.

Принято решение о публикации: 02.11.2020.

Received: 29.08.2020.

Reviewed: 19.10.2020.

Accepted: 02.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 29.08.2020.

Рецензиялауды өтті: 19.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 02.11.2020.

The financial security management model in second-tier banks

Azhar Z. Nurmagambetova¹, Sunkar Z. Nurmagambetov², Aziya G. Mukusheva³

¹ Kazakh National University named after Al-Farabi, ² Kazakh Economic University named after T. Ryskulov,

³ Gumilyov Eurasian National University

Abstract

With the growing socio-economic threats associated with the risk of involving second-tier banks in the legalization of illegal income, it is necessary to create an effective financial monitoring system to reduce this risk. Aim of the research is to propose and test a model of financial security management in second-tier banks in Kazakhstan, based on a combination of clustering models and recursive least squares, which allows for three-level processing of incoming information in banks in order to identify hidden data that pose a financial threat to the activities of second-tier banks. The research methodology is based on a combination of APC-III clustering algorithm models and the recursive least squares (RLS) method, with the algorithm slightly modified in accordance with the OECD recommendations. This approach made it possible to consider the operations of banks at three levels and, during transitions, identify suspicious transactions that require immediate examination by the bank's management. Application of the model made it possible to reveal that, on average, about a third of banks' operations can be classified as suspicious, which means they require careful study. In our case, we selected 200 cases from the original data mixed with 70 suspicious transactions to study the model. As a result of statistical processing of banking operations, 90 operational data were identified, of which 27 turned out to be suspicious, that is, about 30% of verified transactions were found suspicious. As a result of providing this information, the bank was able to identify 19 transactions aimed at money laundering.

Keywords: financial monitoring, management model, financial security, banking, financial management, risk management

Екінші деңгейдегі банктердегі қаржылық қауіпсіздікті басқару моделі

Түйін

Екінші деңгейдегі банктерді заңсыз кірістерді заңдастыруға тарту тәуекелімен байланысты әлеуметтік-экономикалық қатерлердің өсуі жағдайында осы тәуекелді азайту үшін қаржы мониторингінің тиімді жүйесін құру қажет. Зерттеудің мақсаты - екінші деңгейлі банктердің қызметіне қаржылық қауіп төндіретін жасырын деректерді анықтау мақсатында банктердегі кіріс ақпараттарын үш деңгейлі өңдеуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кластерлік модельдер мен рекурсивті ең кіші квадраттардың жиынтығына негізделген Қазақстандағы екінші деңгейлі банктерде қаржылық қауіпсіздікті басқару моделін ұсыну және сынақтан өткізу. Зерттеу әдістемесі APC-III кластерлік алгоритм модельдері мен ең кіші квадраттардың рекурсивті әдісінің (RLS) үйлесуіне негізделген, алгоритм OECD ұсыныстарына сәйкес сәл өзгертілген. Мұндай тәсіл банктердің операцияларын үш деңгейде қарауға және ауысу кезінде банк басшылығының дереу тексеруін талап ететін күдікті операцияларды анықтауға мүмкіндік берді. Модельді қолдану негізінде, орташа есеппен банк операцияларының үштен бірін күдікті деп есептеуге болатынын көрсетті, ал бұл өз кезегінде мұқият зерттеуді талап етеді. Біздің жағдайда модельді зерттеу үшін 70 күдікті транзакциямен араласқан бастапқы деректерден 200 жағдайды таңдадық. Банк операцияларын статистикалық өңдеу нәтижесінде 90 операциялық деректер анықталды, оның ішінде 27-і күдікті болып шықты, яғни тексерілген транзакциялардың шамамен 30% - ы күдікті деп танылды. Осы ақпаратты ұсыну нәтижесінде банк ақшаны жылыстатуға бағытталған 19 транзакцияны анықтай алды.

Түйін сөздер: қаржылық мониторинг, басқару үлгісі, қаржылық қамтамасыз ету, банк ісі, қаржылық менеджмент, тәуекел-менеджмент.

Модель управления финансовой безопасностью в банках второго уровня

Аннотация

В условиях нарастания социально-экономических угроз, связанных с риском вовлечения банков второго уровня в легализацию незаконных доходов, необходимо создание эффективной системы финансового мониторинга для снижения этого риска. Цель исследования – предложить и протестировать модель управления финансовой безопасностью в банках второго уровня в Казахстане, основанную на комбинации моделей кластеризации и рекурсивных наименьших квадратов, которая позволяет осуществлять трехуровневую обработку входящей информации в банках с целью выявлять скрытые данные, представляющие финансовую угрозу для деятельности банков второго уровня. Методология исследования основана на сочетании моделей алгоритма кластеризации APC-III и рекурсивного метода наименьших квадратов (RLS), при этом алгоритм немного модифицирован в соответствии с рекомендациями OECD. Такой подход позволил рассматривать операции банков на трех уровнях и во время переходов выявлять подозрительные операции, требующие немедленной проверки руководством банка. Применение модели позволило выявить, что в среднем около трети операций банков можно отнести к категории подозрительных, а значит, они требуют тщательного изучения. В нашем случае мы выбрали 200 случаев из исходных данных, смешанных с 70 подозрительными транзакциями, для изучения модели. В результате статистической обработки банковских операций было выявлено 90 операционных данных, из которых 27 оказались подозрительными, то есть около 30%

проверенных транзакций были признаны подозрительными. В результате предоставления этой информации банку удалось выявить 19 транзакций, направленных на отмывание денег.

Ключевые слова: финансовый мониторинг, модель управления, финансовое обеспечение, банковское дело, финансовый менеджмент, риск-менеджмент.

Introduction

At the present time one of the most urgent problems of increasing confidence in the banking sector and improving the investment climate in Kazakhstan is to create a real system of combating money laundering and financing of terrorism. In the recent past the involvement of banks in the legalization of criminal proceeds has not attracted significant public attention. In recent years, after a series of scandals in which major banks are at the center of public attention, the process of involving financial institutions in the legalization of illegally gained income, studies not only at the international level but also in Kazakhstan. Since Kazakhstan takes 50th place among competitive economies in the world, it has a dynamic economy, as well as a special geopolitical position in the world and is located in the proximity to areas with the high intensity drug trafficking, terrorist activity and the questions of combating the legalization (laundering) of illegally gained incomes (CLI), and overlapping sources of terrorist financing is highly relevant. The risk of involvement of second-tier banks as the main entities participating in the laundering of illegal incomes and terrorism financing especially dangerous for the banking system, leading to the loss of business reputation of credit institutions and, accordingly, prevents the activity expansion of Kazakh banks in the global financial markets [1].

With the growing of social and economic threats associated with the risk of involvement of banks in legalization of illegal incomes, necessitates the creation of an effective system of financial monitoring in order to reduce this risk.

The experience of advanced countries in the system of financial monitoring important attention were given to the risk of legalization of illegal incomes during their placements with banks. At this stage of legalization of criminal incomes is most vulnerable, both for the public and for the domestic banking financial monitoring. The purpose of financial monitoring in the banking system is a warning of processes of legalization of criminal incomes and terrorist financing directly at each bank. Therefore, reducing the risk of involvement of banks in the process of legalization of illegal incomes is of particular importance. The effectiveness of financial monitoring of legalization of criminal incomes depends on how the monitoring ensures the transparency of the bank's activities and to what extent minimize the risk of legalization of criminal incomes, where special attention is given to risk of loss of business reputation.

In this regard it might be concluded that without proper effective mechanism for combating money laundering and terrorist financing through the involvement of second-tier banks the economy cannot develop sustainably [2]. During the global financial crisis and the transition of Kazakhstan to the post-industrial society, an important condition for the effective progressive development of the economy of the republic is carrying out of state policy aimed primarily on the development of an established control system and to minimize risks for prevention of legalization (laundering) illegally gained incomes and financing terrorism.

The authors set the goal of this publication to propose and test a model of financial security management in second-tier banks in Kazakhstan, based on a combination of clustering models and recursive least squares, which allows three-level processing of incoming information in banks.

Literature Review

In modern conditions of globalization of financial markets, one of the most pressing problems of increasing confidence in the banking sector and improving the investment climate in the Republic of Kazakhstan is the creation of an operating model for managing the financial security of commercial banks. The risk of attracting banks as the main objects involved in the system of money laundering is especially dangerous for the banking system, which leads to the loss of business reputation of credit institutions and, accordingly, hinders the expansion of the activities of Kazakhstani banks.

The importance of financial security in banks has been emphasized by many authors. So, E. V. Karanina and O. I. Blednykh define financial security as the protection of financial interests at all levels of financial relations [3]. Author Yu.G. Averyanova emphasizes that in the conditions of the existence of a commercial bank, financial security is its ability to build up and maintain its financial potential, which will be used in the future to solve the assigned tasks and strategic goals, including ensuring the independence and stable operation of the bank [4].

Chong, F. Lopez-De-Silanes [5], D. Sat et al. [6] and F. Teichmann [7] study the prospects of using different money laundering tools. Scientists concluded that despite the active use of the latest technologies (cryptocurrency) for illegal activity, banks in certain regions of the world would remain a very relevant money laundering tool.

In modern scientific literature, various approaches and models of financial security management of banks are presented. So, Melnik D.Yu. examines a model of the conceptual relationship of threats, risks and security of banks, presenting the factors that contribute to the realization of a hazard for a specific object at a certain point in time [8].

Serdyuk V.A. distinguishes two classes of methods for detecting cyberattacks, such as ensuring the financial security of banks: methods for detecting anomalies and methods for detecting abuse. In both cases, the input data for the operation of the system are behavior patterns formed on the basis of a set of input parameters - event patterns [9].

V. Pramod, J. Li, P. Gao [10] proposed a new structure for the prevention of money laundering in banks formed by mapping COBIT (Control for Information and Related Technology) processes to the COSO (Committee of Sponsoring Organization) components. Thus, the authors have developed a multi-agent framework in the form of a stand-alone system, which can be integrated into the business processes of a bank and will detect transactions related to money laundering.

Gaiduk V.I. and et al consider an approach to the model of financial security of banks through a set of indicators and their threshold values, justifying this by the fact that by analyzing trends in indicators, one can draw conclusions about the increase or decrease of threats to the financial security of commercial banks in the course of their activities and development, and also assess the reaction and adaptation of commercial banks in an unsafe environment [11].

Evseev S.P. offers a model for increasing the level of security of banking information by maximizing the number of its emergent properties with minimal resource costs [12]

Kozminykh S.I. considers the functional dependence for finding the numerical value of the vulnerability coefficient, which estimates the level of complex security of the object of the credit and financial sector, which made it possible to obtain a quantitative assessment of both the existing and the predicted level of vulnerability of the information object [13].

Given the different nature of threats to banking security, Arunabha Mukhopadhyay, Samir Chatterjee and others propose to use a cyber risk assessment and mitigation system (CRAM) to assess the likelihood of an attack using generalized linear models (GLM) [14].

Thus, despite the fact that the authors use various statistical models, they pursue one goal - the formation of an effective method for managing the financial security of banks. At the same time,

from our point of view, the greatest importance in the management of the financial security of banks should be assigned to the information processing and monitoring system. It is for this purpose that we propose a combination of clustering models and recursive least squares, which allows three-level processing of incoming information in banks.

Methodology

The effectiveness of financial security depends on the extent to which monitoring ensures the transparency of the bank's activities and how the risks of money laundering are minimized, where special attention is paid to the risk of losing business reputation.

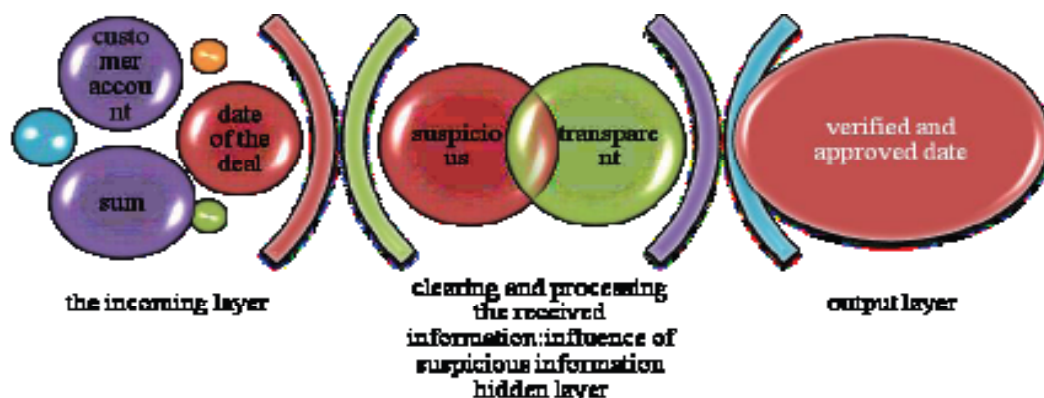
We propose an approach based on a combination of models, the parameters of which are based on the APC-III clustering algorithm and the method of least squares (RLS), while the algorithm is slightly updated in accordance with the OECD recommendations [15].

The recursive least-squares (RLS) is a very popular algorithm, especially for its fast convergence rate. This approach is considered for example by Honghong Duan, Jie Jia, Ruifeng Ding [16].

The most important parameter of this algorithm is the forgetting factor. It is well-known that a constant value of this parameter leads to a compromise between misadjustment and tracking. In this paper, we present a variable forgetting factor approach, aiming to better compromise between the performance criteria of the RLS algorithm. Also, we propose a practical solution to estimate the power of the system noise (in a system identification scenario), which is required within the algorithm. Experiments performed in the context of network echo cancellation support the advantages of the proposed approach.

The least squares (LS) approach has widespread applications in many fields, such as statistics, numerical analysis, and engineering. Its greatest progress in the 20th century was the development of the recursive least squares (RLS) algorithm, which has made the LS method one of the few most important and widely used approaches for real-time applications in such areas as signal and data processing, communications and control systems [17]. Considerable efforts and significant achievements have been made in developing even more efficient RLS algorithms.

The model assumes the presence of three layers of information processed by banks: incoming, suspicious and outgoing (Figure 1).

Note - Compiled by the author

Figure 1-Three layers of model information

Let the values of the input, hidden and output layers be denoted by p, m, n , respectively. For any example, $x_p [x_1, x_2, \dots, x_p]$ in the input layer set $X = (X_1, X_2, \dots, X_m)$, the income will be $Y = (Y_1, Y_2, \dots, Y_n)$. Thus, the anti-money laundering model can be described by the following equation:

$$(x \in R_x) \rightarrow (h \in R_h) \rightarrow (y \in R_y) \quad (1)$$

$$y_i = f_i(x) = w_0 + \sum_{k=1}^n w_k \varphi(x - c_k) \quad (2)$$

$$x \rightarrow \varphi_i(x) \quad (3)$$

Where,
 x - information submitted to the bank to be verified;
 h - hidden information to be discovered;
 y - processing result (output layer of the model);

$w_i = (w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ - the value of the weight of the connection between the hidden layer and the output layer.

We estimate the nonlinear reflection in the model of the transition of the processed information to the hidden layer using the Gauss function:

$$\varphi(x - c_i) = \left[w_i - \frac{1}{\sigma^2} \right] \quad (4)$$

$$i \in [a; b]$$

Where,
 $c_i = (c_i^1, c_i^2, \dots, c_i^b) \in R_h, i = 1, 2, \dots, b$ - represents the i -th process in a hidden layer;
 C_i - controls the rate of attenuation of the Gauss function;

b - this is the number of units (information) in the hidden layer.

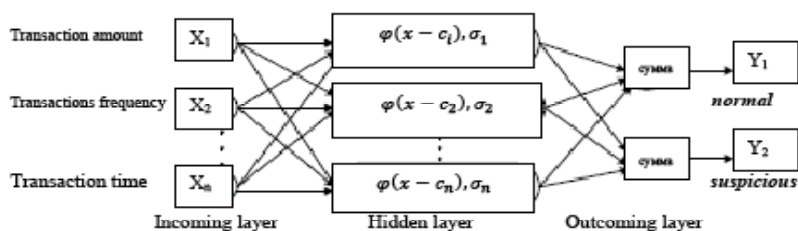
Examining bank accounts, we found that if we start from analysing transactions between accounts, we will get real information about our customers. The set under study consists of many records in the database. Each record includes some attributes, forming a special vector. In addition, there is a unique class label. Corresponding to each sample in the studied data set, the specific form of the data sets of the studied sample is expressed as follows:

$$E = (I_1, I_2, \dots, I_n; S) \quad (5)$$

Where,
 I_1, I_2, \dots, I_n - denote input data attributes;
 S - this is the value of the class label (example).

The essence of processing and filtering data according to the model is shown in Figure 2.

The confidence interval is as follows: from 0 to 1 - normal output layer, from 1 and higher - suspicious data. It should be noted that suspicious data is not always confirmed. If they find confirmation, they go to the category of normal output layer. Available attributes include the client's name, client number, client current account number, client certificate number, transaction date, types of business associated with the client's current account, transaction zone code, transaction amount, transaction time, transaction currency, transaction types, and transaction frequency.

Note - Compiled by the author

Figure 2 - Model Algorithm

Results

We can consider the large and suspicious data on operations used in the fight against money-laundering provided by financial institutions. This transaction data is used as preparation for the output layer. Then we use computer data to judge whether the transaction data has undergone preliminary processing, possibly at the first stage illegal transactions have been identified. When the data of a suspicious transaction has been identified, we add this scheme to the existing examples and

the computer system again begins to recognize the parameters.

A false positive level is defined as the total number of normal cases that are incorrectly classified as unusual, divided by the total number of normal cases. Take for example the assessment of the real financial transactions made in the established database of the bank “X” (table 1).

To build a consumer behaviour profile, we take three attributes processed according to statistical theory, namely, withdrawal frequency (d_1), replenishment frequency (d_2) and operating

amount (d_3). As a result, we obtain the data presented in table 2.

Table 1 - Structure of the source data sets

Customer number	Business area	Deal date	Type of transaction	Top-up Frequency	Account Withdrawal Frequency	Transaction Amounts
187366	Industry	20150806	Deposit	7	6	109060
157801	Services	20150804	Withdrawal	5	2	8610
199643	Individual entrepreneur	20150708	Withdrawal	4	3	76431
164578	Non-profit organization	20150712	Deposit	8	5	112342
192209	Industry	20150604	Withdrawal	2	1	230567
194211	Trading	20150509	Deposit	1	0	120411

Note - Compiled by the author on the basis of the source of the bank (Reporting data of AO Bank “X” for 2018 - 2019)

Table 2 - Attributes of parameters (characteristics) for the processed data

Set (example)	d_1	d_2	d_3
1	2	3	4
S_1	0,04	0,21	0,65
S_2	0,18	0,15	0,71
S_3	0,21	0,18	0,77
S_4	0,09	0,07	0,82
S_5	0,11	0,05	0,76
S_6	0,15	0,1	0,58

Note - Compiled by the author

Since the resulting data falls into the normal output layer, to validate the model, we can add some suspicious event to the normal operational

data to determine the efficiency of the statistical processing.

Let us define in the model the designation of normal transactions carried out in banks. Let’s say this designation will look like:

$$\psi_2(k) \rightarrow \max_k \psi_1(k) \rightarrow \max_k \quad (6)$$

Where k – amount of input data considered.

With this formulation of the question, suspicious transactions will be presented as follows:

$$\psi_2(k) = \psi_1(k) + \gamma_e(k) \quad (7)$$

where,

$k=1,2,\dots,200$

γ - continuous measurement of the intensity of unusual transactions.

According to the analytical result of the experiment, we found this when the parameter α , which determines the grouping radius of the APC-III algorithm is lower than 1.04, the accuracy of the model is higher.

We selected 200 cases from the initial data mixed with 70 suspicious operations to study the model. As a result of statistical processing of banking operations, 90 operational data were included, of which 27 were suspicious. Using this model in the identification of suspicious transactions in banks, we offer parameters based on the APC-III clustering algorithm and least squares (RLS) method. So the model has three layers of data processed by banks: incoming, suspicious and outgoing. So the matrix is based on five measured points of inherent compliance risks: low, limited, moderate, significant, high. Consumer risk inherent compliance is the risk associated with banking products and services offered that could result in significant harm as a result of non-compliance with laws and regulations to protect consumer rights. Therefore, it is very important for the bank to effectively identify, measure, monitor and control its compliance risks in order to limit any potential negative consequences of non-compliance [18].

Banks that are engaged in more risky operations exhibit a higher risk tolerance and are expected to have a compliance management program commensurate with their risk profile. [19]. A higher risk tolerance may be reflected in product offerings that pose a greater threat of compliance. In general, a bank with a high reputation should assume the inherent compliance risk in its operations; stronger banks must effectively manage these risks. Many factors influence the level of systemic (inherent) risk compliance. Effective identification and assessment of this risk is an important part of the risk-focused research process [20].

Institutional profile involves discussion of information about the bank and its personnel, which need to determine the impact of institutional, legal, and environmental factors on the level of compliance risk. Considering these factors, it is possible to form a conclusion about the level of inherent compliance risk for each banking operation. The matrix identifies specific risk components for each of the three broad sources of

risk (institutional, regulatory, and environmental). While a full assessment of risk compliance should be documented only for each operation, the matrix allows analysis of the potential level of risk associated with each source of risk, as well as each of the auxiliary risk components that are shown in the matrix. In this case, it is advisable to assign ratings first to individual auxiliary risk components and then develop total ratings.

Inherent compliance risk can be assessed based on a five-point rating system:

1. Low
2. Limited
3. Moderate
4. Significant
5. High

The low probability of a significant negative impact (1) indicates that compliance risk is unlikely to have a significant negative impact on the Bank or its clients before any mitigation of risk management processes is considered. The expected sanctions, losses or damage to reputation due to compliance risk will have a minor negative impact on the Bank. Limited probability of significant adverse impact (2) indicates that compliance risk, before considering any mitigating effects of risk management processes, may have a minor negative impact on the Bank or its customers. The expected penalties, losses or reputational damage associated with this risk are moderate and may be absorbed by the Bank in the normal course of business.

A moderate probability of significant negative impact (3) indicates that the expected sanctions, loss or damage to reputation due to compliance risk may have a negative impact on the bank.

The probability of significant negative impact (4) indicates that the expected sanctions, loss or damage to reputation due to compliance risk can seriously affect the bank. High (5) indicates a high probability that the expected sanctions, losses, or damage to reputation due to compliance risk will require significant changes in the management of the established practice and operations of the bank.

The matrix above includes standard elements of a risk management system:

1. Board and management oversight.
2. Policies, procedures and limits.
3. Risk monitoring and IIAs.
4. Internal control.

The matrix also includes a number of components that banks should consider when drawing conclusions about risk management, as appropriate. For each of the risk management elements, the matrix defines the number of related components that provide a more detailed analysis of risk management practices. The extent to which these components are present and should be documented as part of the analysis will vary depending on the complexity of each individual Bank. The following five-point system used to

evaluate compliance risk management. Ratings
Risk Management :

- Strong(1)
- Fair (2)
- Medium (3)
- Ultimate (4)
- Poor (5)

Strong (1) - compliance risk management exists when management determines effectively and controls all the main compliance risks arising from the activities of the bank. Management is fully prepared to address the risks arising from new products and changing market conditions. The Board of Directors and senior management are forward-looking and active participants in risk management. Management ensures that appropriate policies are in place and that there are limits that are reviewed and approved by the board. Risk management practices and bank infrastructure are flexible and respond to changing industry practices and current regulatory guidance. The staff has sufficient experience, knowledge and depth to manage risks. Internal control and audit procedures are quite comprehensive and correspond to the size and activities of the bank. The management effectively and accurately monitors the state of the bank, in accordance with compliance standards and in accordance with internal and supervisory policies and practices of the bank [21].

Satisfactory (2) - compliance risk management exists when the bank's risk management is largely effective, but not enough to a small extent. The management demonstrates responsiveness and ability to successfully cope with existing and predictable risks that may arise in the implementation of the bank's business plan. While a bank may have some minor risk management flaws, these problems have been recognized and are being addressed. In general, risks are controlled in a way that does not require more than normal observation. The bank's risk management strategy and infrastructure are satisfactory and generally adjusted accordingly in response to changes in industry practices and the existing regulatory framework. The experience of the staff is advisable to manage the risks taken by the institution. Internal controls may appear with minor flaws, but they may be fixed in the ordinary course of business. Supervisors may have recommendations for improvement, but should not have a significant impact on the bank's compliance position.

Medium (3) - compliance risk management exists when practice is lacking in some important areas and therefore causes significant attention.

Ultimate (4) - compliance risk management exists when practice is not able to identify, measure, control and manage significant exposure to risk in many significant respects. In general, this situation reflects a lack of adequate management and control by the board of directors and senior management. One or more of the four elements of risk

management is inadequate and requires immediate and coordinated corrective action by the board of directors and senior management. The Bank may have serious weaknesses identified, such as a lack of independence or conflicting lines of authority, which require a significant improvement in internal control or better compliance with control standards or requirements. The lack of compliance risk management guarantees a high degree of attention oversight, because if not properly resolved, they can lead to serious sanctions, losses or damage to the bank's reputation.

Unsatisfactory (5) - compliance risk management exists as a critical lack of effective risk management methods in relation to identification, measurement, monitoring, control or serious exposure to risk. One or more of the four elements of risk management is considered completely inadequate, and the board and management have not demonstrated the ability to address these weaknesses. Internal controls are critically weak and therefore can seriously jeopardize the viability of the bank. There is a direct interest in the reliability of accounting and capacity regulation for sanctions and losses if corrective measures are not taken immediately. Deficiencies in the compliance risk management and internal control procedures require immediate and observant attention. According to the analysis of compliance control in Bank X, it was revealed that according to the compliance matrix the risk is rated as moderate and has an average rating. This means that one or more of the four elements of sound risk management (such as active supervision of directors and senior management; adequate policies, procedures and limits; adequate risk monitoring and IIAs; integrated internal control systems) are considered less acceptable, which prevented the bank from fully as one or more significant risks are resolved for their operations. The management of certain risks needs to be improved to ensure that management and the board of directors are able to identify, measure, monitor and control all significant risks for the organization. In addition, the risk management structure may need to be improved in areas of significant business activity (product or service), or the experience of employees cannot be commensurate with the scale and complexity of activities. In addition, management's decision to change existing compliance control practices may need to be improved. The internal control system may be absent in some important aspects, the weaknesses of compliance risk management can adversely affect the general situation of the bank and, as a result, if the management does not take the necessary measures, the bank cannot avoid sanctions, losses or damage to the reputation.

Conclusion

In our proposed model, the parameters are based on the APC-III clustering algorithm and

the least squares method with some updates in accordance with the OECD recommendations. The model assumes the presence of three layers of information processed by banks: incoming, suspicious and outgoing. The analysis made it possible to reveal that, on average, about 25-40% of banks' operations can be classified as suspicious, and therefore requiring a thorough study.

In our case, we selected 200 cases from the original data mixed with 70 suspicious transactions to study the model. As a result of statistical processing of banking operations, 90 operational data were identified, of which 27 turned out to be suspicious.

The inherent risk of compliance, according to the matrix, can be assessed on the basis of a five-point rating system: low, limited, moderate, significant, high. In our case, it turned out that almost 30% of the reviewed transactions were classified as suspicious. As a result of submitting this information, the bank was able to identify 19 transactions aimed at money laundering.

This approach requires banks to work together with the country's government to counter money laundering and ensure the financial security of banks.

Overall, this model shows promising results in identifying suspicious transactions in banks. At the same time, the authors consider the possibility of further studying the possibilities of using the presented model and its improvement for the purpose of increasing the efficiency of monitoring the financial security of banks and promoting anti-money laundering through banking operations.

References

1. Alpysbayev K.S. O natsional'noy sisteme protivodeystviya legalizatsii dokhodov, poluchennykh prestupnym putem (na materialakh Kazakhstana) // Izvestiya SPbGEU. 2017. - №4 (106). – S.11-115.
2. Chernikova L.I., Zayernyuk V.M. Rol' bankovskogo sektora v bor'be s otmyvaniyem deneg: otechestvennyy i zarubezhnyy opyt // Natsional'nyye interesy: priority i bezopasnost'. 2012. №18. – S.46-54.
3. Karanina E. V., Blednykh O. I. Financial security as a component of the concept of economic security of the state // The Genesis of Genius. 2016. no. 6. Pp. 94-99
4. Averyanova Yu. g. Theoretical aspects of financial security of a commercial Bank // Economic Sciences. 2011, no. 4, Pp. 220-225.
5. Chong, A., Lopez-De-Silanes, F.: Money laundering and its regulation. Economics & Politics. 27(1), 78–123 (2015). doi:10.1111/ecpo.12051
6. Sat, D.M., Krylov, G.O., Bezverbyi, K.E., Kasatkin, A.B., Kornev, I.A.: Investigation of money laundering methods through cryptocurrency. Journal of Theoretical and Applied Information Technology. 83(2), 244–254.
7. Teichmann, F.M.J.: Twelve methods of money

- laundrying. Journal of Money Laundering Control. 20(2), 130–137 (2017). doi:10.1108/jmlc-05-2016-0018
8. Melnik D.Yu. (2018). Basic elements and main components of a bank economic safety. The Eurasian Scientific Journal, [online] 4 (10). Available at: <https://esj.today/PDF/13ECVN418.pdf> (in Russian)
9. Serdyuk V.A. New in protection against hacking of corporate systems / V.A. Serdyuk. - M.: Technosphere, 2007. - 360 p.
10. Pramod, V., Li, J., Gao, P.: A framework for preventing money laundering in banks. Information Management & Computer Security. 20(3), 170–183 (2012). doi:10.1108/09685221211247280
11. Gayduk Vladimir Ivanovich, Vorokov Anzor Ladinovich, Gayduk Natal'ya Viktorovna Finansovaya bezopasnost' kommercheskikh bankov: kriterii i indikatory // Nauchnyy zhurnal KubGAU - Scientific Journal of KubSAU. 2015. №114. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-bezopasnost-kommercheskikh-bankov-kriterii-i-indikatory> (дата обращения: 28.09.2020).
12. Evseev S.P. A Synergistic approach to assessing the security of banking systems // Information processing systems, 2016, issue 4 (141). - S.90-103.
13. Kozminykh S.I. Mathematical modeling of ensuring complex security of objects of informatization of the credit and financial sphere // Issues of cybersecurity, 2018. -№1 (25) -. - S.54-63.
14. Mukhopadhyay, A., Chatterjee, S., Bagchi, KK et al. Cyber Risk Assessment and Mitigation (CRAM) Framework Using Logit and Probit Models for Cyber Insurance. Inf Syst Front 21, 997-1018 (2019). <https://doi.org/10.1007/s10796-017-9808-5>
15. Official website of the OECD [Electronic resource]//<http://www.oecd-ilibrary.org/>
16. Honghong Duan, Jie Jia, Ruifeng Ding Two-stage recursive least squares parameter estimation algorithm for output error models// Mathematical and Computer Modelling Volume 55, Issues 3–4, February 2012, Pages 1151-1159.
17. Benesty J., Paleologu C., Gänslar T., Ciochină S. (2011) Recursive Least-Squares Algorithms. In: A Perspective on Stereophonic Acoustic Echo Cancellation. Springer Topics in Signal Processing, vol 4. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-22574-1_6
18. Rafal Drezewskia, Jan Sepielaka, Wojciech Filipkowskib, System supporting money laundering detection // Digital Investigation, 2012. – Vol.9(1). – pp. 8-21.//<http://dx.doi.org/10.1016/j.diin.2012.04.003>
19. Shaten P. L. Prevention of money laundering and terrorist financing: a practical guide for banking professionals-Moscow: Alpina publishers, 2011. – 316p.//<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2638/488950PUB00RUS00Box0361504B0PUBLIC0.pdf?sequence=7&isAllowed=y>
20. Bonnie Buchanana, Money laundering-a global obstacle [Electronic source] // Research in International Business and Finance, 2004. – Vol. 18(1). – pp. 115-127. - //<http://dx.doi.org/10.1016/j.ribaf.2004.02.001>.
21. Shijia Gao, Dongming Xu, Conceptual modeling and development of an intelligent agent-assisted decision support system for anti-money laundering // Expert Systems with Applications, 2009. – Vol. 36 (2). – pp. 1493-1504 // [http:// dx.doi.org/10.1016/j.eswa.2007.11.059](http://dx.doi.org/10.1016/j.eswa.2007.11.059).

Information about the authors

Azhar Z. Nurmagambetova – **corresponding author**, Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan, e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz

Sunkar Z. Nurmagambetov – Kazakh Economic University named after T. Ryskulov, Almaty, Kazakhstan

Aziya G. Mukusheva – Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan, e-mail: mukushevaaziya@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1952-5301>

Авторлар туралы мәліметтер

Нурмагамбетова А.З. - хат-хабаршы авторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz

Нурмагамбетов С.З. - Т. Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Мукушева А.Г. - Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, e-mail: mukushevaaziya@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1952-5301>

Дата поступления рукописи: 13.05.2020.
Прошла рецензирование: 25.09.2020.
Принято решение о публикации: 10.10.2020.

Received: 13.05.2020
Reviewed: 25.09.2020
Accepted: 10.10.2020.

Қарастыруға қабылданды: 13.05.2020.
Рецензиялауды өтті: 25.09.2020
Жариялауға қабылданды: 10.10.2020.

Прямые иностранные инвестиции в банковском секторе Казахстана

Н.А. Тургенбаев, А. Кантарбаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби

Аннотация

В данной статье проводится исследование механизма иностранного инвестирования через банковские инновации в Казахстане, оценка текущего состояния и роли иностранных дочерних банков в условиях сложившейся в регионе макроэкономической экосистемы и перспектив появления новых игроков в связи со вступлением Казахстана в ВТО. Основное внимание уделено деятельности дочерних структур иностранных финансовых институтов, которые стали полноценными инвесторами в казахстанскую экономику. Также предпринята попытка гипотетически оценить воздействие новых отрицательных трендов глобальной экономики на банковскую систему Казахстана.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции (ПИИ), международные финансовые организации, банки с иностранным участием, инновационная составляющая ППИ в банковской сфере.

Қазақстанның банк секторындағы тікелей шетелдік инвестициялар

Түйін

Бұл мақалада шетелдік инвестициялардың банк инновациялары арқылы Қазақстанға енуі қарастырылып, жұмыс жасап жатқан шетелдік банктердің қазіргі кезде орын алып отырған макроэкономикалық ортадағы орындары мен жағдайларына шолу жасалып, Қазақстанның Әлемдік сауда ұйымына мүше болып кіруіне байланысты басқа да шетелдік банктердің келу мүмкіндігін бағалауға арналған. Сондай-ақ, соңғы ғаламдық экономикада орын алып отырған өзгерістердің Қазақстан банк жүйесіне әсерін гипотетикалық тұрғыдан бағалау болып табылады.

Түйін сөздер: шетелдік тікелей инвестициялар, халықаралық қаржы ұйымдары, шетелдік еншілес банктер, банк саласынаға шетелдік инвестициялардың инновациялық ерекшеліктері.

Foreign direct investment in the banking sector of Kazakhstan

Abstract

This article investigates the mechanisms of investing into Kazakhstan through banking innovations, assesses the current standing and the role of foreign subsidiary banks in the existing macroeconomic ecosystem in the region, and studies the perspectives of attracting new players in line the full membership of Kazakhstan into WTO. In addition to that, the purpose of this exercise is to hypothetically evaluate the effects of the current negative global economy trends on the banking system of Kazakhstan.

Keywords: foreign direct investments (FDI), international financial institutions, banks with foreign ownership, innovative component of foreign direct investments in the banking sphere.

Введение

Известно, что на протяжении последних 20-25 лет иностранные инвесторы, в том числе, банки активно участвовали в насыщении казахстанской экономики капиталом. На сегодняшний день в республике больше половины действующих частных банков – банки с иностранным участием. С чем связан приход иностранных банков в такую развивающуюся страну как Казахстан, почему они выбрали именно эту страну, кто их клиенты и какие проекты они финансируют, какова польза от их деятельности для казахстанского бизнеса и населения. Кроме того, было интересно проанализировать текущее состояние их бизнеса, и узнать с какими проблемами они сталкиваются, а также попытаться оценить перспективы их деятельности в Казахстане на фоне вступления страны в ВТО.

Литературный обзор

В 1960-е годы причины появления прямых иностранных инвестиций (ПИИ) и транснациональных корпораций изучались представителями неоклассической экономики. Их теория в основном базировалась на макроэкономических принципах, в том числе и на классической теории торговли, в которой мотив торговли был результатом разницы в стоимости производства товаров между двумя странами, при этом особое внимание уделялось низкой стоимости производства как мотиву зарубежной деятельности фирмы [1]. Например, Джо С. Бейн объяснил проблему интернационализации только тремя основными принципами: абсолютные преимущества в затратах, преимущества дифференциации продукта и эффект масштаба [2]. Более того, неоклассические теории создавались исходя из предположения о существовании совершенной конкуренции.

Позже утверждения неоклассических теорий иностранных инвестиций были оспорены и переосмыслены в связи с появлением теории С. Хаймера [3]. С. Хаймер предполагал, что ранее упомянутые теории не могут объяснить иностранные инвестиции и их мотивации и впервые упомянул о существовании разницы между простыми капитальными вложениями и прямыми инвестициями. Согласно его исследованию, при прямых инвестициях фирмы могут получить больший уровень контроля, чем при портфельных инвестициях. Именно это разделение послужило отправной точкой его исследования, результаты которого позволили сделать ряд выводов, противоречащих более ранним исследованиям. Во-первых, теория движения капитала не может объяснить международное производство. Кроме того, ПИИ не обязательно являются движением средств из страны базирования в страну пребывания и сосредоточены в определенных отраслях во многих странах. Напротив, если бы процентные ставки были основным мотивом для международных инвестиций, ПИИ охватили бы многие отрасли в меньшем количестве стран. Во-вторых, ПИИ не ограничиваются вложением сверхприбылей за границу. Фактически, прямые иностранные инвестиции могут финансироваться за счет займов, полученных в принимающей стране, платежей в обмен на акционерный капитал (патенты, технологии, оборудование и т. д.). В-третьих, основными детерминантами ПИИ являются побочные эффекты, а также перспективы роста экономики принимающей ПИИ страны.

В экономической литературе, посвященной вопросам прямых иностранных инвестиций, отмечают, что иностранные компании могут быть заинтересованы в инвестировании в другую страну, если они получают определенные преимущества в результате инвестирования. Например, Джон Даннинг [4] выделил три основных побудительных мотива для совершения прямых инвестиций:

1) получение доступа к ресурсам. Ресурсы могут быть природными или специфичными, которые можно приобрести за меньшие ресурсы, чем у себя дома;

2) выйти на рынок в целях расширения сбыта своих товаров или услуг за счет текущего или будущего потенциала внутреннего рынка принимающей данной инвестиции страны;

3) повышение эффективности за счет масштаба, снижения издержек, например, за счет концентрации производства в ограниченном количестве мест для обеспечения множества близлежащих рынков, при условии,

что трансграничные рынки развиты и открыты.

Приведенный выше список был значительно расширен более поздними исследованиями. Так, по мнению Дж. Спенсера и др. увеличение ПИИ может быть связано с улучшением экономического роста и запретами капитала и увеличения налоговых поступлений в принимающей стране [5]. UNCTAD в качестве важного фактора для принятия решений инвестором называет торговый режим страны пребывания. Принимающие страны часто пытаются направить инвестиции ПИИ в новую инфраструктуру и другие проекты для ускорения развития. Усиление конкуренции со стороны новых компаний может привести к повышению производительности и эффективности в принимающей стране, а применение политики иностранного предприятия к отечественному дочернему предприятию может улучшить стандарты корпоративного управления [6]. Более того, иностранные инвестиции могут привести к передаче навыков межличностного общения посредством обучения и создания рабочих мест, доступности более передовых технологий для внутреннего рынка и доступа к ресурсам исследований и разработок [7]. Во многих случаях компания-инвестор просто передает свои старые производственные мощности и оборудование, которые могут быть привлекательными для принимающей страны из-за технологических отставаний или недостаточной разработки, чтобы избежать конкуренции со своей собственной продукцией со стороны принимающей страны [8].

Объем литературы по ПИИ за последние годы значительно увеличился. Объяснения этого существенного роста связаны с увеличением глобального потока ПИИ и поиском сил, которые способствуют продолжающейся экономической и финансовой интеграции мировой экономики. Вместе с тем, в этой литературе очень мало внимания уделяется сектору финансовых услуг, что вызывает все большее беспокойство ввиду их растущего значения в производстве, торговле и инвестициях. Еще больше ощущается нехватка научных изысканий по ПИИ в банковском секторе. В большинстве исследований роль иностранных банков изучалась с точки зрения отдельного иностранного банка в поисках наилучшей стратегии роста. В других национальных исследованиях, вызванных опасениями по поводу конкурентоспособности их собственных банков за рубежом, изучалось их влияние на международных рынках [9]. При этом уделялось очень мало внимания влиянию ПИИ на банковский сектор принимающей страны. Экономическим и правовым вопросам

допуска иностранного капитала в национальные банковские системы были посвящены работы Д.Блэкуэлла, Дж.Бэйли, М.Гольдстейна, Дж.Дэниэла, Д.Кидуэлла, Й.Кордеса, Ф.Лиса, Дж. Бонина, Л.Мауера, С.Парди, Р.Петерсона, Л.Радеба, А.Райана, П.Роуза, П.Руффини, П.Тернера, П.Хонена, У.Шари, М.Энг. Предыдущие исследования причин расширения международной банковской деятельности в основном были сосредоточены на перемещении банков по развитым странам [10,11]. Напротив, очень мало исследований посвящено развивающимся странам и странам с переходной экономикой. Этот недостаток исследований по ПИИ в банковский сектор развивающихся стран является еще более значительным в свете значительного расширения и проникновения международной банковской системы в развивающихся странах.

Большинство преимуществ для принимающей страны от ПИИ в банковский сектор наиболее актуальны для развивающихся стран и стран с переходной экономикой. Например, вероятное улучшение человеческого капитала за счет присутствия иностранного банка особенно важно, где навыки, необходимые для банковского бизнеса, обычно отсутствуют. Что касается усиления конкуренции, следует иметь в виду, что в начале переходного периода создание двухуровневой банковской системы привело к появлению внутренней олигополистической рыночной структуры почти во всех странах с переходной экономикой. Таким образом, приход иностранных банков может значительно снизить рыночную власть местных банков в некоторых сегментах рынка. ПИИ могут влиять на политику регулирования и косвенно повышать эффективность нормативно-правовой базы, способствуя принятию западных стандартов финансового регулирования и надзора [12]. Кроме того, иностранное вмешательство может повысить финансовую устойчивость банков с иностранным участием за счет капитализации национальных учреждений и помочь разрешить внутренние трудности за счет приобретения проблемных банков.

Главный аргумент против иностранного участия в банковском деле - это хорошо известная «проблема зарождающейся отрасли», которая влечет за собой страх перед доминированием иностранных банков, особенно когда стратегия иностранных банков склоняется в сторону розничных банковских услуг. В некоторых странах вкладчики могут больше доверять безопасности, предоставляемой иностранными банками, что ставит отечественные банки, особенно новые, в явное невыгодное положение [13]. Однако в

первые годы переходного периода иностранным банкам выйти на розничные рынки сложнее, в основном из-за информационных барьеров [14]. Следовательно, риск доминирования, если таковой имеется, может возникнуть только в долгосрочной перспективе, когда у отечественных банков было достаточно времени, чтобы приспособиться к более высокому уровню конкуренции. Кроме того, правительства лучше способны контролировать местные банки по сравнению с иностранными.

К сожалению, очень мало исследований было предпринято для количественной оценки роли иностранного капитала в эффективности банковского сектора принимающей страны, а также для измерения предполагаемых выгод от иностранного вхождения в сектор. Однако разрозненные и описательные эмпирические данные, имеющиеся по этому поводу, подтверждают положительное влияние иностранных банков на принимающую страну. Например, Террел (1986) сравнил результаты деятельности банков в странах, где разрешен доступ иностранных банков, с показателями стран, в которых нет такого доступа. Результаты исследования Террелла показали, что банки, зарегистрированные в странах, где иностранное участие в их банковских секторах запрещено, имели тенденцию быть более прибыльным и менее эффективным, получать более высокую валовую прибыль и прибыль до налогообложения, а также иметь более высокие операционные расходы [15]. В более позднем и систематическом исследовании Claessens et al. (1999) были представлены новые и более обширные доказательства того, как присутствие иностранного банка влияет на внутренний банковский сектор в 80 странах. Их результаты показывают, что увеличение доли иностранного банка снижает прибыльность отечественного банка и накладные расходы [16].

Проведенный анализ позволяет заключить, что большинство аргументов в пользу ограничения иностранного участия в банковском секторе, выдвигаемых в литературе, не имеют четких оснований, когда как дивиденды от ПИИ для принимающей страны очевидны и подтверждаются результатами эмпирических данных. В этой связи поиск новых методов и механизмов стимулирования притока ПИИ в банковский сектор остается актуальным.

Методы

В процессе исследования использовались методы обобщения, группировок, комплексного, сравнительного и статистического анализа. В качестве источников информации

послужили отчеты и официальные данные Национального банка РК, Агентства РК по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций, годовые отчеты иностранных дочерних банков в Казахстане, статьи зарубежных исследовательских и консультационных фирм, а также отчеты и публикации отечественных и зарубежных ученых по вопросам привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Казахстана.

Результаты и обсуждение

Банковские инвестиции условно можно разделить на две части: первая – инвестиции международных многосторонних финансовых организаций, где Казахстан является участником и донором по уставу организации. Вторая – инвестиции частных банковских групп.

Касательно международных организаций, например, по данным Всемирного банка (ВБ), с 1993 года ВБ в Казахстане реализовал инвестиционные программы на сумму 3,7 млрд долл. США. Кредитный портфель банка остается инновационным и диверсифицированным, и две трети направлено на создание организационной инфраструктуры в республике. К последнему также относится трансфер инновационных знаний по технике финансового анализа и программированию через повышение квалификации сотрудников аппаратов экономических и финансовых государственных институтов, Национального банка и коммерческих банков. Такая программа помогла специалистам получить современные знания и овладеть практическими навыками работы в финансовой сфере.

Помимо финансирования государственного сектора, группа Всемирного банка инвестировала в проекты частных компаний. Следует отметить, что на этапе становления отечественной банковской системы Международная финансовая корпорация (IFC), входящая в группу Всемирного банка, и Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР) стали миноритарными акционерами ведущих казахстанских частных банков, что помимо предоставления дополнительного финансирования безусловно усиливало узнаваемость этих банков на внешних рынках. Поэтому статус определенных местных частных банков долгие годы был одним из высоких в странах бывшего Союза. Как правило, участие международных финансовых организаций в проектах частных предпринимателей на развивающихся рынках является благоприятным фактором для других

частных и институциональных инвесторов, не желающих рисковать без якорного инвестора.

Другим активным игроком является ЕБРР, который по характеру деятельности является международным банком проектного финансирования. С начала деятельности ЕБРР инвестировал в реальный сектор экономики Казахстана около 9,5 млрд долл. США. При этом значительный объем инвестиций осуществлялся именно после 2014 года, когда казахстанский банковский сектор столкнулся с серьезными проблемами ликвидности. Сегодня портфель ЕБРР в Казахстане составляет свыше 3 млрд долл. США. Если рассмотреть структуру портфеля, то по состоянию на июнь 2019 года около 50% портфеля Банка состояло из проектов в секторах энергетики, 4% из проектов в финансовом секторе и остальные 46% распределены между проектами инфраструктуры, логистики, и сельского хозяйства [17]. ЕБРР тоже предоставляет консультативные и аналитические услуги Правительству по развитию конкурентоспособности и инноваций, административной реформе и созданию рабочих мест, охране окружающей среды и эффективному потреблению ресурсов.

Среди других многосторонних международных финансовых институтов, Азиатский банк развития (АБР) с 1994 года инвестировал в Казахстан около 6 млрд долл. США, реализовав более 40 проектов в сфере развития инфраструктуры дорог, водоснабжения и санитарии, поддержки малого и среднего бизнеса¹.

Исламский банк развития (ИБР) также отличается значительными вкладами в экономику Казахстана. По данным банка, с 1995 года было реализовано порядка 70 проектов на сумму 1,6 млрд. долл. США. Инвестиции ИБР были направлены на развитие транспортной инфраструктуры, сельского хозяйства, финансового сектора, и предприятий малого и среднего бизнеса.

В целом, несмотря на значительные вклады в развитие Казахстана, вышеприведенные банки не осуществляли прямые инвестиции: их финансовые вливания носили долговой характер и оформлялись в виде долгосрочных кредитов на условиях возвратности, срочности и платности. В классическом смысле «прямые инвестиции» имеют место, когда происходит перевод твердых или нематериальных активов из одной страны в другую или создание таких активов

¹ Азиатский банк развития и Казахстан // Азиатский банк развития [Электронный ресурс]. URL: <https://www.adb.org/ru/countries/kazakhstan/main> (дата обращения: 20.10.2020)

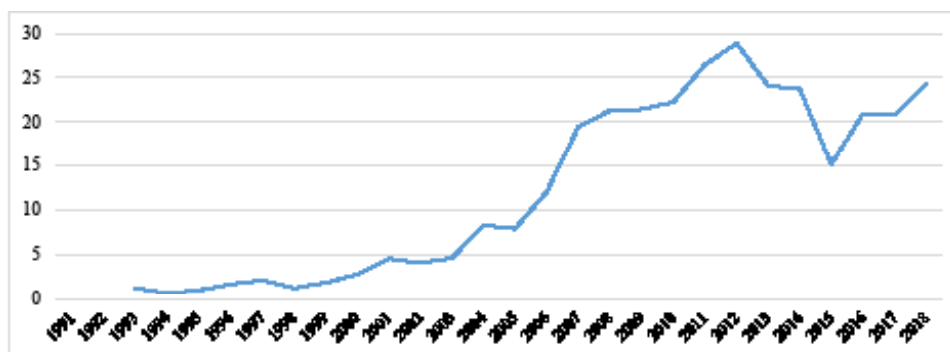
в другой стране в целях получения прибыли при полном или частичном контроле объекта получателя со стороны инвестора.

Прямые иностранные инвестиции в банковском секторе Казахстана

После провозглашения независимости, в период с 1991 по 1998 год, в Казахстане наблюдался экономический спад, с высокой инфляцией, бюджетным и товарным дефицитом, застоём в промышленном секторе и сельском хозяйстве республики. Тем не менее, при всех издержках переходного периода Казахстан унаследовал от Советского союза относительно мощную базу для восстановления и роста в обозримом будущем: профессионально подготовленную рабочую силу, современную систему подготовки кадров и здравоохранения, продуманную промышленную и гражданскую инфраструктуру в дополнение к огромным доказанным и извлекаемым запасам природных ресурсов. Видимо, этот фактор был основополагающим для многих иностранных инвесторов, заинтересованных в развитии бизнеса в бывшей социалистической

стране. Помимо этого, вышеуказанный период отличался многообещающими политическими и экономическими преобразованиями, рекомендованными международными многосторонними финансовыми институтами из группы Всемирного банка. По их рекомендации с 1993 года в Казахстане проводилась широкомасштабная программа приватизации и разгосударствления, в результате которой республика передала в управление или собственность зарубежным компаниям множество знаковых объектов горнодобывающей промышленности и других производств. Приход в Казахстан в 1993 г. американской корпорации «Chevron» и подписание Соглашения о создании совместного предприятия «Тенгизшевройл» для разработки Тенгизского месторождения нефти и газа послужили своеобразным PR-ходом для привлечения других ведущих мировых компаний в Казахстан.

На рисунке 1 приведена динамика притока прямых иностранных инвестиций в Казахстан за период с 1993 по 2018 гг.

Примечание - Составлено авторами по данным Национального Банка РК²

Рисунок 1 – Динамика притока прямых иностранных инвестиций в Казахстан (млрд долл. США)

На фоне таких перемен, с появлением крупных иностранных инвесторов в стране и развитием внешнеэкономических отношений с иностранными государствами, открылись дочерние банки ведущих иностранных банковских холдингов. Например, в 1993 году турецкий государственный T.C. Ziraat Bankası A.Ş. и два китайских банка - Bank of China Limited и Industrial and Commercial Bank of China – открыли дочерние банки в Казахстане. Вслед за ними в 1994 году

начало функционировать представительство американского Citigroup и дочерний банк российского «Альфа-Банк». В дальнейшем, по мере становления национальной экономики, в частности, укрепления рыночных механизмов, совершенствования нормативно-правовой и законодательной базы, зарождающийся казахстанский рынок стал все более привлекательным и для других международных финансовых институтов. Это подтверждается увеличением числа и относительной доли

2 «Платежный баланс и внешний долг Республики Казахстан» за 2006-2018 гг. // Периодическое издание Национального Банка Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://nationalbank.kz/?docid=626&switch=russian> (дата обращения: 20.10.2020)

банков с иностранным капиталом. На начало 2020 года 14 из 27 коммерческих банков Казахстана - банки с иностранным участием³.

В таблице 1 представлены иностранные банки, действующие на территории Казахстана.

Таблица 1 – Дочерние структуры иностранных коммерческих банков, представленные на территории Казахстана

	Банки	Год основания	Учредители	Активы, млн. тенге (на 31.12.19)
1	АО ДБ «Банк Китая в Казахстане»	1993	100% - Bank of China Limited (Китай)	299 241
2	АО «ТПБ Китая в Алматы»	1993	100% - Industrial and Commercial Bank of China (Китай)	209 753
3	АО «ДБ «КЗИ Банк»	1993	100% - T.C. Ziraat Bankası A.Ş. (Турция)	79 349
4	АО «ДБ «Альфа-Банк»	1994	100% - АО «Альфа-Банк» (Россия)	596 245
5	АО «Ситибанк Казахстан» (1994 – представительство 1998 - Банковская лицензия)	1994	100% - Citibank N.A. (США)	823 339
6	АО ДБ «НБ Пакистана» (1993 – 2002 представ-во. 2002 - лицензия)	1996	100% - National Bank of Pakistan (Пакистан)	4 870
7	АО «Altyn Bank» (Банковская лицензия на базе прежнего «HSBC Bank Kazakhstan»)	1998	50.1% - China CITIC Bank Corporation Limited (Китай), 9.9% - China Shuangwei Investment Co., Ltd. (Китай) , 40% - АО «Народный Банк Казахстана» (Казахстан)	523 956
8	ДБ АО «Банк Хоум Кредит»	2005	100% - Home Credit N.V. (Чешская Республика)	436 525
9	ДБ АО «Сбербанк» (99,99% акций ТексакаБанка)	2006	100% - ПАО «Сбербанк» (Россия)	2 206 660
10	ДО АО «Банк ВТБ» (Казахстан)	2008	100% - ПАО «Банк «ВТБ» (Россия)	211 792
11	АО «Шинхан Банк Казахстан»	2008	100% - Shinhan Bank (Корея)	53 678
12	АО «Tengri Bank»	2010	41,64% - Punjab National Bank India (Индия)	124 291
13	АО «Исламский Банк «Al Hilal»	2010	100% - Abu Dhabi Commercial Bank (ОАЭ)	37 058
14	АО «Исламский банк «Заман-Банк»	1991	5% - Исламская корпорация по развитию частного сектора (ICD)	22 409
Примечание – Составлена по данным корпоративных сайтов банков, отчетов Национального Банка РК				

Появление дочерних структур иностранных банков в Казахстане приходится на два периода: до и после 2000 года. Банки, обосновавшиеся до 2000 года, пришли в страну вслед за своими стратегическими клиентами, которые стали инвесторами в горнодобывающую промышленность

и разработку карьеров⁴ в стране. Банки, появившиеся после 2000 года, пришли за освоением потенциала казахстанского рынка финансовых услуг.

³Текущее состояние банковского сектора Республики Казахстан. По состоянию на 1 января 2020 г. // Агентство Республики Казахстан по развитию финансового рынка [Электронный ресурс]. URL: <http://finreg.kz/?docid=3009&switch=russian> (дата обращения: 27.10.2020)

4

⁴ По классификации Национального банка, при распределении притока инвестиций по видам экономической деятельности, категория «горнодобывающая промышленность и разработка карьеров» состоит из «добыча угля и лигнита, добыча сырой нефти и природного газа, добыча металлических руд, прочие отрасли горнодобывающей промышленности, технические услуги в области горнодобывающей промышленности».

Применительно к Казахстану, обилие природных ресурсов является основным фактором, определяющим приход прямых иностранных инвестиций (ПИИ). По данным Национального банка, с 1993 по 2019 г.

Казахстан привлек свыше 325 млрд долл. ПИИ, и 66% всех привлеченных инвестиций было вложено в горнодобывающую промышленность и деятельность по проведению геологической разведки и анализа⁵ (рисунок 2).

Примечание - Составлено по данным Национального Банка РК

Рисунок 2 - Доля горнодобывающей отрасли в валовом притоке прямых инвестиций в Казахстан (млн. долл США)

Дочерние зарубежные банки, появившихся в Казахстане в 1990-е годы, пришли за своими традиционными клиентами для удовлетворения их нужд в финансовых услугах. По сути, это было взаимовыгодное сотрудничество: иностранные банки, имея широкую международную сеть, могли консолидировать в единую систему группы управления счетами и кэш-менеджмента, что для публичных компаний с регулярной отчетностью было решающим фактором. Как правило, выбор банка для подразделения зарубежного инвестора осуществляется на основании политики риск-менеджмента, принятой в группе на глобальном уровне, поэтому головные офисы могут рекомендовать узкий круг банков с хорошими международными рейтингами надежности, с понятной продуктовой линейкой, отлаженными внутренними процессами, хорошим репутацией, которые соответствуют их комплаенс-моделям. В 1990-е годы, на момент основания иностранных дочерних банков, казахстанские банки были относительно мелкими и не имели достойного послужного списка, чтобы составить конкуренцию международным игрокам. Следовательно, иностранные банки автоматически стали ключевыми партнерами международных компаний-инвесторов из различных отраслей. Позже некоторые из этих клиентов осваивали

международные рынки капитала с помощью инвестиционных подразделений материнской компании обслуживающего банка. В этом плане, с позиции теории, они получили доступ к специфичным ресурсам, представленным на казахстанском рынке.

Становлению дочерних структур иностранных банков поспособствовали не только зарубежные компании, но и местные экспортеры, которые, имея экспортную выручку могли привлекать финансирование на зарубежных рынках составляя конкуренцию местным банком. Благодаря таким особенностям рынка, как отметил председатель АО «Ситибанк Казахстан», данный банк стал лидером по расчетному обслуживанию работающих в стране зарубежных компаний и по привлечению иностранного капитала для экспортеров, национальных компаний и правительства⁶.

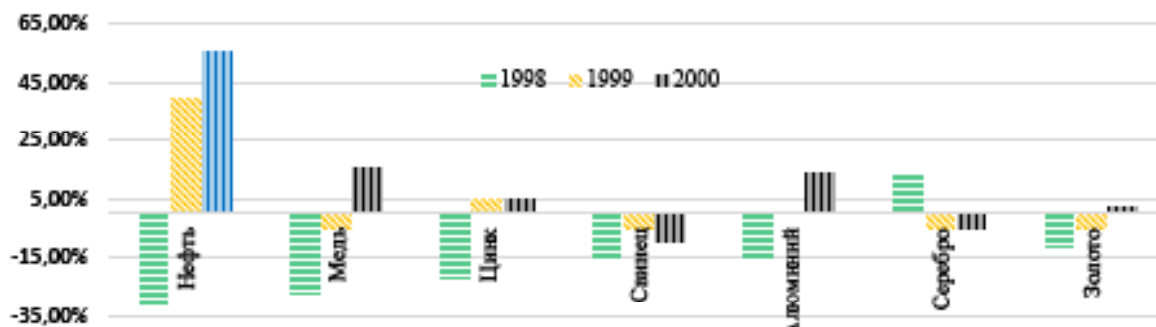
Опыт показывает, что по мере развития рынка принимающей страны, инвестиции, ищущие ресурсы, могут перерасти в инвестиции, ищущие рынки. В Казахстане появление банков, заинтересованных именно в расширении и сбыте своих услуг за счет текущего или будущего потенциалов внутреннего рынка совпало с началом нового столетия, которое ознаменовалось относительно бурным экономическим ростом в стране.

5 Для целей данного исследования информация по горнодобывающей промышленности и деятельности по проведению геологической разведки и анализа объединены под «горнодобывающую промышленность».

6 Статистика прямых инвестиций по направлению вложения. URL: <https://nationalbank.kz/?docid=680&switch=russian> (дата обращения: 27.10.2020)

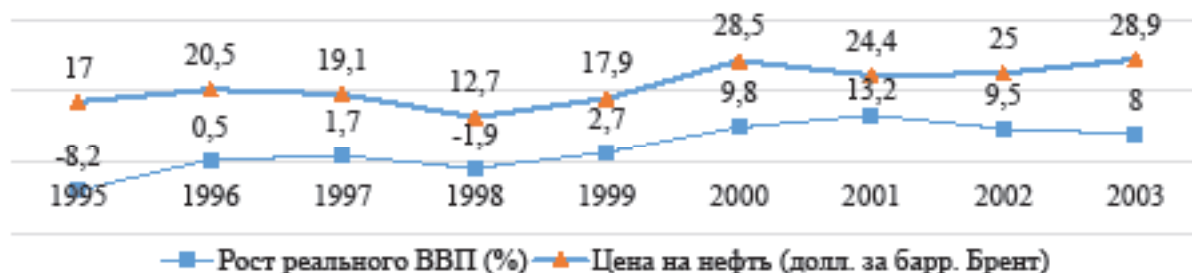
Стабилизация ситуации на мировых товарных рынках и рост цен на основные экспортные товары Казахстана, особенно нефти, в конце 1990-х годов оказали положительное влияние на макроэкономическую ситуацию в стране. На рисунке 3 показано изменение цен на мировых товарных рынках сырьевых ресурсов 1998-2000 гг.

На рисунке 4 представлена картина роста реального ВВП на фоне положительной динамики цен на мировом рынке нефти (марки Брент) в 1995-2003 гг.

Примечание – Источник: годовой отчет Национального Банка Республики Казахстан за 2000 год

Рисунок 3 - Изменения цен на мировых товарных рынках (в % к предыдущему периоду)

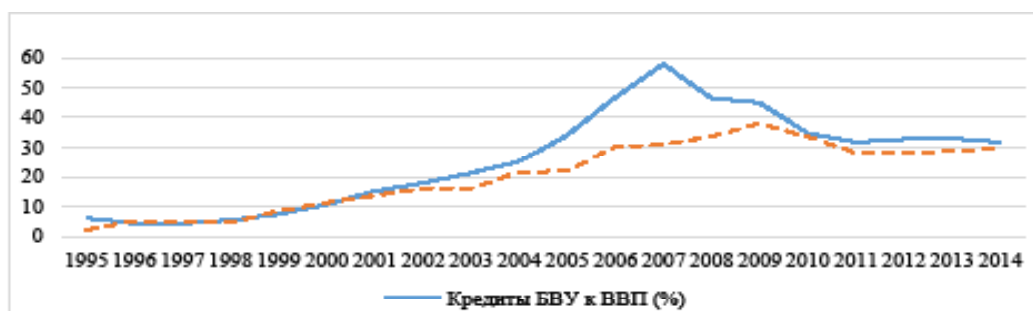

Примечание - Источник: годовые отчеты Национального Банка Республики Казахстан за 2000-2005 гг.

Рисунок 4 – Рост реального ВВП и цены нефти (долл. США за барр.)

Данный тренд оказался благоприятным для страны как на макро- так и на микроуровне. На макроуровне уже в 2000 году страна достигла роста ВВП, положительного сальдо платежного баланса, значительного увеличения золотовалютных резервов, Национальный банк досрочно погасил обязательства перед МВФ и был создан Национальный фонд благосостояния для снижения зависимости от неблагоприятных внешних факторов [18]. Такое положительное изменение не осталось без внимания мировых рейтинговых агентств: в 2002 году Казахстан стал первой страной на постсоветском пространстве, которая добилась кредитного рейтинга инвестиционного уровня – Ваа3 от Moody’s.

На микроуровне наблюдалось заметное оживление в бизнес-среде страны. Доля среднего класса в стране росла, что создавало высокий спрос на услуги и товары, в том числе, банковские, совокупно обеспечивая рост национальной экономики примерно на 10% в год. В банковской сфере наблюдался значительный рост вкладов населения и кредитования банками реального сектора, особенно в 2006-2007 гг. На рисунке 5 изображены тренды финансовой стабильности реального сектора экономики Казахстана в 1995-2014 гг.

Примечание - Источник: Отчет НБРК о финансовой стабильности Казахстана

Рисунок 5 – Банковский сектор в экономике Казахстана в 1995-2014 гг.

Это были периоды максимально благоприятных экономических условий в Казахстане и быстрого роста кредитных портфелей банков, которые позже некоторые

авторы назвали «мыльным пузырем» [19]. На рисунке 6 показана динамика активов и ссудного портфеля банковского сектора Казахстана за период с 2000 по 2019 гг.

Примечание – Источник: Данные Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций

Рисунок 6 – Динамика активов и ссудного портфеля банковского сектора

Тем не менее, такой рост, связанный с интенсивным освоением природных богатств Казахстана, а также относительная дешевизна и доступность кредитных ресурсов на мировых рынках, были решающими факторами для привлечения крупных вложений в акционерный капитал казахстанских банков, среди которых можно отметить приобретение Kookmin Bank (Южная Корея) крупного пакета акций АО «Банк ЦентрКредит», приобретение и увеличение иностранными акционерами капитала АО «АТФ Банк», а также создание новых банков АО «Шинхан Банк Казахстан», АО ДО ВТБ (Казахстан), АО «Исламский Банк «Al Hilal». После этого периода крупные прямые инвестиции в казахстанский банковский сектор не наблюдались. Можно предположить, что дальнейший рост их активов обеспечивался за счет реинвестирования доходов, что,

по сути, наблюдается и в других секторах, косвенно или прямо связанных с добычей полезных ископаемых.

Позже, под влиянием мирового финансово-экономического кризиса 2008-2009 гг., темпы роста казахстанской экономики замедлились, и последние несколько лет, несмотря на увеличение валового объема кредитования, в реальном выражении (с учетом инфляции), кредитные портфели банков пошли на убыль. Уровень банковских кредитов, который в 2007 году достигал около 60% от ВВП, по состоянию на 1 января 2020 года снизился до 21.8%, что является крайне низким уровнем по сравнению с развитыми странами. В таблице 2 приведены сравнительные данные по кредитам банков к ВВП по странам в 2016 г.

Таблица 2 – Кредиты банков к ВВП на конец 2016 г.

Россия	Латвия	Саудовская Аравия	Турция	Норвегия	Сингапур	Германия	Казахстан (конец 2017г)
48%	51%	58%	63%	80%	150%	182%	24%
Примечание - Источник: Forbes Kazakhstan, 18 мая 2018 г.							

Финансовый сектор экономики Казахстана имеет небольшой объем, и динамика кредитов к ВВП отражает состояние экономики. Когда экономика в хорошем состоянии, банки наращивают кредитование и увеличиваются доходы, связанные с получением

вознаграждения. Однако за несколько лет сложился такой рынок, где непроцентные кредиты доминируют в структуре выручки банков. В таблице 3 приведена структура доходов банков второго уровня в Казахстане в 2004-2019 гг.

Таблица 3 – Структура доходов банков второго уровня Республики Казахстан

Млрд. тенге	2004	2005	2006	2007	2014	2019
Доходы, связанные с получением вознаграждения:	213	342	620	1,243	1,516	2,219
Доля в совокупных доходах	66%	69%	70%	69%	16%	10%
Доходы, не связанные с получением вознаграждения:	108	151	271	553	7,946	19,435
Доля в совокупных доходах						
Всего доходов	322	495	891	1,797	9,462	21,654
Примечание - Источник: НБРК. Сводный отчет о доходах и расходах по БВУ РК.						

Естественно, при размещении средств банки подчиняются общерыночным законам получения прибыли и часто вынуждены лавировать между необходимостью поддерживать маржу, с одной стороны, и удерживать клиентскую базу. Кому-то это удается лучше, кому-то хуже. По данным Национального банка, количество банков с 2014 года сократилось с 38 до 27. Если сокращение количества местных банков произошло в результате добровольного или принудительного банкротства, то уход зарубежных банков был связан с изменением стратегий материнских банков. В случае иностранных банков, как показывает опыт ограничения присутствия АО ДБ «RBS (Kazakhstan)», ДБ АО «HSBC Банк Казахстан», Kookmin Bank, Unicredit Group, казахстанский рынок больше не является стратегическим рынком для крупных международных игроков. Они зашли в банковский сектор Казахстана в период кредитного бума, и их оценки были основаны на перспективах дальнейшего роста. Однако вскоре локальные и международные кризисные явления обнажили слабость казахстанской экономики и банковского сектора. В результате, цены на такой актив, как банки, сильно упали, заставив многих инвесторов списать львиную долю вложенного капитала. Один из примеров, итальянская группа UniCredit купила АО «АТФ

Банк» в конце 2007 года на пике кредитного бума за 2,1 млрд долларов США, но смогла продать за четверть инвестиции.

Несмотря на такой отрицательный опыт и уход некоторых зарубежных банковских инвесторов, на казахстанском рынке присутствует множество банков с иностранным участием, которые демонстрируют рост на протяжении многих лет, и показатели рентабельности вложенных ими средств свидетельствуют о неоднозначности ситуации. В таблице 4 представлены данные о рентабельности отдельных банков Казахстана в 2007-2019 гг.

Например, совокупный собственный капитал банковской системы Казахстана в 2019 году составил 3,639 млрд тенге, а коэффициент рентабельности капитала (ROE)⁷ по сектору за тот же период был равен 22%. Данный показатель у шести банков, в т.ч. 3 иностранных, был выше среднего⁸.

7 ROE (return on equity) - процентное отношение чистой прибыли к собственному капиталу. Данный коэффициент показывает, какова рентабельность вложений акционеров и насколько быстро они могут окупиться.

8 Платежный баланс и внешний долг Республики Казахстан за 2006 год. URL: http://www.nationalbank.kz/cont/publish747430_3609.pdf (дата обращения: 11.10.2020)

Таблица 4 – Сравнительный анализ рентабельности отдельных банков Казахстана

Периоды, годы	2007		2014		2019	
Количество банков	35		38		27	
Показатели	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA
АО «Народный Банк Казахстана»	23%	2%	26%	5%	25%	4%
ДБ АО «Сбербанк»	4%	2%	19%	2%	29%	3%
АО «Ситибанк Казахстан»	27%	3%	18%	3%	27%	4%
ДБ АО «Банк Хоум Кредит»	-	-	28%	7%	43%	8%
Банковский сектор - средний	16%	2%	12%	2%	22%	3%
Собственный капитал (млрд. тенге)	1,427		2,360		3,639	
Активы (млрд. тенге)			11,683		18,239	
Примечание - Источник: Национальный банк Республики Казахстан. Финансовые показатели банков второго уровня.						

В 2019 году активы банковской системы составили более 26,805 млрд тенге. Из них 82,3% пришлось на первую девятку банков, с активами свыше 1 трлн тенге каждый. Рентабельность активов банковского сектора по коэффициенту ROA⁹ в 2019 году составила 3,0%. По данному параметру результаты у двух местных и 5 иностранных банков были выше среднего [20].

Эти данные свидетельствуют о том, что банки с иностранным участием, несмотря на сложности в экономике, показывают впечатляющие результаты на протяжении многих лет. Например, по данным НБ РК, доходность активов АО «Ситибанк Казахстан» составляет около 3%, тогда как доходность активов Citi (Citigroup) во всем мире находится чуть ниже 1% [21]. Это говорит о том, что проблемы банковской индустрии не в системе или в отсутствии достойных проектов, а в деятельности отдельных банков, нарушении рыночных отношений в секторе, что тормозит его развитие и отрицательно влияет на инвестиционную привлекательность.

Заключение

В настоящее время казахстанский рынок вступил в фазу нового кризиса, который по силе последствий может оказаться мощнее всех предшествующих. Сейчас одновременно сложилось несколько неблагоприятных факторов: катастрофическое падение цен на нефть, замедление темпов роста экономики, обострение нерешенных социальных проблем общества на фоне пандемии COVID, что в краткосрочной перспективе может повлиять и на устойчивости некоторых банков. Поэтому те местные банки, у которых запас прочности

не высок, скорее всего, опять будут полагаться на государственную поддержку. В это время иностранные банки в силу следующих факторов будут и дальше набирать обороты:

1) на фоне непредсказуемости функционирования местных банков иностранные банки будут служить безопасными гаванями для сохранения сбережений компаний и населения;

2) относительно строгий подход к оценке рисков и в дальнейшем будет исключать у них конфликты интересов, присущих казахстанским банкам;

3) иностранные банки могут активно использовать капиталы своих «материнских» структур в случае наличия перспективных проектов.

Следует отметить, что с 16 декабря 2020 года иностранные банки, имеющие активы не менее 20 млрд долл. США, в соответствии с условиями вступления Казахстана в ВТО, могут открыть филиалы в Казахстане. Принимая во внимание текущее состояние экономики, можно было отказаться от практики административных ограничений доступа иностранного банковского капитала уже сейчас, не дожидаясь конца года. Сегодня возможности зарубежных дочерних банков ограничены размером собственного капитала. В соответствии с новыми требованиями, теперь филиалы, в отличие от дочерних банков, могут пользоваться всеми ресурсами материнской компании, им не нужно получать отдельную лицензию на осуществление банковской деятельности как раньше, нести операционные расходы.

В идеале, открытие дочерних структур иностранных банковских групп должно привести к значительному притоку в страну кредитных ресурсов из-за рубежа и тем самым удешевить стоимость финансирования для потребителей. Однако, как показывает опыт прошлых лет, их появление не сможет существенно повлиять на изменение ситуации в банковском секторе в силу следующих причин.

9 ROA (return on assets) – коэффициент рентабельности активов, рассчитываемый как процентное отношение чистой прибыли к активам. По ROA определяют, насколько рентабельны активы компании, генерирующие доходы, и насколько быстро они могут окупиться.

Во-первых, в настоящее время в связи с тем, что депозитная база действующих банков в основном состоит из средств в иностранных валютах, ставки на долларовые кредиты не являются такими дорогими, а потребители из-за рисков непредсказуемой девальвации не нуждаются в кредитах, деноминированных в иностранных валютах. Иностранные банки могут конкурировать только за счет предложения финансирования в тенге, которое без соответствующей депозитной базы нарастить очень сложно.

Во-вторых, успешность функционирования иностранного банка в такой развивающейся стране как Казахстан не всегда зависит от ценовых параметров или качества предоставляемых услуг. Тут нужно ориентироваться на политические и экономические особенности современного Казахстана.

В-третьих, в сегменте розничного и корпоративного банкинга уже имеются сильные игроки с мощной технологической и политической платформой, и, следовательно, соперничать в их сегментах будет не легко; следовательно, иностранные банки могут себя проявить в сфере малого и среднего бизнеса, чья доля в экономике стран очень низкая. Однако, тут нужны новые подходы для работы в данном сегменте.

В любом случае, расширение деятельности существующих дочерних иностранных банков или появление новых игроков зависит от перспектив казахстанской экономики. Сейчас ее возможности для новых иностранных игроков крайне ограничены.

Список использованных источников

1. Ietto-Gillies G.. *Transnational corporations and international production: Concepts, theories and effects*. – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2019. – 331 p.
2. Bain J. S. *Economies of Scale, Concentration and the Condition of Entry in Twenty Manufacturing Industries* // *American Economic Review*. – 1954. – № 44(1), P. 15-39.
3. Dunning J. H., Pitelis Ch. N. Stephen Hymer's contribution to international business scholarship: An assessment and extension // *Journal of International Business Studies*. – 2008. – № 39 (1). – P. 167–176.
4. Dunning J. H. *Multinational enterprises and the global economy*. – Wokingham: Addison-Wesley, 1993. – 687 p.
5. James S. L; Gubbins P. M., Christopher J.L, Gakidou E. *Developing a comprehensive time series of GDP per capita for 210 countries from 1950 to 2015* // *Population Health Metrics*. – 2012. – № 10 (1). – P. 12. <https://doi.org/10.1186/1478-7954-10-12>
6. *Foreign direct investment, the transfer and diffusion of technology, and sustainable development* / *World Investment Report*. – Geneva, Switzerland: UNCTAD, 2010 – 21 p.
7. Sarkodie S. A., Strezov V. *Effect of foreign direct investments, economic development and energy*

consumption on greenhouse gas emissions in developing countries // *Science of the Total Environment*. – 2019. – № 646. – P. 862-871.

8. *Legal Regimes Governing Foreign Direct Investment (FDI) In Host Countries*. – “Slaughter&May”, 2012.

9. Bonin J.P. *Bank Performance, Efficiency and Ownership in Transition Countries* / J.P. Bonin, I. Hasan, P. Wachtel // *Journal of Banking & Finance*. – 2005. – № 29. (1). – P. 31-53.

10. Goldberg L. G., Johnson D. *The determinants of US banking activity abroad* – *EconPapers* // *Journal of International Money and Finance*. – 1990. – № 9 (2). – P. 123-137.

11. Ursacki T., Vertinsky, I. *Choice of entry timing and scale by foreign banks in Japan and Korea* // *Journal of Banking and Finance*. – 1992. – №16. – P. 405-421.

12. Levine R. *Foreign Bank, Financial Development and Economic Growth* // *Journal of Economic Literature*. – 1996. – №35. – P. 224-254

13. Stiglitz J. E. *The Role of the State in Financial Markets*. // *Annual Conference on Development Economics, Proceedings of the WorldBank*, 1993. – P. 19-52.

14. Konopielko L. *Foreign Banks entry into Central and East European Markets: Motives and Activities* // *Post-Communist Economies*. – 1999. – № 11 (4). – P. 463-485

15. Terrel H.S. *The role of foreign banks in domestic banking markets*, in H. Cheng(ed.) *Financial Policy and Reform in Pacific-Rim Countries*, Lexington, Lexington Books, 1986. – P. 297-304.

16. Claessens S., Demirguch-Kunt A., and Huizinga H. *How does Foreign Entry Affect the Domestic Banking Market* // *Journal of Banking and Finance*. – 2001. – 25 (5). – P. 891–911.

17. Ramazanov E. *EBRD investments in renewable energy in Kazakhstan* // *EBRD 2019* [Электронный ресурс]. URL: https://www.unecce.org/fileadmin/DAM/energy/se/pp/gere/Nur-Sultan_June_2019/1 (дата обращения: 18.10.2020).

18. Миронов В. *Что ищут иностранные компании на российском банковском рынке* // «Банковское дело» от 18 декабря 2019, № 6.

19. Куаншалиев Д. *Миссия выполняема* // *Forbes Kazakhstan 2020* [Электронный ресурс]. URL: https://forbes.kz/process/expertise/missiya_vyipolnima_1/ (дата обращения: 18.10.2020).

20. Темирханов М. *Почему в Казахстане возникла проблема с кредитованием* // *Forbes Kazakhstan, 2018* [Электронный ресурс]. URL: https://forbes.kz/process/expertise/pochemu_v_kazahstane_voznikla_problema_s_kreditovaniem/ дата обращения: 18.10.2020).

21. Куаншалиев Д. *Почему CitiBank намерен и дальше вести бизнес в Казахстане* // *Forbes Kazakhstan, 2018* [Электронный ресурс]. URL: https://forbes.kz/finances/markets/missiya_vyipolnima/ дата обращения: 13.10.2020).

References

1. Ietto-Gillies G. (2019). *Transnational corporations and international production: Concepts, theories and effects*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 331 p.
2. Bain J. S. (1954). *Economies of Scale, Concentration and the Condition of Entry in Twenty*

- Manufacturing Industries. *American Economic Review*, 44(1), 15-39.
3. Dunning J. H., Pitelis Ch. N. (2008). Stephen Hymer's contribution to international business scholarship: An assessment and extension. *Journal of International Business Studies*, 39 (1), 167–176.
4. Dunning J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Wokingham: Addison-Wesley, 687 p.
5. James S. L; Gubbins P. M., Christopher J.L, Gakidou E. (2012). Developing a comprehensive time series of GDP per capita for 210 countries from 1950 to 2015. *Population Health Metrics*, 10 (1),12. <https://doi.org/10.1186/1478-7954-10-12>
6. UNCTAD (2010). Foreign direct investment, the transfer and diffusion of technology, and sustainable development. *World Investment Report*. Geneva, Switzerland, 21 p.
7. Sarkodie S. A., Strezov V. (2019). Effect of foreign direct investments, economic development and energy consumption on greenhouse gas emissions in developing countries. *Science of the Total Environment*, 646, 862-871.
8. “Slaughter&May” (2012). *Legal Regimes Governing Foreign Direct Investment (FDI) In Host Countries*.
9. Bonin J.P. (2005). Bank Performance, Efficiency and Ownership in Transition Countries / J.P. Bonin, I. Hasan, P. Wachtel. *Journal of Banking & Finance*, 29(1), 31-53.
10. Goldberg L. G., Johnson D. (1990). The determinants of US banking activity abroad – EconPapers. *Journal of International Money and Finance*, 9 (2), 123-137.
11. Ursacki T., Vertinsky, I. (1992). Choice of entry timing and scale by foreign banks in Japan and Korea. *Journal of Banking and Finance*, 16, 405-421.
12. Levine R. (1996). Foreign Bank, Financial Development and Economic Growth. *Journal of Economic Literature*, 35, 224-254.
13. Stiglitz J. E. (1993). The Role of the State in Financial Markets. *Annual Conference on Development Economics*, Proceedings of the WorldBank, 19-52.
14. Konopielko L. (1999). Foreign Banks entry into Central and East European Markets: Motives and Activities. *Post-Communist Economies*, 11 (4), 463-485
15. Terrel H.S. (1986). The role of foreign banks in domestic banking markets, in H. Cheng(ed.) *Financial Policy and Reform in Pacific-Rim Countries*, Lexington, Lexington Books, 297-304.
16. Claessens S., Demirguch-Kunt A., and Huizinga H. (2001). How does Foreign Entry Affect the Domestic Banking Market. *Journal of Banking and Finance*, 25 (5), 891–911.
17. Ramazanov E. EBRD investments in renewable energy in Kazakhstan // EBRD 2019 [electronic resource]. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/energy/se/pp/gere/Nur-Sultan_June_2019/1 (data obrashheniya: 18.10.2020).
18. Mironov V. Chto ishnut inostrannye kompanii na rossijskom bankovskom rynke // «Bankovskoe delo» ot 18 dekabrya 2019, № 6.
19. Kuanshaliev D. Missiya vypolnima // Forbes Kazakhstan 2020 [electronic resource]. URL: https://forbes.kz/process/expertise/missiya_vyipolnima_1/ (date of the application: 18.10.2020).
20. Temirhanov M. Pochemu v Kazahstane vznikla problema s kreditovaniem // Forbes Kazakhstan, 2018 [Electronic resource]. URL: https://forbes.kz/process/expertise/pochemu_v_kazahstane_voznikla_problema_s_kreditovaniem/ (date of the application: 18.10.2020).
21. Kuanshaliev D. Pochemu CitiBank nameren i dab she vesti biznes v Kazahstane // Forbes Kazakhstan, 2018 [Electronic resource]. URL: https://forbes.kz/finances/markets/missiya_vyipolnima/? (date of the application: 13.10.2020).

Сведения об авторах

Тургенбаев Н.А. – корреспондирующий автор, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: nurlan13@hotmail.com

Кантарбаева А. – профессор, д.э.н., Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ratnakka@gmail.com

Information about the authors

Nurlan A. Turgenbayev - corresponding author, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nurlan13@hotmail.com

Aliya K. Kantarbayeva - Professor, Doctor of Economics, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ratnakka@gmail.com

Дата поступления рукописи: 25.09.2020.

Прошла рецензирование: 09.10.2020.

Принято решение о публикации: 23.10.2020.

Received: 25.09.2020.

Reviewed: 09.10.2020.

Accepted: 23.10.2020.

Қарастыруға қабылданды: 25.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 09.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 23.10.2020.

https://doi.org/10.51176/JESP/issue_4_T15
MPHTI 06.81.23
JEL O340

ҚР зияткерлік әлеуетін бағалауға арналған интернет-платформаларға шолу

Қ.Н. Жанғалиева¹, М.С. Бектурганова¹, Н.А.Абилқайыр²

¹ ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, ² әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Түйін

Қазіргі экономикалық даму жағдайында цифрлық экономикаларды дамыту мәселелері, әсіресе бірқатар елдердің төртінші өнеркәсіптік революцияға қайта құру кезеңінде ерекше өзектілікке ие болып отыр. Цифрлық экономиканы қалыптастыру – ол елдің дамуының өзекті міндеті, оны шешу жаһандық бәсекелестіктің сын - қатерлерін көрсетуге және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қабілетті бола алады. Ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қарқынды дамытудың арқасында цифрлық экономиканы дамыту және өнеркәсіп салаларын кейіннен цифрлық трансформациялау үшін негіз пайда болды, онда негізгі элементтердің бірі – тек құрылған аппараттық және бағдарламалық кешен болып ғана қоймай, сондай-ақ компанияда өтетін барлық процестердің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін өзара байланысқан қосымшалар, бағдарламалар мен бизнес-операциялар жүйесі болып табылатын цифрлық платформалар болып табылады. Осы ғылыми мақала аясында «цифрлық платформа» ұғымына және оның типологиясына қатысты көзқарастар егжей-тегжейлі қарастырылды. Соның ішінде іріктеліп, ашық білім беру ресурстары (OER), ашық / виртуалды зертханалар, ғалымдардың әлеуметтік желілері және краудфандингтік платформаларға ерекше назар аударылды. Бұлардың әрқайсысының түрлеріне шетелдік және отандық платформалардан мысал келтіріліп, салыстырмалы талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: цифрлық трансформация, цифрлық платформалар, цифрлық платформалардың типологиясы, краудфандинг, ашық білім ресурстары

Анализ развития интернет-платформ и их применение для оценки интеллектуального потенциала РК

Аннотация

В условиях современного экономического развития вопросы развития цифровых экономик, особенно в период реструктуризации ряда стран на рельсы четвертой промышленной революции, приобретают особую актуальность. Формирование цифровой экономики – актуальная задача развития страны, решение которой способно отразить вызовы глобальной конкуренции и обеспечить национальную безопасность. Благодаря стремительному развитию информационно-коммуникационных технологий появилась основа для развития цифровой экономики и последующей цифровой трансформации отраслей промышленности, где одним из ключевых элементов выступают цифровые платформы, которые представляют собой не просто выстроенный аппаратно-программный комплекс, а систему взаимосвязанных приложений, программ и бизнес-операций, обеспечивающих эффективное функционирование всех процессов, протекающих в компании. В рамках статьи подробно рассмотрены подходы к понятию «цифровая платформа» и его типологии. Особое внимание было уделено открытым образовательным ресурсам (OER), открытым / виртуальным лабораториям, социальным сетям ученых и краудфандинговым платформам. Для каждой из них был приведен пример с зарубежных и отечественных платформ, проведен сравнительный анализ.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровые платформы, типология цифровых платформ, краудфандинг, открытые образовательные ресурсы,

Review of Internet platforms for assessing the intellectual potential of the Republic of Kazakhstan

Abstract

In the context of modern economic development, issues of the development of digital economies, especially during the period of the restructuring of a number of countries on the rails of the fourth industrial revolution, are becoming particularly relevant. The formation of the digital economy is an urgent task for the development of the country, the solution of which is able to reflect the challenges of global competition and ensure national security. Thanks to the rapid development of information and communication technologies, a basis has emerged for the development of the digital economy and the subsequent digital transformation of industries, where one of the key elements is digital platforms, which are not just a built-in hardware-software complex, but a system of interconnected applications, programs and business operations that ensure the effective functioning of all processes in the company. In the framework of this scientific article, approaches to the concept of “digital platform” and its typology are examined in detail. Particular attention was paid to open educational resources (OER), open / virtual laboratories, social networks of scientists and crowdfunding platforms. For each of them, an example was given from foreign and domestic platforms, a comparative analysis was carried out.

Keywords: digital transformation, digital platforms, typology of digital platforms, crowdfunding, open learning resources.

Кіріспе

Цифрлық трансформация экономиканың барлық салаларын қамтитын және адамдардың өмір салтына елеулі әсер ететін үздіксіз процесс болып табылады. Цифрлық платформалар цифрлық трансформацияны жеделдетеді. Соңғы жылдары бүкіл әлем бойынша цифрлық платформалардың қарқынды өсуі көптеген түрлі салаларды өзгертті: платформалар аумақтық шекараны жойып және сағаттық белдеулерді еңсере отырып, ұйымдар арасындағы ынтымақтастық пен кооперацияны жеңілдеті отырып, адамдар арасындағы жылдам және үздіксіз байланысты қамтамасыз ете отырып, өнімділіктің өсуіне алып келеді, сондай-ақ ұлттық нарықтардың бәсекеге қабілеттілігін күшейтеді. Цифрлық платформалар көлік тасымалдау немесе құрылыс сияқты дәстүрлі нарықтарға нұқсан келтіреді. Бұл көп жағдайда цифрлық платформалардың пайда болуы онлайн қатысуды құру және қамтамасыз ету үшін ішкі ресурстарға, акт-жабдықтарға және сараптамалық білімге қажеттілік сияқты нарыққа кіру үшін кедергілерді төмендетеді. Бұл көбінесе цифрлық платформалардың пайда болуы онлайн қатысуды құру және қамтамасыз ету үшін ішкі ресурстарға, АКТ-жабдықтарына және сараптамалық білімге деген қажеттіліктер сияқты нарыққа кіру үшін кедергілерді төмендетеді. Технологиялық трансформация нарықтағы тиімділік және бәсекеге қабілеттілікті арттыру есебінен экономикалық өсуді ынталандыруы мүмкін [1].

Цифрлық платформаларды модельдеу жолы арқылы екі базалық платформаға бөлуге болады: экономикалық қатынастарды көрсететін өндірістік және Интернет-кеңістіктегі ақпараттық ғылыми және ғылыми-білім беру ресурстарының интеграциясын көрсететін ғылыми-білім беру [2]. Мақалада біз екінші базалық модельді қарастырамыз. Оның үстіне, бұл екі платформалар бір-бірімен қабаптаспай-ақ өздігінен жүретіні көрсетілген. Бұл тәжірибе де көрінеді. Қазіргі уақытта ғылыми қауымдастықты ғылыми басылымдардың саны, ғалымдар жариялайтын журналдардың рейтингі, жұмыстардың дәйексөзділігі көбірек қызықтырады. Мәжбүрлеудің құрылған тетігі ғалымдарды экономиканың, қоғамның қажеттіліктеріне емес, жоғарыда көрсетілген өлшемдерге сәйкес зерттеу тақырыбын таңдауға мәжбүр етеді. Сондай-ақ, оларға ақпараттық технологиялар белсенді көмектеседі.

Алайда, екінші жағынан, ғылыми зерттеулердің қазіргі заманғы практикасы ғылымның бір немесе аралас салаларында жұмыс істейтін ғалымдардың өзара іс-қимы-

лын, мәліметтер мен зерттеу нәтижелерімен алмасуды көздейді. Ірі зерттеу жобаларының қажеттілігі үшін ақпараттық жүйелер құрылады, онда жоба жұмысына қатысты ақпарат және алынған нәтижелер шоғырландырылады. Мұндай жүйені құру және қызмет көрсету өзі өте қиын.

Тағы бір маңызды бағыттардың бірі – бұл дербестендірілген оқытудың цифрлық платформасы. Дербестендірілген оқытудың цифрлық платформасы қазіргі заманғы оқыту үшін өте маңызды бірқатар ұстанымдарды қамтиды. Цифрлық технологиялар қазіргі қоғам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады, олар оның қызметінің барлық жақтарына қатысты және жоғары мектептегі білім беру процестеріне үнемі әсер етеді. Цифрлық технологияларды пайдалана отырып, студенттердің білім алу, біліктілігі мен дағдыларын арттыру және құзыреттілік алу үрдісі жаңа деңгейге көтеріледі. Бұл үдерісте цифрлық мәдениеттің барлық жаңа жетістіктерін пайдалану оқу процесінде мұқият таңдалуы және барынша қолданылуы тиіс.

Цифрлық мүмкіндіктерді көріп отырғанымыздай, инновациялық цифрлық платформалар мен экожүйелерді жасау арқылы көптеген жаңа қызметтер мен дәстүрлі өнімдерді трансформациялауға мүмкіндік берді [3, 4, 5]. Цифрлық платформалардағы инновациялар жеке фирмаларға емес, бизнес-экожүйеге байланысты әртүрлі қатысушылар (платформалар иелері, байланыс операторлары, бағдарламалық жасақтама етуді әзірлеушілер және басқалар) ұсынатын технологиялардың әртүрлі типтері мен деңгейлерінің қатысуымен күрделі процестердің көмегімен жасалады [6, 7]. Цифрлық платформалар сондай-ақ контентке қол жеткізу үшін, сондай-ақ жаңа контентті шығару және жариялау үшін технологиялық кедергілерді төмендетіп, жеке тұлғалар мен ұйымдар үшін қоғамдық және жеке дискурстарға қатысу мүмкіндіктерін кеңейтетін жаңа медиаларды ұсына алады.

Ақпараттық жүйелер (АЖ) саласындағы және одан тыс зерттеушілер өнеркәсіптің қазіргі салаларындағы барлық жерде орналасқан цифрлық платформаларды түсінуге ұмтылады [8]. Facebook сияқты әлеуметтік медиа-платформалар адамдардың өзара іс-қимыл және тәжірибе алмасу тәсілін өзгертті. Android және iOS сияқты операциялық жүйелердің платформалары мобильді телекоммуникация индустриясындағы тартылыс орталығына айналды. PayPal, Apple Pay және Square сияқты төлем платформалары қаржы индустриясына әсерін тигізуде. Uber, Airbnb және TaskRabbit сияқты біррангты цифрлық

платформалардың пайда болуы ортақ пайдалану экономикасын құрды.

Платформалар үлкен цифрлық инфрақұрылымдарға интеграцияланған сайын, цифрлық платформаларды зерттеу объектілері ретінде қарастыру қиындай түсуде [9]. Цифрлық платформалардың пайда болуы қосымша жасаушылардың экспоненциалды өсіп келе жатқан экожүйесін жасайды, осылайша кезкелген дәстүрлі IP жүйесінен үлкен болатын бірнеше тапсырыс беретін ғылыми-зерттеу объектілерін жасайды.

Жоғарыда айтылғандай, цифрлық платформаларды өмірдің түрлі салаларында пайдаланады. Бұл мақалада елдің зияткерлік әлеуетінде, атап айтқанда білім және ғылым салаларында цифрлық платформаларды қарастырамыз.

Зерттеу мақсаты – әлем елдердерінің цифрлық платформаларын салыстыру және зерттеу арқылы Қазақстанның платформаларына баға беру.

Әдебиеттерге шолу

Цифрлық платформа ұғымы соңғы онжылдықта қызметтің бірнеше салаларында қалыптасты, бұл өз кезегінде осы ұғымның көптеген анықтамаларының пайда болуына алып келді. Осылайша, цифрлық платформа дегеніміз сыртқы компаниялар өздерінің қосымша өнімдерін, технологияларын немесе қызметтерін жасай алатын технологиялық негізді ұсынатын цифрлық технологиялар, өнімдер немесе қызметтердің жиынтығы [10]. Мысалы, Паркер, Олстайн және Чудари [11] монографиясында немесе ГФР [12] Экономикалық даму және энергетика министрлігі дайындаған «Цифрлық платформалар» атты кітабынан цифрлық платформаны анықтаудың басқа тәсілдерін табуға болады.

Неоклассикалық экономикалық парадигмада сұраныс пен ұсыныс бағаны үнемі өзгертіп отырады және ұтымды бағытта жүреді, бірақ бұл процесс әрқашан шашыраңқы және толық емес ақпараттың шектеулеріне ұшырайды. Цифрлық платформалар таратылған ақпаратқа қатысты парадигматикалық жорамалдарға әсер етеді және сұраныс пен ұсыныстың өзгерістеріне жылдам жауап беруге мүмкіндік бере отырып, тиімділікті арттыруға ықпал етеді. Rohlfs [13] сыртқы желілік құбылыстармен сипатталатын нарықтардағы сұранысты зерттеді және басқалары жүйеге қосылған кезде абоненттің байланыс қызметтерінен алатын пайдасы артады. Rochet and Tirole [14] сыртқы желілік әсері бар екі жақты

нарықтардағы нарықтық биліктің динамикасын зерттеді.

Сонымен қатар, цифрлық платформалар саласындағы инновациялар бойынша қазіргі заманғы әдебиетте цифрлық платформалардың сипаттамалары және олардың техникалық, экономикалық және транзакциялық аспектілері қарастырылады (Tiwana, 2010; Sedera, 2016; Huang, 2017; de Reuver, 2018; Yablonsky, 2018; Koskinen, 2019). Инновацияны құру мен реттеуге тікелей қатысатындардан басқа, цифрлық платформаның инновациясына тартылған гетерогенді субъектілердің неғұрлым кең контекстінің қарама-қайшы рөлі мен мүдделерін ескере отырып, инновациялық процестің динамикасы бойынша зерттеулер аз.

Өнеркәсіптік инновацияны басқару саласындағы зерттеушілер платформаны тұрақты ядро және ауыспалы периферия ретінде қарастырады (Baldwin және Woodard, 2009).

Т.Айзенманға сәйкес, платформаларда өзара іс-қимылда пайдаланылатын компоненттердің (жабдық, бағдарламалық жасақтама ету және берілген архитектурасы бар қызмет көрсететін модульдер) және ережелердің (стандарттар, протоколлар, құқықтар мен міндеттермен саясат және келісім-шарттар) бірыңғай жиынтығы кіреді. Платформаның құралдары мен құрылымдық элементтері экожүйенің мүшелерін қуатты қосымшаларды жасау мүмкіндіктерімен қамтамасыз етеді, олар соңғы пайдаланушыларға пайда әкеледі [15].

Өз кезегінде, Intel сарапшылары «платформа» ұғымын пайдаланудың белгіленген модельдерін жүзеге асыруды қамтамасыз ететін компоненттердің кешенді жиынтығы ретінде анықтайды, қолданыстағы нарықтарды кеңейтуге және жаңаларын құруға мүмкіндік береді, сондай-ақ пайдаланушыларға құрамдас бөліктердің қарапайым сомасына қарағанда әлдеқайда көп артықшылықтар береді. Платформа аппараттық, бағдарламалық қамтамасыз етуді және қызметтерді қамтиды [16].

И. Мутидің пікірінше, платформалық технология [17]:

- қызметтер белгілі бір салада бір немесе бірнеше маңызды функцияларды орындауға;
- кейбір «стандарттарды» анықтау және шешімдердің / өнімдердің жалпы архитектурасына әсер ету;
- желілік серіктестік есебінен даму мүмкіндіктеріне сүйену үшін басқалар үшін ашық немесе жартылай ашық болу;
- қызметтерді жеткізушілердің, сондай-ақ бәсекелестердің де платформаны дамытуға қатысуына жол беруге міндетті деген.

Әдіснама

Мақала аясында РИНЦ, Clarivate Analytics, Scopus және МІТ кітапханаларының дерекқорлар әдебиеттерін зерттеу және талдау әдісі қолданылды, цифрлық платформалар ұғымдары мен типологиясына көзқарасты зерттеу үшін; өнеркәсіпте қолданылатын цифрлық платформалар сипаттамаларын анықтау үшін салыстырмалы талдау әдісі; цифрлық платформалар типтерін бөлу үшін жіктеу әдісі, сондай-ақ жүргізілген жұмыстың қорытындысын шығару және зерттеудің алдағы бағыттарын анықтау үшін жинақтау әдістері қолданылған.

Әртүрлі зерттеулерде интернет платформалардың феноменін белгілеу үшін әртүрлі терминдер пайдаланылғандықтан, біздің іздеу «цифрлық платформаны», «интернет-платформа» «көпжақты нарықты», «екіжақты нарықты» және «делдалдық нарықты» қоса алғанда, бірқатар терминдерге негізделді. Жұмыстың негізгі бағыты ретінде цифрлық платформаларды қарастыратын құжаттарға шолу жасауымызды шектеу үшін, біз іздеуді әр мақаланың тақырыбы, аннотациясы және негізгі сөздерімен шектейміз. Біздің іздеу 2020 жылдың қаңтар айынан маусым айына дейін жүргізілді және таңдалған журналдардың барлық уақыт шеңберін қамтиды.

Бірінші кезең көрсетілген онлайн-деректер базасында жоғарыда аталған терминдерге негізделген кең іздестіруді қамтиды, нәтижесінде ақпараттық жүйелер және менеджмент бойынша жоғарыда аталған ақпараттық журналдарда 157 мақала жарияланды. Екінші кезеңде біз бірінші кезеңде анықталған құжаттардың атауы мен рефераттарын сканерледік және іске қатысы жоқ құжаттарды алып тастадық. Үшінші кезеңде біз барлық жұмысты бір тізімге біріктірдік және олардың әрқайсысына мұқият баға бердік. Осы кезеңде біз нақты критерийлер негізінде мақалаларды көбірек алып тастадық. Біріншіден, біз негізінен басқару журналдарында пайда болған цифрлық емес платформалар (мысалы, өнімдерді жинауға арналған платформалар, өндірістік платформалар) талқыланған барлық мақалаларды жоққа шығардық. Екіншіден, біз цифрлық платформалар талдаудың басты назарында болмаған барлық мақалаларды жоққа шығардық. Үшіншіден, мақаланың тақырыбында айтылғандай ғылым мен білім беру саласындағы цифрлық платформаларды іріктедік. Осы критерийлерді мұқият қолданғаннан кейін барлық рецензияланатын журналдарда 65 мақала алынды. Бұл таңдаулы мақалалар осы

мақалада ұсынылған әдебиеттер мен талдаудың негізіне алынған.

Нәтижелер және талқылаулар

Жоғарыда айтылғандай, цифрлық платформалардың бірыңғай анықтамасы жоқ [18, 19]. Платформалардың көптеген түрлері бар және олар зерттелетін аймаққа байланысты тұжырымдаманы анықтау үшін әртүрлі тәсілдерді анықтауға болады

Цифрлық платформа – бұл белгілі бір функцияны орындаудың ерекше тәсілін қамтамасыз ететін және қосымшалар әзірлеушілерін, мерчанттар мен агенттерді қоса алғанда, клиенттер мен серіктестерді пайдалану үшін қолжетімді күрделі ақпараттық жүйе. Аса ірі консалтингтік компания – Accenture зерттеу нәтижелері бойынша соңғы 5 жылда цифрлық платформаларға 1053 жария шарттардың шеңберінде шамамен 20 миллиард АҚШ доллары инвестицияланды [20].

Цифрлық платформалар – жоғары технологияларға негізделген бизнес-модельдер, олардың мақсаты қатысушылардың екі немесе одан да көп тәуелсіз топтары арасында алмасу нәтижесінде пайда алу [21].

Цифрлық платформа елдің цифрлық экономикасымен байланысты, ал ол өз кезегінде елдің экономикалық өсуіне әсер етеді. Еуропа мен Орталық Азияда цифрлық дивидендтерді алу туралы зерттеуде елдер цифрлық технологиялардың даму деңгейіне байланысты үш топқа бөлінеді: «Пайда болу», «өтпелі» және «трансформация» (1-сурет).

Әртүрлі цифрлық технологиялардың даму деңгейіндегі елдер түрлі сын-қатерлермен кезігеді, сондықтан әртүрлі стратегиялардың басымдылығын түрлі жолдармен анықтайды.

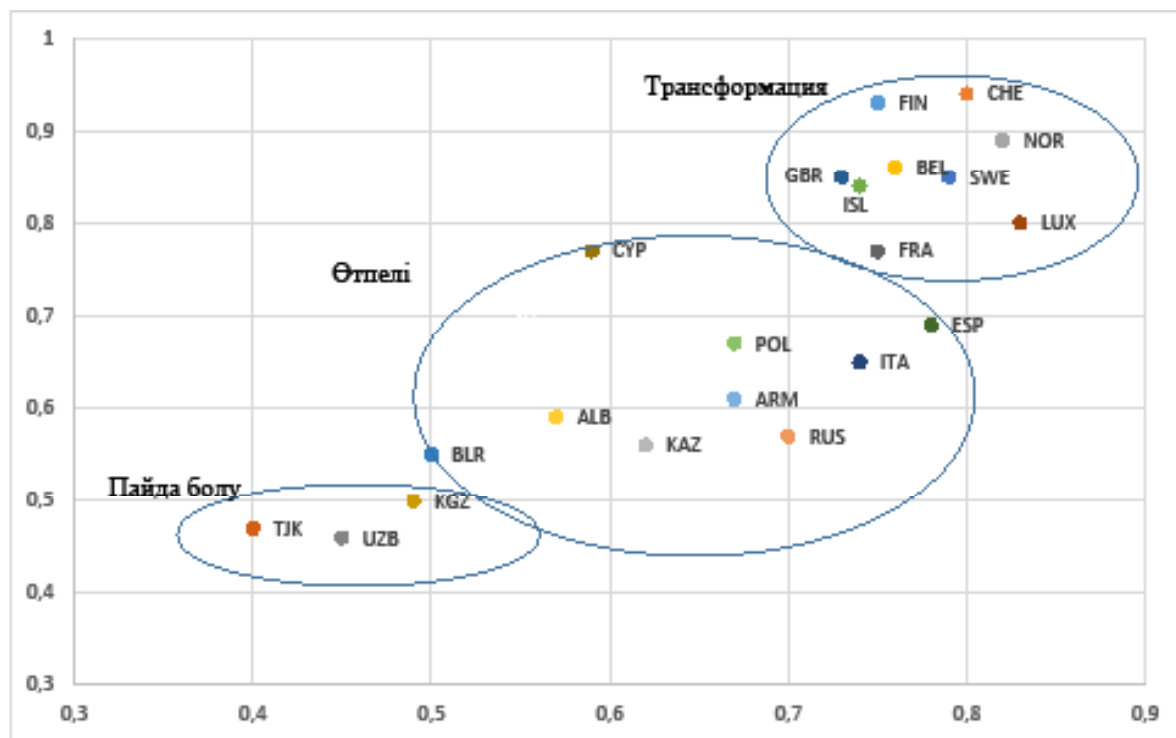
Цифрлық экономика жаңа ғана дамып келе жатқан елдерге, Интернет қолданушыларының үлесі төмен, жаңа технологиядан болатын түбегейлі өзгерістерді сезінбейтін елдер жатады.

Өтпелі топтың елдері Интернетке қол жеткізудің лайықты деңгейіне ие, алайда оларда жаңа технологиялардың дамуы белгілі бір «ұқсас» негіздердің жеткіліксіз дамуына байланысты проблемаларға әкелуі мүмкін.

Ақырында, трансформация тобына кіретін елдер жақсы дамыған телекоммуникациялық нарықпен сипатталады, бірақ оларда «аналогтық» негіздердің кейбірі жеткілікті дамымауы мүмкін, бұл жаңа технологиялардың оң әсерін тежейді.

ЮНЕСКО-ның деректері бойынша соңғы он жылда әлемде ғылымға жұмсалатын шығындардың өсуі 30,7% құрады, жаһандық ЖІӨ өсу қарқынын 10%-ға басып озды [12].

Ғылымды қаржыландыруды ұлғайту ғылым мен білім беру саласында пайдаланылатын цифрлық платформалардың санының көбеюіне алып келді:

1-сурет

1. Ашық білім беру ресурстары (АББР);

Бұл ағылшын тіліндегі «Open Educational Resources» (OER) термині William and Flora Hewlett Foundation коммерциялық емес ұйымы қаржыландырған MIT OpenCourseWare (OCW) Массачусетс технологиялық институтының жобасының пайда болуына байланысты ХХІ ғасырдың басында қолданыла бастады, мұнда ЖОО оқытылатын пәндер бойынша оқу-әдіснамалық маериалдардың Интернеттегі ашық жариялымдарынан тұрды. Сонымен қатар жобаның басты ерекшелігіне – бүкіл әлем бойынша ғылыми және білім беру қоғамдастығының осы материалдарды пайдалануына ашық лицензия болуы, бұл осы ресурстарды көшіруге, таратуға және түрлендіруге, оларды жаңа білім беру ресурстарын әзірлеу үшін пайдалануға мүмкіндік беруі жатады. Ашық білім беру ресурстары қазіргі заманғы ақпараттық және коммуникациялық технологиялар негізінде іске асырылған және дәстүрлі қоғамдардан желілер қоғамдастығына көшу тұрғыстаң әлеуметтендірудің маңызды құралдарының бірі

болып табылатын білім беру краудсорсингі сияқты озық құралдармен оқу процесіне біріктірілген. ООР жобаларының мысалдарын қарастырайық:

Қазақстанда АББР құру мен таратуды ұлттық, мемлекеттік және жеке меншік компаниялар жүзеге асырады. Халықты компьютерлік оқыту порталы жұмыс істейді <http://www.comprobuch.kz> Ұлттық ақпараттандыру орталығы; «электрондық мемлекеттік кітапхана қоры - Қазақстан ұлттық электрондық кітапханасы» порталы <http://www.kazneb.kz> және мемлекеттік тіл порталы <http://til.gov.kz/wps/portal>, Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі, «Қазрена» университеттер мен ғылыми-зерттеу институттарының біріккен ғылыми-білім беру желісі, онда «Республикалық жоғары оқу орындары аралық электрондық кітапхана (ЭМЭБ)» - <http://lib.kazrena.kz> / және т. б. Жалпы АКТ-ң қарқынды дамуы, АКТ-ны білім беруге енгізу саласындағы мемлекеттік саясат Қазақстанда Bani SPA қолдану арқылы даму және кеңейту перспективаларын оң бағалауға мүмкіндік береді.

Кесте 1 – Ашық білім беру ресурстарына мысал

№	АББР	Мемлекет	Ерекшеліктері
1	2	3	4
1	Open CourseWare	АҚШ	<p>Open CourseWare MIT АББР қозғалысының негізін қалаушы бола отырып, оқушылар мен оқытушылар үшін ең құнды АББР болып табылады.</p> <p>Студенттер тақырыптар бойынша курстарды көру үшін «курстарды іздеу» құралын қолдана алады. Қызықтыратын курсты тапқан кезде, курстың мақсаттарын, негізгі тақырыптарын және дәйектілігін зерттеп, студент өз қажеттілігіне сәйкес келетіндігін анықтай алады.</p> <p>Оқытушылар «белсенді оқыту» немесе «оқу дизайны» сияқты терминдерді пайдалана отырып, курстарды көру үшін OSW Educator Portal порталын пайдалана алады. Сондай-ақ OSW ресурстар кітапханасынан MIT жетекші зерттеушілерден бейнелер, дәрістер слайдтары мен бейнелер сияқты құнды оқу материалдарына қол жеткізе аласыз.</p>
2	Lumen Learning	АҚШ	<p>Бұл қол жетімді оқу материалдары мен курстар үшін керемет ресурс. Оқытушылар оны цифрлық контентке, қосымша материалдарға және бапталатын курстарға 50-ден астам пән үшін пайдалана алады. Студенттер электронды кітаптар, бейнелер және басқа да интерактивті материалдар сияқты қол жетімді оқу материалдарына қол жеткізу арқылы оқулықты сатып алуға кететін шығынды азайту үшін оны пайдалана алады. Оқушыларға нақты уақыт режимінде кері байланыс беру арқылы оқу нәтижелерін жақсартуға мүмкіндік береді.</p> <p>АББР-мен ауыстырылған қажетті оқулықтардың құны нөлге дейін төмендеді, ал оқушылардың оқу үлгерімінің орташа деңгейі алдыңғы жылдармен салыстырғанда 5-10 пайызға өсті.</p>
3	Білім берудегі ақпараттық технологиялар бойынша ЮНЕСКО институты (ББАТ) «Ашық білім беру ресурстары»		<p>Жоба ТМД және Балтық елдерінде АББР қозғалысын қолдауға және АББР дамыту, алмасу және пайдалану үшін жағдай жасауға бағытталған: аналитикалық зерттеулер, АББР әзірлеу және пайдалану туралы хабардарлықты арттыру, оқыту, желілерді ұйымдастыру, Ұлттық тілдерде АББР-дің құралдары мен репозитарийлерін құру.</p> <p>2012 жылы Парижде ашық білім беру ресурстары (ЮНЕСКО) бойынша Дүниежүзілік конгресс өтті, оның мақсаты: АББР бастамалары мен саясатында сарапшылар мен үздік халықаралық тәжірибелерді ұсыну; үкіметті ашық білім беру ресурстарын дамыту мен пайдалануды қолдауға шақыратын декларацияны қабылдау; «АББР» термині қабылданған 2002 жылғы ЮНЕСКО форумының 10 жылдығын атап өту болды.</p>
4	Хан Академиясы	АҚШ	<p>Академия студенттерге сыныпта және одан тыс жерлерде өз қарқынында оқуға мүмкіндік беретін практикалық жаттығулар, оқытуға арналған видеолар және дербестендірілген оқыту панелін ұсынады. Олардың математикалық миссиялары оқушыларды балабақшадан қазіргі заманғы бейімделу технологиясын пайдалана отырып есептеуге жібереді, ол оқуда күшті және әлсіз жақтарын анықтайды.</p>

1	2	3	4
5	STS	РФ	<p>Ресей мен бүкіл әлем ғалымдарының жұмысын үйлестіретін Ресейдегі алғашқы ғылыми-техникалық орталық. STS 2011 жылы құрылды, содан бері ол Корнель университетімен, Массачусетс технологиялық институтымен, саяси зерттеулер институтымен (Sciences Po, Paris), Эксетер университетімен (Ұлыбритания) және Дэвис қаласындағы Калифорния университетімен академиялық қарым-қатынас орнатты. (UC Davis).</p> <p>«STS – білім беру және зерттеу алаңы. Ол бүгінде ғылым мен техниканы зерттеу саласында бар озық идеяларды, әдістер мен теориялық тәсілдерді жинақтап, таратады. Орталықтың жұмысы аясында зерттеуге жас ғалымдар, аспиранттар мен магистранттар қатысады. STS орталығы әртүрлі пәндер өкілдерін біріктіреді: антропология, тарих, әлеуметтану, саясаттану.</p> <p>STS орталығында оқыту және зерттеу – бұл зерттеу тобындағы жұмыс, дәрістер, семинарлар, әдістемелік коллоквиумдар, конференциялар және жазғы ретриттер (жазғы мектептер).</p>
6	Bilim Land	ҚР	<p>Bilim Media Group – Қазақстан үшін жаңа электрондық оқыту нарығын (e-learning) қалыптастыратын инновациялық компания. Олар оқыту контентін, сондай-ақ онымен байланысты технологиялар мен қызметтерді әзірлеумен, оқшаулаумен және таратумен айналысады. Ол оқушылар мен мұғалімдерге арналған.</p>
7	Makeathon	ҚР	<p>STEM оқыту платформасы жергілікті мектеп оқытушыларын бағдарламалау, робототехника, инженерлік математика және 3D модельдеу негіздеріне онлайн және офлайн режимінде оқыту әдістемесін ұсынады. Платформаның басты міндеттері:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Роботтарды құрастыру және бағдарламалау, инженерлік ғылымдар, бағдарламалау, басқа да инновациялық білім беру технологиялары саласында педагогтарды оқыту және қолдау. - Білім беру инновациялық технологиялары мәселелері бойынша педагогтар, білім беру ұйымдарының басшылары арасында тәжірибе алмасу үшін қолайлы орта құру. - Робототехниканы оқыту, инженерлік ғылымдар, фестиваль кезінде оқыту семинарларын ұйымдастыру арқылы бағдарламалау саласында педагогтардың кәсіби дамуына ықпал ету. - Білім беру ортасында ғылыми-техникалық және инженерлік бағыттарды дамытуға ықпал ету.

2. Ашық / виртуалды зертханалар;

В. В. Трухиннің анықтамасы бойынша [22] виртуалды зертхана нақты қондырғымен тікелей байланыссыз эксперименттер жүргізуге мүмкіндік беретін бағдарламалық-аппараттық кешен болып табылады. Бірінші жағдайда біз қашықтан қатынайтын зертханалық қондырғымен жұмыс істейміз, ол осы зертхананы, қондырғыны басқару және алынған деректерді цифрлық үшін бағдарламалық және аппараттық қамтамасыз етуді, сондай-ақ байланыс құралдарын қамтиды. Екінші жағдайда барлық процестер компьютердің көмегімен модельделеді. Сонымен, виртуалды зертханалар деп бағдарламалық және аппараттық жүйелердің екі түрі түсініледі:

- қашықтан қатынайтын зертханалық қондырғы – мұндай кешендер біз қашықтан басқарылатын зертханалар деп атаймыз

- зертханалық эксперименттерді модельдеуге мүмкіндік беретін бағдарламалық жасақтама – виртуалды зертханалар (тармағынада)

STAR (Software Tools for Academics and Researchers) – бұл Массачусетс технологиялық институтында (MIT) зерттеу және оқыту үшін виртуалды зертханалар құру бойынша бағдарламасы. Бағдарлама жалпы биология, биохимия, генетика, гидрология бойынша білім беру және зерттеу қосымшаларын құрастырудан тұрады. Көптеген қосымшалар Java немесе HTML-да жүзеге асырылған. Бағдарламаның ресми сайты: <http://star.mit.edu>.

VirtualLab – физикан химия, биология, экологияны зерттейтін студенттер үшін виртуалды зертханалық жұмыстарды әзірлеуге арналған жоба. Виртуалды зертханалар Flash технологиясын қолдану арқылы жүзеге асырылады. Олар тар мамандандырумен, көп жағдайда сызықтық тәжірибемен ерекшеленеді (іс-әрекеттердің барлық реттілігі және эксперимент нәтижелері алдын ала анықталған). VirtualLab өнімдерінің танымдық құндылығы бар және қажетті жабдық болмаған жағдайда зертханалық жұмыстар мәселесін шешеді. VirtuLab жобасының сайты: <http://www.virtulab.net/>

PhET – Колорадо университеті әзірлеген жоба. Жоба физика, биология, химия, математика және жер туралы ғылымдар саласында түрлі құбылыстарды көрсететін көптеген виртуалды зертханалардан тұрады. Эксперименттер жоғары танымдық құндылығы бар және сонымен қатар өте қызықты.

Teachmen.ru – Челябинск мемлекеттік университетінің мамандары жасаған және толығымен тек физикаға бағытталған жоба. Нақты зертханалық жұмысқа арналған қосымша, мұнда визуалды интерактивті элементтермен дәрістер таба аласыз.

Қазақстанда мұндай виртуалды зертханалар ҚР БҒМ ҒК Ақпараттық және есептеу технологиялар институтында бар. Олар: математикалық кибернетика және есептеу технологиялары зертханасы, инновациялық және смарт-технологиялар зертханасы, үлкен деректерді зияткерлік талдау зертханасы, жасанды интелект және робототехника зертханасы және т.б. Сонымен қатар, Нұр-сұлтан № 73 мектеп-лицейінің базасында «NurLab» виртуалды нақтылық зертханасы ұсынылды. Қазақстан білім беру жүйесіне осындай технологияларды енгізген АҚШ пен Қытайдан кейін әлемдегі үшінші ел болды. «NURLab» виртуалды нақтылық зертханасы қосымша және виртуалды нақты технологиялармен оқушыларға физика, математика және химия сияқты барлық инженерлік және техникалық пәндерді егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл технология балаға сыныпта не істеп жатқанын визуализациялауға мүмкіндік береді. Мысалы, инновациялық зертханаларда техникалық пәндерді оқитын АҚШ-тағы оқушылардың үлгерімі 16-26% - дан өсті.

4. Ғалымдардың әлеуметтік желілері (зерттеушілер коммуникациясына арналған әлеуметтік желілер сервистерін ұсынады: ResearchGate, Academia, SciPeople, SSRN және т. б.);

Бұл – ғалымдарға жеке кабинет, форумдар, «виртуалды қауымдастықтар» ұйымдастыруға, рейтинг, коммуникация, құжаттардың электрондық мұрағатын, жаңалықтарды жүргізуге және т.б. қызмет көрсететін әлеуметтік желі негізіндегі платформалар.

Тұрақты хабар ағыны тізімдерді жасау арқылы пайдаланушының мүдделеріне сәйкес сұрыптауы мүмкін. Осылайша, зерттеушілер нақты жазбаларды, мысалы, журналдар, демеушілер, институттар, ғылыми жаңалықтар агенттіктер, блогерлер мен жекелеген ғалымдар жекелеген тақырыптарда топтастыра және қадағалай алады. Twitter сондай-ақ, нақты уақыт режимінде кең аудиториямен қарым-қатынас мүмкіндігін ұсынады.

Ең танымал LinkedIn, кәсіби қарым-қатынас үшін, соның ішінде қарым-қатынас және мансаптық өсу мүмкіндіктерін жарнамалау үшін арнайы әзірленген сайт, Academia.edu және ResearchGate белгілі бір аудиторияға бағытталған, өйткені олар байланыс желілерін құру және пайдаланушылар арасындағы қарым-қатынасты жеңілдету арқылы академиктер мен зерттеушілер арасындағы өзара іс-қимылды ынталандыруға ұмтылады.

Цифрлық революция ғылыми жаңалықтарды тарату және әдебиеттің өзектілігін қолдау үшін балама жол берді. Бұл «altmetrics» пайда болуымен, мақалалардың метрикасымен ерекшеленеді, олар мақаланың онлайн-экспозициясын дәстүрлі анықтамалық менеджерлерде, сондай-ақ жаңалықтар агенттіктерінде және әлеуметтік желілерде өлшейді. Альтметриялық бағалар нақты мақаладан алынған онлайн-назар туралы пайдалы ақпарат бере алады, бұл зерттеудің сапасы мен маңызының көрінісі емес екенін есте сақтау маңызды. Altmetrics зерттеушілерге БАҚ-та жариялауға және нақты мақалаларды онлайн-талқылауға қатысу үшін бағыттар бере алады.

5. Краудфандингтік платформалар (зерттеуге қаражат тарту бойынша алаңдарды ұсынады: Kickstarter, Medstartr, Funding Circle және т. б.);

Осы қызметке маманданған платформалар интернет-алаңдарды құрады, онда өз жобасы туралы хабарландыру орналастыруға және қаражат тарту жөніндегі қоғамдық компанияны (Kickstarter, Medstartr, Funding Circle және т. б.) бастауға болады. Бұған «халықтық қаржыландыру» (Crowdfunding) және «халықтық инвестициялау» (Crowdinvesting) жатады. Краудфандингтің әлемдік нарығының көлемі 2015 жылы 34,4 миллиард долларды құрады, ал 2020 жылға қарай 100 миллиардтан астам сомаға жетті және Солтүстік Америкада 2 млн жаңа жұмыс орнын құрды.

Kickstarter – краудфандинг саласындағы әлемдегі алғашқы және ең танымал платформалардың бірі. Бұл платформада нақты идеяларға ақша жинау жүргізіледі. Жоба авторы қаражат жинау кезеңін анықтайды. Платформаны мамандандырудың негізгі бағыттары: кино түсіру, видео ойындар, комикстер, үстел ойындары және т. б. құру.

RocketHub – платформа өнер, дизайн, бизнес, ғылым саласындағы жобаларға, сондай-ақ әлеуметтік мақсаттарға бағытталған.

РФ-да: **Boomstarter** (бизнес-жобаларды, жаңа технологияларды және т.б. қаржыландырумен айналысады); **Planeta.ru** -бүгінгі таңда 600-ден астам жоба іске асырылған; **Kroogi.ru** - сайт 2007 жылы іске қосылды; негізінен, шығармашылық жобаларды іске асыруға бағытталған және т. б.;

ҚР-да: елдегі ең ірі краудфандингтік платформа **starttime.kz.** болып табылады негізінен, әлеуметтік, коммерциялық және қайырымдылық идеяларды қаржыландыру үшін қажетті ақша жинаумен айналысады. Табысты жобадан 8% мөлшерінде комиссия алады.

Алыптардың дамуымен көбірек бейімделген және сәтті тауашалық сервистер пайда болды. Қазіргі уақытта көптеген мысалдар бар: AppStori (бағдарламалар), Barnraiser (ауыл шаруашылығы), Trevolta Clumus (саяхат); Medstart (медицина), CoinFunder (Bitcoin және блокчейн), Experiment (ғылым)

Өнеркәсіптік кәсіпорындар мен кластерлерде цифрлық платформаларды пайдалану мысалдарын қарастырайық. Германияда инновацияларды басқару үшін Smart Innovation Portfolio платформасы, ал Жапонияда «e-F@ctory» платформасы қолданылады. Ресейде «Нижне-камскнефтехим» АҚ SAP-мен интеграцияланған деректерді өңдеудің зияткерлік конвейерін, SAPR/3, ONLINECONTRACT және т.б. пайдаланады. Қазақстанда атмосфераға ластаушы заттар мен парниктік газдар шығарындыларын бақылаудың автоматтандырылған жүйесі («Арселор-Миттал Темір-тау» АҚ), Siemens компаниясының бағдарламалық өнімдері базасында өндірісті дайындаудың конструкциялық-технологиялық жүйесі (Maker ЖШС), SAP: SAP PP, SAP PM бағдарламасының модульдерін және басқа қосымша модульдерді («Евразиян Фудс» АҚ «Евразиян Фудс Корпор-эйшн» АҚ) және т.б. енгізу пайдаланылады.

Жоғарыда айтылғандай, ұйым әр платформамен байланысты, ол платформаның операторы ретінде әрекет етеді және өзінің айналасында өзінің экожүйесін құрады. Технологиялық инновацияларды жедел енгізу және зерттеулер мен әзірлемелер үшін кадрлар

даярлау тетіктерін іске асыру үшін білім беру, бизнес және зерттеушілердің өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін ұқсас цифрлық платформалардың операторлары ретінде құзыреттер орталықтарының (оның ішінде толассыз технологиялар бойынша) қызметін ұйымдастыру орынды болып табылады.

Қорытынды

Экономикалық дамудың заманауи жағдайында, бәсекеге қабілеттілік деңгейін ұстап тұруға және Индустрия 4.0. жағдайында қазірге заманғы жағдайға сәйкес келуі үшін көптеген кәсіпорындар өз қызметінің барлық аспектілерінде цифрлық платформаларды қолдану қажеттілігін түсінеді. Цифрлық платформалар компанияларға шығындарды едәуір азайтуға және кірістерді барынша арттыруға, жасалған автоматтандырылған құралдарға сүйене отырып, тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік береді, оларды қолдану бір жағынан тәуекелдер қаупін азайтады, ал екінші жағынан, өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді. McKinsey – стратегиялық басқаруға байланысты міндеттерді шешуге мамандандырылған халықаралық консалтингтік компанияның деректері бойынша цифрлық платформалар 72 млн-нан астам жұмыс орнын құруға және 2025 жылға қарай жалпы әлемдік ЖІӨ-ге 2,7 трлн-нан астам доллар әкелуге көмектеседі.

Өнеркәсіптік кластерлер қызметінде цифрлық платформаларды енгізу мәселелері ерекше өзектілікке ие болады, өйткені кластер көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындар мен интеграцияланған болып табылады және барлық қатысушылар арасындағы байланыс, өндірістік және логистикалық процестерді қамтамасыз ету барынша тиімді болуы тиіс.

Өнеркәсіптік кәсіпорындар мен кластерлердің қызметіндегі жиі пайдаланылатын цифрлық платформалар: EIM, CML-Bench, Smart Innovation Portfolio, SAPR/3, SAP және т.б.

Жоғарыда айтылғандардан көріп отырғанымыздай, Қазақстанда елдің зияткерлік әлеуетін бағалауға арналған цифрлық платформалар өте аз. Зияткерлік әлеует негізінде кейбір платформалар бар, бірақ олардың саны бағалау үшін өте аз. Бізде әлеует бар, бірақ әлі іске асыру жоқ. Қазақстан Республикасы үшін ашық білім беру ресурстарын (OER) дамыту ерекше әлеуметтік маңызға ие, өйткені ол халықтың тығыздығы төмен республикада, оның ішінде білім деңгейі төмен мектептерде жоғары сапалы жалпы және кәсіптік білімге қол жеткізуді қамтамасыз ету мәселелерін шешуге көмектеседі; экономикалық жағдайдың күрт өзгеруі жағдайында кәсіптік оқыту және

қайта даярлау; мүгедектерді оқыту және т.б. Жоғарыда атап өтілгендей, Қазақстанда оқу және материалды, әдістемелік кітаптар мен т.б. іздеу үшін сайттар мен порталдар бар. Бірақ студенттердің практикалық жаттығулар, нұсқаулық бейнелер мен жеке оқу тақтасын қосу арқылы осы порталдардың жұмысын кеңейту қажет деп санаймыз, бұл студенттерге сыныпта және одан тыс уақытта өз қарқыны бойынша оқуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ғылыми-зерттеу топтарында, дәрістерде, семинарларда, әдістемелік коллоквиумдарда, конференцияларда және т.б. жұмыс істеу мүмкіндігін атап өтуге болады. Әлемдегі соңғы жағдайға, пандемияға байланысты, біз бұл елдің цифрлық экономикасының ең маңызды бағыттарының бірі деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Arezki, Rabah; Mottachi, Lili; Barone, Andrea; Fan, Rachel Yuting; Harb, Amani Abou; Karasapan, Omer M.; Matsunaga, Hideki; Nguyen, Ha; De Soyres, Francois. Middle East and North Africa Economic Monitor, October 2018: A New Economy for Middle East and North Africa. Washington, DC: World Bank. [Электронный ресурс]. — 86 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30436> (дата обращения: 01.04.2020).

2 Ерешко Ф.И., Кульба В.В., Меденников В.И. Реализация цифровой платформы АПК на основе идей А.И. Китова и В.М. Глушкова об ОГАС // Цифровая экономика, 2018. [Электронный ресурс]. — URL: <http://digitaleconomy.ru/stati/realizatsiya-tsifrovoj-platforny-apk-na-osnove-idej-a-i-kitova-i-v-m-glushkova-ob-ogas> (дата обращения 22.02.2020).

3 Bharadwaj A., El Sawy O., Pavlou P., Venkatraman N. Digital business strategy: toward a next generation of insights // MIS Q. — 2013. - № 37 (2). — P. 471–482.

4 Zuboff S. Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization // J. Inf. Technol. — 2015. - № 30 (1), P. 75–89.

5 de Reuver M., Sørensen C., Basole R.C. The digital platform: a research agenda // J. Inf. Technol. — 2018. - № 33 (2). — P. 124–135.

6 Kapor R., Agarwal S. Sustaining superior performance in business ecosystems: evidence from application software developers in the iOS and android smartphone ecosystems // Organ. Sci. — 2017. - № 28 (3). — P. 531–551.

7 Kolloch M., Dellermann D. Digital innovation in the energy industry: the impact of controversies on the evolution of innovation ecosystems // Technol. Forecast Soc. Change. — 2018. - №136. — P. 254–264.

8 Parker G.G., Van Alstyne M.W. and Choudary S.P. (2016). Platform Revolution: How Networked Markets are Transforming the Economy and How to Make Them Work for You, New York: WW Norton & Co.

9 Evans P.C. and Basole R.C. Revealing the API Ecosystem and Enterprise Strategy using Visual

Analytics // Communications of the ACM. — 2016. - № 59(2). — P. 23–25.

10 Evans P.C., Gawer A. The Rise of the Platform Enterprise: A Global Survey. The Center for Global Enterprise, 2016.

11 Parker G. G., Marshall W. Van Alstyne, Sangeet Paul Choudary Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy - and How to Make Them Work for You. W.W. Norton & Company, 2016.

12 Digital Platforms: Digital regulatory policy for growth, innovation, competition and participation. Berlin: Federal Ministry for Economic Affairs and Energy, 2017.

13 Rohlfs J. Theory of interdependent demand for a communications service // Bell Journal of Economics and Management Science. — 1974. - № 5. — P. 16–37.

14 Rochet J.-C., & Tirole J. Platform competition in two-sided markets // Journal of the European Economic Association . — 2003. - № 1. — P. 990–1029

15 Eisenmann T. et al. Opening Platforms: How, When and Why? — Mode of access: <http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/09-030.pdf>. — Date of access: 27.01.2018.

16 Платформенный подход Intel [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bytemag.ru/articles/detail.php?ID=8655> — Дата доступа: 15.03.2018.

17 Mootee I. What's the difference between platform strategy vs. business strategy vs. product strategy? — Mode of access: <https://www.idr.is/do-you-know-the>. — Date of access: 27.01.2018

18 Sedera D., Lokuge S., Grover V., Suprateek S., Sarker S. Innovating with enterprise systems and digital platforms: a contingent resource-based theory view // Inf. Manage. — 2016. - №53 (3). — P. 366–379.

19 Koskinen K., Bonina C., Eaton B. Digital platforms in the global south: foundations and research agenda. In: P., I.N., Kimaro, H. (Eds.) // Information and Communication Technologies For Development. Strengthening Southern-Driven Cooperation as a Catalyst for ICT4D. IFIP Advances in Information and Communication Technology 551. Springer, Cham . — 2019. — P. 319–330.

20 Согласно исследованию Accenture большая часть компаний и стран не готова к переходу на цифровые платформы. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://sovzond.ru/press-center/news/market/3398/> (дата обращения: 25.05.2020).

21 Коваленко А. И Проблематика исследований многосторонних платформ // Journal of Modern Competition. - 2016. - №3. - С. 64-90.

22 Трухин А.В. «Об использовании виртуальных лабораторий в образовании» // Открытое и дистанционное образование. — 2002. — № 4 (8)

References

1. Arezki, Rabah; Mottachi, Lili; Barone, Andrea; Fan, Rachel Yuting; Harb, Amani Abou; Karasapan, Omer M.; Matsunaga, Hideki; Nguyen, Ha; De Soyres, Francois. Middle East and North Africa Economic Monitor, October 2018: A New Economy for Middle East and North Africa. Washington, DC: World Bank. [Electronic source] 86 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30436> (Date of access: 01.04.2020).
2. Ereshko F.I., Kul'ba V.V., Medennikov V.I. Realizacija cifrovoj platformy APK na osnove idej A.I. Kitova i V.M. Glushkova ob OGAS // Cifrovaja jekonomika, 2018. [Electronic source] URL: <http://digitaleconomy.ru/stati/realizatsiya-tsifrovoj-platformy-apk-na-osnove-idej-a-i-kitova-i-v-m-glushkova-ob-ogas> (Date of access: 22.02.2020).
3. Bharadwaj A., El Sawy O., Pavlou P., Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: toward a next generation of insights. *MIS Q*, 37 (2), 471–482.
4. Zuboff S. (2015). Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *J. Inf. Technol.*, 30 (1), 75–89.
5. de Reuver M., Sørensen C., Basole R.C. (2018) The digital platform: a research agenda. *J. Inf. Technol.* 33 (2), 124–135.
6. Kappor R., Agarwal S. (2017) Sustaining superior performance in business ecosystems: evidence from application software developers in the iOS and android smartphone ecosystems. *Organ. Sci.*, 28 (3), 531–551.
7. Kolloch M., Dellermann D. (2018) Digital innovation in the energy industry: the impact of controversies on the evolution of innovation ecosystems. *Technol. Forecast Soc. Change*, 136, 254–264.
8. Parker G.G., Van Alstyne, M.W., and Choudary, S.P. (2016). Platform Revolution: How Networked Markets are Transforming the Economy and How to Make Them Work for You, New York: WW Norton & Co.
9. Evans P.C. and Basole R.C. (2016) Revealing the API Ecosystem and Enterprise Strategy using Visual Analytics. *Communications of the ACM*, 59(2), 23–25.
10. Evans R.S., Gawer A. (2016). The Rise of the Platform Enterprise: A Global Survey. The Center for Global Enterprise
11. Parker G. G., Marshall W. Van Alstyne, Sangeet Paul (2016) Choudary Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy - and How to Make Them Work for You. W.W. Norton & Company.
12. Digital Platforms: Digital regulatory policy for growth, innovation, competition and participation. Berlin: Federal Ministry for Economic Affairs and Energy, 2017.
13. Rohlfs J. (1974) Theory of interdependent demand for a communications service. *Bell Journal of Economics and Management Science*, 5, 16–37.
14. Rochet J.-C., & Tirole J. (2003) Platform competition in two-sided markets. *Journal of the European Economic Association*, 1, 990–1029
15. Eisenmann T. et al. Opening Platforms: How, When and Why? – Mode of access: [Electronic source] URL: <http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/09-030.pdf>. Date of access: 27.01.2018.
16. Platformennyi podhod Intel [Electronic source] URL: <http://www.bytemag.ru/articles/detail.php?ID=8655> Date of access: 15.03.2018.
17. Mootee I. What's the difference between platform strategy vs. business strategy vs. product strategy? [Electronic source] URL: <https://www.idr.is/do-you-know-the>. – Date of access: 27.01.2018
18. Sedera D., Lokuge S., Grover V., Suprateek S., Sarker, S. (2016) Innovating with enterprise systems and digital platforms: a contingent resource-based theory view. *Inf. Manage.*, 53 (3), 366–379.
19. Koskinen K., Bonina C., Eaton B. (2019) Digital platforms in the global south: foundations and research agenda. In: P., I.N., Kimaro, H. (Eds.) Information and Communication Technologies For Development. Strengthening Southern-Driven Cooperation as a Catalyst for ICT4D. IFIP Advances in Information and Communication Technology 551. Springer, Cham, 319–330.
20. Soglasno issledovaniju Accenture bol'shaja chast' kompanij i stran ne gotova k perehodu na cifrovye platformy. [Electronic source] URL: <https://sozond.ru/press-center/news/market/3398/> (Date of access: 25.05.2020).
21. Kovalenko A. I (2016) Problematika issledovanij mnogostoronnih platform. *Journal of Modern Competition*, 3, 64-90.
22. Truhin A.V. (2002). Ob ispol'zovanii virtual'nyh laboratorij v obrazovanii. *Otkrytoe i distancionnoe obrazovanie*, № 4 (8), 15-19

Авторлар туралы мәліметтер

Жанғалиева Қ.Н. - хат-хабаршы авторы, ҚР БҒМ ҒК Экономика институтының ғылыми қызметкері, PhD-докторант, e-mail:kymbat.zhangalieva@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9919-9061>

Бектурганова М.С. - ҚР БҒМ ҒК Экономика институтының ғылыми қызметкері, PhD, e-mail: maka_91@inbox.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1708-8208>

Абилкайыр Н.А. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ» Қоғамдық денсаулық сақтау кафедрасының оқытушысы, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1603-5577>

Information about the authors

Kymbat N. Zhangalieva - **corresponding author**, Research associate of the Institute of economics of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, PhD-doctoral student, e-mail:kymbat.zhangalieva@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9919-9061>

Makpal S. Bekturganova - research associate of the Institute of economics of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail:maka_91@inbox.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1708-8208>

Nazerke A. Abilkaiyr - Teacher of the Department «Public Health Protection» of Al-Farabi Kazakh National University, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1603-5577>

Дата поступления рукописи: 17.06.2020.

Прошла рецензирование: 22.07.2020.

Принято решение о публикации: 25.09.2020.

Received: 17.06.2020.

Reviewed: 22.07.2020.

Accepted: 25.09.2020.

Қарастыруға қабылданды: 17.06.2020.

Рецензиялауды өтті: 22.07.2020.

Жариялауға қабылданды: 25.09.2020.

Перспективы применения проектного менеджмента в государственном секторе Казахстана

А.Е. Картов

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан

Аннотация

Цель статьи – выработки конкретных предложений по развитию системы проектного управления, в части совершенствования институционально-правового обеспечения, а также совершенствования организации деятельности проектного офиса на основе проведения анализа текущего состояния работы по принципам проектного управления в государственном секторе Казахстана.

Проанализирована работа проектного офиса конкретного государственного органа, выявлены основные пробелы в работе и предложен ряд рекомендаций по их уменьшению или устранению. Рекомендации связаны с организационной и методологической частями, а именно с работой проектного офиса и введением и развитием регламента в государственном секторе.

В целом концепция применения проектного менеджмента рассмотрена с точки зрения системы государственного планирования, которая сегодня функционирует в стране. То есть использование элементов и инструментов проектного управления накладывается на действующий закон, а именно в части документов, составляющих государственное планирование. Тем самым в статье был использован не только аналитический подход, но и информационный.

Сделан и обоснован вывод о необходимости достижения организацией определенного уровня зрелости перед внедрением проектного управления. Даны также конкретные предложения в части внесения изменений в правовую часть. Описана архитектура виртуального проектного офиса, набирающая свою актуальность в последнее время. Также отдельно рассмотрена роль ответственного секретаря, предложено отведение данной категории должности специальных полномочий проектного менеджера.

Использованы следующие методы исследования: анализ документов, кейс-стади, дедукция, обобщение и конкретизация.

Ключевые слова: проектный менеджмент, уровень зрелости организации, проектный офис, система государственного планирования, регламент, оценивание.

Prospects for the application of project management in the public sector of Kazakhstan

Түйін

Мақала институционалдық және құқықтық қолдауды жақсарту тұрғысынан, сондай-ақ жобаларды басқару жүйесін дамыту бойынша нақты ұсыныстарды әзірлеу, сондай-ақ Қазақстанның мемлекеттік секторындағы жобаларды басқару қағидалары бойынша жұмыстың ағымдағы жағдайын талдау негізінде жобалық кеңсенің ұйымдастырылуын жақсарту мақсатында жазылған.

Жалпы, жобалық менеджментті қолдану тұжырымдамасы қазіргі уақытта республикада жұмыс істеп тұрған мемлекеттік жоспарлау жүйесі тұрғысынан қарастырылады. Яғни, жобаны басқарудың элементтері мен құралдарын қолдану қолданыстағы заңға, дәлірек айтқанда, мемлекеттік жоспарлауды құрайтын құжаттар бөлігіне жүктеледі. Осылайша, мақалада аналитикалық тәсіл ғана емес, сонымен қатар ақпараттық тәсіл де қолданылды.

Қорытынды жасалады және жобаны басқаруды жүзеге асырар алдында ұйымның белгілі бір жетілу деңгейіне жету қажеттілігі туралы негізделген. Заң бөлігіне өзгерістер енгізу туралы нақты ұсыныстар да айтылды. Жақында өзектілігін ала бастаған виртуалды жоба кеңсесінің архитектурасы сипатталған. Жауапты хатшының рөлі де бөлек қарастырылады, осы санатты жоба менеджерінің арнайы өкілеттіктеріне беру ұсынылады.

Зерттеудің келесі әдістері қолданылды: құжаттарды талдау, кейстер, дедукция, жалпылау және нақтылау.

Түйін сөздер: жобаны басқару, ұйымның жетілу деңгейі, жобалық кеңсе, мемлекеттік жоспарлау жүйесі, ережелер, бағалау.

Prospects for the application of project management in the public sector of Kazakhstan

Abstract

The article was written in order to develop specific proposals for the development of the project management system, in terms of improving the institutional and legal support, as well as improving the organization of the project office based on the analysis of the current state of work on the principles of project management in the public sector of Kazakhstan.

In general, the concept of application of project management is considered from the point of view of the state planning system, which is currently functioning in the country. That is, the use of elements and tools of project management is imposed on the current law, namely in the part of documents that make up state planning. Thus, the article used not only an analytical approach, but also an informational one.

The conclusion is made and substantiated about the need for an organization to reach a certain level of maturity before implementing project management. Specific proposals have also been made regarding amendments to the legal part. The architecture of a virtual project office, which is gaining its relevance recently, is described. The role of the executive secretary is also considered separately, it is proposed that this category be assigned to the position of special powers of the project manager.

The following research methods were used: document analysis, case studies, deduction, generalization and concretization.

Keywords: project management, the level of maturity of the organization, project office, state planning system, regulations, assessment.

Введение

На сегодняшний день многие государственные проекты и программы Казахстана разработаны основательно и характеризуют собой четкую последовательность и логику, но зачастую они не доводятся до конца или же вовсе не реализуются. Такие неэффективные программы вызывают недовольство населения и становятся основанием к снижению доверия народа к власти.

Правильное и скоординированное управление проектами позволяет спрогнозировать всевозможные риски, которые могут возникнуть на всех стадиях жизненного цикла проекта, а также позволяет наиболее оптимальным образом организовать, спланировать и контролировать проекты. Именно поэтому в последнее время дисциплину проектного менеджмента стали рассматривать как отдельное направление в менеджменте, а профессия проектного менеджера стала востребованной и теперь подразумевает под собой эксперта, способного применять на практике широкий спектр методов и инструментов [1].

Одними из основных причин, названными экспертами, являются непоследовательность реализации той или иной программы, погоня за многими инициативами одновременно и недостаточный уровень контроля. К тому же не предусмотрена ответственность за достижение или недостижение целевых показателей программ, что в итоге приводит к невозможности координировать весь процесс реализации политики [2].

Однако Правительство Казахстана предпринимает шаги к формированию новой модели государственного управления. Государство на всех уровнях власти внедряет передовые методы управления. Одним из таких методов является проектный менеджмент. Мировой опыт показывает, что инструменты проектного менеджмента позволяют наиболее эффективно реализовывать государственные проекты и программы. Эффективность заключается в значительной экономии материальных и человеческих ресурсов.

В Казахстане элементы проектного менеджмента внедряются в государственный сектор, однако все еще нет целостного системного проектно-целевого подхода к планированию и реализации государственных проектов и программ. Между тем сегодня государственные программы взаимоувязаны и все вместе составляют документы системы государственного планирования.

Целью статьи явилась выработка конкретных предложений по развитию системы проектного управления на основе проведенного анализа работы и этапов внедрения элементов проектного управления в государственном секторе страны. Анализ проведен в организационной части, а также рассмотрено методологическое сопровождение документов.

Таким образом, статья направлена на анализ упомянутых выше пробелов путем исследования нынешней ситуации касательно внедрения проектного менеджмента в государственный сектор. В ходе исследования предложен авторский подход возможности интегрирования проектного менеджмента с существующей концепцией документов, которые составляют нынешнюю систему государственного планирования в Казахстане.

Результатом проведенного анализа стало обоснование предложений и рекомендаций по дальнейшему развитию проектного управления в системе государственного управления страны, а именно конкретных рекомендаций для внесения потенциальных изменений в законодательную часть.

Литературный обзор

Современные организационные структуры в системе государственного управления Казахстана претерпевают серьезные изменения. Для постоянно изменяющейся внешней среды эксперты предлагают активно использовать проектную организацию. Понятно, что традиционные методы управления зачастую не срабатывают в управлении проектами.

Известные российские профессора И.И. Мазур и В.Д. Шапиро трактуют управ-

ление проектами методологией организации, планирования, руководства, координации трудовых, финансовых и материально-технических ресурсов на протяжении проектного цикла [3]. Деннис Локк [4] утверждает, что целью управления проектами является предвидение и прогнозирование максимального количества проблем, которые потенциально могут возникнуть при их реализации. По словам Локка, процесс управления проектом начинается еще до привлечения каких-либо ресурсов и продолжается до тех пор, пока работа полностью не завершена. В то же время Сабина Пайпе [5] под понятием «проектное управление» понимает «план, который, как правило, характеризуется совокупностью исключительных условий, например, указанием цели, временными, финансовыми, кадровыми и другими ограничениями, отделен от других мероприятий».

В целом исследователи едины во мнении о том, что проект обладает уникальной целью, ограничен во времени и ресурсах, имеет определенного руководителя и временную команду. Управление же проектом – скоординированное мероприятие от инициации до завершения проекта.

Методология

Для решения исследовательской проблемы применен логический анализ, изучены конкретные кейсы, которые отражают нынешний этап внедрения проектного управления в государственном секторе. Изучена правовая база, в частности система государственного планирования Республики Казахстан, что позволяет говорить об информационном подходе исследования. Кроме того, использованы общенаучные методы исследования, такие как структурно-логический анализ, метод дедукции.

Основные подходы к определению системы государственного планирования Казахстана

Для начала необходимо рассмотреть структуру, которая функционирует сегодня в государственном секторе страны. Документы, которые составляют систему государственного планирования, подразделяются на три уровня.

К документам первого уровня относятся документы, определяющие долгосрочное видение развития страны с ключевыми приоритетами и ориентирами.

Документы второго уровня определяют собой документы, содержащие параметры экономического развития Республики Казахстан, области, города республиканского значения, столицы, а также документы межсферного, межотраслевого и межведомственного характера.

К документам третьего уровня относятся документы, определяющие пути достижения документов Системы государственного планирования первого и второго уровней на основе декомпозиции [6].

Целевые индикаторы и показатели результатов документов Системы государственного планирования должны определяться исходя из данной иерархии.

Сами же документы формируют систему, где необходимость и правомерность разработки документов нижестоящего уровня вытекают из документов, стоящих на уровне выше, а разработка, реализация, мониторинг, оценка и контроль документов, стоящих на уровне выше, осуществляются на основе документов нижестоящих уровней.

Стоит отметить, что указанные документы определяют как стратегическое, долгосрочное видение Казахстана, так и разработку, и мониторинг отдельных проектов и программ. Последовательная иерархичность и важность документов определяет также и временной характер – долгосрочные, среднесрочные и краткосрочные программы.

Примечательно, что описанная концепция тесно связана и работает по элементам проектного менеджмента. Согласно данной технологии совокупность отдельных проектов формируют программы, которые увязаны по материальным и финансовым ресурсам, срокам исполнения и исполнителям [7]. Совокупность же программ составляет портфель проектов, который служит инструментом для реализации стратегических целевых показателей (таблица 1).

Таким образом, имеется достаточная правовая база для использования и развития работы по направлению проектного управления. То есть теперь необходимо отразить это в регламенте государственных органов. На сегодняшний день имеется общий регламент Правительства, который определяет порядок деятельности, начиная от рассмотрения входящей корреспонденции до разработок проектов постановлений [8]. В целом регламент призван описывать общие правила деятельности государственных органов.

Таблица 1 – Сравнительная таблица существующей Системы государственного планирования с мировыми практиками проектного управления

Документы Системы государственного планирования	Проектный менеджмент
Стратегия развития Казахстана до 2050 года включает в себя совокупность всех государственных программ и проектов Временной характер – долгосрочный	Портфель проектов включает в себя также совокупность всех проектов и программ, не обязательно взаимоувязанных. Главное условие – проекты и программы, которые входят в портфель, имеют стратегическую цель с одними целевыми индикаторами Временной характер – долгосрочный
Государственные программы, содержащие цели и задачи экономической политики государства Временной характер – среднесрочный	Программа проектов содержит в себе взаимоувязанные проекты. Совокупность бюджета проектов в сумме формирует бюджет программы Временной характер – среднесрочный
Программы развития территорий на 5 лет, Программы реализуются посредством отдельных проектов в разных отраслях экономики Временной характер – среднесрочный, краткосрочный	Отдельные проекты Проекты реализуются с использованием инструментов проектного управления Временной характер – среднесрочный, краткосрочный
Примечание – Составлено автором.	

В 2007 году в Казахстане была включена норма, которая обязывала государственный орган принимать регламент в части вопроса организации и внутреннего порядка своей деятельности [9]. Однако сейчас данная норма исключена. Руководители государственных органов для определения внутренних правил принимают положение. Принципиальное различие в том, что положение содержит общие данные государственного органа, очерчивает его основные задачи и функции, описывает имущество и другие вопросы общего характера, в то время как регламент содержит конкретные правила и требования, обязательные для исполнения [10]. В связи с тем что методология проектного управления подразумевает под собой ведение регламентирующих документов по процессам, одной из рекомендаций является предложение вернуть норму обязательного ведения регламента в государственных органах.

На сегодняшний день в Казахстане не разработано единой методологической базы в области проектного управления. Это привело к использованию нескольких стандартов и методик проектного менеджмента. На государственном уровне признана методо-

логия, на основе которой разработан национальный стандарт по управлению проектами. Более 3000 государственных служащих прошли курсы проектного менеджмента в рамках семинаров и, по сути, являются сертифицированными проектными менеджерами. Однако при разработке и реализации государственных проектов и программ инструменты проектного менеджмента используются недостаточно или не используются вовсе.

Для работы по проектному управлению государственные органы должны находиться на необходимом уровне зрелости. Данная методологическая проблема имеет ключевое значение (таблица 2).

Многими международными сообществами в сфере управления проектами было установлено, что организации с высоким уровнем зрелости управления имеют значительно больше шансов завершать проекты наиболее эффективно.

Сегодня используется большое количество моделей зрелости организации, которые позволяют достаточно точно определить готовность организации к внедрению системы проектного управления.

Таблица 2 – Уровни зрелости организации

Уровень организации	Характеристика
Начальный	Процессы не определены либо непредсказуемы и неконтролируемы
Фрагментарно управляемый	Определены единичные процессы. Зачастую процессы появляются в ответ на определенные события
Определенный	Процессы определены на уровне всей организации. Процессы исполняются заблаговременно
Управляемый количественно	Процессы измеряются и контролируются
Оптимизируемый	Процессы непрерывно совершенствуются
Примечание – Составлено автором на основании источников [11].	

Одной из таких моделей является модель ОРМЗ, которая состоит из трех взаимосвязанных элементов: знания, оценка и усовершенствование. При помощи знаний можно получить необходимую информацию о передовых практиках и других компонентах зрелости. Оценка нужна для оценивания организацией собственного уровня зрелости. Усовершенствование является результатом проведенной оценки и позволяет выбрать стратегию улучшения зрелости организационного управления.

Модель РЗМЗ включает в себя пять уровней зрелости проектов:

1. Знание о процессах. Проекты управляются без стандартизированных процедур, отсутствует система мониторинга;

2. Повторяющиеся процессы. Используется минимальная стандартизация процессов.

3. Определенные процессы. В организации используются собственные процессы управления проектами.

4. Управляемые процессы. Организация достаточно зрелая для прогнозирования будущего состояния.

5. Оптимизированные процессы. Организация ведет непрерывный процесс улучшения управления проектами.

Для данной модели характерно то, что переход на новый уровень зрелости возможен только тогда, когда руководство организации принимает непосредственное участие в применении и развитии проектного менеджмента [12].

Считаем, что данную модель целесообразно применять в государственном секторе нашей страны, а именно обеспечить участие руководства в развитии проектного управления. Успех работы проектного менеджмента зависит не только от рядовых исполнителей, важно понимание данной технологии среди руководителей всех управленческих звеньев.

Само понятие проектного офиса, принятое в развитых странах, определяет его не только как обособленное помещение, оборудованное компьютерной технологией, но и как инфраструктуру, где обеспечивается реализация процессов управления проектами.

Основной задачей проектного офиса является обеспечение эффективной коммуникации между членами команды проекта, что возможно лишь при наличии технологически развитых средств связи и других информационных технологий. Все это нужно для проведения совместных совещаний, оперативных переговоров между участниками проекта для принятия решений и координирования дальнейших действий, необходимых по проекту [13].

Для примера предлагается рассмотреть работу проектного офиса Министерства труда и социальной защиты Республики Казахстан, в котором реализуется ряд проектов, охватывающих четыре базовых направления: цифровизация, адресная социальная помощь, продуктивная занятость, национальная система квалификаций.

Концепция данного проектного офиса представляет собой центр коммуникаций государственных органов, который задействован в проектах для оперативного решения задач и возникающих проблем. Разработана рабочая схема взаимодействия государственных органов в рамках проектного офиса, которая устанавливает порядок взаимодействия участников проектной деятельности, направленный на обеспечение результативности и эффективности реализации проектов развития социально-трудовой сферы, путем интеграции методов и инструментов проектного менеджмента в систему государственного управления.

В данной рабочей схеме конкретно прописаны роли, полномочия и ответственность участников проектной деятельности. Также

схема предусматривает задействование в проекте участников всех управленческих звеньев, начиная от специалистов и заканчивая курируемыми данными проекты вице-министрами.

Однако при работе над программами и проектами не всегда задействованы все заинтересованные стороны, особенно данная тенденция наблюдается среди высших управленческих звеньев. Если рассмотреть функции управленческого комитета, куда входят высшие политические должности, то они следующие:

- утверждение и корректировка целей и целевых индикаторов базового направления;
- обеспечение эффективного взаимодействия государственных органов и оперативное рассмотрение проблемных вопросов в рамках компетенций участников управляющего комитета;
- рассмотрение промежуточных и окончательных результатов реализации проектов развития социально-трудовой сферы;
- оперативное устранение проблем, сдерживающих реализацию проектов;
- выработка предложений по внедрению результатов проектов в оперативную деятельность Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан после их закрытия.

Исходя из делегированных функций управляющий комитет должен быть задействован в формировании целей и целевых показателей, что, несомненно, является правильным, так как первые руководители соответствующих государственных органов в последующем несут ответственность за достижение как промежуточных, так и конечных результатов.

Проблема заключается в том, что цели разрабатываются и корректируются исполнителями, которые зачастую неправильно ее формируют.

В целом многие поручения по проектам выполняются формально, зачастую по некоторым задачам (подпроектам) не закреплены исполнители. В некоторых случаях даже приходится обращаться к первым руководителям для предоставления исполнителей на определенный объем работы, хотя закрепление руководителями исполнителей за определенными задачами предусмотрено соответствующим документом. Также не все руководители группы проектов участвуют в еженедельных SCRUM-встречах, а по базовому направлению «Адресная социальная помощь» и вовсе не определены кандидатуры руководителя группы управления.

Указанные недочеты влияют на эффективность выполнения проектов, за данный пункт которого также несет ответственность управляющий комитет. Соответственно возникающие по ходу работы вопросы не решаются оперативно. Для решения этого вопроса в государственные органы были направлены письма о закреплении ответственности заместителя первого руководителя, однако от всех государственных органов был получен ответ о нецелесообразности издания приказа подобного рода.

Кроме того, остается нерешенным вопрос информационной поддержки. Так как речь идет о внедрении системы проектного менеджмента в государственный сектор, которая состоит из проектной инфраструктуры, методологической части и информационной поддержки, то необходим в работе каждый из трех элементов.

На сегодняшний день функционируют несколько информационных систем, посредством которых реализуется мониторинг программ и проектов. В целях экономии, а также интеграции ИС в единую платформу целесообразно работать по единой информационной системе. Данный вопрос требует решения, так как сегодня исполнение проектов не вносится в информационную систему исполнителями, что затрудняет процесс мониторинга и контроля проектов и программ. Более того, в целях какого-либо мониторинга приходится заполнять формы отчетности от руки, что в целом не соответствует принципам работы проектного менеджмента, предусматривающим автоматизацию и цифровизацию процессов работ. Сами же проекты не в полной мере реализуются по процессам проектного менеджмента.

Указанные пробелы и недочеты в работе проектного офиса центра развития трудовых ресурсов центрального исполнительного органа существуют и требуют решения. На уровне местного исполнительного органа проблема внедрения проектного менеджмента заключается в следующем.

Из всех местных исполнительных органов на официальном уровне Положение проектной деятельности утверждено лишь в акимате Туркестанской области. Также работа проектного офиса частично выстроена в акимате г.Чимкент.

Остальные местные исполнительные органы не торопятся с внедрением проектного управления ссылаясь на отсутствие соответствующих поручений, хотя имеется поручение Премьер-министра Республики Казахстан о выстраивании системы проект-

ного управления на региональном уровне от 31 октября 2017 года.

Более того, руководители акиматов ссылаются на Закон о правовых актах от 06.04.2016 года, а именно на статью 34, которая гласит, что «принятие нормативного правового акта уполномоченным органом допускается только в случаях, когда компетенция уполномоченного органа по принятию данного акта прямо предусмотрена законодательством Республики Казахстан». Соответственно в компетенциях местных исполнительных органов термин «проектный менеджмент» не применяется.

Неготовность к внедрению элементов и инструментов проектного менеджмента можно рассмотреть как неготовность акимов к новым подходам и методам работ. Сегодня многие руководители не заинтересованы в поиске новых технологий, позволяющих наиболее эффективно оптимизировать процесс выполняемой работы.

В целом, если говорить о внедрении проектного управления в систему государственного управления Казахстана, то можно указать на одну общую проблему – разбалансированность. На данный момент проектные офисы созданы при канцелярии Премьер-министра, во многих министерствах, однако, когда пытаешься оценить работу по конкретным показателям, то результаты найти очень сложно.

При внедрении проектного офиса важно, чтобы уровень организации был на уровне, где сформировано процессное мышление у сотрудников, так как сам проектный менеджмент предполагает процессный подход. Оценка зрелости призвана помочь организации достичь необходимого уровня. Дело в том, что невозможно с первого уровня, где неизвестно, кто за что отвечает, перейти сразу к управляемой организации, не пройдя при этом промежуточные этапы. Процессы жизненно необходимо совершенствовать, но организация сможет делать это только при условии, если процессы управляемые и контролируемые.

Начальный уровень – это успешно выполненный определенный проект. При выполнении проекта руководство принимает участие практически на всех этапах. Задания не делегируются или делегируются недостаточно, проводятся постоянные совещания, где руководитель устраивает «разбор полетов». Постепенно руководитель не выдерживает нагрузки и начинает распределять ответственность между сотрудниками, переходя к следующему уровню зрелости.

Следующий уровень характеризуется тем, что ответственность за выполненные работы частично регламентирована. Однако на данном этапе регламентация происходит после допущения недочетов, а не заблаговременно. К примеру, в случае несвоевременного или неправильно выполненного проекта пишется регламент постфактум. Далее приходит понимание того, что регламенты должны разрабатываться с целью предотвращения пробелов, а не для борьбы с их последствиями. Процессы расписываются и контролируются. Таким образом, организация готова к следующему этапу, на котором целесообразно внедрять проектный офис.

На данном уровне, именуемом как определенный уровень, организация определила и расписала большинство бизнес-процессов и описала их в единой модели. Рассматривая данную концепцию через призму проектного менеджмента и государственного сектора, о чем было упомянуто выше, именно с этого момента государственному органу необходимо внедрять проектный менеджмент, внося и описывая все бизнес-процессы в регламент. Более того, данный уровень зрелости организации предполагает информационную поддержку, что говорит о полноценном скоординированном управлении процессами.

Также этот уровень предполагает собственную базу знаний, где прописаны должностные инструкции, регламенты процессов, различные положения. Здесь тоже идет постоянная работа над оптимизацией бизнес-процессов, происходит их реинжиниринг – проблемные процессы пересматриваются и анализируются.

На следующем четвертом уровне можно внедрять систему контроля ключевых показателей эффективности сотрудников, а информационная система позволит отслеживать ход работы и проводить соответствующие анализы. На данном этапе имеет смысл введения таких категорий должностей как бизнес-аналитики, или формировать отделы, которые занимались бы моделированием, анализом и оптимизацией бизнес-процессов.

Для заключительного уровня «зрелости» в организации характерно то, что рядовые специалисты занимаются оптимизацией бизнес-процессов на всех уровнях управления. Постепенно сотрудники переходят к мышлению категориями бизнес-процессов, проявляют инициативы по их улучшению.

Стремиться сразу к пятому уровню не нужно. Наиболее правильным решением будет переход от нижнего уровня к верхнему, при

этом применяя соответствующие инструменты управления на каждом из уровней.

Результаты и обсуждение

Итак, для внедрения проектного офиса и работы по элементам проектного менеджмента в целом крайне важно соблюдать этапы «зрелости» организации (таблица 3). После того как процессы будут описаны и определены с занесением в регламент, можно говорить о последовательном внедрении проектного офиса.

В целях определения зрелости государственных органов следует рассмотреть порядок разработки государственных программ. Согласно постановлению Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан», утвержденному 29 ноября 2017 года, за № 790, при разработке и реализации государственных программ используются основные процессы проектного управления.

Таблица 3 – Сравнительная таблица процессов проектного управления и процессов разработки документов системы государственного планирования

Процессы проектного управления	Разработка документов системы государственного планирования
Инициация	Государственные программы разрабатываются соответствующим государственным органом и согласовываются с уполномоченным органом по государственному планированию.
Планирование	Для реализации государственной программы разрабатывается план мероприятий, который является неотъемлемой частью государственной программы
Мониторинг	Мониторинг реализации государственной программы проводится государственным органом-разработчиком
Примечание – Составлено автором на основании источника [14].	

Важность поэтапного перехода к процессному подходу диктуется также тем, что любая распространенная методология по управлению проектами содержит процессы, объединяющие в себе определенные области знаний. Большое значение имеет понимание процессного подхода в организации как среди руководителей, так и среди специалистов.

В свою очередь проектный офис также имеет свои уровни развития, начиная с первого уровня «хранилище», и заканчивая уровнем «интегратор».

То есть проектный офис также имеет свои ступени зрелости, которые зависят от ресурсов, масштабов работы и развития проектного управления в целом.

В целях эффективного сотрудничества между государственным органом и проектным офисом уровни зрелости должны быть на одном уровне или же выше на один. При одном уровне зрелости организация и проектный офис имеют возможность вместе развиваться и расти.

Более значимый (более чем на однууровень) разрыв в уровнях зрелости приведет к взаимному раздражению и выгоранию: более зрелый проектный офис будет пытаться давать менее зрелой организации то, что она еще физически не способна «переварить и усвоить».

Однако здесь также уместно будет учитывать риски, с которыми сегодня сталкиваются многие организации и даже страны. Речь идет о непредсказуемом распространении различных вирусов и болезней, которые могут оказать негативный эффект на работу многих структур. Это заставляет нас задуматься о переходе на удаленный режим работы, при этом не теряя качество выполняемого объема работ.

Сегодня жизненно необходимо задуматься о создании таких условий, при которых государственное учреждение не было бы привязано к определенному месту, а представляло бы собой единую информационно-телекоммуникационную среду – виртуальный проектный офис.

Основа виртуального проектного офиса – распределенная компьютерная система, которая позволит пользоваться едиными программными обеспечениями, сервером, базой данных, позволит проводить конференции и видео совещания.

Преимущества виртуального офиса состоят в удаленном доступе работ, которые при правильном построении позволят эффективно выполнять проекты. Недостаток данной концепции потенциально может отразиться в стоимости проекта и его дальнейшем обслуживании.

Архитектура виртуального офиса представлена на рисунке 1.

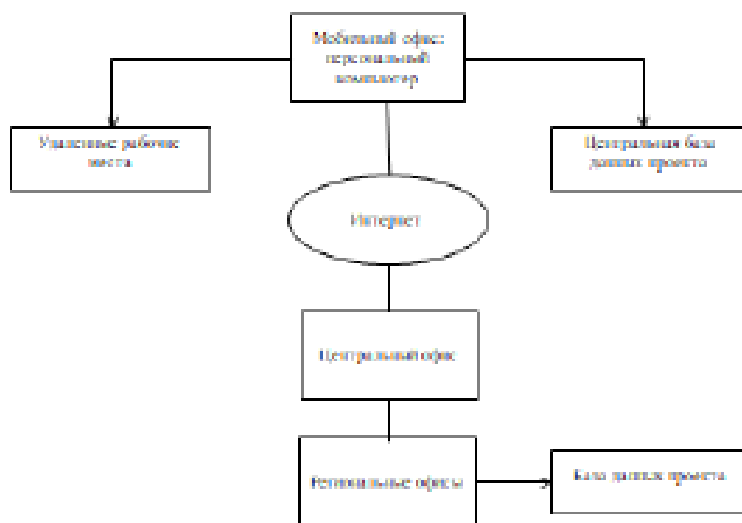

Рисунок 1 – Архитектура виртуального проектного офиса.

Основное отличие виртуального офиса от традиционного заключается в концепции многопользовательской базы данных. При этом база данных должна работать в оперативном режиме для всех участников проекта.

Итак, после формирования проектного офиса, возможного лишь при достижении определенного уровня зрелости самой организации, закрепляем регламент, в котором будут заключены и описаны бизнес-процессы передовых практик проектного менеджмента.

Закрепление и правильное ведение регламента составляет методологическую основу системы проектного управления, которая также содержит организационную часть и информационную поддержку. Однако важно закрепить ответственное лицо, которое должно быть компетентно в вопросах ведения и развития регламента.

Действующая модель системы государственного управления сформировалась таким образом, что управленческое звено состоит из главного руководителя в лице министра, его заместителей и ответственного секретаря [15]. Ответственные секретари отвечают за функционирование государственного аппарата.

Согласно законодательству в полномочия ответственного секретаря входят организация, координация и контроль работы подразделений аппарата центрального исполнительного органа [16]. То есть данная категория должности подразумевает наличие основных компетенций проектного менеджера.

В мировом стандарте в область ответственности проектного менеджера входят

планирование проекта, обеспечение плана материальными и финансовыми ресурсами, мониторинг и подготовка отчетности о состоянии проекта. В то же время согласно национальному стандарту Республики Казахстан по управлению проектами в компетенции в сфере управления проектами входят: технические компетенции, которые включают знания терминологии и процессов управления проектами [17]. Здесь стоит отметить ежегодное послание Президента Токаева, в котором он поручил упразднить институт ответственных секретарей и возложить данную работу на руководителей аппаратов министерств.

Таким образом, при внесении указанных поправок в законодательство о государственной службе следует отразить в функциональных обязанностях руководителей аппаратов министерств все необходимые компетенции проектного менеджера.

Для того чтобы регламенты принимались и функционировали, нужно на законодательном уровне включить оценку применения процессов проектного управления и интегрировать ее с ежегодной оценкой эффективности деятельности центральных государственных органов (далее - Указ).

Основной целью оценки является определение эффективности реализации возложенных функций и задач на государственный орган.

В соответствии с пунктом 10 Указа систему органов оценки эффективности составляют следующие уполномоченные на оценку органы:

- 1) Администрация Президента Республики Казахстан.
- 2) Канцелярия Премьер-министра Республики Казахстан.
- 3) Уполномоченный орган по государственному планированию.
- 4) Уполномоченный орган по делам государственной службы.
- 5) Центральный уполномоченный орган по исполнению бюджета (далее – уполномоченный орган по исполнению бюджета).
- 6) Уполномоченный орган по государственной правовой статистике и ведению специальных учетов.
- 7) Уполномоченный орган в сфере информатизации.

Также, согласно пункту 16 данного Указа, оценка эффективности осуществляется по следующим блокам деятельности оцениваемых государственных органов:

- 1) Достижение целей и показателей бюджетных программ.
- 2) Взаимодействие государственного органа с гражданами.
- 3) Организационное развитие государственного органа.

Как видно, оценка проводится по нескольким блокам. Один из них – операционная оценка по блоку организационного развития [18]. В данный блок целесообразно включить оценку ведения и применения регламента. Также здесь предлагается оценивать работу проектного офиса в целом, а именно реализацию проектов и программ по элементам проектного управления.

Для оценки по указанным блокам были разработаны специальные методики. Так, для оценки эффективности по управлению бюджетом, утвержденным приказом министра финансов Республики Казахстан, применяются такие критерии, как уровень качества планирования и исполнения бюджета, отсутствие нарушений бюджетного законодательства по итогам соответствующих проверок, а также измеряется эффективность бюджетной программы.

Оценке подвергается и эффективность управления персоналом. Оценка эффективности достижения и реализации стратегических целей и задач государственных программ осуществляется по таким критериям, как качество и полнота анализа стратегического плана/программы развития территории, анализ качества управления рисками, достижение целей и задач стратегических планов/программ развития территорий.

Действующая специфика правовой базы направлена на оценку эффективности

исполнения бюджета, сроки реализации программ и управление персоналом. С точки зрения проектного менеджмента, где речь идет о треугольнике ограничений, существующие методики охватывают лишь оценку сроков и бюджета. Третье ограничение, связанное с содержанием проектов и программ, остается вне системы оценивания. Данное упущение считается серьезным, так как именно содержательная часть проектов и программ нуждается в особом контроле и оценивании.

В этой связи для более комплексного оценивания эффективности деятельности местных и центральных государственных органов целесообразно включить в организационный блок пункт оценки управления качеством, который содержал бы такие критерии, как оценка применения групп процессов (национальный стандарт), ведение регламента, деятельность проектного офиса, а также оценка применения информационной поддержки.

Исходя из изложенного можно сказать, что оценка проводится ради формального оценивания в связи с тем, что в методиках не указано ранжирование оцениваемых объектов и не прописаны конкретные меры по ним. Также оценивание проводится раз в календарный год, хотя для более точного прогноза и анализа оценивание необходимо проводить ежеквартально. В этом случае мониторинг будет проходить не только по итоговым результатам, но и по промежуточным, что в конечном счете даст более объективную и измеримую оценку деятельности государственного органа.

Выводы

Таким образом, для эффективного использования проектного менеджмента в государственном секторе Казахстана необходима правильная работа каждого из элементов системы проектного управления: методологической, организационной и информационной частей.

В Казахстане в каждом из элементов наблюдаются определенные проблемы и недочеты. Методологическая и организационная части нуждаются в существенной доработке. В части информационной поддержки и вовсе не начаты работы. Система как единое целое трех составляющих компонентов должна развиваться одновременно.

Однако определенные шаги по формированию и развитию системы проектного управления все же сделаны. Касательно информационной поддержки,

которая является наиболее важным элементом системы, следует отметить, что в практике развитых стран все больше ресурсов и времени уделяется адаптивным организационным структурам и виртуальным инфраструктурам для управления государственным аппаратом, в частности для управления государственными программами и отдельными проектами.

Для эффективного взаимодействия всех элементов системы необходимо понимание и квалифицированных кадров, способных связывать описанные выше элементы.

Список использованных источников

1. Ло. кк Д. Основы управления проектами. – М.: Практическое руководство, 2004. – 43 с.
2. Наир Б., Джаненова С., Серикбаева Б. Пособие по политической коммуникации в Казахстане. – Сингапур, 2020. – 7 с.
3. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г., Полковников А.В. Управление проектами: учебное пособие для студентов – М., 2009. – 5-е изд. – 27 с.
4. Локк Д. Основы управления проектами. – М.: Практическое руководство, 2004. – 1 с.
5. Пайпе С. Проектный менеджмент. Ускоренный курс. – М., 2005. – 20 с.
6. Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан: постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года, № 790.
7. Ильин Н.И., Лукманова И.Г., Немчин А.М., Никешин С.Н., Петрова С.Н., Романова К.Г., Шапиро В.Д. Управление проектами. – СПб.: Экономика, 1996. – 7 с.
8. О регламенте Правительства Республики Казахстан: постановление Правительства Республики Казахстан от 10 декабря 2002 года, № 1300.
9. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования административных процедур: Закон Республики Казахстан от 18 июня 2007 года, № 262.
10. Об утверждении Типового положения о государственном органе и внесении изменений и дополнения в постановления Правительства Республики Казахстан от 30 сентября 2011 года, № 1125 «Об утверждении Правил по разработке и утверждению положения о структурном подразделении государственного органа» и от 25 декабря 2012 года, № 1672 «Об утверждении Инструкции по разработке и утверждению положения о государственном органе»: постановление Правительства Республики Казахстан от 2 марта 2018 года, № 93.
11. Что такое уровень зрелости организации и как его определить // URL: <https://www.fox-manager.com.ua/urovni-zrelosti-organizacii.html> (дата обращения: 22.08.2020).
12. Модели зрелости управления проектами: критический обзор // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-zrelosti-upravleniya-proektami-kriticheskiy-obzor>

13. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г., Полковников А.В. Управление проектами: учебное пособие для студентов. – М., 2009. – 5-е изд. – 246 с.

14. Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан: постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790

15. Ойнаров А.Р., Душабаев Д.Ш., Картов А.Е. Внедрение системы проектного управления в государственный сектор, - LAP Lambert Academic Publishing RU, 2018. – 51 с.

16. О статусе и полномочиях ответственного секретаря центрального исполнительного органа Республики Казахстан: Указ Президента Республики Казахстан от 27 июля 2007 года, № 372.

17. Национальный стандарт Республики Казахстан: Руководство по управлению проектами СТ РК ISO 21500-2014

18. О Системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы: Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года, № 954.

References

1. Locke D. (2004). Osnovy upravleniya proektami. [The essentials of project management] Moscow: Prakticheskoe rukovodstvo [Practical guide], 43 (in Russ.)
2. Nair B., Dzhanenova S., Serikbaeva B. (2020) A guide to political communication in Kazakhstan. Singapore, 7.
3. Mazur I.I., Shapiro V.D., Olderogge N.G., Polkovnikov A.V. (2009) Upravlenie proektami [Project management], Moscow: Uchebnoe posobie dlya studentov [Study guide for students], 5, 27 (in Russ.)
4. Locke D. (2004). Osnovy upravleniya proektami. [The essentials of project management] Moscow: Prakticheskoe rukovodstvo [Practical guide], 1 (in Russ.)
5. Paipe S. (2005) Proektnyi menegment [Project management], Moscow: Uskorenniy kurs [Crash course], 20 (in Russ.)
6. Ob utverjdenii sistemy gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazahstan: Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 29 noyabrya 2017 goda № 790 [On approval of the State Planning System in the Republic of Kazakhstan: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, November 29, 2017, №790] (in Russ.)
7. Ilyin N.I., Lukmanova I.G., Nemchin A.M., Nikeshein S.N., Petrova S.N., Romanova K.G., Shapiro V.D.(1996), Proektnyi menegment [Project management] St. Petersburg, 7 (in Russ.)
8. O reglamente Pravitelstva Respubliki Kazahstan: Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 10 dekabrya 2002 goda, № 1300 [On the regulations of the Government of the Republic of Kazakhstan: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, December 10, 2002, № 1300] (in Russ.)

9. O vnesenii izmenenii I dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazahstan po voprosam sovershenstvovaniya administrativnykh procedur: Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 iyunya 2007 goda, № 262 [On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the issues of improving administrative procedures: Law of the Republic of Kazakhstan, June, 18, 2007, № 262] (in Russ.)

10. Ob utverzhenii Tipovogo polozheniya o gosudarstvennom organe I vnesenii izmenenii I dopolneniya v postanovleniya Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 30 sentyabrya 2011 goda, № 1125 “Ob utverzhenii Pravil po razrabotke I utverzheniyu polozheniya o strukturnom podrazdelenii gosudarstvennogo organa” I ot 25 dekabrya 2012 goda, № 1672 “Ob utverzhenii Instrukcii po razrabotke I utverzheniyu polozheniya o gosudarstvennom organe”: Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 2 marta 2018 goda, № 93 [On approval of the Model Regulations on a state body and on amendments and additions to the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, September, 30, 2011, №1125 “On Approval of the Rules for the Development and Approval of the Regulation on the Structural Subdivision of a State Body» and dated December 25, 2012 №.1672 “ On approval of the Instruction for the development and approval of the regulation on a state body “: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, March 2, 2018 № 93] (in Russ.)

11. Shto takoe uroven zrelosti organizatsii I kak ego opredelit [What is the level of maturity of the organization and how to determine it] // URL: <https://www.fox-manager.com.ua/urovni-zrelosti-organizatsii.html> (date of the application: 22.08.2020) (in Russ.)

12. Modeli zrelosti upravleniya proektami: kriticheskii obzor [Project Management Maturity Models: a critical review] // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-zrelosti-upravleniya-proektami-kriticheskii-obzor> (in Russ.)

13. Mazur I.I., Shapiro V.D., Olderogge N.G., Polkovnikov A.V. (2009) Upravlenie proektami [Project Management], Moscow: Uchebnoe posobie dlya studentov [Study guide for students], 5, 246 (in Russ.)

14. Ob utverzhenii sistemy gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazahstan: Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 29 noyabrya 2017 goda, № 790 [On approval of the State Planning System in the Republic of Kazakhstan: Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, November 29, 2017, №790] (in Russ.)

15. Oinarov A.R., Dushabaev D.Sh., Kartov A.E.(2018), Vnedrenie sistemy proektnogo upravleniya v gosudarstvennyi sektor [Implementation of a project management in the public sector], LAP Lambert Academic Publishing RU, 51 (in Russ.)

16. O statuse I polnomochiyah otvetstvennogo sekretarya centralnogo ispolnitelnogo organa Respubliki Kazahstan: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 27 iyulya 2007 goda, № 372 [On the status and powers of the executive secretary of the central executive body of the Republic of Kazakhstan: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, July 27, 2007 № 372] (in Russ.)

17. Nacionalnyi Standart Respubliki Kazahstan: Rukovodstvo po upravleniyu proektami ST RK ISO 21500-2014 [National standard of the Republic of Kazakhstan: Guidelines for project management ST RK ISO 21500-2014] (in Russ.)

18. O sisteme ezhegodnoi ocenki effektivnosti deyatel'nosti centralnykh gosudarstvennykh I mestnykh ispolnitelnykh organov oblastei, gorodov respublikanskogo znacheniya, stolitsy: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2010 goda, № 954 [On the System of annual performance assessment of the central state and local executive bodies of regions, cities of republican significance, the capital: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, March 19, 2010, № 954] (in Russ.)

Сведения об авторах

Картов А.Е. – докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, магистр государственной политики, e-mail: kartov_alish@mail.ru

Information about the authors

Alisher E. Kartov - Doctoral student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Master of Public Policy, e-mail: kartov_alish@mail.ru

Дата поступления рукописи: 29.08.2020.

Прошла рецензирование: 22.10.2020.

Принято решение о публикации: 05.11.2020.

Received: 29.08.2020.

Reviewed: 22.10.2020.

Accepted: 05.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 29.08.2020.

Рецензиялауды өтті: 22.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 05.11.2020.

Қазақстанның технологиялық әлеуеті: бағалау және даму мүмкіндіктері

Г.Х. Умарова¹, А.Т. Мергенбаева², Г.Ф. Шінет³

¹ әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
³ Мирас университеті

Түйін

Ұлттық экономиканың табысты дамуы үшін белгілі бір технологиялық әлеует қажет. Технологиялық артықшылықтар бүгінде халықаралық бәсекенің шешуші факторына айналды, сондықтан жинақталған технологиялық әлеуетті іске асыруға және оны одан әрі нығайтуға қол жеткізу өте маңызды.

Мақалада «технологиялық әлеует» ұғымы, сондай-ақ онымен байланысты экономикалық категориялар қарастырылады, олардың мазмұны туралы автордың ұстанымы негізделген. Технологиялық әлеуетті бағалауға деген қолданыстағы отандық және шетелдік тәсілдемелерге талдау жүргізілген. Сондай-ақ Қазақстанның ғылыми-техникалық әлеуметінің қазіргі таңдағы жағдайына баға берілген. Соңғы жылдары еліміздегі ғылымды қаржыландыруды басқарудың жаңа түрлерін құру бойынша іс-шаралардың қабылданғандығы, бірақ ғылыми-технологиялық әлеует деңгейінің әлі де болса қоғамның қажеттіліктерінің, экономиканың нақты секторының сұраныстарына толық сай келмейтіндігі атап өтілді.

Зерттеу пәні болып әлемдік нарықта еліміздің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін Қазақстандағы инновациялық экономиканы дамытудың технологиялық әлеуеті табылады.

Түйін сөздер: технологиялық әлеует, ҒЗТҚЖ, инновациялық стратегия, экономика, инновациялық технологиялар.

Технологический потенциал Казахстана: оценка и возможности развития

Аннотация

Успешное развитие национальной экономики требует наличия определенного технологического потенциала. Технологические преимущества стали сегодня решающим фактором международной конкуренции, поэтому крайне важно добиваться реализации накопленного технологического потенциала и его дальнейшего укрепления.

В статье рассмотрены понятие «технологический потенциал», а также смежные с ним экономические категории, обоснована авторская позиция об их содержании. Проведен анализ существующих отечественных и зарубежных подходов к оценке научно-технологического потенциала. Дана оценка современного состояния научно-технического потенциала Казахстана. Отмечено, что последние годы в стране приняты меры по созданию новых форм управления финансированием науки, но уровень научно-технологического потенциала еще не в полной мере соответствует запросам реального сектора экономики потребностям общества.

Предметом исследования является технологический потенциал развития инновационной экономики в Казахстане для обеспечения глобальной конкурентоспособности страны на мировом рынке.

Ключевые слова: технологический потенциал, НИОКР, инновационная стратегия, экономика, инновационные технологии.

Technological potential of Kazakhstan: assessment and development opportunities

Abstract

The successful development of national economies requires a certain technological potential. Technological advantages have become a decisive factor in international competition, so it is extremely important to achieve the implementation of the accumulated technological potential and its further strengthening.

The article assesses the current state of the technological potential of Kazakhstan. An analysis of existing domestic and foreign approaches to the assessment of technological potential. The current state of scientific and technical potential of Kazakhstan is assessed. It was noted that in recent years the country has taken measures to create new forms of science funding management, but the level of scientific and technological potential still does not fully meet the needs of society, the needs of the real sector of the economy.

The subject of the research is the technological potential of the development of innovative economy in Kazakhstan to ensure the country's global competitiveness in the world market.

Key words: Technological potential, R&D, innovation, innovation strategy, economics, innovative technology.

Кіріспе

Қазақстан 2050 жылға қарай әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіру үшін әлемдік деңгейде экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз ететін «Стратегия-2050» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Қазақстандағы басым міндет болып 2050 жылға қарай әлемнің барынша дамыған 30 елінің қатарына кіру үшін ғылыми

сыйылды экономика құру және әлемдік деңгейде экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету болып табылады. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған инновациялық даму тұжырымдамасы сияқты негізгі стратегиялық құжаттарды жүзеге асыру керек [1].

Инновациялық экономикаға көшу экономиканы әртараптандырусыз, жоғары үлесті қосылған құнды бәсекеге қабілетті өнімді шығаруға бағдарланған шағын және орта инновациялық бизнестің қалыптасуысыз мүмкін емес. Мұндай кәсіпорындар мен өндірістерді, өз кезегінде онсыз инновациялық қызметті жандандыру мүмкін болмайтын ғылыми-технологиялық әлеуетке сүйенбей дамыту мүмкін емес.

Әрине ЖІӨ-нің өсуі, өнеркәсіптік кәсіпорындардың жұмысының экономикалық тиімділігі инновациялық технологиялар мен отандық ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің жаңа жетістіктерін өндіріске енгізумен тығыз байланысты екендігі сөзсіз.

Қазіргі таңда экономикалық өсудің маңызды көзі болып ғылыми-технологиялық прогресс табылады. Әлемнің дамыған елдерінде (АҚШ, Жапония, Германия, Франция және т.б.) экономиканың негізі болып жоғары технологиялық өнімдер өндірісі табылады. Мәселен, инновациялық тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің тиіп-жөнелтілген тауарлардың жалпы көлеміндегі үлес салмағы мұндай елдерде шамамен 15-25% құрайды [2].

Осы мақаланың мақсаты болып теориялық-әдістемелік негіздерді дамыту, сонымен қатар ғылыми-технологиялық дамуды зерттеудің, оның білімді генерациялау, игеру және тарату үрдістерін қамтитын өлшемдерінің жиынтығында әдістемелік құралдарын әзірлеу табылады.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы технологияның экономикалық табиғатын ашудан, Қазақстанның экономикасының технологиялық даму ерекшеліктері: әлеуеті мен даму мүмкіндіктерін зерттеуден тұрады.

Талдау мен болжау үшін технология ұғымын дәлірек анықтау қажет. Технология – бұл өнімнің немесе қызметтің өзі ғана емес, сондай-ақ бәсекеге қабілетті өнімді алудың немесе қызметті көрсетудің ұйымдастырылған үрдісі, амалы. Қазақстанның технологиялық даму жағынан дамыған елдердің әлемдік деңгейінен артта қалатындығы құпия емес, ол ЖІӨ бірлігін алуға жұмсалатын энергия шығындарының жоғары үлестік деңгейімен, өнеркәсіптік дамыған елдермен салыстырғанда еңбек өнімділігінің төмендігімен және әлемдік нарықтағы жоғары технологиялық өнім үлесінің төмендігімен (0,4%) және т.б. расталатыны айғақ.

Жоғары технологиялық өндірістер мемлекеттік бюджетті толықтырудың негізгі көздерінің бірі болып табылады. Мәселен, түрлі бағалаулар бойынша, анағұрлым дамыған

елдерде ғылыми-техникалық прогрестің ЖІӨ өсіміне қосқан үлесі 75%-дан 100%-ға дейін құрайды [3]. Ғалымдардың есебінше, бір тонна шикі мұнайды сату 20-25 долларға дейін, тұрмыстық техниканың келісі – 50 доллар, авиациялық техниканың келісі – 1000 доллар, ал информатика мен электроникадағы ғылыми сыйылды өнімнің келісі – 5000 долларға дейін пайда әкеледі.

Қазақстанда инновациялық жүйенің жаңа үлгісіне көшудің өзіндік ерекшеліктері бар:

Біріншіден, бірқатар себептерге байланысты бесінші технологиялық құрылымға көшу ұзаққа созылды, сондықтан Қазақстан өзіне тән технологиялардың диффузиясына енді, Батыстың дамыған елдері эволюцияның осы кезеңінен өтіп кеткен сәтте ғана жүзеге асыруға тырысуда. Шетелдік технологиялар анағұрлым пысықталған, олардың сапасы жоғары, ал құны отандыққа қарағанда төмен. Демек, қазақстандық нарыққа шетелдік технологиялардың келуі және ондағы бәсекелестіктің күшеюі ықтимал.

Екіншіден, бұрынғы социалистік лагерь елдерінде технологиялардың ішкі және сыртқы трансфертінің нақтылы жоспарлы үлгісі қалыптасты. Нәтижесінде ондаған жылдар бойы Қазақстанда оның институционалдық және ақпараттық инфрақұрылымы жоқ болып отыр.

Үшіншіден, мұраға қалдырылған инновациялық қызметті реттеудің жоспарлы үлгісіне байланысты Қазақстанда түрлі субъектілердің үйлестірілген іс-әрекет ету дәстүрлері қалыптаспаған, осы уақытқа дейін республикалық және өңірлік билік құрылымдары деңгейінде олардың функцияларының аражігі ажыратылмаған.

Зерттеу әдіснамасы

Мақаланы жазудың негіздемесі келесідей талаптарға сәйкес келетін экономикалық зерттеулердің ғылыми әдістерімен қаланған: мәлімдемелердің ұтымдылығы мен дәлелділігі, ішкі қарама-қайшылықсыздығы, құрылымдық элементтердің келісімділігі, басқа ғалымдардың пайдалануына қол жетімділігі.

Зерттеу жүргізу кезінде: жүйелік тәсіл, тарихи және логикалық үйлесімділік, танымның жалпы логикалық тәсілдері (талдау және синтездеу, жалпылау), экономикалық талдау әдістері (байқау, өлшеу, сәйкестердіру, салыстыру), қарастырылатын экономикалық үрдістерді сандық және сапалық зерделеу пайдаланылды. Индустрияландыру және жоғары технологиялық салаларды қалыптастыру мәселелері бойынша әдебиеттерге шолу жасау

барысында тарихи және логикалық үйлесімділік пайдаланылды.

Мақалада ақпараттық көздер ретінде нормативтік-құқықтық құжаттар, монографиялар, ғылыми-практикалық конференциялардың материалдары, ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің статистикалық деректері пайдаланылды.

Әдебиеттерге шолу

Соңғы бірнеше онжылдықта технологиялардың даму мәселесі әлемнің көптеген елдерінің экономистері мен ғалымдарының назарында. Осыған байланысты технологиялардың және технологиялық бәсекеге қабілеттілікті дамытуға жағдай жасау мемлекеттік және аймақтық деңгейдегі экономикалық саясаттың басты мәселелерінің біріне айналған. Нәтижесінде технологиялар мәселесімен айналысатын көптеген зерттеу орталықтары ашылды, мерзімдік басылымдар пайда болды, технологиялар жайлы білімді жүйелендіру және даму кезеңдерін анықтау қажеттігі туындайды.

Техникалық-экономикалық және инновациялық дамуды зерттеуде ТМД ғалымдары Н. Кондратьев, Л. Гохберг, В. Иноземцев, Н. Иванов, А. Авдулов, В. Иванченко, С. Глазьев, В. Клиновтар үлкен үлес қосты.

Н.Д. Кондратьев конъюнктураның үлкен циклдарын қарастырды (Кондратьевтің ұзын толқындары), осы циклдардың «жоғарылайтын» және «төмендейтін» фазалары мен ғылыми-техникалық әзерлемелердің немесе ғалымдардың жаңа ашылымдарымен, ғылыми-техникалық революциялардың кезеңдерімен немесе қоғам өміріндегі басқа да радикалды өзгерістермен байланысын негіздеді [4].

Кузнецтің негізгі идеяларының бірі, технологиялық жаңа енгізілімдер қоғамның басқа салаларындағы жаңа енгізілімдермен өзара байланысты. Бұл әсіресе дамушы елдерге тән, өйткені олардың дамуы сәйкесінше өндірістік салада өзгерістерді талап етсе, сонынан әлеуметтік және саяси салаларда одан да күрделі өзгерістерді талап етеді.

К. Фримен, Дж. Кларк, Л. Суитемен бірге жаңа енгізілімдердің диффузиясын және технологиялық жүйелер қалыптастырудың тұжырымдамасын жасады, экономикалық өсудің қарқыны технологиялық жүйелердің қалыптасуына, дамуына және ескіруіне байланысты екенін негіздеді.

Стэнфорд университетінің экономисті Л. Мителка экономикадағы ғылым мен техниканың рөлін, өнеркәсіп салаларын

зерттеу, технологиялар жөніндегі неоклассикалық көзқарастарды қарастырды [5].

Ю.П. Морозов, О.Б. Баймұратов, Ф.М. Днишев атап өткендей, ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі кезеңі еңбек заттарын негізінен механикалық өңдеуден материя қозғалысының әртүрлі күрделі формаларын, әсіресе физикалық, химиялық, биологиялық үрдістерді, кешенді пайдалануға көшумен байланысты технологиялық революциямен сипатталады.

Мәселені зерттеуде отандық ғалымдардың ішінде үлкен үлес қосқан ғалымдар: С.Б.Абдығашпарова, А.А.Әлімбаев, Ж.Х. Давильбекова, Ф.М. Днишев, О.С. Сәбден, К.Ә. Сағадиев, Ф.Ғ. Әлжанова, Н.К. Нұрланова, Г.Ж. Нұрмұханова, А.Қ. Қошанов, М.Б. Кенжегузин, Е. Әмірбекұлы, Р.А. Алшанов, А. Әшімбаева т.б.

Нәтиже және талқылау

Қазіргі уақытта әлемнің жетекші елдерінің экономикасының дәстүрлі индустриялықтан ұлттық индустриядан кейінгі, яғни білім мен жоғары технологияларға негізделген экономикаға ауысу тенденциясы айқын байқалады. Тұрақтандырылған экономика құру үшін оны индустрияландыру қажет, ал тұрақты өсу аймағын қалыптастыру және тиімді экономика құру үшін жоғары технологияларды қолданатын ғылыми инновация керек [6].

Өнеркәсіптің инновациялық даму стратегиясы сақталған ресурстарды пайдалану дәрежесін арттыруға және жаңа ғылыми-технологиялық ресурстарды қалыптастыруға бағытталған құрылымдық және институционалдық реформаларды жүргізуге негізделуі керек. Ғылыми-технологиялық сала инновациялық циклдің басында тұр және де отандық ғылыми-техникалық әзірлемелердің іс жүзінде бірегей ғана емес, сонымен қатар коммерциялық табысты қамтамасыз ете алатындай болады ма жоқ па, соның жағдайына байланысты болады. Өнеркәсіптің технологиялық әлеуетін жан-жақты талдаудың қажеттілігі туындайды, өйткені өнеркәсіптік кәсіпорынның технологиялық мүмкіндіктерінің деңгейі кейіннен оның нарықтағы бәсекелестік артықшылықтары құрылатын негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасында ғылыми зерттеулермен және әзірлемелермен 2019 жылы 386 ұйым (2016 жылы – 383 ұйым) айналысты.

Жаңа технологияларды енгізу нарықтық бәсекелестіктің негізгі факторына, машина жасау өндірісінің тиімділігін арттырудың және өнім сапасын жақсартудың негізгі

құралына айналды. Ғылыми-технологиялық ресурстардың деңгейін ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалатын шығындардың мөлшері, жоғары білікті ғылыми кадрлардың саны, патенттер саны, жоғары білім беру жүйесінің даму деңгейі сияқты көрсеткіштерді пайдалана отырып бағалауға болады.

Мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын мекемелерді қамтитын мемлекеттік сектор 2019 жылы 100 ұйыммен таныстырылды. Негізгі қызметі сату мақсатында өнім өндірумен немесе қызмет көрсетумен байланысты болатын ұйымдарды қамтитын кәсіпкерлік сектордағы ұйымдардың саны 2016 жылмен салыстырғанда 9 бірлікке көбейді (кесте 1).

Кесте 1- Салалар бойынша ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізетін ұйымдар саны

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Жалпы	341	392	390	383	386	384	386
Соның ішінде:							
Мемлекеттік сектор	78	101	94	100	101	103	100
Жоғары кәсіби білім беру секторы	112	105	103	103	99	95	92
Кәсіпкерлік секторы	110	149	154	149	146	149	158
Коммерциялық емес сектор	41	37	39	31	40	37	36
<i>Дереккөз: [7]</i>							

Жоғары білім беру секторына (92 ұйым) қаржыландыру көзі мен заңды мәртебесіне қарамастан университеттер, институттар, академиялар және орта білімнен кейінгі басқа да мекемелер жатады; жоғары білім беру институттарымен басқарылатын зерттеу институттары, тәжірибелік зертханалар мен клиникалар. Жеке коммерциялық емес ұйымдармен қаржыландырылатын заңды тұлғалар кіретін ғылымның коммерциялық емес секторында ұйымдардың ең аз саны болды – 36. Сонымен қатар 33 бірлік ғылыми-зерттеу институттарының саны қысқарды.

ҒЗТҚЖ жұмыстарын жүргізетін ұйымдардың түрлеріне қатысты жалпы дамудың тұрақты сипатын атап өтуге болады: 2018 жылы жоғары оқу орындарының саны – 89, ал ҒЗИ саны – 197, басқа ұйымдар саны 98 бірлік құрады [6]. 2019 жылы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге 21 843 адам (2016 жылы – 22 985 адам), оның ішінде 17 205 зерттеуші-мамандар тартылды. Бес жыл ішінде қызметкерлердің ең көп саны тіркелген 2014 жылмен салыстырғанда 2018 жылы қызметкерлер саны 3,7 мың адамға азайды.

Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелілігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі болып ел экономикасындағы техникалық және технологиялық жетістіктерді көрсететін патенттік белсенділік табылады. Патенттік белсенділік – бұл елдің инновациялық әлеуетінің, елдің ғылыми және техникалық дамуының деңгейі мен келешегінің дәлелі.

Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының деректері бойынша, 2018 жылы Патенттік кооперация туралы келісім-шарт (Patent Cooperation Treaty, PCT) шеңберінде 243,5 мың өтінім берілді, бұл алдыңғы жылға қарағанда 4,5%-ға артық. PCT жүйесінің ең ірі пайдаланушысы болып АҚШ табылады, олар 2018 жылы өз белсенділігін 0,1%-ға арттыра отырып 56,6 мың өтінім берді. Қытай Жапонияны 0,7 мыңға басып оза отырып, 48,9 мың өтініммен екінші орынға ауысты. Өткен жылдағыдай, өтінімдердің жалпы санының негізгі өсуі Қытай, Жапония және Германияға тиесілі. 2017 жылы берілген қорғау құжаттарының саны 9430 бірлікті құрады. Өткен жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 21%-ға төмендеді. Өнертабысқа 869 қорғау құжаттары берілді, оның ішінде ұлттық өтінім берушілерге 650, шетелдіктерге – 219 берілді. Пайдалы үлгілерге 591 қорғау құжаттары, өнеркәсіптік үлгілерге – 129, селекциялық жетістіктерге – 91, тауарлардың шығарылған жерлерінің атауларына – 2, тауар белгілеріне (ұлттық процедура бойынша) – 4053 қорғау құжаты берілді (кесте 2).

Ұлттық зияткерлік меншік институты (ҰЗМИ) мәліметтері бойынша, Қазақстанда 2018 жылы өндірістік меншік объектілеріне келіп түскен өтінімдер саны 7,9%-ға өсіп, 13245 бірлікті құрады. Дәстүр бойынша өтінімдердің негізгі үлесі сауда белгілеріне келеді, 2018 жылы олардың саны 1,2 есеге өсті. Шетелдік өтінім берушілердің өтініштері де

2 есеге көбейіп, республикалық деңгейден асып түсті. Халықаралық рәсім бойынша

5 557 өтінім берілді, бұл ұлттық рәсімдегі осы көрсеткіштен 3 еседен астам артық

Кесте 2 - Өнеркәсіптік меншік объектілерін қорғаудың берілген атаулары туралы ақпарат (соның ішінде Мадрид рәсімі бойынша тауарлық белгілерді құқықтық қорғауды қамтамасыз ету), бірлік бірлік

	Барлығы		оның ішінде 2018жылы берілген қорғау құжаттың саны	
	2017	2018	ұлттық өтініш берушілер	шетелдік өтініш берушілер
Өнертабыстар	869	778	589	189
Пайдалы модельдер	591	950	862	88
Өнеркәсіптік үлгілер	129	219	67	152
Селекциялық жетістіктер	91	87	69	18
Тауар шығарылған жерлердің атаулары	2	5	4	1
Тауар белгілері (ұлттық тәртіпке сәйкес)	4053	4211	2466	1745
Берілген қорғау құжатының жалпы саны	5735	6250	4057	2193

Дереккөз: [8]

Әлемнің көптеген мемлекеттері ғылымға инвестицияларды тартуды ұлғайтуға мүдделі, ал ЖІӨ-нің ғылымды қажетсінуі 3%-дан асатын мемлекеттер техникалық прогресте алдыңғы қатарлы озық позицияларда болады. Бүгінде технологиялық көшбасшы елдер ЖІӨ-нің ғылымды қажетсінетін көрсеткішін 2,7-4,8% деңгейінде ұстап отыр (кесте 3).

Сонымен қатар, ЖІӨ-нің ғылыми сыйымды көрсеткіші қай деңгейде бекітілгені үлкен маңызға ие. ЖІӨ-нің ғылыми сыйымды 1%-ға тең немесе одан кем болуы елдің ғылыми-технологиялық қауіпсіздігі үшін шекті болып саналады.

Кесте 3 - Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жалпы ішкі шығындар ЖІӨ-ге шаққанда %

Елдер/кезең	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Израиль	3,94	4,02	4,16	4,14	4,29	4,27	4,3	4,8	5,0
Корея	3,45	3,75	4,02	4,15	4,28	4,23	4,2	4,6	4,8
Жапония	3,14	3,25	3,21	3,32	3,40	3,28	3,2	3,2	3,3
Швеция	3,22	3,25	3,29	3,31	3,14	3,26	3,3	3,4	3,3
Финляндия	3,73	3,64	3,42	3,29	3,18	2,90	2,7	2,8	2,8
Германия	2,71	2,80	2,87	2,82	2,89	2,88	2,9	3,0	3,1
АҚШ	2,73	2,77	2,70	2,74	2,75	2,79	2,7	2,8	2,8
Франция	2,17	2,19	2,23	2,23	2,24	2,23	2,2	2,2	2,2
Қытай	1,71	1,78	1,91	1,99	2,02	2,07	2,1	2,1	2,2
Өзбекістан	0,20	0,19	0,20	0,20	0,20	0,21	0,2	0,2	0,1
Қазақстан	0,15	0,15	0,17	0,17	0,17	0,17	0,14	0,13	0,12
Монғолия	0,24	0,23	0,24	0,23	0,22	0,16	0,2	0,1	0,1

Дереккөз: [9]

2018 жылы ғылыми зерттеулерге жалпы шығындардың 47% -дан астамы (34 млрд. теңге) ұйымдардың жеке қаражатына түседі, мемлекеттік қаржыландыру жалпы шығындардың шамамен 45% құрайды, оның 73% іргелі зерттеулерге кетеді. Басқа көздерден, оның ішінде шетелдік инвестициялардың үлесі 8% -дан асады.

ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын шығыстар көлемі 2015-2018 жылдары ЖІӨ-нің 0,17%-дан 0,12%-на дейін қысқарды. ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын ішкі шығындарды қаржыландырудың 51,3 %-ы республикалық бюджет, 40,9% кәсіпорындардың меншікті қаражаты және 7,8 %-ы басқа көздер құрады. Осы арада бір ғана Samsung Electronics компаниясының 2019 жылы зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсаған қаржысының 16,5 млрд долларды құрағанын айта кеткен жөн. Олар бұған дейін бұл саладағы өз инвестициясын 2030 жылға дейін 5 еседен астам ұлғайтатынын да жариялаған болатын.

Қалыптасқан жағдай Қазақстан экономикасының ғылыми әлеуетінің шектеулі болуына байланысты, өз қажеттілігін импорт

есебінен өтеуге мәжбүр екендігін білдіреді. Мұндай жағдайдың жалғасуы Қазақстанның ғылым мен технология саласындағы жаһандық трендтерден кейін қала беруі ұлғаяды деген сөз. Қазақстанда ғылым дамуының қаржылық сипаты нашарлауда және соңғы 25 жыл ішінде ЖІӨ бойынша ҒЗТКЖ-на жұмсалатын ресурс шығыны деңгейі 0,13%-ға тұрақты төмендеу үрдісін алды[10].

Барлық ішкі шығындардың 50%-дан астамы мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылады. 2019 жылы бюджет қаражатының көлемінің үлесі 1 пайыздық тармаққа қысқарды. Бұл жағдай ұйымдардың өз қаражаттарын белсенді пайдалануға мәжбүр етті. Нәтижесінде осы қаржыландыру көзінің үлесі 1,3 пайыздық тармаққа артты. Ғылыми ұйымдар мемлекеттік қаржыландырудан және өз қаражаттарынан басқа да банктердің несиелері мен займдары, шетелдік инвестициялар, банктік емес заңды тұлғаларға (даму институттарынан басқа) берілетін қарыздар сияқты қаржыландыру көздерін пайдаланады. 2019 жылы олар 4 568,1 млн теңгені немесе жалпы шығындардың 6,8% құрады (кесте 4).

Кесте 4- ҒЗТКЖ ішкі ғылыми-зерттеу шығыстарын қаржыландыру көздері

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Негізгі қаржыландыру көздері бойынша ішкі шығындар, млн.теңге</i>							
Қазақстан Республикасы	61 672,7	66 347,6	69 302,9	66 600,1	68 884,2	72 224,6	82 333,1
Жалпы бюджет қаражаты, млн теңге	39 273,3	43 343,5	40 719,1	35 440,5	35 979,9	32 145,7	35966,
Жеке қаражат, млн теңге	17 836,2	19 858,3	25 356,6	26 388,8	28 187,6	34 251,0	37 710,9
Қаржыландырудың басқа құралдары, млн теңге	4 563,2	3 145,8	3 227,2	4 770,8	4 717,0	5 827,9	4 568,1
<i>Дереккөз: [11]</i>							

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша 2018 жылы ҒЗТКЖ-ны орындауға қатысқан ұйымдармен 85,6 млрд теңгеге қызметтер көрсетілді, оның ішінде 81,0 млрд теңгеге – зерттеулер мен тәжірибелік әзірлемелер бойынша қызметтер және 4,6 млрд теңгеге – ғылыми сипаттағы емес, мәселен, сынау және талдау жөніндегі, ғылыми-техникалық кеңес беру қызметтері; ботаникалық бақтар мен хайуанаттар парктерінің қызметтері, ескерткіштерді қайта қалпына келтіру және қалпына келтіру бойынша сәулет аясындағы қызметтер, сәулет мақсаттарына арналған жоспарлар мен сызбалар; және т. б., ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер жөніндегі қызметтер.

ҒЗТКЖ-ға арналған шығындарды талдау Қазақстандағы қолданыстағы ғылыми қызметті жоспарлаудың жүйесі кезінде ҒЗТКЖ-ны орындауға арналған шығындарды арттыру есебінен ЖІӨ-нің ғылымды қажетсінуін ұлғайтудың мүмкіндігі жоқ екендігін көрсетті. Оның үстіне, ғылыми әзірлемелердің негізгі тұтынушысы болып табылатын өндірістік сектор соңғы уақытта өз қызметін қысқартуда, ал бұл ел бюджетіне валюталық түсім әкелетін және қаржыландыру көзі болып табылатын, соның ішінде ғылыми зерттеулер ретінде де, салықтық түсімдерін қалыптастыратын нақты өндірістің жоғалуы.

Елдің ғылыми-технологиялық дамуының негізгі элементі болып ғылыми-технологиялық дамудың ұлттық басымдықтары мен нақты бағыттарын таңдау табылады. Дамыған елдер жүргізетін зерттеулердің бағыттары жаһандық ғылыми-технологиялық дамудың маңызды трендтерін көрсетеді. Қазіргі таңда көптеген еуропа елдерінің стратегиялық бағыттарына нанотехнологиялар мен жаңа буын материалдары, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, озық өндіріс, энергетика, көлік, ғарыштық жүйелер, өмір және биотехнология жайлы ғылымдар жатады. Басымдықтардың ұлттық жүйелеріндегі белгілі-бір айырмашылықтар ғылыми-техникалық бағыттарды қамту ауқымында, сондай-ақ белгілі-бір немесе басқа да әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге шоғырлану дәрежесінде жатыр.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, басыңқы бағыттарды, обласлар мен сындарлы технологияларды әдістемелік қамтамасыз ету мен іріктеу механизмдері жаһандық және ұлттық дамудың жаңа сын-тегеуріндеріне сәйкес үнемі жетілдіріліп отырады.

Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің (ЖБИ) рейтингінің нәтижелері бойынша 2018 жылы Қазақстан 140 елдің ішіндегі 59 орынды, ал 2019 жылы 4 сатыға көтеріліп 55 орын иеленді. Қазақстан ТМД елдері арасында Ресейден (43-орын) кейін екінші орында. Қазақстанның жақын көршілері – Қытай мен Ресей сәйкесінше 27 және 38 орындарды иеленіп, қазіргі рейтингтегі өз позицияларын жақсартты. Өткен жылғы рейтингте бұл елдер сәйкесінше 28 және 43 орындарды иеленді. Бұрынғы кеңестік республикалардың ішінде Қазақстан Латвияны – 54 орын, Әзірбайжанды – 35 және Эстонияны – 29 орын, басып озып отыр (кесте 5).

Сарапшылардың пікірінше, республика позицияларының нашарлауының басты себебі макроэкономикалық ортаның әлсіреуімен байланысты (98-орын; -29 позиция) болып отыр. Бұған қоса инфляцияның орташа жылдық қарқынының 6,5%-дан 14,6%-ға дейін өсуі; және жалпы ұлттық жинақтардың ЖІӨ-гі үлесінің 24,2%-дан 22,1%-ға дейін төмендеуі байқалады. Сондай-ақ елдің инновациялық әлеуетінің жалпы төмендеуі (84-орын; -25 позиция), озық технологиялық өнімдерді мемлекеттік тапсырыспен сатып алуы ескерілді.

Сонымен қатар ДЭФ-тің бағалауына сәйкес, Қазақстан Республикасының Технологиялық дайындық факторы бойынша көрсеткішінің айтарлықтай жақсарғанын – 52 орын (+4) атап өткен жөн, яғни елдің

позициясы 4 тармаққа нығайды. Бұл жиынтық көрсеткіш 7 көрсеткіштен тұрады. Келесідей көрсеткіштер бойынша жақсару байқалған: халықтың 100 адамына шаққандағы мобильді ғаламторды пайдаланушылардың саны 60-тан 71-ге дейін (51-орын; +5 позиция) өскені, ғаламтордың өткізу қабілеті 84-ке артты (50; +1) және ғаламторды пайдаланушы тұрғындардың саны артты (37; +4).

Сондай-ақ елде тікелей шетелдік инвестициялардың есебінен технологиялар трансферті артты (93-орын; +2 позиция), бұл рейтингтегі позицияға оң әсерін тигізді. Бірақ жаңа технологиялардың болуы (104; -14 позиция) және технологияларды кәсіпорындар деңгейінде пайдалану (81; -10) көрсеткіштері бойынша позициялардың төмендеуі байқалады.

«Инновация» факторы бойынша Қазақстан позицияларының әлсіреуі (-25) байқалады. Позициялардың нашарлауына, сәйкесінше «Компаниялардың бәсекеге қабілеттілігі» (108; -11), «Тауарлар нарығының тиімділігі» (72; -10) және «Қаржы нарығының дамуы» (114; -10) сияқты факторлар бойынша позициялардың төмендеуі де әсер етті.

«Инновациялар» факторы бойынша келесідей көрсеткіштердің әлсіреуі байқалады: компаниялардың зерттеулер мен әзірлемелерді инвестициялауға арналған шығыстары (95-орын; -34 позиция), инновациялар үшін мүмкіндіктер (84; -11), ғылыми-зерттеу мекемелерінің сапасы (78; -15), университеттер мен ҒЗТҚЖ-дағы өнеркәсіптің ынтымақтастығы (75; -9), алдыңғы қатарлы озық технологиялық өнімдерді мемлекеттік сатып алу (73; -18) және ғалымдар мен инженерлердің болуы (66; -2). Сонымен қатар, ЭЫДҰ ұсынған статистикалық деректер патенттер санының көрсеткішіне оң әсер етті (68 орын; +1 позиция).

Сарапшылардың пікірінше, бұл көрсеткіштердің нашарлауының негізгі себептеріне төмендегілер жатады:

1) ел бойынша кәсіпкерлік белсенділіктің төмендеуі (шетелдіктердің қатысуымен құрылатын БК саны қысқарды, ЖІӨ-нің өсуі аз және сыртқы сауданың қысқаруы);

2) жобаларды іштен несиелеуге деген мүмкіндіктің шектеулігі;

3) көптеген жаңа технологиялардың шетелден шығуы, теңгенің АҚШ долларына қатысты айырбас бағамының төмендеуі кәсіпорындардың жаңа технологияларды сатып алу мүмкіндіктерінің қысқаруына алып келді;

4) инновациялық белсенділігі төмен көптеген шағын кәсіпорындар инновациялық қызметтің жалпы статистикасына теріс әсерін тигізеді;

Кесте 5 - Инновациялар мен технологиялар үшін негізгі факторлар мен субфакторлар контекстіндегі Қазақстан позицияларының өзгеру динамикасы

Технологиялық дайындықпен инновацияға арналған субфакторлар	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2016 жылға қағысты позициялардың өзгеруі	2010 жылға қағысты позициялардың өзгеруі
Технологиялық дайындық	82	87	55	57	61	61	56	52	+4	+30
Соңғы технологиялардың болуы	97	103	90	88	93	89	90	104	-14	-7
Кәсіпорын деңгейінде технологияны қолдану	105	113	91	78	90	90	71	81	-10	+24
Тікелей шетелдік инвестициялар және технологиялар трансферт	108	100	85	93	107	103	95	93	+2	+15
Инновациялар	101	116	103	84	85	72	59	84	-25	+17
Инновациялық мүмкіндіктер	75	101	92	74	69	68	73	84	-11	-9
ҒЗИ сапасы	112	121	108	102	99	81	63	78	-15	+34
Компаниялардың ғылыми-зерттеу шығындары	84	107	94	77	68	55	61	95	-34	-19
ЖОО мен өндіріс арасындағы ғылыми-зерттеу және ынтымастық	111	119	90	79	88	88	66	75	-9	+36
Озық технологиялық өнімді мемлекеттік сатып алу	83	93	71	58	74	63	55	73	-18	+10
Ғалымдар мен инженерлердің болуы	91	106	104	98	83	70	64	66	-2	+25

Дереккөз: [12]

5) дамыған шет елдермен салыстырғанда ҒЗТҚЖ-ны қаржыландыру деңгейі төмен деңгейде қалып отыр және де соның салдарынан ол кәсіпорындар мен салалар үшін тиімсіз әрі тартымсыз болып отыр. Экономикалық жағдайға байланысты компаниялардың шығындары ҒЗТҚЖ-ға қарағанда қысқа мерзімді міндеттерге бағытталған. Осы көрсеткіштерді және елдің жалпы бәсекеге қабілеттілігін жақсарту мақсатында мынадай шаралар қабылдануда: технологияларды коммерцияландыруға, кәсіпорындарды техникалық дамытуға, салаларды техникалық дамытуға инновациялық гранттар беріледі; байқаулар, семинарлар, бизнес-форумдар өткізу арқылы кәсіпорындардың инновациялық қызметі ынталандырылады; ғалымдардың, ғылыми ұйымдардың ғылыми-зерттеу қызметтерін рейтингтік бағалау жүйесі енгізілуде; қолданбалы зерттеулерді бірлесіп қаржыландыруға жеке сектор белсенді түрде тартылуда; Дүниежүзілік Банктің «Өнімді инновацияларды ынталандыру» жобасы іске асырылуда.

Адамның күш-жігерін алмастыратын технологиялар өркендеуде. Интернет және басқа да технологиялық жаңалықтар адам еңбегінің көп мөлшерін қажет етпейді. Нәтижесінде, соңғы 15 жылда өнімділік жалақыға қарағанда жылдамырақ өсті. Экономиканың өркендеуі үшін жұмысшыларға жалақы жеткіліксіз. Жалақыны көтермесе экономика баяу өседі немесе өмір сүру деңгейі өзгеріссіз қалады [13].

Инновациялар мен ғылыми сыйымды салаларды дамыту он жылдан астам уақыт бойы Қазақстан Республикасының стратегиялық басымдығы болып қала береді. Осыған қарамастан, Қазақстанда инновациялар мен ғылыми сыйымды ететін салалар өте баяу дамып келеді. Мысалы, ЖІӨ-ге қатысты өндірілген инновациялық өнімнің үлесі 2018 жылы Қазақстанда ЖІӨ-нің 1,6% құрады, ал 2004 жылы бұл көрсеткіш 1% құрады. Отандық экономика өзінің технологиялық дамуы жағынан Батыс Еуропа елдерінен, АҚШ, Азия мен Латын Америкасының көптеген штаттарынан төмен. Отандық жоғары технологиялық экспорт Қытайдың тек 0,3%, АҚШ экспортының 3,7%, Жапония экспортының 4,3% құрайды.

Қазақстан Республикасының дамыған елдерден үлкен технологиялық артта қалу тенденциясы экономиканың өндіруші салаларға қатты тәуелділігімен байланысты. Қазақстан экономикасының ресурстарға тәуелділігін ескере отырып, бұл алшақтықты едәуір азайтуға мүмкіндік беретін инно-

вациялық әзірлемелердің жеткіліксіз инвестициясы бар. Қытайда, АҚШ-та, Германияда, Жапонияда және тіпті ТМД елдерінде өндірілген ұқсас өнімдер аясында барлық перспективалы бағыттардың отандық өнімдері бәсекеге қабілетті емес. Қазақстанның жоғары технологиялық өнімдер саласындағы кәсіпорындары ішкі сұранысты қанағаттандыра алмайды және соның салдарынан сыртқы нарыққа шыға алмайды [14].

Қорытынды

Әлемнің жетекші елдері бүгінгі таңда технологиялық құрылымға бет бұруда. Бұл жағдайда 5-ші технологиялық құрылым 2020-2030 жылдары аяқталады деп болжам жасалуда. Ал 2020 жылы 6-шы технологиялық құрылымды қарқынды дамыту басталды. Ғылымды дамыту басымдықтарын, оның серпінді бағыттарын таңдау кезінде әлемдік ғылыми-технологиялық индикаторларға бағдарлана отырып, бір мезгілде, келесідей бағыттар бойынша экономикалық және әлеуметтік сұранысқа бағдарлану қажет.

Мемлекеттік қолдау көрсету, сондай-ақ оларды статистика мен талдауда пайдалану мақсатында ғылыми-инновациялық қызметтің өлшемдері мен көрсеткіштерін қайта қарау, инновациялық өнімдердің белгілерін нақты айқындау қажет. Республикадағы салалық және салааралық ғылыми-инновациялық саясаттың негізгі бағыттарын айқындау алдын ала әзірленген «Жол картасы» мен саланың жай-күйі талданатын және шынайы ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді, стратегиялық және тактикалық мақсаттар айқындалатын болашақ даму сценарийлерінің негізінде жүргізілуге тиіс.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қарқынды экономикалық өсудің қажетті алғышарты болып аумақтардың қайта өндірушілік әлеуетінің негізгі құраушысына айналатын ғылыми-технологиялық әлеуетті дамыту табылады деп қорытынды жасауға болады. Жаһандану және ғылыми-техникалық прогрестің қарқынын арттыру жағдайында бұл бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін (сыртқы және ішкі нарықта да), әлемдегі елдің жағдайын нығайту үшін қажетті әлеуметтік-экономикалық дамудың инновациялық стратегиясының негізіне айналады [15].

Эмпирикалық зерттеулер көрсеткендей, экономиканың технологиялық әлеуетінің жоғарылауы, әсіресе технологиялық алшақтықты жою қажет елдер жағдайында, төмен базаның статистикалық әсерімен оңай түсіндіруге келмейді. Оған тиімді саясат та, институционалдық факторлар да әсер

етеді [16].Өсуді және сапалы заманауи үлгілерді қолдана отырып әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға қол жеткізу бүгінгі күннің талабы. Ол өндіріске жаңа технологияларды енгізумен және ғылыми сыйымды экономиканың дамуымен тікелей байланысты.

Аймақтың технологиялық әлеуетін үш жолмен дамытуға болады: жеке инвестициялар (бизнес бойынша); және мемлекеттік және жеке сектор арасындағы келісімді қамтамасыз ететін және негізінен университеттер мен бизнестің өзара әрекеттесу құрылымында пайда болады [17].

Ғылым мен жоғары технологияларды өндіріске енгізу мемлекетті алдыңғы қатарға шығарады, себебі заманауи тұтынушылардың қалауы тек қана жоғары сапалы тауар емес, сонымен қатар, жоғары технологиялық тауар болып отыр.

Жоғары дамыған елдердегі ғылыми-техникалық даму үрдісінің негізіне келесідей логикалық тізбектің қаланғандығын атап өту керек: ғылым → ғылым нәтижелерін (ғылыми-техникалық қызмет) пайдалану арқылы жаңа технологияларды, машиналарды, жабдықтарды жасау бойынша тәжірибелік-конструкторлық немесе тәжірибелік-технологиялық жұмыстар → ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру (инновациялық қызмет). Өкінішке орай, Қазақстанда мұндай тізбек әлі сақталмайды: ғылыми зерттеулер бағдарламаларын жүзеге асыру жөніндегі жұмыстарды қаржыландырумен және үйлестірумен бір ведомство айналысады; ал тәжірибелік-конструкторлық немесе тәжірибелік-технологиялық жұмыстарды қаржыландыру басқа ведомстволарға жүктеледі; ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландырумен мүлдем басқа құрылымдар айналысады [18].

Әлемдік өндірістік үрдістің дамуының маңызды тенденциясы болып елдердің өндірістік байланыстарын кеңейту мен өндірістік ынтымақтастықтың инновациялық бағыттылығын күшейту болып табылады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, дәл осы инновациялық стратегияға сүйенетін елдер ғана экономикалық дамуда анағұрлым үлкен жетістіктерге қол жеткізеді, ал жоғары және орта технологиялар саласындағы тығыз ынтымақтастық синергия, ауқым, көршілестік және т.б. әсерлермен байланысты артықшылықтарды жүзеге асыруға мүмкіндік бере отырып, әріптес елдердің ғылыми, технологиялық, өндірістік және ресурстық өзара толықтырылуына ықпал ете алады.

Статистика бойынша ЖІӨ-дегі білім мен ғылымға арналған шығыстардың көлемі 2018 жылы 3,3 пайызды құраған болатын. Биыл ол 5,1 пайызды, ал 2025 жылы 7 пайызды құрауы тиіс. Оның ішінде ғылымға арналған шығыстардың үлесі 2020–2025 жылдары 0,132-тен 1 пайызға дейін ұлғаймақ. Ал ғылыми-зерттеу ұйымдарының сапасы жағынан Қазақстан Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексында алдағы 5 жылда 80-нен 63 орынға көтерілмек. Ал, ҒЗТҚЖ іске асыратын мемлекеттік ЖОО-ларының, ҒЗИ-дың жаңартылған сертификатталған ғылыми жабдықтарының үлесі 13,5-тен 15 пайызға ұлғаймақ. Сондай-ақ, ғылыми әзірлемелердің нәтижелілігін арттыру және әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялануын қамтамасыз ету бағытындағы қорғау құжаттары мен авторлық куәліктердің өсімі 7,8-ден 21,9 пайызға көтерілмек. ҒЗТҚЖ-ға жұмсалатын шығындардың жалпы көлеміндегі кәсіпкерлік сектор шығыстарының үлесі 48,8-ден 57,4 пайызға, аяқталған қолданбалы ғылыми-зерттеу жұмыстарының жалпы санындағы коммерцияланатын жобалардың үлесі 25-тен 30 пайызға артпақ. Алайда, коронавирус індетінің таралуына байланысты елде және әлемнің бірқатар елдерінде жарияланған төтенше жағдайдан кейін оның жоспарға сай жүзеге асуы біршама күдік тудырып отырған жайы бар.

Бүгінгі таңда индустриалды дамыған елдермен жүргізіліп отырған ғылыми-технологиялық және инновациялық саясаттың мақсаты болып жоғары технологиялық салаларды дамыту, өнімділіктің жоғары қарқынына қол жеткізу және бәсекеге қабілеттілікті сақтау үшін озық технологияларды әзірлеуді және енгізуді ынталандыру табылады. Алдағы 10-20 жыл ішінде жарылғыш түрде өсіп келе жатқан жаңа нарықтардың сипаттамасы болып зияткерлік, ұтқырлық, тұтынушының жеке талаптарына сәйкестігі, жоғары функционалдық тиімділік, экологиялық тиімділік және ресурс тиімділігі сияқты қасиеттер мен сипаттарға ие тауарлар мен қызметтер табылады.

Осылайша жүргізілген зерттеу Қазақстанның технологиялық әлеуетін жан-жақты сипаттайды, ең маңыздысы Қазақстан алдағы уақытта технологиялық жаңғыру арқылы жоғары технологиялы өндірісін дамытып, экспортты әртараптандыру қажет, сол арқылы экономикалық өсімді тұрақты қамтамасыз етуге әлеуеті жоғары болады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан - 2050» - стратегиясы сайты. Электронды ақпарат. <https://strategy2050.kz>
2. Индикаторы инновационной деятельности: 2015 [Текст] : стат. сб. – М. : Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», 2015. – 320 с.
3. Национальная экономическая система. Алматы, 2000. - 536 с
4. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Кондратьев Н.Д., Яковец Ю. В., Абалкин Л.И. — М.: Экономика, 2002. — 768 с.
5. Mytelka L., Smith K. Interactions between policy learning and innovation theory. In: Innovation, Competence Building and Social Cohesion in Europe. New Horizons in the Economics of Innovation // Edward Elgar Publishing. — UK. - 2003. - P. 24-44.
6. Туркеева К.А., Умарова Г.Х. Әлемдік технологияларды дамытудағы жаңа трендтер мен үрдістер // Экономика: стратегия и практика. – 2019. - № 2 (14). - 109-124 бб.
7. Секторлар бойынша зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалатын жалпы шығындар бөлімі. /URL: <http://www.stat.gov.kz> (04.11.2019)
8. Ежегодный отчет Национального института интеллектуальной собственности. - 2018.
9. Knoema. Мировой Атлас Данных: [Электронный ресурс] // — 2019. — Режим доступа: <http://knoema.ru/atlas/topics/>
10. Сатыбалдин А.А., Қорғасбеков Д.Р., Джунибекова Т.А. Қазақстан экономикасын инновациялық дамытудың жаңа мүмкіндіктері // Экономика: стратегия және практика. — 2019 — № 3 (14) — б. 9-26.
11. Қаржыландыру көздері бойынша өнімдік және үрдістік инновацияларға шығындар: статистикалық жинақтар. -Астана: ҚР ҰЭМ Статистика комитеті. – 2017. – 48 б.
12. Глобальный индекс конкурентоспособности ВЭФ 2017-2018 гг. <https://roscongress.org/materials/otchet-o-globalnoy-konkurentosposobnosti-2017-2018/>
13. Gabriel C. Analysis of Technological Potential and Regional Development Processes in the Rhone-Alpes, European Planning Studies, 1:2, 169-180, 1993. DOI: 10.1080 / 09654319308720207.
14. Сатыбалдин А.А., Сагиева Р.К., Жупарова А.С. Проблемы и перспективы развития наукоемких производств в Республике Казахстан // Экономика: стратегия и практика. – 2019. - № 2(14).
15. Изучение инновационного потенциала как основы устойчивого развития территорий [Текст] : отчет о НИР / исполн. Т. В. Ускова, К. А. Гулин, А. А. Шабунова. [и др.]. – Вологда, 2011. – 142 с.
16. Balcerzak A.P. Technological Potential of European Economy. Proposition of Measurement with Application of Multiple Criteria Decision Analysis. Montenegrin Journal of Economics, 12(3), pp. 7-17. 1993. DOI: 10.14254/1800-5845.2016/12- 3/4.
17. Nomaler Z. O., & Verspagen, B. Assessing the technological potential of sectors in an input-output model of patent citations. Paper presented at conference;

Paper for the 2006 Sendai Intermediate Input-Output Meeting, Session on “Input-Output Economics for Analyzing Technology Spillovers; 2006-07-26; 2006. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201910504028>

18. Технологическое развитие экономики Казахстана в условиях глобализации: приоритеты и механизмы. Коллективная монография./ Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г., Габдулина А.С. - Алматы, Институт экономики КН МОН РК. – 2012. – 332 с.

References

1. Website of the strategy “Kazakhstan-2050”. (17.03.2018). Electronic information. <https://strategy2050.kz>.
2. Indicators of innovation activity: (2015) [Text] stat.sb. – M. National'nyi issledovatel'skiy universitet «Vyshayia shkola ekonomiki», 320. (in Russ.).
3. National'naja ekonomicheskaja sistema. (2000) Almaty, 536. (in Russ.).
4. Kondratev N. D. (2002) Large cycles of conjuncture and the theory of foresight / Kondratev N. D., Y. V. Yakovets., Abalkin L. I.-M.: Economics. — 768. (in Russ.).
5. Mytelka L., Smith K. (2003) Interactions between policy learning and innovation theory. In: Innovation, Competence Building and Social Cohesion in Europe. New Horizons in the Economics of Innovation. Edward Elgar Publishing. — UK, 24-44. (in Russ.).
6. Turkeeva K.A., Umarova G.H. (2019) Alemdik tehnologialardy damytudagy jana trendter men urdister. Economics: strategy and practice, 2(14), 109-124. (in Russ.).
7. Section of total research and development costs by sector. (10.05.2018) / URL: <http://www.stat.gov.kz> (in Russ.).
8. Ezhogodnyi otchet Natsional'nogo institute intellektual'noi sobstvennosti (2018). (in Russ.).
9. Knoema. Mirovoi Atlas Danykh: [Electronic source] (2019) /URL: <http://knoema.ru/atlas/topics/>. (in Russ.).
10. Satybaldin A.A., Qorgasbekov D.R., Dzunicbekova T.A. (2019). Qazakstan economicasyn innovathialyq damytudyn jana mumkindikteri // Economica: strategija jane praktika, 3(14), 9-26. (in Russ.).
11. Product and trend innovation costs by funding source: statistical compilations. (2017) Astana: Committee on statistics of MNE RK, 48. (in Russ.).
12. Global'nyy indeks konkurentosposobnosti VEF 2017-2018 gg. <https://roscongress.org/materials/otchet-o-globalnoy-konkurentosposobnosti-2017-2018/> (in Russ.).
13. Gabriel Colletis (1993) Analysis of Technological Potential and Regional Development Processes in the Rhone-Alpes, European Planning Studies, 1: 2, 169-180, DOI: 10.1080 / 09654319308720207 (in Russ.).
14. Satybaldin A.A., Sagieva R.K., Zhuparova A.S. (2019). Problemy I perspektivy razvitia naukoemkih

proizvodstv v RK // *Economica: strategija jane practika*, 2 (14). (in Russ.).

15. *Izuchenie innovacionnogo potencijala kak osnovy ustoichivogo razvitija territorii* (2011). [Tekst] : otchet o NIR / ispoln. T. V. Uskovo, K. A. Gulin, A. A. SHabunova. [i dr.]. Vologda, 142. (in Russ.).

16. Balcerzak A.P. (2016). Technological Potential of European Economy. Proposition of Measurement with Application of Multiple Criteria Decision Analysis. *Montenegrin Journal of Economics*, 12(3), pp. 7-17. DOI: 10.14254/1800-5845.2016/12- 3/4. (in Russ.).

17. Nomaler Z.O., Verspagen B. (2006). Assessing the technological potential of sectors in an input-output model of patent citations. Paper presented at conference; Paper for the 2006 Sendai Intermediate Input-Output Meeting, Session on "Input-Output Economics for Analyzing Technology Spillovers; 2006-07-26; <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201910504028>(in Russ.).

18. Dnishev F.M., Aljanova F.G., Gabdulina A.S. (2012). *Tehnologicheskoe razvitie economici Kazakhstana v uslovijah globalizachii: priority I mekhanizmy*. Almaty, Institut economici KN MON RK, 332. (in Russ.).

Сведения об авторах

Умарова Г.Х. – хат-хабаршы авторы, эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті және ҚР БҒМ ҒК Экономика институтының PhD докторанты, e-mail: guh_umarova@mail.ru. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8859-7766>

Мергенбаева А.Т. – М. Әуезов атындағы ОҚМУ «Экономикалық теория» кафедрасының меңгерушісі, э.ғ.к.

Шинет Г.Ф. – Мирас университеті «Қаржы және құқық» кафедрасы, PhD, e-mail: gshnet@bk.ru

Information about the authors

Umarova Gaukhar Khalmuradovna - corresponding author, PhD Doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University and the Institute of Economics, MES RK. Address: Almaty, 050010. Kurmangazy, 29, Tel: +77071202038, e-mail: guh_umarova@mail.ru. orcid.org/0000-0002-8859-7766

Mergenbaeva Aziza Toimahambetovna - South Kazakhstan State University named after M. Auezov Head of the Department of "Economic Theory", Ph.D. Address: City Shymkent. Tel: +77077433552

Shinet Gulzada Galymkyzy - Miras university chair «Finance and law» PhD. Address: City Shymkent, Tel: 8-702-4176084, e-mail: gshnet@bk.ru.

Дата поступления рукописи: 14.10.2020.

Прошла рецензирование: 05.11.2020.

Принято решение о публикации: 15.11.2020.

Received: 14.10.2020.

Reviewed: 05.11.2020.

Accepted: 15.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 14.10.2020.

Рецензиялауды өтті: 05.11.2020.

Жариялауға қабылданды: 15.11.2020.

ВETERAN KAZAXCTANCKOЙ HAYKИ

К 85-летию директора НИИ регионального развития,
доктора экономических наук, профессора А.А. Алимбаева

Людей старой закалки видно сразу: это и основательность, с которой они подходят к любому начинанию, и широта мышления, не позволяющая им руководствоваться сиюминутными интересами, и приоритет человеческих ценностей, основанный на богатом и разностороннем жизненном опыте. Именно к этой когорте относится директор НИИ регионального развития, доктор экономических наук, профессор Абильда Амирханович Алимбаев.

Начало более чем 60-летнего трудового пути связано у А.А. Алимбаева с Карагандинским угольным бассейном, куда молодой специалист первого выпуска Карагандинского политехнического института пришел работать инженером. Условия труда в конце 50-х – начале 60-х годов прошлого века были крайне сложными, разворачивающаяся индустриализация экономики страны достаточно медленно приводила к смене ручного труда машинным, поэтому Абильда Амирханович с самого начала своей трудовой деятельности познал, насколько тяжел труд шахтеров, и как важно его облегчить и сделать более безопасным. Придя на работу в Гипроуглемаш и Карагандинский научно-исследовательский угольный институт, Абильда Амирханович как уже достаточно опытный специалист, имеющий за плечами опыт работы в забое, активно включается в проектирование и освоение новой горно-шахтной техники, внедрение которой на долгий период стало его основной деятельностью.

Именно в этот период будущий профессор Алимбаев осваивает методологию научных исследований, формирует навыки проведения прикладных работ и использования математических методов анализа социально-экономической эффективности новой техники. Он получает необходимую базу для совершенствования и обобщения имеющегося опыта работы со сложной новой техникой не только в условиях Карагандинского угольного

бассейна, но и Кузбасса и Донбасса. Все это становится основой для первых публикаций, связанных с использованием и расчетами эффективности горного оборудования, для осмысления дальнейшей деятельности в сфере науки, для подготовки к новому судьбоносному шагу.

С поступлением в аспирантуру Института экономики АН КазССР начался совершенно другой этап в биографии профессора Алимбаева. Именно в Институте экономики он получил возможность работать отцами-основателями казахстанской экономической науки академиками С.Б.Баишевым, Т.А. Ашимбаевым, Р.М. Петуховым, У.Б. Баймуратовым и др. Став главой сначала отдела Института экономики, а потом и его филиала и самостоятельного института, Абильда Амирханович принял все эти методы на вооружение и плодотворно использовал их в работе. Методы оказались крайне эффективными. Принципы строгости в исполнении научной работы в сочетании с академической свободой он с тех пор старается развить в каждом своем ученике, привить каждому сотруднику, работающему под его началом.

Работа в качестве ключевого экономиста-исследователя Карагандинского региона требовала исследования различных прикладных и хозяйственных тем, результатом чего становится серия работ в 1980-х годах, посвященных повышению эффективности отечественной промышленности в целом и топливно-энергетического комплекса в частности. В этих работах дано конкретное экономическое обоснование по интенсификации экономических процессов в промышленности, повышению отдачи от инвестиций, уменьшению загрязнения окружающей среды.

Затем, уже с обретением Казахстаном независимости, в начале и середине 1990-х годов наступила необходимость теоретической разработки, методологического обоснования и методического сопровождения процесса

перехода на рыночные отношения в условиях глубочайшего экономического кризиса. В этот период научная деятельность Абильды Амирхановича полностью сконцентрирована на развитии представлений о региональном рынке в условиях переходной экономики, исследованию проблем организационно-экономических механизмов реструктуризации промышленности региона как основы его дальнейшего развития.

Со многими трудностями пришлось столкнуться А.А. Алимбаеву в его карьере одного из наиболее успешных организаторов науки в Центральном Казахстане. Это были постоянные реорганизации, связанные сначала с расширением тематики исследований и объемов работ, а затем – с поиском источников финансирования. Вынужденное отделение от головной организации и открытие Института рыночных отношений было первой попыткой самостоятельной деятельности в условиях рынка. Затем начался непростой этап сотрудничества с Карагандинским государственным университетом им. Е.А. Букетова. Вместо предполагаемой интеграции научного и образовательного процессов возникла необходимость открытия нового некоммерческого исследовательского центра – НИИ регионального развития, который в настоящий момент является одним из наиболее успешных исследовательских учреждений не только региона, но и страны, и сотрудничает как с местными, так и с зарубежными и международными организациями науки и образования.

Крайне востребованными оказались услуги Института в рамках анонсированной Президентом и начатой правительством Казахстана реформы системы государственного управления, когда Институт снова после многолетнего перерыва возвращается к разработке стратегических программ на основе тех наработок, которые были накоплены за долгие годы систематического и кропотливого научного труда. К таким документам, созданным при непосредственном участии профессора Алимбаева можно отнести Программу индустриально-инновационного развития Карагандинской области до 2015 года, Стратегии развития опорных городов, программы развития Карагандинской и Акмолинской областей, мастер-план развития кластера «Металлургия-металлообработка», Концепцию развития базовых отраслей промышленности Карагандинской области и многое другое. Причем уже сегодня можно отметить, что НИИ регионального развития под руководством

Абильды Амирхановича становится все более востребованным от года к году, несмотря ни на какие сложности.

В рамках научно-образовательного консорциума с Карагандинским экономическим университетом Казпотребсоюза, возглавляемым профессором Е.Б.Аймагамбетовым, НИИ регионального развития получил новые ресурсы для разработки актуальных для региона научных проблем. Осуществляемые в рамках консорциума научно-исследовательские работы стали воплощением творческого сотрудничества и получили новые возможности для реализации потенциала ученых института и университета в научно-образовательном пространстве Карагандинской области и Казахстана.

В заботе о государственных интересах Абильда Амирханович добился того, чтобы ученых-экономистов обязательно включали в рабочие группы по всем ключевым экономическим проблемам экономики области. Сам он является активным членом Научно-технического совета при Акиме Карагандинской области, Координационного Совета кластера «Металлургия-металлообработка», Координационного Совета по форсированному индустриально-инновационному развитию Карагандинской области.

Трудно найти ученого, который так много бы сделал для подготовки научных кадров для нашей страны. Под руководством А.А.Алимбаева защищены 12 докторских и свыше 60 кандидатских диссертаций, готовятся к защите новые соискатели. Абильдой Амирхановичем сформированы целые научные школы: «Модернизация и инновационно-технологическое развитие современной экономики», «Социальные проблемы регионального развития», «Развитие промышленности в современной рыночной экономике», «Развитие корпоративного сектора экономики», «Ресурсосбережение и экологизация экономических процессов», в рамках которых выступает научным руководителем уже не только он сам, но и его многочисленные ученики, доктора экономических наук Алпысбаева С.Н., Бопиева Ж.К., Притворова Т.П., Сальжанова З.А., Таубаев А.А.

Педагогическая деятельность является неотъемлемой частью профессиональной деятельности Абильды Амирхановича. Необходимо также сказать и о постоянной работе в вузах региона. Начиная с 1975 года, значительную часть своих сил профессор Алимбаев тратит на подготовку высококвалифицированных экономистов для

экономики республики по многим направлениям. Преподавая широчайший спектр дисциплин от статистики до актуальных проблем рыночной экономики, он содействует многим вузам в выпуске бакалавров, магистров и докторов философии по различным специальностям. Многолетнее сотрудничество юбиляра на этой ниве можно отметить с Карагандинским экономическим университетом Казпотребсоюза, КарГУ им. Е.А. Букетова, КарГТУ, ПГУ им. С.Торайгырова, Инновационным Евразийским университетом, ЖезУ им. О.А. Байконурова и другими высшими учебными заведениями.

Высокий уровень профессиональной компетентности и принципиальность А.А. Алимбаева в подготовке высококвалифицированных научных кадров для казахстанской науки и экономики отмечены присвоением почетного звания «Заслуженный деятель науки» Министерства образования и науки РК, звания «Почетный работник угольной промышленности Казахстана», именной благодарностью Председателя Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки МОН РК и т.п.

В целом, подводя итоги большого трудового и творческого пути, можно отметить, что профессор А.А. Алимбаев искренне предан делу, которому посвятил всю жизнь. Он умеет хранить традиции, не жалеет сил и ресурсов на подготовку достойной смены. Принципиальность и порядочность Абильды Амирхановича, его стремление к получению максимально полезного результата, готовность работать не только на собственное имя, но и на благо Карагандинской области и всего Казахстана говорят о том, что он является подлинным и бесменным представителем интеллектуальной элиты страны.

Аянберген ТАУБАЕВ,

профессор Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза

Дмитрий УЛЫБЫШЕВ,

доцент Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза

Авторларға арналған ақпарат

Барлық мақалалар автордың жеке кабинеті арқылы <http://jesp.ieconom.kz/> журналдың сайтында қабылданады.

Мақала туралы мәлімет:

Зерттеу мақалалары - 3000 - 5000 сөз, Шолу мақалалары – 5000-7000 сөз, суреттер мен кестелердің мазмұнымен қосқанда (түйін және дереккөздер тізімін қоспағанда)

Титул парағы автор тіркеліп, мақала сайт арқылы жіберілген кезде жасалады. Титул парағы енетін: ЭОЖ және JEL кодтары, тақырып, түйін, түйін сөздер, авторлар туралы ақпарат, зерттеуді қаржыландыру көзі, алғыс сөз қамтылады.

Мақаланың негізгі мәтіні сайт арқылы жеке файл ретінде жүктеледі.

Негізгі мәтінде: Мақаланың атауы, Кіріспе (зерттеудің өзектілігі мен мақсатын сипаттай отырып), әдеби шолу (кейбір жағдайларда Кіріспеде көрсетілуі мүмкін), Әдіснама (эмпирикалық зерттеу жағдайында), Нәтижелер мен талқылау, Қорытындылар болуы тиіс. Қажет болған жағдайда бөлімдердің, сондай-ақ бөлімшелерді қосымша арнайы атауға жол беріледі.

Дереккөздер тізімі. Кем дегенде 10 өзекті дереккөз, келтірілген дереккөздің DOI көрсетуі қажет. Мақала мәтінінде әр дереккөзге сілтеме жасалуы керек. Анонимді дереккөздер (жарлықтар, заңдар) сілтемелер тізіміне енгізілмеуі керек, бірақ олар мәтінде немесе парқшаның астында келтірілетін ескертуде келтірілуі қажет.

МАҢЫЗДЫ: Дереккөздер тізімі - автордың ғылыми ой-өрісінің көрсеткіші. Әдебиеттер тізіміндегі шетелдік дереккөздердің саны ғылымның жетістіктерінен хабардар болуды, сонымен қатар тақырып бойынша біліктілігін көрсетеді. Соңғы 5-10 жыл ішінде жарияланған дереккөздер болуы қажет.

Информация для авторов

Все статьи принимаются on-line на сайте журнала <http://jesp.ieconom.kz/> через личный кабинет автора.

Требования к статье:

Исследовательская статья – 3000 - 5000 слов, Обзорная статья - 5000 - 7000 слов, включая содержание рисунков и таблиц (без учета абстракта и списка источников)

Титульная страница генерируется при регистрации автора и подаче статьи через сайт. Титульный лист содержит: коды УДК и JEL, заголовок, абстракт, ключевые слова, сведения об авторах, источник финансирования исследования, благодарность

Основной текст статьи загружается отдельным файлом через сайт.

Основной текст статьи должен содержать: Название статьи, Введение (с описанием актуальности и цели исследования), Литературный обзор (в некоторых случаях может быть отражен во Введении), Методология (в случае эмпирического исследования), Результаты и обсуждение, Выводы, Список источников (на языке оригинала и латинице). При необходимости допускаются дополнительные специальные названия разделов, а также подразделов.

Список источников. Не менее 10 актуальных источников, требуется приводить DOI цитируемого источника. На каждый источник должна быть ссылка в тексте статьи. Анонимные источники (ссылки на постановления, законы и т.д.) не включать в списки литературы, а ссылаться на них в тексте, либо делать внутритекстовые сноски.

ВАЖНО: Список источников – это индикатор научного кругозора автора. Количество иностранных источников в списке литературы свидетельствует об осведомленности о достижениях науки, а также владении темой. Рекомендуется использовать источники, изданные в течение последних 5-10 лет

Rules for authors

All manuscripts are accepted on-line through the personal account of the author on the website of the journal <http://jesp.ieconom.kz/>.

Manuscript submission rules:

Research paper should contain 3000 - 5000 words, review papers - 5000 - 7000 words, including figures and tables and excluding abstract and references.

Title page is being generated when user/author is registering and submitting a manuscript through the web-site. The title page contains: UDC and JEL codes, heading, abstract, keywords, authors details, source of research funding, acknowledgement.

Main body of a manuscript is uploaded as a separate file through the web-site. The main body should include: Heading, Introduction (with the relevance and purpose of the study), Literature review (in some cases, may be in the Introduction), Methodology (for empirical research), Results and discussion, Conclusions. If necessary, additional special sections as well as subsections are allowed.

References. At least 10 relevant references. DOI of the cited source is preferable. Each source should be referenced in the manuscript. Anonymous sources (decrees, laws, etc.) should not be included in references, but should be indicated in the text or in-line footnotes.

IMPORTANT: Reference is an indicator of the author's scientific horizons. Quality of citations indicates awareness of scientific achievements in the world, as well as deep knowledge of a topic. Sources published over the last 5-10 years are preferable.

Ответственный редактор *Р.М. Рузанов*
Оформление и верстка *О.Д. Шевченко*

Подписано в печать 18.12.2020 г.
Формат 60 x 84^{1/8}
25.5 усл. п.л.
Тираж 500 экз.
Цена договорная

Издано КИЦ Института экономики
Комитета науки Министерства образования и науки
Республики Казахстан

050010, г. Алматы, ул. Курмангазы, 29
тел. 8(727)261-01-78